

Szerkesztette: Fazakas Zoltán József

JÓKAI MINT JOGÁSZ

Szerkesztette: Fazakas Zoltán József

JÓKAI MINT JOGÁSZ

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Budapest, 2024

A borítón elhelyezett kép: Horovitz Lipót: „Jókai Mór portréja” c. (1888) festménye.
A kép forrása: https://hu.m.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Horovitz_Portrait_of_M%C3%B3r_J%C3%B3kai_1888.jpg

ISBN 978-615-6637-44-4

Kiadja

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Felelős kiadó: Prof. Dr. Tóth J. Zoltán dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

www.patrocinium.hu

TARTALOMJEGYZÉK

I. Dr. Jókai Mór	9
-------------------------------	----------

II. A történeti alkotmány és a klasszikus közjog egyes elemei Jókai Mór műveiben	23
---	-----------

<i>1. A nemzeti eszme – a nemzet, a nemzetiség, a politikai magyar nemzet alapkérdései</i>	<i>23</i>
1.1. A jogszabályi háttér – most és akkor	23
1.2. A modern magyar nemzetfogalom a nemzeti ébredés korának történelmi és jogi összefüggései tükrében	25
1.3. Jókai Mór a nemzetiségi kérdésről	39
<i>2. A jogegyenlőség</i>	<i>54</i>
2.1. A jogszabályi háttér – most és akkor	54
2.2. A jogegyenlőség egyes alapkérdései a nemzeti ébredés korának történelmi és jogi összefüggései tükrében	57
2.3. Jókai Mór és a jogegyenlőségig vezető út	64
<i>3. Az államfő</i>	<i>75</i>
3.1. A jogszabályi háttér – most és akkor	75
3.2. Az államfői jogállás a jogtörténeti fejlődés tükrében	80
3.3. Jókai Mór és az államfő	89
<i>4. A vármegye</i>	<i>110</i>
4.1. A jogszabályi háttér – most és akkor	110
4.2. A vármegye jelentősége a magyar alkotmánytörténetben	113
4.3. Jókai Mór és a vármegye	122
<i>5. A honvédelem</i>	<i>132</i>
5.1. A jogszabályi háttér – most és akkor	132
5.2. A honvédelem kérdése a magyar alkotmánytörténet nézőpontjából	137
5.3. Jókai Mór és a honvédelem	143
<i>6. A közegészségügy és a járványügy egyes kérdései</i>	<i>158</i>
6.1. A jogszabályi háttér – most és akkor	158
6.2. A közegészségügy kérdései a magyar alkotmánytörténetben	160
6.3. Jókai Mór és a közegészségügy és a járványügy kérdései	164

III. rész: A büntetőjog egyes elemei Jókai Mór műveiben	175
1. <i>A büntetőjog általános része – Jókai Mór és büntetőjog alapkérdései</i>	<i>175</i>
1.1. A jogszabályi háttér – most és akkor	175
1.2. A büntetőjog alapkérdései és a magyar büntetőjogtörténet	177
1.3. Jókai Mór és büntetőjog egyes általános kérdései	185
2. <i>A büntetőjog különös részének egyes elemei Jókai Mór műveiben</i>	<i>190</i>
2.1. A jogszabályi háttér – most és akkor	190
2.2. A büntetőjog különös része és a magyar büntetőjogtörténet	192
2.3. Jókai Mór és büntetőjog egyes különös részi elemei	198
 IV. rész: A magánjog és az eljárásjog egyes elemei Jókai Mór műveiben	 221
1. <i>A családi jog egyes kérdései különös tekintettel a házasságra</i>	<i>221</i>
1.1. A jogszabályi háttér – most és akkor	221
1.2. A családi jog egyes alapkérdései a magyar jogtörténetben különös tekintettel a házasságra	225
1.3. Jókai Mór és a családi jog egyes kérdései	231
2. <i>A gazdasági társaságok joga</i>	<i>248</i>
2.1. A jogszabályi háttér – most és akkor	248
2.2. A gazdasági társaságok joga az egyetemes és a magyar jogtörténetben	251
2.3. Jókai Mór és a gazdasági társaságok joga	260
3. <i>A koncesszió és a közbeszerzés</i>	<i>272</i>
3.1. A jogszabályi háttér – most és akkor	272
3.2. A koncesszió és a közbeszerzés a magyar jogtörténetben	276
3.3. Jókai Mór a koncesszióról és a közbeszerzésről	283
4. <i>Az igazságszolgáltatás kérdései és az ügyvédi hivatás</i>	<i>296</i>
4.1. A jogszabályi háttér – most és akkor	296
4.2. Az igazságszolgáltatás szervezetrendszere és az ügyvédi hivatás összefüggései a magyar jogtörténet tükrében	302
4.3. Jókai Mór az igazságszolgáltatásról és az ügyvédi hivatásról	309
 Záró gondolatok	 327

I. DR. JÓKAI MÓR¹

Dr. Jókai Mór.

Többeket meglephet a magyar irodalom nagy alakja nevének ilyen formája annak ellenére, hogy Jókai Mór a doktori címét – szemben őseitől örökölt, királyi kegyelemből fakadó nemesi *praedicatumával*,² illetve nevének eredeti írásmódjával³ – büszkén viselte. A doktori cím büszkesége önmaga érdeme, fél évszázados magas színvonalú közéleti és irodalmi munkássága⁴ alapján ítélte meg számára a Budapesti Tudományegyetem Tanácsa és avatta doktorrá a legmagasabb szintű királyi jóváhagyással⁵ 1894. február 19-én.⁶ A fél évszázad 1844-re utal vissza, amikor Jókai Mór a Kecskeméti Református Jogakadémián⁷ jogászként fejezte be tanulmányait.⁸ Ekkoriban a jogász oklevél még nem tanúsított doktori címet, az tudományos fokozatként csak fokozatosan vált a jogi egyetemi végzettség részévé.⁹ Ebben a folyamatban kulcsszerepe volt a neoabszolutizmus korának, amikor az osztrák egyetemi rendszer bevezetésével a jogi doktorátus – a kiegyezési kor rövid ideig tartó egyik kompromisszumos időszakát leszámítva – az ügyvédi vizsga letételének előfeltételévé is vált, majd az egyetemi képzésben foganatosított reformok

1 FAZAKAS Zoltán József

2 nemesi előnév – *A Pallas Nagy Lexikona. XIV. kötet.* Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1897. 198.

3 nemes ásvai Jókay Móric. Jókay Sámuel I. Lipot király alatt Esztergom várában volt zászlótartó és a vár vívásánál tett érdemeiért – egy ágyúval egy basát sebesített meg – címeres nemeslevelet nyert, amely címer e hőstettet örökíti meg. – NAGY Iván: *Magyarország családai. Címerekkel és nemzékrendi táblákkal. Ötödik kötet.* Pest, Ráth Mór, 1859. 347–348.

4 Az irodalmi pályakezdés pontos időpontjának bizonytalanságairól árulkodik, hogy mind a kortársak, mind a jelen irodalomtörténészei, de maga Jókai Mór sem tudta azt egyértelműen meghatározni. – SZABÓ-REZNEK Eszter: Az ajándékozás formái Jókai Mór félszázados írói jubileumán. In.: KOLLÁR Zsuzsanna – HITES Sándor: *Adomány, díj, jutalom, segély. A mecenatúra színévaltozásai az irodalomtörténetben.* Budapest, Reciti, ELKH BTK Irodalomtudományi Intézet, 2022. 179–183.

5 *Budapesti Közlöny – Hivatalos Lap*, 1894/21. 1.

6 Dr. Jókai Mór – A koszorús író doktorrá avatása. – *Pesti Napló*, 1894/51. 6.

7 TÖRÖ Csaba Attila: A tanszékek, a tantárgyak és a Jogakadémia oktatási rendje. In.: HOMICSKÓ Árpád Olivér – TÖRÖ Csaba Attila (szerk.): *A Kecskeméti Református Jogakadémia története.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019. 72.

8 OROSZ László: Jókai Kecskeméten. *Tiszatáj*, 1954/2. 114.

9 NAGY Zsolt: *A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései.* Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2007. 56–64.

eredményeként az egyetemi – de nem a jogakadémiai¹⁰ – oklevelek 1874-től már doktori címet tanúsítottak.¹¹

Jókai Mór tehát nem *doctor iuris*, de a mai fogalmaink szerinti okleveles és szakvizsgázott jogász volt. E napjainkban kevésbé ismert, vagy éppen elfeledett tény ma a műveit a köz iránt érdeklődő – vagy adott esetben jogász – szemmel olvasó közönségét meglepő felfedezésekre vezetheti. Jókai Mór ugyanis igazi jogász volt – e körben külön érdekesség, hogy a *Corpus Iuris Hungarici*, azaz a magyar törvénytár lapjait forgatva a családjáról még külön törvényt is találhatunk¹² – annak ellenére, hogy hagyományos, klasszikus jogi hivatásrendekhez köthető joggyakorlatot csak rövid ideig folytatott. Jókai Mór jogi tanulmányait követően 1845 és 1846 között – Asztalos István,¹³ Molnár József, illetve még Wrhovszky Sándor pesti ügyvédeknel – folytatott joggyakorlatot, majd „dicséretre méltó” minősítéssel szerezve meg ügyvédi oklevelét.¹⁴ Jókai Mór – akit egyébként a Budapesti Ügyvédi Kamara 1893-ban dísztagjának választott – ügyvédi praxisának leírására a közmondásos „egy ügyű, ügye fogyott, ügyetlen” humoros hármas jelző alkalmazható, elvégre egyetlen – egy szerződés teljesítése és járulékai iránt indított per – sikeres vitelét leszámítva gyakorló ügyvédként később nem dolgozott.¹⁵

A rövid ideig tartó joggyakorlattól függetlenül Jókai Mór munkásságát mind országgyűlési képviselőként¹⁶ mind íróként jogászai képzettsége – a jelen kötetben felvázolt, a jövőbeni vizsgálódásokra nyitott módon elvégzett kutatás eredményét összegezve – mindvégig élő forrásként táplálta: politikai megnyilvánulásait és a

10 HOMICSKÓ Árpád Olivér: A Kecskeméti Jogakadémia szervezete. In.: HOMICSKÓ Árpád Olivér – TÖRŐ Csaba Attila (szerk.): *A Kecskeméti Református Jogakadémia története*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogi Tudományi Kar, 2019. 20.

11 MÁRTONFFY Károly: Jogi oktatásunk új rendje. *Városi Szemle*, 1946. 429–431.

12 1715. évi LXVII. törvénycikk a Jókay örökösöknek és utódoknak a Maholányi örökösök elleni ügyében eljárási módot rendelnek.

13 ALAPY Gyula: Jókai és Komárom. *Komáromi Lapok*, 1925. február 21. 8.

14 MECZNER Sándor: Emlékezés Jókairól, *Kecskeméti Lapok*, 1925/49. március 1. 2.

15 Szabó László: Jókai élete és művei. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata, 1904. 79–82.

16 Jókai Mór első képviselői mandátumát az 1861. évi Országgyűlésben nyerte el a siklósi kerületben, amelynek az 1865. évi Országgyűlésen is képviselője volt. Kezdetben a Határozati, majd a Balközép Párt híveként politizált. Az 1869. évi Országgyűlésen Terézváros képviselője volt, 1872. évi Országgyűlésen a dárdai kerületet képviselte. Tisza Kálmán barátjaként Szabadelvű Párt képviselőjévé vált, 1875. évi Országgyűlésben Józsefváros, 1878. évi Országgyűlésben az erdélyi Erzsébetváros mandátumát nyerte el. Az 1881. évi Országgyűlésben az illyefalvi kerület, majd 1884 és 1892 között Kassa képviselőjeként volt a Képviselőház tagja. Utolsó országgyűlési mandátumát 1892-ben nyerte el Oravicán. – In.: STURM Albert (szerk.): *Országgyűlési almanach 1892–1897*. Budapest, Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, 1892. 245.

regényeiben meglevenedő történeteket élő és alakító elemekként szövik át a magyar jogtörténet kincsei, törvényhozási öröksége, észrevétlenül tanítva, feltárva évezredes jogfejlődésünk intézményeit. Az író, a képviselő és a jogász hármassága tehát Jókai Mór személyében egy, amely hármas szerep jellemzőit sajátos humorával ekként foglalta össze az 1895-ben megjelent alig ismert „*Tégy jót*” című regénye¹⁷ „*Első rész. VII.*” fejezetében:

„[...] – *Tudod pajtás: te képviselő vagy, én meg ügyvéd vagyok. Nehéz nekünk egymást hazugsággal kifizetni. Jobb lesz kölcsönösen igazat mondanunk. [...]*”

Jókai Mór regényeiben, meséiben a fenti tétel szerint igazat mondott és olyan térképét rajzolta fel a történeti jogunk rendszerének, amely jogásznak és nem jogásznak egyaránt segít eligazodni annak útvesztőiben. A magyar jogtörténet ugyanis csodálatos és még mindig tartogat felfedezni való területeket, így Jókai Mór regényeit olvasva vele együtt gondolkodhatunk a történeteken túl jogról, társadalomról, államról, egyes jogintézményekről és azok fejlődéséről. Ebben a gondolkodásban az író, az ügyvéd és a magyar törvényhozás tagja, dr. Jókai Mór kalauzol.

Jókai Mór hármas szerepe közül elsőként röviden a gyakorló jogászról kell megemlékeznünk. Ez az arc regényeiben rajzolódik ki, joggyakorlatának emlékei jogász szereplőiben, hőseiben jelennek meg talán legszebben, legteljesebben az „*És mégis mozog a Föld*” című, 1872-ben megjelent nagyregénye¹⁸ alakjaiban. A mai fogalmaink szerinti ügyvédjelölti joggyakorlat – *patvaria*¹⁹ – a regény „*A persiettető*” című fejezetében tárul elénk princípálisa, Korcza ügyvéd és főhőse, Jenőy Kálmán párbeszédében, egyben pillanatfelvételt is adva a reformkori peres eljárásokról, a jogviták lélektanáról, tárgyaitól, a jog arcairól:

17 A kisregény a XIX. század végén egy család eladósodását, elszegényedését mutatja be a Jókai Mórtól megszokott fordulatokkal.

18 A nagyregény a XIX. század elején játszódik, a magyar reformkor és nyelvi mozgalom egyik legteljesebb szépirodalmi krónikája. Főhőse, Jenőy Kálmán jogászként, majd íróként a nemzeti ébredés korának vezéralakjává válik, személyében ötvözve Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Károly és Katona József életútjának tragikus eseményeit. A jómódú nemesi család sarja, Jenőy Kálmán kicsapott diákból végül támogatóinak köszönhetően fényes jogász és közéleti pálya előtt áll, arisztokrata szerelme beteljesülése előtt is az akadályok elhárulni látszanak. Jenőy Kálmán magyar nemzeti ügy melletti elköteleződése végül mindezeket megghiúsítja, nyomorban hal meg, de eszméi végül, halála után győzelemre jutnak. A nagyregény további alakjai a hosszú XIX. század történelmi hősei mellett a kor társadalmának szinte teljes képét tárja az olvasó elé.

19 CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára. Ötödik kötet*. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdásznál, 1862. 119.

„[...] – Domine frater! [...] Ha ezalatt jönnek a kliensek, fogadja el őket, hallgassa ki, s vezessen a dolgaikról diáriumot. Hogy pedig a hosszú idő alatt meg ne unja magát, itt a pertár kulcsai, vegye elő sorba a percsomagokat, s olvassassa azokat végig. Az egyik szekrényben vannak a polgári perek, másikon a bűnvádi perek; a harmadik szekrény kulcsát még nem adom oda, abban vannak a válóperek. Vegye ön sorba a csomagokat, s csináljon belőlük magának kivonatot, olyformán, mintha referálni akarna a törvényszéknél. Amelyik még folyamatban van, ahhoz írja meg saját belátása szerint a következő replikát, duplikát vagy triplikát. [...]

Egész nap a periratokban búvárkodott.

Hanem ezek a perek öbelőle nem csináltak prókátort.

Érdekelte bennük a lélektani szemlélet, az emberismeret tanulmánya; a magánviszonyok; a históriai bonyolulat; de ezek mind azt taníták neki, hogy öbelőle nem lesz jó ügyvéd.

A költő missziója mindig az igazságot védelmezni; az ügyvéd kötelessége a bűnöst, az igaztalant védelmezni – ha ez a védenec; oly melegen, oly eréllyel, oly furfanggal, mint ahogy az védelmezné magát; mert ő a bűnös „alter ego”-ja, s erre esküje, hivatása kötelezi, s ez is becsületes, szent hivatás. Hanem a költői igazságszolgáltatásnak meg kell halni benne.

Aztán minő lélektani tanulmányok ezek az óriási perek.

Testvérek veszekszenek azon a vagyionon, amit jámbor szülők azért kuporgattak össze, hogy gyermekeik boldogok legyenek. Átkot hagytak nekik.

Nagy urak perlekednek szegény emberek ellen, kik éhezve, nyomorogva költik a perre utolsó szántóföldecskéik árát. Szegény árvákat ravasz rokonok kiforgatnak minden vagyonukból. Világos követelések elnyújtatnak két emberöltő időn keresztül.

A perbe fogott fillér megnő tallérrá a végén.

Furfangos szerződések kétséges pontjai miatt nagy urakból koldusok lesznek.

Vagy pedig saját hihetetlen bolondságaik miatt lesznek azokká.

Jönnek emberek, akiknek elemük a veszekedés; s nem élhetnek anélkül, hogy minden velük érintkező halandó ügye bíró elé ne kerüljön.

Határvillongások százesztendő folyamának bíró nem bírja végét vetni.

Márkális, urbáriális perekben torlatot képez a hatalmasabb sérelme a gyöngébbek fölött.

És végül „plus valet favor in judice, quam lex in codice”. (Többet ér a bíró kegye, mint a törvény hegye.)

Hát még a bűnvádi perek! Mily iszonyú tanulmány! Mily sötét országa a földalatti világnak! A hamisítások, végrendeletsikkasztások, másvilágra küldések bonyolult tragédiái, mik a magasabb művelt körök selyemfüggönyös ablakai mögött játszottak le: alacsony birtokhajászágyak rémeseményci.

És aztán az a nyelv, amin a prókátorok maguk beszélnek egymásról – ott a papíron! [...]

Néha aztán annyira megy a kölcsönös nyájaskodás, hogy a bíró nem állhatja tovább a dolgot, s veszi a veres plajbászt s „bíróilag” kitörli a gorombáskodásokat; sőt némelykor odáig megy a dolog, hogy egyik félnek „emendát” (nyelvváltságot) kell fizetni; de legtöbbször kölcsönbe esik. [...]

– Lássá, domine frater – monda Kálmánnak –, az ilyent is meg kell szokni a prókátoremlernek. [...]

– Hja, biz ez furfangos eset. Egyike azoknak a furcsa bonyodalmaknak, amikben mindenik félnek igaza van. [...]

– Az lehetetlen.

– Majd megmagyarázom ezt önnek egyszer, s akkor meg fogja érteni. [...]

Az ügyvédjelölti joggyakorlat mellett Jókai Mór ebben a regényében emlékezik meg – a tőle megszokott romantikával – a tanulmányaikat befejezett joghallgatók gyakorlati éveinek másik korabeli intézményéről a jurátusságról, annak lehetőségeiről, valamint a társadalmi kapcsolatok fontosságáról, bizonyos értelemben a tehetséggondozásról „*A messzelátó család*” című fejezetben:

„[...] A jurátus” valami mitológiai személy volt, akinek a létezését még majd utoljára el sem hiszik.

A húszéves fiatal jogtudós gyereket egyszerre megteszik olyan nagy úrrá, akinek szabad volt kardot viselni az utcán, szabad volt belépni a királyi kúria titkos tanácskozásainak zárt ajtaján, s feljegyezni az előadottakat; aki leülhetett a királyi személynök asztalához, s táncolt az udvari bálók grófnőivel; akinek bizonyágtétele egymagában annyit ért a törvény előtt, mint a szolgabíróé és esküdté együtt, akinek joga volt pecsétos levéllel berontani a nemesi udvarra, s annak birtokosát evocálni, megcítálni, admoneálni, inhibeálni, s szükség esetén a pecsétos levelet annak a kapujára hivatalosan kiszégezni; sőt akinek még az 1723-dik 50. t. c. országos fizetést is rendelt; s akinek mindezekért kemény esküvést kellett letennie, hogy méltóságát híven viselendi, s a nagy titkokat, miket megtud, el nem árulandja.

Ez így tartott egy esztendeig.

Akkor aztán letette a cenzúrárt, megkapta a diplomát, s azzal vége volt a dicsőségnek, letették a kardját, becsapták az orra előtt a kúria tanácstermének ajtaját, eltették a székét a királyi személynök asztalától, megszűnt a méltóság, a fizetés és a dicsőség, s mehetett vissza megint szegény ördögnek, akinek ugyan szépen kell könyörögnie, hogy az emberekkel sűrűn benőtt világban neki is szorítsanak egy kis helyet.

Tehát ilyen ideiglenes nagyságokat szokott maga mellé szedni Decséry főispán [...] a jurátusi rendszer önála messzebb látó terv volt.

Ő kiszemelte magának az ország fiataljai közül azokat, akik ész vagy birtok szerint nagy reményekre jogosítottak, s azokkal úri házában úgy bánt, mint saját gyermekeivel. Nem! Jobban, mint emezekkel. [...]

Mikor az év beteltén egy jurátus megvált a grófi háztól, öntudatlanul vitte magával azt a láthatatlan, de elszakíthatatlan fonalat, amely őt kötve tartja hozzá.

Aztán a főispán jurátusai nem mentek vissza szegény ördögöknek, kik könnyörögnek egy kis helyért a világban. Tapasztalhatták, hogy amint kiléptek a világba, mindjárt találtak ott valami üres helyet a maguk számára, s az a hely egyre tágult, emelkedett. [...]

Jókai Mór jogász végzettsége mellett a törvényhozási tevékenysége is szinte elfeledett a köztudatban annak ellenére, hogy több mint négy évtizedig volt az Országgyűlés Képviselőházának, majd I. Ferenc József király 1897. január 23-án kelt legfelsőbb elhatározásából²⁰ haláláig a Főrendiház tagja. Jókai Mór a főrendiházi munkában – annak jellegzetességei okán – kevésbé vett részt, de képviselőházi tevékenysége bátran illethető a rendkívüli jelzővel. Az általa benyújtott interpellációk, felkarolt ügyek, elterjesztett kérvények mellett a törvényhozási vitában való aktív és proaktív részvétele, magas szintű szakmai és erkölcsi felkészültségről árulkodó – több esetben jogtörténeti, összehasonlító jogi érvekkel is alátámasztott – hozzászólásai egy olyan képviselő arcát mutatják, akinek ezen oldala is méltó helyet kíván a nemzeti emlékezetben. E körülményről a kor egyik legkiválóbb ellenzéki képviselője, a Jókai Mórral többször is vitázó, több kérdésben vele ellentétes elvi alapállást elfoglaló Mocsáry Lajos²¹ egy parlamenti vitában maga is akként vallott, hogy „*Jókai Mór t. képviselő urnak humortól és szellemtől csillogó fényes előadását bonczkés alá venni, én megvallom, majdnem szentségtelenségnek tartanám.*”²² A Képviselőházi Naplók segítségével a maga teljességében tárul fel az a sokoldalú tevékenység, amely a napi

20 54. szám – Dr. Jókai Mór főrendi házi tag kinevezéséről értesítés. In.: *FI-1896-I.* 356.

21 Mocsáry Lajos 1826-ban született Kurtányban. Az 1861-1869. között a mezőkövesdi kerület képviselőjeként tevékenykedett, majd 1869-1872. között Miskolc képviselője volt. Az 1874. évi választásokon Kecskemét, 1881-1887. között a halasi kerület képviselőjeként a Függetlenségi Párt egyik vezére, elnöke volt. Nemzetiségi politikája gyökeresen eltért kortársaitól, így lemondott a Függetlenségi Párt vezetéséről 1888-ban már a Román Nemzeti Párt segítségével nyert mandátumot Karánsebesen. – In.: STURM Albert (szerk.): *Új Országgyűlési almanach 1887–1892.* Budapest, Ifjabb Nágel Ottó bizománya, 1888. 268. Mocsáry Lajos 1892-től visszavonult az országos közéletből, 1916. január 8-án hunyt el andornaki birtokán. – In.: *Budapesti Hírlap.* 1916. január 9. 11.

22 *KN-1878-III.* 170.

politika művelése mellett bizonyos esetekben még regényeire is egyértelmű és kimutatható hatást gyakorolt. Jókai Mór saját képviselői alapállását a tisztelt Ház előtt 1879. február 19-i beszédében eképpen foglalta össze:

„[...] Minket ide a nemzet küldött. És miért küldött ide? [...] Talán azért, hogy képviseljük választó - kerületünket? Nem, hanem hogy képviseljük az országot. [...] Talán azért, hogy igyekezzünk a magunk számára megtartani választókerületünket? Nem azért, hanem hogy tartsuk meg az országot a nemzetnek, a jövődönök, Európának s a szabadságnak. [...]”²³

Jókai Mór fenti politikai hitvallását – és a szabad mandátum elvét²⁴ – lényegét tekintve a Képviselőház 1879. május 16-i ülésén megismételte és kiegészítette az alábbiak szerint:

„[...] Véleményem szerint az országos képviselők az egész ország érdekeinek és nem választó kerületjük érdekeinek képviselői. Azért kereken kimondom, hogy ha azon választókerületnek, a mely engem mandátumával megbízott, érdeke, magán érdeke országos érdekekkel jönne összeütközésbe, nem haboznám választókerületem ellen szavazni. Vagy ha választókerületein általános politikai meggyőződése az én politikai meggyőződésemmel jönne ellenkezésbe, visszabocsátanám mandátumomat rendelkezésre és nem képviselném tovább. [...] Azon választókerületnek, a melyet képviselek, érdekét védelmezni lovagias kötelességemnek tartom [...]”²⁵

Jókai Mór képviselői munkásságának végén a Képviselőház 1889. november 26-i ülésén tartott nagyívű beszédet, amelyben büszkén vallott arról, hogy a törvényhozás tagjaként részt vehetett azokban a nagy jelentőségű törvények megalkotásában, amelyek új alapokra helyezték Magyarországot. A beszéd valójában a Kiegyezés korának és eredményeinek katalógusaként is felfogható, amely egyben jelen kutatás egyik vezérfonalaként is szolgált:

„[...] Pártokat, államférfiakat nem egyes paragraphusok után kell megítélni, hanem a szerint, hogy egy általuk képviselt nagy eszmekörben összefoglalt általános politikai törekvés a maga egészében és teljességében üdvös volt-e Magyarországra, vagy nem? Az lesz-e a jövőben, vagy nem?”

23 KN-1878-III. 95–96.

24 ERDŐS Csaba: Az országgyűlési képviselők szabad mandátumának alapjai és az intézménnyel kapcsolatos legfontosabb kihívások. *Parlamenti Szemle*. 2017/2. 6–15.

25 KN-1878-VI. 205.

Én, hosszúra nyúlt életpályámon: Isten jó voltából közel fél százada, hogy szolgálom a közügyet; több ilyen nagy eszmekört láttam felvonulni, sikerre jutni, vagy elbukni: magam is, mint szerény napszámos, mint közkatona részt vettem mindannyiban. Az egyik nevezetes nagy eszmekör volt az egész magyar nemzetnek újjáalkotása és egyesítése, a jobbágyi szolgálat, a nemesi előjogok megszüntetésével, kiterjesztése az alkotmányos szabadságnak minden honpolgárra vallás- és nyelvkülönbség nélkül; felszabadítása a munkáskéznek és a gondolatnak. [...]

Nagy elismeréssel jegyzem fel azoknak a neveit, a kik ez eszmekört negyven év múlva újra feleleveníték: a dicső úttörőit a népszabadságnak, [...] hogy a midőn 1848-ban eljött az idők teljessége, a magyar nemesség nem kényszerítve, nem megrettentve, de önként, lelkesülve mondott le sok százados előjogairól, keblére ölelve a nép millióit s áldozatul hozva jövedelme nagy részét, dézsmát, robotot egy bizonytalan jövőben ígért kárpótlásért [...]

S a magyar népből nemzetet alkotni egy nagy új korszakot megkezdő és igen szükséges eszmekör volt. Minden jó és minden rossz következményei mellett is szükséges.

Annak a nagy épületnek, melyet alkotmányunk várában a magyar nép felszabadítása képez, talán egy téglája az én nevemre is emlékezik; [...]

Nem sikerült azonban a második eszmekör, mely az elsőre kényszerítve következett; Magyarország elszakítása Austriától a függetlenségi harczban, [...] elismeri az érdekközösségeket- a Magyarország és Austria örökös tartományai közötti szövetség szükségét, háborúban a megtámadott félnek kölcsönös megvédelmezését. [...]

Ha mi, magyar nemzet, Austria népeivel vállvetve nem egyesülünk abban az eszmében, hogy az osztrák-magyar monarchia határait a szélrózsa bármely irányából jövő veszedelem ellen teljes lelkesedésünk erejével megvédelmezzük; hogy a közösen felismert azonos érdekeinket követő külügyi politikának mind morális támogatásunkkal, mind pénz és vérbeli áldozatainkkal kellő súlyt kölcsönözzünk, úgy bizonyára egy győztes ellenség nem fogja azt kérdezni, hogy mit mond a magyar országgyűlés, meg a magyar közjog paragrafusai, hanem azt teszi, a mit I. Napóleon tett: hogy megverve Austriát, Magyarországot darabolja fel. [...]

Ismét az idők teljessége hozta el magával, hogy a míg egy felől a dynastia belátta, hogy trónja egyedül az alkotmányos szabadságon s népeinek honszereteten nyugszik biztosan, addig másfelől a magyar nemzet is rájött annak a felismerésére, hogy országunkat semmi sem védi meg olyan jól a veszélytől, mint a korona. [...] Ekkor megkezdődött a nehéz munka: az Austriával megújítandó nemzetgazdászati és vámszövetség, a bankügy kérdése, melyeket a természetükből folyó nehézségeken kívül még súlyosabbá tett az akkoriban a Lajthán túl kormányon levő alkotmánypártnak máig is kimagyarázhatlan tacticája, mely itt minálunk a pártviszonyokat újból szétzilálta, otthon Austriában pedig magának az alkotmány pártnak paralysálására vezetett. [...]

Legelsőben is: a nemrég a magyar állameszmétől idegen Horvátország helyett bírnunk most egy államalkotó, hivatását jól felfogó Horvátországot, [...] A határőrvidék bekebelezése által Magyarország elérte teljes alkotmányos kormányzat alá rendelt területi kiegészítését. Fővárosunk kifejlődése beszél a korszakról minden szép szavaknál ékebben.

Fiuménk a jelen kormány alatt világkikötővé emelkedett. [...]

A gyáriparnak kedvező törvényeink az új gyáraknak százával gazdagítják az országot s régi gyáraink a külföld gyáraival versenyeznek. [...]

Vasutaink hálózatát kiegészítettük s az egész vasúti politica rendszerét újjáalkottak. [...] Földművelésünk, kézműiparunk előhaladását szakiskolák felállításával mozdítottuk elő s ez előhaladásunkról fényesen tanúskodott az országos kiállítás. Lótenyésztésünk az egész világérsz figyelmével találkozott.

Az új cataster keresztülvitelével megszüntettünk sok visszaélést, mely miatt a legtöbb földbirtokosnak méltó panasza volt, míg néhányan igazságtalan előnynek örvendtek.

Létrehoztuk a büntetőjogot s az igazságszolgáltatásban a, bagatelle-ügyek körüli eljárást.

Megszüntettük a fényűzési adót, melyet rövid kísérletképen hoztunk be, de eltöröltük a legszegényebb osztályokat terhelő adót, melyet már itt találtunk. Megváltottuk az urbériség utolsó maradványait, a szőlődézmát s a regálét s azoknak birtokosait kárpótoltok s az utóbbival kapcsolatban behoztuk az ital mérési adót, melyet az ellenzék nemzetgazdászai is leginkább sürgettek.

Az egész országban a közbiztonságot a csendőrség szervezése által helyreállítottuk.

A vízi jog s a folyamok rendszeres szabályozása által az ország termelési képességét fokoztuk.

A népoktatást ezeréivel az elemi iskoláknak előmozdítottuk s a magyar nyelv kötelező tanításával nemzeti irányba igazítottuk. A felsőbb oktatást új tanintézetek felállításával gyarapítottuk.

A művészetet és magasabb tudományosságot észrevehető fokozódásra emeltük. [...]

Államadósságainkat az ország évenkénti terheinek megkönnyebbítésével csökkentettük. [...]

Az occupált Bosniát és Hercegovinát bölcs kormányzat, igazságszolgáltatás és anyagi jóllét előmozdítása által leghívebb szövetségesünké tettük: vasutak által, melyeket e kis tartomány saját jövedelméből épít, az európai művelt világhoz csatoltuk. [...]

Egész hadseregünknek újból felfegyverzését, az újabb hadászat legmagasabb követelményei szerint, általánosan keresztülvittük' A mellett honvédségünket tiszteletet parancsoló haderő színvonalára emeltük s annak újabb találmányú fegyverekkel ellátására saját fegyvergyárt állítottunk fel. Egyúttal a népfölkelés szervezése által az országnak háború idején megőrzendő belbékéjét biztosítottuk.

S midőn külügyi politikánknak nyomatékaul haderőnknek ily mérvű tökéletesítését eszközöltük, az által kivívtuk azt, hogy megtámadtatás esetén nem állunk egyedül. Csak az erősnek vannak erős szövetségei. Bizalmat és támogatást nyertünk a nagy Németország és az egységes Olaszország részéről, a kikkel egyesülve megdönthetlen hármass szövetséget képezünk, mely az európai békességet talán hosszú időre, de a népek szabadságát bizonynyal meg fogja védni az eltiportatás ellen.

*Ez, uraim, a lefolyt tizenöt évnek az eredménye. A kik ezt közről nézik, azok kicsinynek látják, de a kik távolról nézik, azok nagyoknak látják. És mindenki elismeri, a ki pártviszályainkban érdekelve nincs, hogy Magyarország egy nagy korszak magasságára jutott el, mely teljes tele van az előhaladás eredményeivel. Jól tudom én, hogy a korszak még befejezve nincsen. [...]*²⁶

Jókai Mórral tehát beszédein és szépirodalmi írásain keresztül napjainkban is tudunk közösen elmélkedni, amely vele való közös gondolkodásnak – a történetei egyszerű élvezetén túli – kulcsa és középpontja lehet a jog, a magyar jog, a magyar törvényhozás öröksége, amelyről – a Főrendiház reformjáról szóló élénk képviselőházi vitában tartott nagyívű beszédében 1885. február 16-án – ekként vallott:

„[...] Olyan ez, mint hazánk drágaköve, a nemes opál, a melyben ugyanazt a sugártörést, a ki az egyik oldalról nézi, lángveresnek látja, a másik oldalról néző világos zöldet lát benne, a harmadik sötétkéket, a negyedik pedig nem lát benne egyebet, mint egy fehér kavicsot, mely eldobni való. [...]

*A magyar állameszme pedig a történelmi jogon alapul. [...]*²⁷

A jog – ellentétben a Jókai Mór regényeiben megrajzolt eseményekkel – folyamatosan fejlődik.²⁸ Ezt a fejlődést bemutató, a múltbéli és a jelenbeli jog kapcsolatát, a köztük fennálló okozati összefüggéseket kutató és vizsgáló jogtörténet²⁹ segítségével pedig a regénybeli történeteket is más szempontból értelmezhetjük, miközben egyes ma hatályos jogintézményeink alapjait is megismerhetjük. A jog történeti értelmezése³⁰ ugyanis különösen fontos, elvégre annak eredményei jogalkotási kiindulópontként³¹

26 KN-1887-XIV. 115–119.

27 KN-1884-IV. 169–170.

28 HORVÁTH Barna: *A jogelmélet vázlatja*. Gödöllő - Máriabesnyő, Attraktor, 2004. 19–20., 26–27., 31–105.

29 HORVÁTH Barna 2004. 191.

30 SZABÓ Miklós: A jog alkalmazása. In.: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 141.

31 T. KOVÁCS Júlia: A belső jogalkotási eljárás. In.: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019. 145–146.

a jogfejlődés jövőbeni útjait is feltárhadják tekintettel arra a tényre, hogy a jogtörténet a jog politikai és jogi kereteit a történelmi tanulságok összefüggésében tárja fel.³² A kutatás ennek megfelelően az irodalom mindenki által könnyen elérhető művei által az irodalom és a jog kölcsönhatásainak elemzésével³³ Jókai Mór regényei segítségével három fő részben vállalja a magyar jog egyes jogintézményeinek jogtörténeti szempontú bemutatását, amelyet különösen az a körülmény indokol, hogy ezáltal válnak megragadhatókká azok a problémafelvetések, amelyek nem csak a korabeli jogszabályok értelmezését befolyásolják, hanem napjaink gondolkodását is, miközben Jókai Mór történeteit is új nézőpontokkal egészíthetik ki.

A fenti összefüggérendszerben a kutatás első része a magyar alkotmányos identitás és értékválasztás egyes alaptételeit³⁴ vizsgálja vallva, hogy egy állam történeti hagyományai és alkotmányos öröksége nem a múlt lezárt hagyatéka, hanem ellenkezőleg. A hagyományok és jogtörténeti örökség a változó körülmények okán az újabb kihívások megválaszolásához szükséges alapokat és megoldási lehetőségeket tartalmazó jövőre nyitott³⁵ intézményi halmaz. Mindezeknek megfelelően a kötet elsőként a magyar alkotmányos örökség egyes elemei közül a nemzeti kérdést, a jogegyenlőséget, az államfőt, a vármegyéket, a honvédelmet és – különös aktualitásánál fogva – a közegészségügy és járványügy területeit mutatja be. A magyar alkotmánytörténetre összpontosító fejezetek a magyar organikus államfejlődés³⁶ előtt tisztelegve mutatják be annak egyes elemeit mint történelmi alkotmányunk és jogi kultúránk³⁷ alapjait, annak vívmányait, amelyek e minőségükben a hatályos Alaptörvény értelmezéséhez is segítséget nyújtanak.³⁸ Az alkotmánytörténetet követően a büntetőjog egyes területei kerülnek vizsgálat alá, bemutatva egyes bűncselekmények időbeli állandósága mellett Jókai Mór ember- és törvény tiszteletét. A büntetőjogi részt követi a magánjog egyes területeinek bemutatása, valamint az eljárásjog és az ügyvédi hivatásrend egyes

32 SZABÓ Miklós: *Rendszeres jogelmélet*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2015. 223–226.

33 RIXER Ádám: Jog és szépirodalom. *Iustum Aequum Salutare*, 2012/2. 165–168.

34 VARGA Zs. András: Az Alkotmánybíróságok szerepe a nemzet/alkotmányos önazonosság védelmében. *Iustum Aequum Salutare*, 2018/2. 21–24.

35 CAENEGEM VAN, Raoul Charles: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. 50–55, 401–405.

36 HÓMAN Bálint: Történelmi ártértékelés. In.: BUZA János (szerk.): *Hóman Bálint - A történelem útja*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 357.

37 RIXER Ádám: A történeti alkotmány helye mai jogunkban. In.: RIXER Ádám (szerk.): *Állam és közösség. Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012. 45–57., 91–92.

38 TRÓCSÁNYI László: *Az alkotmányozás dilemmái*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 2014. 62–66.

elemeinek feltárása. Mind a büntetőjog, mind pedig a magánjog részei az alkotmánytörténeti résszel egyezően különös aktualitással bírnak, hiszen láttatják az egyes jogintézmények állandó változása mellett azok tartalmi, emberi magatartásokban gyökerező állandóit is. Végezetül a záró gondolatokban a kutatás főbb tanulságai mellett egyes, szükségképpen kimaradt részek rövid bemutatásával a jövőbeni vizsgálódáshoz és közös gondolkodáshoz mutat utat Jókai Mór.

A közös gondolkodás és a megfelelő összefüggések feltárása jogi kapcsolóeleme okán, valamint a magyar törvényhozási örökség előtt tisztelve a fejezetek elején az Alaptörvény vonatkozó cikkei idézése mellett a hatályos jog fontosabb törvényeinek felsorolását kísérik az egyes korabeli tárgyi jogszabályokból vett szemelvények. Napjainkban a hatályos jogszabályokkal egyezően a jogtörténeti források is bárki által könnyen elérhetők, így az idézésekkel a cél nem egy jogszabálygyűjtemény szerkesztése, hanem a jog és az irodalom kölcsönhatásának egyik oldalaként a jogi kultúránk előtti tisztelgés lerovása volt. A jogszabály szemelvényeket követően az egyes fejezetekben az adott jogintézményt elemző tanulmányok nyújtanak betekintést a jogtörténeti fejlődésbe annak érdekében, hogy a regényekből vett idézetek jogtörténeti összefüggései e tanulmányokra vetítve új nézőpontokat és értelmezési lehetőségeket biztosíthassanak. A fejezetek harmadik részei ennek megfelelően Jókai Mór gondolatait tartalmazzák az adott jogintézményt illetően, amelyek azonban nem szorítkoznak kizárólag a szépirodalmi műveire, hanem Jókai Mór képviselőházi beszédeiből vett részletekkel kapcsolják össze a tanulmányokat és a regényeket. A tanulmányok történeti és logikai sorrendjét megtartva így a képviselőházi beszédeket követően az egyes regényekből vett idézetek szolgálják, ösztönözik az olvasó Jókai Mórral való együtt gondolkodását, a jogtörténetben elmerülő szellemi utazást. A Jókai Mór történeteiből nyert idézetek hivatkozása minden esetben az adott regény és fejezet megjelölésével kerül sor annak érdekében, hogy a mű kiadástól függetlenül azokat bárki, akár otthoni könyvtára, akár pedig a világháló segítségével saját maga is megtalálhassa, így tovább elmélkedhessen, illetve újra felfedezhesse, értelmezze a vizsgált kérdésköröket. A hivatkozott regények rövid tartalmi összefoglalója azok első előfordulásukkor külön lábjegyzetben található, segítve a könnyebb megértést. A képviselőházi beszédek teljes egészében elérhetők a világháló útján, így a regényekkel egyezően azok a maguk teljességében mindenki számára további felfedezések előtt nyitják meg az utat.

A jelen kutatás vezetője és a kötet szerkesztője, illetve szerzőtársai – összhangban a kutatás támogatását biztosító, Jókai Mór *alma materének* örökségét valló és hordozó Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi

Karával³⁹ – közösen vallják, hogy a jogász hivatások művelése túlmutat a jogszabályok mechanikus alkalmazásán és annak gyakorlatán.⁴⁰ Mindazonáltal az is tagadhatatlan, hogy napjaink felgyorsult világában a klasszikus értelmiségi *ethosz* és műveltség – már a jogi oktatásban is⁴¹ – folyamatosan veszít korábbi jelentőségéből, sőt presztízséből. Mindez tetten érhető különösen, de nem kizárólagosan a korábban kánonként tisztelt, önmagában is népszerű művek sorsában, háttérbe szorulásában is. Ezek a körülmények magától értetődően vetették fel a kettőszáz éve született írófejedelem munkásságának új nézőpontokat valló vizsgálatát. A Jókai Mór klasszikus művei által közvetített műveltség és a jogász szakma metszéspontjában így áll az értelmiségi *ethosz* és a jogász hivatásrendek *lege artis* – azaz szabályokon túlmutató értő, magas szintű⁴² – művelése. A metszéspont – közös halmazként – olyan érték, amely lehetővé teszi a nagy magyar regényíró műveinek új megközelítésen alapuló feldolgozását és Jókai Mór szépirodalmi alkotásaiban fellelt és kiválasztott jogi problémák⁴³ jelenre ható üzenet értékének azonosítását. Mindezeket másképpen megfogalmazva, Jókai Mór – mint jogász – által a korabeli jogszabályok és történelmi helyzet összefüggérendszerében élénk tárt helyzetei a ma hatályos jogszabályok kontextusába is helyezhetők, így a művekben fellelt jogi hagyományok és örökség napjainkban is időszerű problémafelvetésként is azonosíthatók és megvilágíthatók. Mindezekkel kapcsolatban a szerkesztő és a szerzőtársak közösen vallják és bíznak is abban, hogy a kutatómunka eredményei a magyar irodalmat szerető és az iránt érdeklődő nem jogász közönség számára is értéket képviselnek, mi több megismerhetővé válhat számukra is a jellegzetes jogász gondolkodás azon művek ismeretanyagán keresztül, amelyekkel tanulmányaik, ismereteik vagy éppen olvasmányélményeik alapján korábban már találkoztak.

A kutatás eredményeként létrejött kötet egyes fejezetei tehát alapvetően egy adott jogterületre és jogkérdésre összpontosítanak. Hangsúlyozandó e körben, hogy a regények elemzését és ismertetését a fejezetek nem vállalják, nem vállalhatják fel, ellenkezőleg, minden esetben egy feltárt jogi problémakörre összpontosítva, annak vizsgálatával kívánnak kedvet teremteni azok (újra)felfedezésére, és amellet a magyar irodalmi és jogi hagyományok bemutatásával mind a szakmai, mind a tágabb közönség számára a jogász hivatásokat is közelebb hozni és az olvasóval

39 HOMICSKÓ Árpád Olivér – TÖRŐ Csaba Attila: A szerkesztők előszava, In.: HOMICSKÓ Árpád Olivér – TÖRŐ Csaba Attila (szerk.): *A Kecskefért Református Jogakadémia története*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019. 9.

40 SZABÓ Miklós: Előszó. In.: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcséleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1998. 2–3.

41 RIXER Ádám 2012. 168.

42 SZABÓ Miklós: *Ars iuris, a jogdogmatika alapjai*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2005. 27–34.

43 RIXER Ádám 2012. 174–177.

és Jókai Mórral együtt gondolkodni, tanulni, utazni.

A jogtörténeti, illetve a fentebb ismertetett általános értelmiségi célok és feladatok érvényre juttatása érdekében a kutatás a tételes jog alapvető elméleti keretein túlmutató további forrásait és politikai gyakorlatát is csak oly mértékben ismerteti, amely annak kereteit szét nem feszítő módon elősegítheti a fenti célok megvalósítását. Mindezeknek megfelelően a társadalomtudományok további – elsősorban történelmi, esztétörténeti, filozófiai, szociológiai, valamint az ideológiai gondolkodási – elemeit tartalmazó alapkoncepcióinak részletes elemzését, megítélését, továbbá egy adott jogágra, illetve jogterületekre vonatkozó konkrét elemeinek a szükséges mértéken túli részletes elemzését a fejezetek nem vállalhatták fel. A fentiek alapján azonban a kutatási cél egyik fontos eleme, hogy az eredmények mind a jog, mind a regények újabb nézőpontjaihoz és értelmezési területeihez hozzájárulhatnak. A fenti célokért, a jogtörténeti feladatért, a választott módszertanért, a nézőpontok és források e cél alá rendelt finomhangolásáért és kiválasztásért, továbbá az azokból levont következtetésekért – értve az esetleges tévedések és hiányosságok, valamint hangsúlyeltolódások lehetőségét is – a felelősség természetesen elsődlegesen a szerkesztőé.

E sorok között a szerkesztő és a szerzők köszönetüket szeretnék kifejezni a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara valamenyny munkatársának a kutatási lehetőség megteremtéséért, illetve tanácsaikért, észrevételeikért, javító szándékú kritikáikért. Külön köszönet illeti a kutatók családtagjait, akik kellő türelemmel viseltettek a feladat iránt, bízva abban, hogy lapozgatva a kötetet – megértésük és türelmük gyümölcset – ők is elégedettséggel néznek vissza az eltelt időre.

A magyar jogtörténet területén a jog és az irodalom eszközeivel való utazás és együtt gondolkodás kezdetén a kalauz, dr. Jókai Mór szavaival indulhatunk, aki az 1896-ban megjelent *„De kár megvénülni”* című regénye⁴⁴ *„Elöljáró beszéd”* című fejezetében biztosít afelől, hogy:

„[...] a kisujjában van nemcsak a köz- és váltójog, de minden kereskedelmi törvény; a külföldi kódexek, a biztosítási szabályok, a tengerészeti jog, az angol, francia, német törvénykezési praxis, minden furfangjaival, teketóriáival, amikben egy közönséges fiskális ügy elvész, mint mikor a vadászkutya hínár közé kerül. [...] Hiszen majd meglátod. Egy esztendő alatt annyit tanulsz nála, amennyit négy év alatt nem tanultál az univerzításon. [...]”

44 Az 1860-as években játszódó könnyed történet hőse egy huszártiszt, jogász, aki a színháznak és a szép színésznők hiszékeny és könnyen hevülő alakja, aki több nő között örlődve keveredik különböző kalandokba.

II. A TÖRTÉNETI ALKOTMÁNY ÉS A KLASSZIKUS KÖZJOG EGYES ELEMEI JÓKAI MÓR MŰVEIBEN

1. A nemzeti eszme – a nemzet, a nemzetiség, a politikai magyar nemzet alapkérdései⁴⁵

1.1. A jogszabályi háttér – most és akkor

„Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

Isten, áldd meg a magyart!

NEMZETI HITVALLÁS

[...] Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a keresztény Európa részévé tette.

Büszkék vagyunk az országunk megmaradásáért, szabadságáért és függetlenségéért küzdő őseinkre. [...]

Ígérjük, hogy megőrizzük az elmúlt évszázad viharaiiban részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét. Kinyilvánítjuk, hogy a velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők.

Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk. [...]

Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét. [...]

D) cikk

Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.

45 FAZAKAS Zoltán József

H) cikk

(1) Magyarországon a hivatalos nyelv a magyar. [...]

R) cikk

(1) Az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének alapja. [...]

(3) Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni. [...]

XXIX. cikk

(1) A Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők. Minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van önazonossága szabad vállalkozáshoz és megőrzéséhez. A Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvhasználathoz, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználathoz, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz. [...]

Az Alaptörvény fenti cikkeiből fakadó részletes szabályokat a nemzetiségeket illetően különösen 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól határozza meg.

„1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről

Az ország Rendei ő Felsége kegyelmes megegyezése hozzájárultával meghatározták hogy:

1. § Az országgyűléshez bocsátandó minden kegyelmes királyi Leiratok, Előadások, Válaszok, és Intézkedések ezentúl egyedül magyar nyelven adassanak ki.

2. § A törvénycikkek valamint már a jelen országgyűlésen is egyedül magyar nyelven alkottattak és erősítették meg: úgy ezentúl is mind alkottatni, mind királyi kegyelmes jóváhagyással megerősítettetni egyedül magyar nyelven fognak.

3. § Országgyűlési nyelv ezentúl kirekesztőleg a magyar lesz, egyedül a kapcsolt Részek követeinek engedtetvén meg: hogy azon esetben, ha a magyar nyelvben jártasok nem lennének, a közelebbi 6 évek alatt tartandó országgyűléseken szavazataikat latin nyelven is kijelenthessék.

4. § A magyar udvari Cancellaria útján az ország határain belől bocsátandó minden iratokban, akár legyenek ő Felsége által aláírva, akár nevében adassanak ki - és így a magány folyamodásokra kelendő rendeletekben és határozatokban is - szinte a magyar nyelv használtassék.

5. § A királyi Helytartótanács minden nemű tárgyalásaiban, hivatalos foglalkozásairól viendő jegyző-könyveiben, valamint ő Felsége eleibe terjesztendő felírásaiban, és az ország határain belőli minden hatóságokhoz bocsátandó minden intézményeiben

a magyar nyelvet használja; - azon levelezések, melyeket a királyi Helytartótanács a hadi fő-, és az ő Felsége örökös tartományaibeli polgári törvényszékekkel s kül-országi törvényhatóságokkal folytatand, ide nem értetvén.

6. § *A királyi udvari főtörvényszék nyelve az ország határain belől indított minden perekre nézve, valamint az ország határain belőli minden ítélőszékek - következésképp a szentszékeknek nyelvök is, a magyar lészen; s azon ítélőszékeknek hivatalos minden egyéb dolgaik is magyar nyelven folytatandók.*

7. § *A kapcsolt Részekbeli törvényhatóságok a magyarországi hatóságoknak magyar, - ezek pedig a kapcsolt Részekbeli törvényhatóságoknak latin nyelven irt leveleiket is fogadják el; tárgyalják, és azokat illő válasszal lássák el.*

8. § *Ő Felsége már kegyelmesen elrendelte, hogy a magyar nyelv a kapcsolt Részekbeli fő-, és minden közép iskolákban (Academia és Gymnasiumokban) mint rendszerinti tudomány taníttassék; - nem különben*

9. § *Ő Felsége méltóztatott kegyelmesen rendelkezéseket tenni már az iránt is, hogy az ország határain belőli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen.”*

„1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában

Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja; minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik; a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni [...]

1.2. A modern magyar nemzetfogalom a nemzeti ébredés korának történelmi és jogi összefüggései tükrében

Magyarországon a nemzeti és nemzetiségi kérdés – a történelmi eseményekből, valamint az egységes magyar nemzet összetartozása iránti alkotmányos felelősségből és cselekvési kötelezettségből⁴⁶ eredően – különös jelentőséggel bír. A történelmi okokból fakadó nemzeti széttagoltság eredményeként a magyar alkotmányos rend

46 ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013. 35.

vallja, hogy az ország határain belül és kívül élő nemzetrészek összetartoznak, azaz a magyar nemzetfogalom egyszerre kulturális és politikai nemzetfogalom.⁴⁷ A magyar kulturális nemzet tagjai állampolgárságuktól függetlenül a világban élő magyarok, míg a magyar politikai nemzet tagjai a magyar állampolgárok, alattuk értve az államalkotó nemzetiségek tagjait is.⁴⁸ Az alkotmányos alapállás ténybeli alapját az 1920. június 4-i trianoni,⁴⁹ illetve a hatályos 1947. február 10-i párizsi⁵⁰ békeszerződés képezi, elvégre magyar nemzetrészek az I. világháború végéig számottevő arányban nem éltek a magyar állam határain kívül.⁵¹

A magyar alkotmányjog alaptételét képező politikai nemzet fogalmának kialakulása és formálódása⁵² – a magyar organikus államfejlődés útján a történeti alkotmány részeként⁵³ – lényegében Jókai Mór életében zajlott le, ekkor született meg az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában⁵⁴ (a továbbiakban: Nemzetiségi törvény), amelynek alapkoncepciója,⁵⁵ azaz a preambulumában rögzített politikai magyar nemzet tétele alapvetően ma is hatályos.⁵⁶

A jogalkotásra minden időben történelmi, szociológiai, politikai és gazdasági tények, programok, koncepciók, elvek és célok, valamint a jogelmélet eredményei⁵⁷ mellett az adott államot érintő nemzetközi jogi kötelezettségek, illetve viszonyok hatnak. A magyar jogalkotás esetében a fentiek mindegyike azonosítható. E kö-

47 PÁKOZDI Csaba: Kollektív jogok és nemzetfogalom Magyarország új Alaptörvényében. In.: RIXER Ádám (szerk.): *Állam és közösség. Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012. 41.

48 VARGA Zs. András: Szuverenitás, identitás és autonómiák a magyar közjogban. *Kisebbségvédelem*, 2019/1. 46–48.

49 ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020. 163–165.

50 BARACS János – CSÁNK Béla – CZEBE Jenő – FAY Béla – SNYDER Árpád – SZABÓ Imre – VIRÁGH Zoltán: *A Párizsi Magyar Békeszerződés és Magyarázata az Atlanti-óceáni Alapokmány és a Fegyverszüneti Egyezmény teljes szövegével*. Budapest, Gergely R. R.-T. Kiadása, 1947. 5–68.

51 ROMSICS Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam*, Budapest, Helikon Kiadó, 2020, (a továbbiakban: ROMSICS Ignác 2020a.) 62.

52 MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva, 1944. 9–247.

53 SZABÓ István: Az ősi alkotmány. In.: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 83–122.

54 MIKÓ Imre 1944. 9–247.

55 Deák Ferenc szavai szerint: „[...] nem azt mondom ki, hogy most határozzuk el, hogy Magyarország összes lakosai egy politikai nemzetet képeznek, hanem hivatkozom rá [...] mint valóságos tényre.” – *KN-1865-XI*. 7.

56 ANDRÁSSY György: *A magyar nyelv jogállása, a kultúraszabadság és egyes emberi jogok területhez kötöttsége*. JURA, 2016/1. 11.

57 TÓTH J. Zoltán: Jogalkotás és tételes jog. In.: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019. 37–38.

rülmények között elsődleges volt a korabeli magyar állam nyelvi és államszervezeti töredezettsége mellett az a tény, hogy Magyarország a Habsburg Birodalom, később az Osztrák-Magyar Monarchia részeként állt a születőben lévő nemzetállami eszme és nemzetiségi kérdés kihívásai előtt.⁵⁸ Mindezek mellett szükséges kiemelni, hogy a nemzeti ébredés, valamint az annak alapját képező nacionalizmus fogalmát általánosan elfogadott módon továbbra sem alkották meg a társadalomtudományok képviselői,⁵⁹ elvégre a nemzeti eszme összetevői koronként, államonként, sőt régiókként is eltérők és különbözők lehetnek, következésképpen sem Jókai Mór korában, sem napjainkban nincs a nemzetnek általánosan elfogadott fogalma.⁶⁰ A társadalomtudományok képviselői annyiban értenek egyet, hogy a nacionalizmus – és így a nemzeti kérdés – modern jelenség, amelynek megszületése az 1789. évi Francia Forradalom rendi állam lebontását célzó programjában gyökerezik.⁶¹ Másképpen megfogalmazva az 1789. évi Francia Forradalmat megelőzően az európai államok hatalmi és uralmi viszonyai alapvetően a rendi keretek, valamint az abszolutista kormányzat által voltak meghatározottak, azaz a nemzetállam eszméje és fogalma nem létezett.⁶² A nemzet fogalma a francia forradalmi eszmék XIX. századi kiteljesedése eredményeként alakult ki, amikortól az államot már jogegyenlőségen alapuló politikailag szervezett társadalomként, egyenlő jogokkal rendelkező egyének jogközösségeként fogták fel, amely új – nemzeti – identitást eredményezett, felváltva, elvetve a korábbi partikuláris és hierarchikus identitásokat.⁶³ A nemzeti identitás ténybeli alapját képezhette a nyelv,⁶⁴ illetve a nyelvvel együtt vagy attól külön értett egyéb – különösen vallási, vérségi, kulturális, egyéb összetartozástudatot eredményező – jegyek és ismérvek azzal,⁶⁵ hogy Magyarországon a korban⁶⁶ és napjainkban⁶⁷ a nemzet nyelvi központú megközelítése az uralkodó.

58 SZABÓ István: Belső autonómiák a dualista Monarchiában. *Jogtörténeti Szemle*, 2020/1. 1.

59 ROMSICS Ignác 2020a. 13–20.

60 LUKACS, John: *A XX. század és az újkor vége*, Budapest. Európa Könyvkiadó, 2006. 220.

61 FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014. 450–466.

62 SZABADFALVI József: A nemzet. In.: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002. 244–251.

63 GYURGYÁK János 2007. 25–26.

64 LUKACS, John 2006. 234.

65 MANZINGER Krisztián: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2019. 18–20.

66 EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Első Kötet*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902. 63–64., 113.

67 POMOGYI László: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti szótár*. Budapest, Mérték Kiadó, 2008. 595–596.

A modern nemzetfogalom, illetve a nemzetállam alapjai tehát nem etnikai, kulturális vagy nyelvi okokban keresendők, hanem a rendi különjogoktól és széttagozottságtól mentes, egyenlőségen alapuló, így egységes jog alapján hatékonyan kormányzott állam iránti igényben, programban.⁶⁸ E program egyik kiindulópontja a hivatalos nyelv volt, elvezetve arra a XIX. századi államfelfogásra, hogy a hatékony állam alapvetően a nyelvi és a politikai határok egybeesésével,⁶⁹ azaz nyelvi értelemben vett nemzetállamok kialakításával lehetséges. A közös – vagy legalábbis a többségi nyelvtől – eltérő nyelvek így az államegységesítés – és ezáltal az egyenlőség – ellen ható tényezőkként váltak alapvető politikai kérdéssé, miközben a nyelvi szempontból kevésbé homogén államok – így a Magyar Királyság – esetében azok szétesésének a veszélyét is magában hordozták.⁷⁰ Magyar szempontból a korban mindezeket a magyar nyelvű kulturális közösség eltűnését valló herderi jóslat⁷¹ beteljesedése iránti aggodalom is nehezítette,⁷² elvégre a magyar államterületen az államiság kezdetei óta vegyes ajkú lakosság⁷³ élt.

A nyelvi kérdés és a nyelvi alapon álló nemzetfelfogás Magyarországon egyszerre jelentett államszervezeti és kulturális kihívást és kettő egymással ellentétes uralkodó nemzetfelfogás döntési lehetőségét kínálta fel. Az első nemzetfelfogás nyelvi alapon kiépített nemzetállamot képviselt,⁷⁴ míg a második a politikai nemzet koncepcióját vallotta, amely a magyar rendi nemesi nemzet – azaz a nemesség, a

68 SZABADFALVI József 2002. 251–254.

69 SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003. 30–31., 48–51.

70 EÖTVÖS József 1902. 103–104.

71 „[...] die Ungern oder Madjaren [...] in sieben Horden nach Europa gingen [...] und ihr Ungarn selbst sogar zu einem „apostolischen Reich“ ward. Da sind sie jetzt unter Slawen, Deutschen, Wlachen und andern Völkern der geringere Teil der Landeseinwohner, und nach Jahrhunderten wird man vielleicht ihre Sprache kaum finden.” – „A magyarok hét törzse Európába érkezve létrehozta „apostoli királyságát”. Jelenleg ennek keretei között, szláv, német, oláh és egyéb népesség mellett országuk lakosságának csekély hányadát alkotják, és néhány évszázad múlva talán nyelvük is elenyészik majd.” – In.: HERDER, Johann Gottfried: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Viertel Theil. Riga - Leipzig, Johann Friedrich Hartknoch, 1792. 23–24.

72 SZÉCHENYI István: *A Kelet népe*. Pest, Trattner Károly, 1841. 201.

73 A rendi kort követően elvégzett ausztriai népszámlálás történelmi Magyarországra vetített adatai alapján 1857-ben a Horvátországgal együtt értett Magyarországon a magyar nemzetiség aránya hozzávetőlegesen és a kerekítés szabályait alkalmazva 43,5% volt, míg Horvátország nélkül alig érte el az 50%-t. – FÉNYES Elek: *A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*, Pest, Eggenberger Ferdinánd Magyar Akadémiai Könyvtár, 1861. 11–16.

74 EÖTVÖS József 1902. 63–64.

natio Hungarica hagyományán, azaz a *hungarus*⁷⁵ – tudaton alapult. E második nemzetfelfogás a nemesség jogainak kiterjesztésével, a feudális kiváltságok eltörlésével⁷⁶ a nemzetet politikai entitásként kezelte nyelvtől, etnikai, kulturális, vallási vagy egyéb szempontoktól függetlenül és ezen az alapon szervezett politikai – tehát nem nyelvi értelemben vett – nemzetállamot képviselt. E körben – a nemzeti eszme elemeinek fogalmi bizonytalanságai, illetve a rendi nemzetfogalom és a modern nemzetfogalom napjainkban is tetten érhető vegyítése mellett – kiemelést érdemel az a tény, hogy a korban a rendi magyar alkotmányos berendezkedés megkérdőjelezhetetlen alapját az képezte, hogy a politikai jogok birtokosai a rendi értelemben vett magyar nemzet – nyelvüktől független – egyenlő jogú tagjai.⁷⁷ A rendi magyar nemzetbe az évszázadok során ennek megfelelően jelentős nem magyarajkú,⁷⁸ például román elem is integrálódott,⁷⁹ akik ezáltal politikai, azaz rendi értelemben magyarnak, de kultúrnemzeti értelemben más közösség tagjaiknak, így adott esetben románnak számítottak.

A kulturális és az államszervezeti kihívás metszéspontjába a magyar, mint hivatalos nyelv kérdése került az összbirodalmi német, illetve a holt latin nyelv helyetti élő államnyelvként.⁸⁰ A kérdést a törvényhozás fokozatosan, öt évtized alatt oldotta meg, amikor 1844-ben a magyart tette hivatalos nyelvű Magyarországon. Hangsúlyozandó, hogy a törvényhozásnak nem volt célja a többi nemzetiség nyelvének, vallásának, kultúrájának elnyomása.⁸¹ Ez utóbbi értelmezés ebben a

75 GYURGYÁK János 2007. 22., 25–28., 30.

76 SCHLETT István: *Eötvös József*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987. 110.

77 NAGY Ernő: *Magyarország közjoga (Államjog)*. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, 1907. 122.

78 „[...] a rendi válaszfal megszűnt a nemzeti érületben is válaszfal lenni [...] A lefolyt kilencz század alatt egyesek igen számosan [...] egyenként, de tömegesen a magyar nemesek közé is felvetettek vagy más kiváltságokban részesültek, és az akkori aktív nemzet tagjaivá váltak [...], az állam egész népességét egy nemzeti eszme, egy hatalomhoz való ragaszkodási érület hatotta át, hogy a szabad nemes és a kiváltságok nélkül úri hatóság alatt élő per is ugyanazon szent koronában megtestesülő nemzeti eszmének hódolt, és hogy a közös haza földjén való honosság nemest és nem nemest az akkori viszonyokhoz képest elég közel hozott egymáshoz [...]” – In.: FERDINANDY Geyza: *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*. Budapest, Kilián Frigyes M. M. Egyetemi Könyvtár Kiadása, 1895. 67–68.

79 Supplex Libellus Valachorum. In.: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 90–92.

80 ROMSICS Ignác: *Magyar rebellisek*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019. 169–172.

81 Többek között az 1805. évi Országgyűlés hatodik ülésén is kiemelték: „A Magyar Nyelv a Nemzetnek tulajdonságával, vagy-is karakterül egybe vagyon szerkesztene, és e' tartja fel valóban a' Nemzetet. Erre ugyan erőltetni senkit sem kell.” – In.: *Naponkent-való jegyzései az 1805dik esztendőben Felséges Második Ferencz romai császár, Magyar és Cseh ország' koronás királya által Po'sony szabad királyi várossában mindszent - havának 13-dik napjára rendeltt*

korban még a nemzetiségi mozgalmakon belül is alig képviseltette magát, amelyek egyebekben pontosan a magyar nyelvi mozgalom mintáját követve indították el saját nyelvmozgalmaikat.⁸²

A korabeli magyarországi politikai elit alkotmányos értelemben tehát etnikailag semleges volt, az élő államnyelv megteremtése mellett a jogkiterjesztés eszközével megteremtett jogegyenlőségtől várta a nemzetiségi, ezalatt értve a magyar nyelvű de nem rendi magyar nemesként számon tartott lakosság társadalmi felemelkedését.⁸³ A magyar nyelv tehát a modern magyar állam megteremtésének egyik alapfeltétele volt,⁸⁴ miközben már megjelentek a nemzetiségek helyi nyelvhasználati igényeire adandó első jogalkotói válaszok tervezetei is.⁸⁵ Tagadhatatlan azonban, hogy a magyar elit részéről eltérő mértékben, de hosszú távú célként jelen volt a nyelvileg is egységes magyar állam programja,⁸⁶ amellyel egyidejűleg, arra válaszként, annak mintáját követve a nemzetiségek saját nemzeti mozgalmai is felszínre törtek.⁸⁷

Az alkotmányos döntés, azaz a politikai nemzet koncepciójának elfogadása Magyarország esetében elsősorban a nyelvi alapon felfogott nemzetállam feltételeinek hiányára vezethető vissza annak ellenére, hogy a politikai elit és a közgondolkodás a nyelvet a nemzet, illetve a nemzetiség attribútumaként fogta fel.⁸⁸ A cél a politikai nemzetfogalom keretein belül a jogegyenlőség, valamint a korszellemnek megfelelő modern egységes állam kiépítése, továbbá a birodalmon belüli befolyás megőrzése és biztosítása volt, természetesen a magyar nyelvű kulturális közösség fennmaradása és fejlesztése mellett. A francia forradalmi eszmerendszer hatására a fenti célok érdekében a magyar jogalkotás a XVIII. század végétől fokozatosan a rendiség és az államszervezeti széttagozottság felszámolására, majd jogegyenlőség tételének elfogadására törekedett.⁸⁹ A magyar nemzeti ébredés és a nemzetiségi mozgalmak egymással szembeni viszonyával kapcsolatban a reformkorban pedig az a remény fogalmazódott meg, hogy a rendiség felszámolásával létrejövő modern

Magyar ország' gyűlésének. Pozsony, Belnay György Aloys, 1805. 57.

82 ROMSICS Ignác 2019. 175., 180.

83 SZEMERE Bertalan: *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról.* Budapest, Cserépfalvi Kiadás, 1941. 39.

84 GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története.* Budapest, Osiris Kiadó 2007. 38–40.

85 WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében.* Lipcse, Wigand Ottónál. 1843. 317–318.

86 GYURGYÁK János 2007. 27–30., 35–36.

87 EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-t., 1903. 22–23.

88 EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Harmadik Kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902. 185.

89 SZABADFALVI József 2002. 251–254.

magyar államban⁹⁰ a jogegyenlőség feloldja a nemzetiségi ellentéteket⁹¹ és elvezet a nemzetiségek feltétlen hűségéhez.⁹²

Az 1848. évi áprilisi alaptörvényekkel Magyarország alkotmányos rendjébe illesztette a liberális reformellenzék rendi politikai nemzet jogainak kiterjesztésén alapuló jogegyenlőség tételét.⁹³ A törvényhozás a rendi magyar nemzet politikai jogait kiterjesztette a kor körülményei között a lehető legszélesebb körben az ország lakosságára nemzetiségtől függetlenül.⁹⁴ A magyar politikai vezetés nemzetiségi békére vonatkozó várakozásai azonban csak részben teljesültek, hiszen a nemzetiségek a jogegyenlőséget elfogadták és üdvözölték,⁹⁵ de a nemzeti eszme fejlődése okán már a mai fogalmaink szerinti területi alapú önkormányzati igényeket fogalmaztak meg.⁹⁶ Ezeket az igényeket a politikai vezetés azonban két okból sem fogadhatta el, egyrészt a nemzetiségek közjogi elismerése az egy magyar politikai nemzettel versenyző új és többes politikai nemzetfogalmakat eredményezett volna,⁹⁷ másrészt ezek a követelések alapvetően álltak szemben az államszervezeti széttagozottságot felszámolni kívánó modernizációs célokkal.

A nemzetiségi kérdés különösen a Magyarországgal újra egyesült Erdélyben vált központi jelentőségűvé tekintettel arra, hogy az erdélyi uniót az erdélyi románok nemzeti mozgalma az 1848. május 15-i balázsfalvi gyűlésen elutasította.⁹⁸ A politikai lépés ténybeli indoka az volt, hogy a különálló Erdélyi Nagyfejedelemségben a románok számszerű többséget képeztek, míg az Unióval létrejött Magyar Királyságban azonban közösségük már csak egyike volt a számos egyéb nemzeti kisebbségeknek.⁹⁹ Az erdélyi románok egyebekben abban is eltértek a többi kisebbség politikai alapállásától, hogy nyíltan feladták a magyar állam területi integritásának elvét és a két román fejedelemséggel való egyesülés programját

90 SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon I.* Budapest, Századvég Kiadó, 2009. 655–674.

91 GYURGYÁK János 2007. 21–22., 35–36., 40.

92 MIKÓ Imre 1944. 39–40.

93 SCHLETT István 2009. 491–505, 546–548.

94 MIKÓ Imre 1944. 48–49.

95 GERGELY András: A forradalom és az önvédelmi háború (1848–1849). In.: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században.* Budapest, Osiris Kiadó, 2019. 246.

96 ROMSICS Ignác: *Magyarország története.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2017. 336–337.

97 GYURGYÁK János 2007. 41–42.

98 MAGYAR Sándor: „Magyarbarát” románok 1848–1849-ben. *Pro Minoritate*, 2002/nyár. 52–54.

99 MIKÓ Imre 1944. 40.

tették magukévá.¹⁰⁰ A román nemzeti mozgalomban tehát megjelent¹⁰¹ és egyre hangsúlyosabbá,¹⁰² majd kizárólagos politikai programmá vált a minden román egy államban való egyesítését szorgalmazó nemzeti egységtörekvés.¹⁰³

Az események 1848. szeptemberétől fegyveres konfliktusba fordultak igazolva,¹⁰⁴ hogy a jogkiterjesztés a megerősödött nemzeti eszmével szemben nem teljesíti a nemzetiségi kérdés megoldásának elvárt és remélt eredményét.¹⁰⁵ A remény teljesülését akadályozta továbbá, hogy társadalom és a politikai vezetés egyaránt a nemzetiségi mozgalmakat – nem minden alap nélkül – a bécsi udvar intrikáinak tudta be.¹⁰⁶ A folyamatok végül Erdélyben polgárháborúhoz vezettek¹⁰⁷ és nemzedékekre meghatározták a magyarság és a magyarországi nemzetiségek viszonyát.¹⁰⁸

A dicsőséges tavaszi hadjárat katonai sikerei, illetve az ezek alapján 1849. április 14-én elfogadott Függetlenségi Nyilatkozat alapvetően változtatta meg a politikai erőviszonyokat és 1849. májusában már a nemzetiségi vezetők is a magyar kormányzattal való megegyezés szándéka felé mozdultak el.¹⁰⁹ Ebben szerepet játszhatott az az emberi körülmény is, hogy a román szabadcsapatok tagjait lelkileg is megviselték az események, és később maga a felkelők vezére – az egyébként szintén jogász – Avram Iancu is elborult elmével halt meg 1872-ben.¹¹⁰ A fenti körülmények alapján a kormányzat megkezdte egy nemzetiségi törvény előkészítését, miközben már magyar részről is megjelentek az állam föderatív átszervezésének egyes elképzelései is.¹¹¹ A törvényelőkészítő munkálatokkal párhuzamosan a nemzetiségi erőforrások megnyerése és a megbékélés érdekében

100 JANCsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. Kötet.* Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1899. 482–508.

101 BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867-1940.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2002. 22.

102 MOLDOVÁN Gergely: *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája.* Máriabesnyő, Attraktor 2011. 2011. 21–24.

103 JANCsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története.* Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kft., 2004. 11–12.

104 GYURGYÁK János 2007. 54.

105 KOSÁRY DOMOKOS: *Kossuth Lajos a reformkorban.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 246–246.

106 SZEMERE Bertalan 1941. 70., 76.

107 MAGYAR Sándor 2002. 50–52.

108 SZÁSZ Zoltán: A nemzetiségek és a magyar forradalom. *Történelmi Szemle*, 1998/3-4. 193–203.

109 ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése (1918-1947).* Budapest, Helikon Kiadó, 2018. 51.

110 KOVÁCH Géza: Avram Iancu és 1848 tanulságai. *Korunk*, 1972/9. 1333, 1339.

111 RUSZOLY József: Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény és a közép-európai alkotmányfejlődés. *Jogtörténeti Szemle*, 2007/1. 58.

tárgyaltak a szabadságharc vezetői a nemzetiségi vezetőkkel, amelyek közül a tragikus eseményektől sem mentes román-magyar¹¹² közeledési tárgyalásokat¹¹³ szükséges kiemelni.¹¹⁴ A tárgyalások eredményeként került megkötésre 1849. július 14-én a megbékélési tervezet, a *Project de pacification*,¹¹⁵ amelynek értelmében egy felállítandó román légió a magyar honvédséggel harcolt volna a független Magyarországért, a vármegyéket a többségi lakosság nyelvén igazgatták volna, valamint a román nyelv az állami oktatás és a nemzetőrség nyelveként funkcionált volna az érintett területeken.¹¹⁶ Két hét múlva a Képviselőházban is megszavazásra került Európa első nemzetiségi törvénye, az 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről, amely döntően a *Project de pacification* rendelkezésein alapult.¹¹⁷ A törvény, amely a kérdés végleges rendezését egy új alkotmányra bízta volna többek között elismerte a nemzetiségek mint államalkotó tényezők nyelvi jogait, azonban annak tényleges alkalmazására a szabadságharc alig két héttel később bekövetkezett veresége okán nem kerülhetett sor.¹¹⁸

A szabadságharc bukását követően bevezetett neoabszolutizmus nem csak magyar államberendezkedés megsemmisítését,¹¹⁹ hanem a nemzetiségi jog területén elért eredmények és lehetőségek megszüntetését is jelentette.¹²⁰ A szabadságharc egyik legfontosabb tanulságaként politikai elit felismerte, hogy a nemzetiségi kérdés elsődlegessé vált,¹²¹ amelynek megoldására ismét két álláspont kristályosodott

112 A román-magyar megbékélési tárgyalások 1849 április-májusában Ioan Dragoș román nemzetiségű magyar országgyűlési képviselő és Avram Iancu román nemzetiségi vezető között zajlottak Abrudbányán. Hatvani Imre őrnagy azonban 1849. május elején több hullámban megindította csapatait, majd bevonult Abrudbányára, de azt az ostromló román túlerő hatására május 19-én azt elhagyni kényszerült. A románok a magyar sereget megtámadták, majd a menekülő magyar lakosságot, valamint Ioan Dragoșt is lemészárolták. – HERMANN Róbert: Hatvani Imre szabadcsapatvezér és az abrudbányai katasztrófa. *Aetas*, 1992/1-2. 15–53.

113 KOVÁCH Géza 1972. 1335–1338.

114 MIKÓ Imre 1944. 61–65.

115 NAGY József: Magyar-román békekötés. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/12. 468–471.

116 MIKÓ Imre: Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben. In.: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion, 1981. 53–59.

117 MIKÓ Imre 1981. 58–60.

118 MIKÓ Imre 1944. 68–70.

119 GERGELY András 2019. 275.

120 HEKA László: A délszláv népek nemzetiségi mozgalmai a 19. században. In.: HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010. 300.

121 HERMANN Róbert: *A magyar emigráció tervei Magyarország és szomszédjai jövőjéről, 1849–1867*. In.: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyviadó, 2018. 94–95.

ki.¹²² Az első álláspont szerint területi alapú autonómiák konföderációjaként kell újra alkotni Magyarországot kollektív nemzetiségi jogok alapján,¹²³ míg második álláspont az egyéni nemzetiségi jogok széles körű érvényesülése érdekében szorgalmazott megfelelő intézkedéseket,¹²⁴ azaz területtől függetlenül, de az érintett vármegyék sajátosságait figyelembe véve biztosított volna személyi elvű autonómiát. Ez az – azóta már meghaladott álláspont – a magyar állam területi integritásával a területi autonómiákat az állami kereteket szétfeszítő és azzal összeegyeztethetetlen intézményekként látta, így azok lehetőségét elvből elvetette, ugyanakkor a nemzetiségekkel való megbékélést a Kiegyezés előfeltételeként kezelte.¹²⁵

A megtorló politikával, az önkényuralommal és egységes birodalommal szembeni reakcióként kialakult passzív ellenállás, a nemzetiségek ekkor még a magyar érdekekkel döntően együtt haladó mozgalmak, a birodalom kormányzásának nehézségei, illetve a külpolitikai kudarcok a neoabszolutizmus feladását eredményezték.¹²⁶ Az alkotmányosságra való visszatérés így lehetőséget teremtett a magyar Országgyűlés összehívására és a nemzetiségi kérdés újratárgyalására¹²⁷ egy nemzetiségi bizottság útján. A bizottság törvényjavaslatát végül az Országgyűlés ekkor tárgyalni nem tudta, mert azt az uralkodó 1861. augusztus 22-én feloszlatta.¹²⁸ Az Országgyűlés összehívását eredményező okok ismételt bekövetkezte hamarosan az uralkodót újra a Magyarországgal való megegyezés szándéka felé mozdította el,¹²⁹ de az 1865. évi Országgyűlésben a kérdés elvi alapjainak változatlanágából fakadóan a korábbi jogalkotási koncepció érdemben nem változott,¹³⁰ és végül öt törvényjavaslat kerül kidolgozásra. A Képviselőház elé 1868. október 28-án előterjesztett úgynevezett többségi javaslat a *natio Hungarica* alapján az egyenjogúság és a területi integritás alapelveit rögzítette, így nem látott lehetőséget sem az egyes nemzetiségek külön jogainak kodifikálásra, sem a területi önkormányzatok-autonómiák megalakítására, így elsősorban a nyelvkér-

122 Eötvös József 1903. 60.

123 SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon* 2. Budapest, Századvég Kiadó, 2010. 152–155, 176–188.

124 Eötvös József 1903. 60.

125 GYURGYÁK János 2007. 64–65.

126 GONDA Imre: Kísérletezés és kiegyezés. In.: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. 212–218.

127 MIKÓ Imre 1944. 79–80.

128 MIKÓ Imre 1944. 108–110.

129 SCHLETT István 2010. 200–270.

130 GYURGYÁK János 2007. 75–76.

désre helyezte a hangsúlyt.¹³¹ A nemzetiségi törvényjavaslatok mindegyike hitet tett Magyarország területi integritása mellett, azzal összeegyeztethető módon szorgalmaztak nemzetiségi alapon „kikerekített” vármegyéket, nemzetiségi kerületeket.¹³² A nemzetiségi képviselők az 1848. évi jogegyenlőség alapján a politikai magyar nemzet fogalmát alapvetően elfogadták, azonban azt annyiban árnyalni kívánták, hogy a politikai magyar nemzet fogalma alatt a magyarországi nemzetek szövetségét értették.¹³³ Az egyenjogú kollektív jogokkal bíró nemzetiségek fenti fogalma, mivel magában hordozta a területi integritás elvének árnyalását, nem vezethetett sikerre,¹³⁴ következésképpen a Nemzetiségi törvény a nyelvi és kulturális jogok kérdéseire helyezte a hangsúlyt az egy alkotmányos politikai magyar nemzet fogalmának és a magyar állam politikai és területi egységének rögzítésén túl, amely értékválasztás és az abból fakadó feszültségek a képviselőházi vitán egyértelműen tetten érhetők.¹³⁵

A többségi és kisebbségi álláspont a „magyar politikai nemzet” és a „Magyarország politikai nemzete” különbségében ragadható meg,¹³⁶ így a vita jogilag az egységes állam és a föderális állam közötti értékválasztásról¹³⁷ szólt. A politikai magyar nemzet fogalma a „magyar” szó jelentését kettőzte meg, az egyszerre jelentette a politikai közösséget, azaz az ország valamennyi lakosát, illetve a magyar ajkúak kulturális és nyelvi közösségét.¹³⁸ A kettős jelentéstartalom félreértések sokaságára ad és adott alapot annak ellenére, hogy a politikai magyar nemzet fogalma és célja nem államnacionalizmusból fakadt, hanem az az állam és a nemzetiségi eszme, nemzetiségi kihívás szétválasztását, feloldását szorgalmazta az etnikailag semleges államszerkezet megalkotása érdekében.¹³⁹ A magyar politikai nemzet fogalmát indítványként előterjesztő Deák Ferenc személyében mélyen hitt abban,¹⁴⁰ hogy az egyéni jogok kiteljesedése esetén a nemzetiségi kérdés ténylegesen meghaladottá válik, a kulturális jogok támogatása mellett pedig külön hitet tett

131 MIKÓ Imre 1944. 125.

132 MIKÓ Imre 1944. 126–149.

133 SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868.* Budapest, TTFK – Kortárs Kiadó, 2002. 11.

134 SCHLETT István 2010. 537–538.

135 GYURGYÁK János 2007. 79–82.

136 SCHLETT István 2010. 540–544.

137 SCHLETT István 2002. 11.

138 CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/15. 358–362.

139 SCHLETT István 2002. 14–16.

140 MIKÓ Imre 1944. 175.

több parlamenti felszólásában.¹⁴¹ Deák Ferenc, illetve a magyar politikai elit jelentős része a nemzetiségek számára a nyelvi jogok megadását és kulturális jogaik kiteljesedését és támogatását magától értetődőnek és nem is feltétlenül központi kormányzati kérdésnek tekintette.¹⁴² A megbékélés kezdeti őszinte szándéka ellenére az álláspontok végérvényesen megmerevedtek és a feloldhatatlan ellentétek végezetül két szélsőséges nézet elterjedését eredményezték. A nemzetiségek a közösségeik halálát vetítették előre a többségi javaslat elfogadása esetére, míg a többségi javaslat hívei a magyar állam szétesését látták maguk előtt a kisebbségi javaslatok elfogadása esetén.¹⁴³ A Nemzetiségi törvényt végül a többségi javaslat alapján fogadták el a politikai magyar nemzet alapjain, az 1868. december 6-án nyert királyi szentesítést alkotmányos jelentőségű törvényként.¹⁴⁴

A Nemzetiségi törvény alapján a békés fejlődésre a folyamatos jogkiterjesztés elvének érvényesítésével valós lehetőség nyílt,¹⁴⁵ elvezetve egy sokszínű, többnyelvű, konszolidált, a politikai magyar nemzet egységén nyugvó társadalomhoz. A Nemzetiségi törvény elgondolása szerint a jogegyenlőség talaján álló állam feladata az egyéni jogok biztosítása,¹⁴⁶ amely által a politikai magyar nemzet állama etnikailag semleges,¹⁴⁷ szerepe nem más, mint a nyelvi és kulturális jogok védelme megalapozva egy közös – *quasi hungarus*, azaz politikai magyar nemzeti, valójában magyarországi – identitás eredményét.¹⁴⁸ A várt közös identitás eredménye végső soron „magyar” jelleget hordozott magában, azonban az állam ekkor közvetlenül

141 JUNGER József: Deák Ferenc és a nemzeti kisebbségek. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5. 149–150.

142 Deák Ferenc a megkülönböztetésről és annak igazságtalanságáról ekként vallott: „[...] Én e részben azon elvet követem [...] hogy mivel én az egységes osztatlan magyar nemzetet ismerem el politikai nemzetnek, minden, a mi az állam nevében történik, menjen annak nyelvén is. [...] Én a nemzetiségi kérdésben sem akarok más elvet követni, mint azt, a mit igazságosnak látok. [...] de sehogy sem tudom megegyeztetni az igazsággal azt, hogy az állam, mely politikai tekintetben egységes és osztatlan magyar állam, magára a színházra, mint a magyar nyelvet művelő s egyáltalában művelődési intézetre, egyedül és kizárólag csak egyik nyelvű és nemzetiségű nép számára költsön a közös adókból. Erre nézve én azt gondolom, hogy vagy mindegyikre, vagy egyikre sem. [...] Ha módunk volna valamennyinek adni: igen is! ha módunk nincs, az állam-költségvetésből ne adjunk a magunk nyelvét se. [...], mert nem akarok semmi igazságtalanságot pártolni, még akkor sem, ha belőle hasznot húznánk.” – *KN-185-X*. 314.

143 SCHLETT István 2002. 21.

144 MIKÓ IMRE 1944. 242–243.

145 GYURGYÁK János 2007. 23.

146 EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Második Kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902. 109–110, 126., 198.

147 NAGY Ernő 1907. 106.

148 GYURGYÁK János 2007. 68–71.; 75–76.

nem törekedett az államnyelv egyéni elsajátításának kötelezésére és az erőszakos asszimilációra sem.¹⁴⁹ Másik oldalról viszont tagadhatatlan, hogy a Nemzetiségi törvényből hiányzott a megsértéséhez fűzött jogkövetkezmény, amelyből fakadóan annak nem kellő végrehajtása, illetve végrehajtásának elmulasztása nem volt szankcionált,¹⁵⁰ amelyre már a korban is többen felhívták a figyelmet és a jogszabály hatékonyabb érvényesülését követelték kiemelve,¹⁵¹ hogy a jogszabály valós érvényesülése a nemzetiségi mozgalmak elszakadási törekvéseit tompítaná, illetve szüntethetné meg.¹⁵²

A Nemzetiségi törvény elfogadását követő évtizedek gyökeres társadalmi és jogi változásokat eredményeztek Magyarországon. Tekintettel arra, hogy a Nemzetiségi törvényt maguk a nemzetiségek utasították el, így az végrehajtásában szükségképpen sérült, majd a felfokozott nacionalizmus uralkodóvá vált mind a magyar politikai elit, mind a nagyhatalmak, mind a nemzetiségek, mind a szomszédos államok oldalán.¹⁵³ A nemzetiségi vezetők a jövőben az Országgyűlésen kívül fejtették ki álláspontjukat,¹⁵⁴ szembe fordultak a Kiegyezés által megteremtett keretekkel és az újonnan létrejövő, illetve megerősödő, Magyarországgal határos nemzeti államaik közvetlen, illetve közvetett befolyásával törekedtek nemzeti céljaik elérésére.¹⁵⁵ E folyamatok szükségképpen vezettek a többségi magyarság ellenérzésére és nemzetiségi türelmetlenségére,¹⁵⁶ és ilyen körülmények között a nemzetiségi kérdés nem kerülhetett nyugvópontra, miközben az alapvetően határozta meg Magyarország belpolitikáját és külkapcsolatait.¹⁵⁷ Ebben az összefüggésrendszerben a Nemzetiségi törvény elvi alapjáról való bármilyen irányú elmozdulás ellehetetlenült, hiszen a felfokozott magyar nacionalizmus jegyében a tényleges magyar etnikai nemzetállam irányába való elmozdulás¹⁵⁸ a nemzetiségi törekvések fokozottabb radikalizálódásához vezetett volna, míg ellenkező esetben a magyar állam alapállása, kettős monarchián belüli súlya és területi integritása

149 GYÖRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Budapest, Helikon, 2011. 11–12.

150 BETHLENDI András – SZEREDAI Norbert: Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918. előtt. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 44.

151 GYURGYÁK János 2007. 113–116.

152 MOLDOVÁN Gergely 2011. 13–15.

153 GYURGYÁK János 2007. 23., 84–88.

154 GYURGYÁK János 2007. 22–23., 76–77., 80.

155 JANCsó Benedek 2004. 93–133.

156 MIKó Imre 1944. 249.

157 GYURGYÁK János 2007. 76–77.

158 GYURGYÁK János 2007. 23., 84–88.; 101–112.

került volna lehetetlen és fenntarthatatlan helyzetbe.¹⁵⁹ Az ellentétek ismét feloldhatatlanná váltak, a nemzetiségi kérdés sajátos alkotmányjogi és társadalmi csapdává lényegült át annak súlyos következményeivel,¹⁶⁰ az kicsúszott a felek ellenőrzése alól és különösen az államterület tekintetében tragikus eredményre vezetett. A Nemzetiségi törvény ellentmondásosságára – és a semleges magyar állam működésére – mutat továbbá az a tény, hogy bár a nemzetiségek azt nem fogadták el, és közösségeik elsorvasztásának eszközének tekintették,¹⁶¹ mégis annak keretein belül – alapvetően egyházi önkormányzataik, valamint gazdasági, oktatási és kulturális intézményeik útján – megőrizték és fejlesztették identitásukat,¹⁶² sőt a magyarságtól való elidegenítésüket,¹⁶³ így ellehetetlenítve a remélt közös identitás megszületését.

Az I. világháborút követően a magyar állam társadalmi képe gyökeresen változott meg. A trianoni határok közötti új magyar államterületen a nem magyar anyanyelvű lakosság aránya 10% körüli mértékre csökkent, a magyar nyelvtudás mintegy 98%-os volt, a nemzetiségek egyetlen egy törvényhatóság területén sem voltak abszolút, csak legfeljebb relatív többségben.¹⁶⁴ Ezek a viszonyok ideiglenesen ugyan megváltoztak a II. világháború alatt, azonban az 1947. évi párizsi békeszerződés által visszaállított határok okán napjaink Magyarországon a tizenhárom elismert nemzetiség számaránya lényegében az egynyelvű társadalom képét mutatja.¹⁶⁵ A jelentősen megváltozott társadalomkép okán – a politikai nemzet alkotmányos alapállásának változatlansága mellett – a magyar állam nemzetiségekkel szembeni védelmi felelőssége fokozottá vált, amely így biztosíthatja a közösségeik sajátos kultúrájának, nyelvének megőrzését, egyéni és közösségi jogainak biztosítását, államalkotó minőségük kiteljesedését, ezzel Magyarország kulturális sokszínűségének fenntartását.¹⁶⁶

159 GYURGYÁK János 2007. 118–121., 130.

160 HANKISS Elemér: *Társadalmi csapdák*. Budapest, Helikon Kiadó, 2017. 17., 166.

161 GYURGYÁK János 2007. 80.

162 GYURGYÁK János 2007. 76–77.

163 MOLDOVÁN Gergely 2011. 12–21., 27–29.

164 KOVÁCS Alajos: *Magyar Statisztikai Közlemények* 83. Kötet – Az 1930. évi népszámlálás – I. rész – Demografiai adatai községek és külterületi lakott szerint. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1932. 7–8.

165 LAJTAI Mátyás: Nemzetiségi viszonyok és a statisztikai adatgyűjtés Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 2020. 98/6. 561–656.

166 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 208–210.

1.3. Jókai Mór a nemzetiségi kérdésről

Jókai Mór a nemzetiségi kérdésről belpolitikai szinten ritkán nyilvánult meg a Képviselőházban, de a felfokozott nacionalizmus korában annak nemzetközi összefüggéseit több beszédében is felvázolta mind a horvát-magyar kiegyezés, mind az Ausztriával való közjogi viszony oldaláról, de legmarkánsabban az Orosz Birodalom és az általa támogatott, az Osztrák-Magyar Monarchiával ellenséges viszonyt ápoló szomszédos államok igényeit elemezve. Jókai Mór képviselőházi beszédei e körben közvetetten állnak kapcsolatban a regényeiben elmesélt történetekkel, ugyanakkor az Oroszországgal kapcsolatos viszony különösen az 1872-ben megjelent *„A jövő század regénye”* című regényében¹⁶⁷ központi szerepet nyert. Az Osztrák-Magyar Monarchia 1878 évi bosznia-hercegovinai okkupációját követő képviselőházi vitában Jókai Mór a tárgyi kérdésekről 1879. február 19-i beszédében eképpen vallott:

„[...] Ausztriával együtt képezünk egy monarchiát s még azon felül saját magunk országa is két darabból áll. Egyik Horvátország. Mindezek igényeit figyelembe kell vennünk s e figyelembevétel befolyással van nemcsak külpolitikánkra, hanem belpolitikánk s nemzetiségi s kereskedelmi politikánkra is. Ez adott helyzetekkel minden kormányférfinak vagy meg kell alkudnia, vagy meg kell küzdeni. Ha megalkuszik velők, oly alkut nem köthet, mely e nemzetet tökéletesen kielégítse. Még eddig Magyarországnak akárhány kormányférfia adta meg az e helyzettel való megalkuvás által a békét, nem lett feljegyezve a magyar nemzet hősei közé; ha pedig összeütközésre hozta a dolgot, akkor vagy nem volt elegendő erőnk az összeütközéshez, legyőztünk, vagy pedig, midőn legyőztük az ellenálló akadályokat, Európa ránk tette kezét, kimondotta vétőjét, visszakényszerített bennünket oda, a honnan kiindultunk volt. [...] de az az általános bizonytalanság onnan ered, hogy egy hatalmas állam már három év óta határain túl, egy neutrális államot átlépve, áll kinn a síkon nagy tömegű

167 A regény története 1952-ben kezdődik, amikor a Monarchia trónján Habsburg-Lotharingiai II. Árpád ül, akinek birodalmára a legnagyobb veszélyt a cári Oroszországot forradalom útján megdöntő Nihil Állama jelenti. Az Osztrák-Magyar Monarchia nagyhatalmi helyzetét a pénzügyi és belpolitikai gondok mellett a haditechnikai lemaradás veszélyezteti. A két birodalom háborúját a főhős, Tatrangi Dávid találmánya, a repülőgép dönti el, ugyanakkor Tatrangi és társai a békeszerződés értelmében a Duna-deltában alapíthatnak új államot, nem térhetnek haza a Monarchiába. A regény második részében ez az új állam, az Otthon világereszkedelmi és politikai központtá válik, miközben Oroszország ismét monarchia lesz, a forradalom vezetője, Alexandra cárnővé kikiáltásával. Az Otthon és Oroszország közti háború a magyarok keleti rokonainak feltalálásával és bevetésével az előbbi javára dől el, majd a világ egészére kiterjedő béke és fejlődés eredményei olvashatók.

hadsereggel, és kezében tartja az égő fáklyát, és keresi, melyik szomszédjának eresze alá dugja be azt? [...]

*S én nem tartózkodom kimondani, t. ház. hogy itt van a 11-ik óra, midőn a kormányoknak, midőn nekünk és a mi országunk kormányainak el kell határozniok magokat vagy arra, hogy egész Európa egyetértő segélyével kényszerítsék Oroszországot a béke visszaadására; kényszerítsék, hogy menjen haza és gyógyítgassa a saját sebeit, minket pedig engedjen dolgozni és a magunk ipara útján megélni tisztességesen. [...]*¹⁶⁸

Nem sokkal később a Képviselőház 1879. március 3-i ülésén Jókai Mór a nemzetiségekkel kapcsolatos nézőpontját, hitét és magatartását a magyar alkotmányos alapállással összhangban az alábbiak szerint foglalta össze:

*„[...] Én részemről azokat, a miket ő vádképen felhozott a horvát nemzet ellen, alá nem írom. Ellenkezőleg, igen örvendek, igen szerencsés körülménynek tartom Magyarországra nézve azt, hogy van határainkon a lengyelen kívül még egy másik szláv elem is, mely mind önálló kifejelett nemzetisége, literaturája, mind vallása külön állásánál fogva azon általános áramlatnak, melyet orosz propaganda címe alatt ismerünk, annak természetes ellensége szerint és mint a mi természetes szövetségünk áll mellettünk. Én minden nemzetnek tisztelem a maga nemzetiségének emelése utáni törekvését a maga culturája útján, mely cultura útján látom haladni a horvát nemzetet. Ezt én ellenségemnek nem tartom és hiszem; hogy el fog jöni az idő, a mikor Magyarország, a magyar nemzetiség tisztán culturája által fogja dominálni a helyzetet, melyet most dominál törvényeinél fogva. [...]”*¹⁶⁹

A felfokozott nacionalizmustól hazáját, annak területi integritását féltő Jókai Mór 1882. január 20-án pontosan a fenti okokból kifolyólag támogatta a költségvetési vitában a fegyverkezésre fordított források biztosítását. A beszédben a Magyarországra a nacionalizmusból fakadó belső és külső veszélyeket, valamint a szomszédos országok irányából felmerülő igényeket, egy háború lehetséges területi veszteségeit az alábbiak szerint tárta képviselőtársai elé:

„[...] A hiteles adatokból meg kellett arról győződnnünk, hogy egész Európának minden hatalmassága oly óriás mérvű fegyverkezést folytat, támadó és védelmező háborúra, mely az egész hadviselésnek eddigi formáját tökéletesen átalakítja. [...] Két, legfeljebb három év múlva a külhatalmak turnusai be lesznek fejezve és minden fegyverkezés tökéletesen bevégezve. Akkor aztán kezdődhetik, a mi akar. A mely állam akkor

168 KN-1878-III. 93–94.

169 KN-1878-III. 328.

készületlen állapotban találta, azaz állam compensationalis objectumul fog szolgálni a többieknek. Hogy ez az állam nem mi akarunk lenni, az nem nagyhatalmi törekvés, az életfenntartási ösztön.

Azt fogják nekem t. képviselőtársaim erre mondani, hogy minek ijesztgetsz bennünket ilyen jövővel? Hiszen a fejedelmek közt a legnagyobb egyetértés van, egymást látogatják, [...] A kormányok is csupa békés szándékkal vannak tele. Igaz uralkodók nem akarják a háborút, nem akarják a jelen kormányok sem. De akarják maguk a népek igenis. Az olasz irredentisták, a francia chauvinisták, az orosz és nem orosz panszlávok, a dákorománok nem a jelen kormányok közegei, de akik a hátok mögött állanak, tolják őket előre és ha nem akarnak előre, menni, megbuktatják őket és helyökbe állítják a maguk embereit, a kik Őket vezetni fogják.

Egész Európában mindenütt van, az egyik államban is, meg a másikban is egy-egy kis csoport rokon faj, a melyiket a másik az idegen szörnyű zsarnokság alul ki akar szabadítani, természetesen azzal a földdel együtt, a melyen az lakik. [...] A népek nem veszik észre, hogy saját maguk állítják fel azon rettenetes bálványt: a nemzetiségi gyűlöletet, a melynek oltárán égetik azt a sikertelen áldozatot, minek a neve: hadügyi költség. Az egyik nemzet a másikat kényszeríti rá, hogy fegyverkezzék, hogy hadügyi költségeit szaporítsa és épen akkor, midőn saját nemzetét dicsőíteni véli, ugyancsak megcsavarja az adósróft saját magán szorosabbra.

Azt mondják, a lefegyverzést egyszer mégis csak meg kell kezdeni s mert ez in infinitum nem tarthat: hát kezdjük meg mi. Lehet, hogy egyszer valamikor oly parlamentje lesz Magyarországnak, a mely azt decretálja. De hát én azt kérem, hogy kezdjük ezt talán az elején, mert a lefegyverkezésnek nem az a kezdete, hogy lerakjuk a puskát meg a kardot, hanem hogy letegyünk azokat az indulatokat, a mik a puskát meg a kardot mozgásba hozzák; szüntessük meg a nem egymás nyelvén beszélő polgároknak egymás közti küzdelmét, egymás ellen való gyűlöletét. [...]

Az egyik helyen izgatják a horvátokat, a másik helyen a románokat, a harmadikon a szlávokat, a negyediken a szászokat, az ötödiken pedig a szerbeket a magyar nemzet ellen és ugyanekkor a magyar nemzet prófétái fűtik a katlant a magyar nemzet szívében ugyanazon nemzetiségek ellen és kölcsönösen, innen is, túl is, mind rátámadnak a köztük álló magyar kormányra, a mely nem engedi meg, hogy egymásra rohanjanak és egymás beleibe bele markoljanak.

Uraim, míg Magyarországon rá nem térnek azon magasztos gondolatra, hogy az embernek az emberrel jó együttélésben és honfiúi barátságban kell lennie, akármily nyelven beszél is az, hogy a magáét kultiválni, másét pedig nem gyűlölni, ez a hazafias kötelesség, míg rá nem térünk, hogy mi, kiket törvény kötelez rá, hogy békét tartsunk a nemzetiségek közt és egymás közt, adjunk példát a magunk érdekében ez egyetértés helyreállítására: addig mineküink nagyon nehéz tanácsokat osztogatni Európának,

II. A történeti alkotmány és a klasszikus közjog egyes elemei Jókai Mór ...

*hogy szüntesse meg a nemzetiségi gyűlöletet oly népek között, melyek nincsenek egymás iránt kötelezve semmiféle barátságra. [...]*¹⁷⁰

Az oroszországi politika veszélyeire és a pánszlávizmus terjedésére Jókai Mór az 1882. május 19-én tartott nagyívű beszédében ismételten felhívta a figyelmet:

„[...] Az orosz czárról sem hiszem, hogy provokáljon bennünket háborúra. Maga is, úgy gondolom, legjobban szeretné, ha tökéletes békesség volna a földön és a föld alatt. Hanem van igenis egy rettenetes liga, mely magát a pánszláv állam alá rejtve, csupán a despotismus fentartását, a népek elnyomását, saját népeinek leigázását tartja feladatának. Ez az, a mi Oroszországban veszedelmes, nemcsak mi reánk, hanem az orosz népre is. Ez nem tud másképp uralkodni, mintha nemzetét folyton háborúba viszi, mintha provokálja a körülakó népeket, mintha azt hirdeti, hogy szent háborúba viszi a népet; csak azért, hogy a szabadelvűséget hirdető embereket lemészárolhassa, hogy azon emberekkel, a kik a szabadságért küzdenek, a kik alkotmányt kívannak, a kik szabadelvű institutiókat akarnak behozni, a sánczárkokat betemesse.

*Ha mi ezt a ligát, melv folytonosan a külállamok alá ássa a tűzaknát, ha mi ezt támadjuk meg fegyverrel: egyszerre az orosz népet mint érczfalat találjuk magunk előtt egyesülve a ligával, ennek az uralmát erősítjük meg Oroszországban; a mint láttuk is. Ezeknek a háború kenye, aratás, eszköz a despotia hatalmának fentartására. Akkor kiszolgáltatjuk az orosz hazafiakat a despotismusnak, kiknek, bárha eszközeiket nem helyeslem is, céljáról el kell ismernem, hogy az az orosz nép felszabadítása és önálló institutiókkal való ellátása. [...]*¹⁷¹

Tárgyánál fogva végezetül Jókai Mór 1885. január 22-i képviselőházi beszédét érdemes idézni, amelyben a magyar alkotmányos alapállás helyessége mellett kiállva tett hitet a kulturális jogok és sokszínűség mellett, szembe állítva azokat az öncélú, akár magyar oldalon is megjelenő nacionalizmussal:

„[...] Engedje meg azonban a t. ház, hogy egy distinctiót tegyek itt a nemzetiségi áramlatok különféle nemei közt. Nem tartom oly pánszláv küzdelemnek, melyet elleneznem és mely ellen föllépnem kellene, azon veleszületett szeretetét minden nemzetiségnek, mely a saját anyanyelvét cultiválni akarja, mely a saját szokásait nem szégyenli, sőt azokat megnemesíteni törekszik; nem tartom pánszláv áramlatnak azt, ha a haza és a trón iránt teljesítendő szolgálatokból ki-ki a maga osztályrészét követeli, a kötelesség teljesítését, a maga jutalmát elvárja, ezt neki meg kívánom adni. Nem tartom pánszláv üzelemnek azt

170 KN-1881-II. 154–155.

171 KN-1881-V. 298.

sem, ha valaki a magyar kulturális törekvéssel parallel a maga nemzetiségének kulturális törekvését állítja oda mellénk és velünk versenyezni törekszik. Ezt én pártolandónak találom.

Méltóztassanak megnézni a szláv folyóiratokat bármelyik, szerb, lengyel, cseh vagy tót nyelven állíttatik ki, találkozni fognak a nevemmel és munkáimmal mindenütt. Azon folyóiratoknak én ugyanazt, a mit más nemzetbeliek jól honorálnak, díjtalanul engedem át s a magyar tótokról a saját költőik annyi lelkesedéssel nem írtak, mint írtam én. S a jövőre nézve is biztosan mondhatom, hogy azon műben, mely Magyarország nemzetiségeit a nagy világgal ismertetni fogja, minden ajkú nemzetiség ugyanazon szeretettel és melegséggel fog találkozni, a milyennel saját nemzetem. És midőn én magamnál erénynek tartok valamit, azt a tótnál bűnül nem fogom beszámítani soha. Hanem igenis leküzdendő és megellenzendő áramlatnak tartom azt, midőn valaki nem parallel velünk versenyző nemzetiségi áramlatot indít meg a magyar kulturai törekvés ellen, hanem megindítja azzal ellenkezőleg felizgatását a nép rossz szenvedélyeinek s elvadulást terjeszt, midőn nem a haza iránt, nem a trón iránt teljesítendő kötelességekből kéri osztályrészét, hanem a haza határain túl eső társaságokkal köt szövetséget és kifelé nehezkedik, a midőn a nemzetiségi törekvés a magyar állameszmét támadja meg. Igaz, ezekkel szembeállani mindenkor hazafias kötelességemnek tartottam.

Hogy léteznek-e ily törekvések és hogy hol léteznek – az ép most előttem elmondott beszédre nem is akarva hivatkozni – az én igen t. képviselőtársam azon kérdésére, hogy honnan tudom én azt, hogy ilyenek vannak, bátor vagyok a kérdést visszafordítani és azt kérdezni, hogy ugyan honnan nem tudja ezeket? Én meg is mondhatom, hogy honnan tudom. Beutaztam ezen vidékeket. [...]

Minékünk Magyarországot még egyszer meg kell hódítanunk, nekünk magyaroknak. Azt többé erőhatalommal nem tehetjük. Tehetjük igenis a szellem eszközeivel, tehetjük a műveltség útján, tehetjük az érdekek kiegyenlítésével, hogy ezen országban ennek minden ajkú fia érezze magát idehaza, érezze ezt a hazát saját édesanyjának, érezze magát a legtökéletesebben szabadnak. [...] Dicsekedjünk kevesebbet a dicsőségünkkel és legyünk büszkébbek a munkákra. [...]"¹⁷²

Jókai Mór irodalmi életművében a nemzeti kérdés – utolsóként idézett képviselőházi beszédében jelzett módon – több regényében is fontos szerepet tölt be, különösen annak fényében, hogy a reformkorban játszódó történeteinek jelentős részében a magyar nemzeti ébredés korának krónikása szerepére vállalkozott. A regényekben a nemzetiségi közösségek tagjairól, nyelvükről, kultúrájáról valóban a legnagyobb melegséggel írt még akkor is, amikor a történetírói szerep közös múltunk keserű fejezetinek megörökítését róta feladatául. A regényidőt tekintve a nemzeti ébredés

korát megelőző eseményeket, és így alkotmányjogi helyzetet dolgoz fel Jókai Mór az 1884-ben megjelent *„A löcsei fehér asszony”* című műben,¹⁷³ amelynek *„Német magyarok”* című fejezete mégis kiválóan mutatja be a társadalmi tényeket, a rendi nemzetfogalmi összefüggéseket, azok nyelvi semlegességét, a kiváltságos csoportok alkotmányos alapjait a szepesi szászok példáján keresztül:

„[...] S ez a sok mindenféle tarkabarka nép, ami külső viseletére nézve Árpád és Tuhutum ivadékaikhoz hasonlít, csupa merő német.

Még az első magyar keresztény királyok alatt telepedtek ide.

A nyelvüket megtartották, minden más egyébben magyarokká lettek.

Előkelőik nem nyárspolgárok, hanem magyar nemes urak, kik magukat tekintik a tősgyökeres arisztokráciának, s félvállról néznek le a „kivételképpen” közjük települt egynehány magyar nemes úrra. S a kispolgárság sem az, ami más német városok alsóbb rendű népe. [...]

Annyi viszontagságon századok során át ezek a német magyarok mindig a legtántoríthatatlanabb hívei voltak a nemzeti szabadság ügyének. Nem hajlongtak soha se a török császár, se a német császár előtt. Ha nem volt nemzeti fejedelem, megtették a városukat respublicának, s éltek, mint Velence vagy Ragusa a saját kormányuk alatt, [...]

Hanem azért, hogy kuruc sereg tanyázik a városban, mégsem vegyül magyar beszéd a népsokaság zibongása közé. Ezek itt Czelder Orbán hajdúi; szepességi fiúk, mecenzéfi huszárok; üstökbe font hajuk, felcsavart bajuszuk, farkasbőr kacagányuk azt hirdeti, hogy kurucok, hanem azért németek: német kurucok. Rákóczi Ferenc legjobb katonái. [...]

Az 1860-ban megjelent *„Szegény gazdagok”* című regény¹⁷⁴ középpontjában sem alapvetően a nemzetiségi kérdés áll, de az idézett társadalmi tények olda-

173 A regény cselekménye a Rákóczi-szabadságharc utolsó hónapjaiban, majd a szatmári békekötést követően játszódik, főhőse Korponayné Ghéczy Julianna kisfiát akarja arisztokratává tenni, ezért átadja Lőcse városát a labancoknak, és hűtlen lesz férjéhez is. A szatmári békét követően a császáriak nem teljesítik a neki tett ígéretet, így a főhős a fejedelemhez maradt nemesekhez áll át. Korponayné végül halálra ítélik, de ekkor sem szolgáltatja ki az összeesküvőket, így végül a nemzeti ügy vértanújaként fejezi be életét.

174 A történet az úgazdag Lapussa család bizalmatlan egymás közti viszonyai, Lapussa Henriette és báró Hátszegi Lénárd érdekházassága, Henriette és Vámhidy Szilárd boldogtalan szerelme, valamint a Vámhidy Szilárd által üldözött *Fația Negra*, azaz Fekete Arc rablóvezér és pénzhamisító bűnszervezete, továbbá a haramia és szeretője Anica szövevényes kapcsolatát meséli el a vadregényes dél-erdélyi havasokban. A fordulatokban és kalandokban bővelkedő regény különleges eleme a román nemzetiség pozitív bemutatása mellett az a Jókai Mórtól szokatlan dramaturgia, hogy a szerelmesek sorsa a várttól eltérően alakul, illetve a rablóvezér személyének kérdése sem kerül egyértelmű tisztázásra.

láról annak egyes epizódjai mégis élénk tárja annak összetettségét. Mindezek elemeként nevesíthető a vármegye többnyelvű lakossága mellett a regény antihős szereplője báró Hátszegi Lénárd személye is,¹⁷⁵ aki *Fația Negra*, azaz Fekete Arc alias-szal rablóvezérként, részben román származású főnemesként áll a történet középpontjában a „*Miről gondolkoznak a gyermekek*” című fejezet sorai szerint:

„[...] Lénárd báró ereiben igen sok nemzet vére foly már. A defterdár maga ruméliai születésű török volt, kinek hindu rabnőtől született egyetlen fia. Ez ismét a bécsi udvarnál egy fiúsított lengyel grófné leányát vette el; Lénárd báró apjának egy eloláhosult magyar köznemes leánya volt a felesége, kit gazdálkodásból vett nőül; ilyenformán a nemes báró vére eddigelé öt külön nemzet tulajdonát képviseli, s azoknak mindegyikéből tartott meg valamit. Gyönyörvágó, mint egy török, pompakedvelő, mint egy hindu, könnyelmű, mint egy lengyel, legénykedő, mint egy magyar, s engesztelhetetlen, mint egy oláh. Íme, jellemének sarkalatos hibái. [...]”

A regény egyébeken színes vonásokkal és néprajzi alapossággal rajzolja meg az erdélyi román nemzetiség hétköznapijait különösen „*A Lúcsia barlang*”, illetve „*A geinai leányvásár*” című fejezetekben, miközben a sorokban a nemzeti eszme fogalmi bizonytalanságai is tetten érhetők, amelyek a rendi eredetű nemzetfogalom és a modern nemzetfogalom napjainkban is tapasztalható vegyítését alapozzák meg. Ennek példaként állhat báró Hátszegi Lénárd alakja mellett Makkabesku személyének megrajzolásával annak a társadalmi ténynek az ismertetése, amely szerint a rendi magyar nemzetbe jelentős román nyelvű elem integrálódott az évszázadok során, akik így rendi értelemben magyarnak, de kultúrnemzeti értelemben románnak számítottak. A regény ezt az összefüggést „*A mikalai csárda*” című fejezetének kezdő bekezdéseiben külön is hangsúlyozza:

„[...] Szerencsére, az út fele táján esik a mikalai csárda, abban lakik egy derék, becsületes oláh nemes; aki úgy mellékesen kocsmárosi hivatalt is visel. [...] Amellett Makkabesku büszke ember, és sokat tart a nemességére. Megvárja, hogy őt domnulénak szólítsák, s nagyon jólesik neki, ha vendégei észreveszik a vendégszobában felakasztott nemesi címet, a fekete medvét három nyíllal a kezében, s kérdezősködnek annak titkos értelme felől, amikor azután ő is megmagyarázza, hogy az a fekete medve három nyíllal, mely pléhre

175 Hátszegi Lénárd mintáját a korabeli sajtóban báró felsőszilvási Nopcsa László (1794-1884) Hunyad vármegye főispánjának személyében azonosították. – A *Facia Negra* (Nopcsa László). *Budapesti Hírlap*, 1884. január 15. 1–2., aki állítólag a regényt kitiltatta a vármegyéből – *Pest Hírlap*, 1912. szeptember 21. 12. A közvéleményben uralkodó állítást Jókai Mór többször is tagadta. – *Fővárosi Lapok*. 1884. január 18. 96.

festve két vasrúdon a ház előtt himbálja magát, szintén nem valami kocsmái, – hanem nemesi címer, s örömet elegyedik beszédbe a legközelebbi tisztújításról, amikor alispánt és szolgabírákat választani fenn járt a székvárosban. [...]”

Tekintettel arra, hogy a magyar rendi nemesi nemzetben a románajkú nemesség bírta a politikai jogokat, a magyarral párhuzamosan megszülető román nemzeti mozgalom élére a román egyházi vezetők álltak, így Jókai Mór Rúbán Tódor személyében nem csak megrajzolta a népéért aggódó pópa archetípusát „*A nő akit nem lehet fellelni*” című fejezetben, hanem törekvéseit, céljait a valósággal egyezően párhuzamba is állította a magyar nemzeti ébredéssel, a nemzeti elitek felelősségének felelőlegességével:

„[...] Ifjúkoromat mint asztaloslegény töltöttem el Szebenben, Brassóban és Kolozsvárott; ez utóbbi városban összehozott a sors néhány velem egykorú román ifjúval, kik ott a lelkeszi pályára készültek elő. Sokat beszélünk együtt népünk mély elsüllyedéséről s a magas hivatásról: őt abból kiemelni. Ifjúi hevünk elhitetné velünk, hogy az könnyű munka lesz. Roppant tömeget képezünk, mely értelmiségéhez oly arányban áll, mint millió a százhoz. Nem kívántunk sokat, nem voltak túlságos ábrándjaink. Nem álmodtunk mi arról, hogy mienk legyen ez az ország, hogy megforduljanak kedvünkért a viszonyok, de annyit hittünk elérhetni, hogy népünket a mívelt népfajokkal egy sorba fogjuk emelhetni. Nem kívánjuk mi, hogy a magyar főurak segítsenek rajtunk, mert hiszen nekik is elég kötelességük van saját nemzetiségük irányában, elég, ha azt teljesítik híven. De hittük, és jogunk volt reményleni, hogy a saját keblünkéből való gazdagok segítsenek valósítani azt a boldog álmot, aminek mi életünket odaáldozánk. Csak egy iskolamestert minden faluba, csak százezer ábécét, semmi mást, amely nép csak megkezdte a műveltséget, az önkényt halad azután előre. Csalatkozánk; és éppen azért esik keserűen a csalatkozás, mert saját vérünktől ered az. Nekünk is vannak milliomosaink, nemcsak Moldvában, de Erdélyben, a Bánátban, sőt Pesten is. Azok is szeretnek kérkedni vele, hogy ők románok, de csak a magyar urakkal szemközt; de azért gyermekeiket franciául neveltetik, de azért falvaikban össze hagyják omlani az iskolákat s tudományos intézeteiket tengődni engedik. Senkiben oly fájdalmasan nem esett csalódnom, mint Hátszegiben. [...] Mit tehetett volna szegény népeért ennyi erő, ennyi gazdagság mellett! [...] Én künn jártam Wittenbergában, Párizsban, éjjel tanultam, nappal asztalosmunkát végeztem; úgy tettem le a doktori vizsgát, most itt vagyok e rongyos lakban, hat nap kapálok, s a hetediken tanítanám az ábécét, ha a báró úr pálinkás kocsmái átellenben nem volnának az iskolával és templommal. [...]”

A születőben lévő nemzeti eszme, pontosabban a nyelv mint a nemzeti identitás alapja a nyelvújítási és a nyelvi mozgalom útján teljeseedett ki, amely folyamatnak Jókai Mór „*És mégis mozog a Föld*” című regénye állít emléket. A regény Toldy Ferenchez címezett ajánlása az irodalmi élet és a magyar hivatalos nyelvért folytatott politikai program szoros összefüggését tárja elénk. A főhős – a jogász és író – Jenőy Kálmán élettörténetén keresztül megismerhetővé válik a magyar nemzeti identitás alapját képező nyelvkérdéshez kapcsolódó politikai, gazdasági, kulturális és alkotmányjogi program valamennyi eleme. A regényben a nemzetiségi kérdés tágabb összefüggésben az új magyar állam alkotmányos választási lehetőségeiként jelentkezik a főhős és a nádor közötti párbeszéd során „*A nádornál*” című fejezetben. A Jókai Mór által leírt gondolatok ugyanakkor nem csak a felek érveit, igazságát, hanem a nemzeti eszme felkorbácsolásából veszélyeket is tartalmazza, emléket állít a dinasztia nemzetek felettiségének, de a figyelmes olvasó még a trianoni államterületvesztés arányait is felfedezheti.¹⁷⁶

„[...] *A külföldi országifjítókat lehet érteni: szándékuk világos. A nemzeti érzület felköltése által egy sok darabba szétszított országot valamikor eggyé alakítani. Lehet, hogy célt érnek vele. De ugyanezt a célt éri-e el Magyarország, ha a pihenő nemzeti öntudatot fölébreszti? Rá az ellenkező vár, mint amazokra. Egy heterogén elemekből alkotott országnak elemeire szétbomlása. Tekintsd meg az ország térképét: számláld meg a megyéket, amik az ideáldoban élő országot képezni fogják, fessd ki annak leendő határait, s borzadj el a jövődőtől, amit alkotni akartok. Vedd elő a statisztikát, s kérdezd meg tőle, ha tizennégyből kilencet kiveszünk, mi marad ott. Ez az ország addig él, amíg alszik. Jaj annak, aki fölébreszti! Egy darab ideális paradicsom vagyunk Európa közepén. Addig létezőnk, amíg magunkat hozzá nem idomítottuk. Sajátságaink, kiváltságaink, mindenkit egyesítenek idebenn. Ami jó, az mindenkinek java, ami rossz, az mindenkinek baja idebenn. Versenyzés nincs. A nemesség uralkodik. Egy nyelvünk van – mely senkit nem protegál, de nem is provokál. Klasszikus nyelv: a latin. Ez a törvények nyelve, az igazságszolgáltatás, az iskolai műveltség, a liturgia, a fakultások nyelve; szószólónk a küldiplomáciában. Ez a mi palladiumunk. Nemesi intézményeink emellett biztosítják a nemzeti suprematiát számunkra. Frank, német, olasz földön a demokrácia csak egy új francia, német, olasz nemzetet hozand létre; a magyar földön a demokrácia új idegen nemzeteket fog alkotni, s minket elenyészt. [...]*

– Fenséges uram! – felelt Kálmán a nádor szavaira. [...] Sok ideig volt jelszavunk: „*Extra Hungariam non es vita; si est vita, non est ita*” (Magyarországon kívül nincsen élet; ha van élet, nem ilyen élet). Ez egy szomorú ábránd; mert nálunk nincs semmi

176 Ha egyszerű matematikai arányt számolunk, úgy 64%-os eredményt ad a nádor jóslata. Magyarország trianoni területvesztése – Horvátország nélkül – 67% volt.

élet. [...] S amíg alszunk, észre sem vesszük, hogy elenyészünk. Nem tűz, nem fegyver fogyaszt el bennünket, hanem az alvás. [...] Koldusok nemzete vagyunk, kik magukat uraknak álmodják. Hát miért nekünk ez az álom? Ébredjünk fel belőle, s lássuk meg, hogy elmaradtunk a sivatagban; [...] Én tudom, hogy ébredésünkkel más alvókat is fölébresztünk, legyen úgy. Én a magunk fajtát oly életképesnek hiszem, hogy nem rettenek vissza a versenytől. Ha nagy lesz a küzdelmünk, annál nagyobb lesz a győzelmünk! [...]

– De én sírásótok lenni nem akarok. Félelemmel tekintem újjátótok minden mozdulatát. Elvesztetitek a nemzettel mindazt, amiye van, s nem szerzitek meg számára azt, amire vágytok. Nyelvújító tudósaitok megfosztják a klasszikus műveltségtől a nemzetet, s csinálnak számára egy mesterséges nyelvet, amit a köznép meg nem ért. Utat nyitok idegen eszméknek, s ősi erényeiteket adjátok érte cserébe. Behozzatok magatoknak a divatot, s unokáitok rongyban fognak járni. Felháborítjátok az alvó kedélyeket, szabadság jelszava alatt, s egy úr helyett kaptok hetet. Elcsalogatjátok az együgyű magyart ekéje mellől gyorsan gazdagító pályákra, s ott fogja maga alól elveszteni az ősi földet. Hírt keresni mentek a világliteratúra és művészet olympia versenyébe, s szegyet és lenézést fogtok hazahozni. Rohammal nem tudtok hódítani, mert ahhoz nincsen elég erőtök, lángeszetek; lassú fáradsággal sem tudtok hódítani, mert ahhoz nincsen türelmetek. [...]

Jókai Mór regényében Jenőy Kálmán álláspontja győz, amely a Kiegyezést követő fellendülés összefüggérendszerében „A költő álma” fejezet soraiban teljesedik ki, ahol megjelenik közvetetten a Nemzetiségi törvénnyel látszólag nyugvó pontra ért nemzetiségi kérdés, a *natio Hungarica* alkotmányos alapállása:

„[...] Ahogy a költő megálmodá: minden emelkedik az ég felé: házak, népek, szellemek. [...] És élet pezsg kívül és belül. Nem koldusbot többé a tudomány és művészet; nem mártírium többé a honszeretet, nem összeesküvés többé a szabadelvűség; nem lázadás többé a népjog; nem barbarizmus többé a nemzetiség. Emelt homlokkal találkozik egymással minden ember, nincs rangkülönbség: mindenki polgár, mindenki nemes, mindenki dolgozik; s minden munka gyarapít. [...]

Nem halott már az eltemetett nemzet; hanem élő, növekedő óriás, ki évek alatt századok mulasztását siet helyrehozni.

Nem ellenség már a koronás fő, hanem a testhez hozzánőtt agy, ki vele együtt érez, együtt él.

Nem idegen többé a honfi honában: saját nyelvét hallja az ország a trónon, a törvényhozó testületben, a kormányzatban; s a tudósok ünnepe, kik azt művelik, országos ünnep. A nép s a tudós egymáshoz közeledtek, s megértik egymást.

Felébredt már minden nemzet, s az ébren levők versenyeznek egymással, nem karddal, nem üszökkal: hanem iskolákkal, gyárakkal, szellemi vetélkedéssel. [...]

Az a vasember ott a József tér közepén bámulva nézi most, hogy mi történik körülötte.”

A kiegyezési korhoz fűzött optimizmus, lelkesedés, a várt, a nemzetiségi ellentéteket feloldó közös magyarországi identitás, valamint a nacionalizmus torzulásaitól mentes többnyelvű társadalom képe, reménye **„A jövő század regénye”** című mű több sorában visszatér. A Nemzetiségi törvény alkotmányos alapjai, illetve a többnyelvű törvényhozást előre vetítő remények az *„Egy országgyűlés a XX. században”* című fejezetben olvashatók:

„[...] Tizenkét elnök van. Mindegyik két óra hosszat praesideál. Hat elnök a magyar szónoklatok számára, melyek reggeli 8 órától esti 8-ig tartanak, a másik hat a német, tót, román, orosz, cirill- és latinbetűs délszláv szónokok számára, ez utóbbiak képesített külön gyorsírási osztályokkal. (Miután sem egy elnöktől, sem egy gyorsírótól nem lehet azt kívánni, hogy az országban egyenjogúsított nyelvek mindegyikét tökéletesen értse.) [...]

Tudnivaló pedig, hogy a parlamentáris élet fejlődése nyomán a pártok is nagyon megszaporodnak.

[...] 63-as párt. Erdélyi szászok és románok, kik ragaszkodnak az 1863-i oktrojált alkotmányhoz: melynek külön Erdély kell Magyarország nélkül;

*Ezután a 48-as párt, melynek magyar király kell, osztrák császár nélkül;
továbbá a 22-es párt, datálva az 1222-i aranybullától, melynek olyan király kell, akinek mi parancsolunk;*

végre a 49-es párt – ezek republikánusok. [...]

Végül vannak külön vidékeknek is összetartó klubjai, Erdély-, Horvátország a Felvidék, a románság, a Királyföld méltán megkívánják, hogy külön csoportosulást képezhessenek. [...]”

A nemzeti kérdés tárgyát illetően az **„Egy az Isten”** című¹⁷⁷ 1876-ban megjelent nagyregény emelendő ki, pontosabban annak második része, amely a dinamikus nacionalizmus korának megértéséhez nyújthat alapokat, elsősorban a magyar-ro-

177 A történet az erdélyi unitárius Adorján Manassé és a magyarországi Zbóroy Blanka grófnő szerelmét meséli el. A főhősök Rómában találkoznak, ahol a grófnő éppen a Cagliari herceggel kötött házassága felbontását intézi. Az 1848-ban kezdődő történet során megismerhető az olasz forradalmárok programja, a polgárháborús viszonyok, majd a történet második felében az erdélyi román-magyar harcok tragikus eseménysorozata. A szerelmeseknek így nem csak a házassági jog korabeli nehézségeivel, hanem a háború, majd a szabadságharc akadályaival, később a neoabszolutizmus intézkedéseivel is szembe kell szállniuk. A történet antihős szereplői elsősorban a saját anyagi érdekeiket kergető romlott Cagliari herceg, valamint szeretője Caldaria márkinő és az őket gátlások nélkül kiszolgáló Vajdár Benjámin, Adorján Manassé gyermekkori barátja és húgának volt vőlegénye.

mán viszonyt illetően részletesen leírva az erdélyi román-magyar polgárháború tragikus eseményeit. A regény részletesen leírja a megerősödő román nemzeti mozgalmat, amely elutasította a Magyarországgal való uniót és a két román fejedelemséggel való egyesülés programját tette magáévá, miközben részben a bécsi udvar fegyveresen szállt szembe a magyar kormánnyal. A román közösség tagjait Jókai Mór nem ítélte el, de román ajkú magyar nemes román irredenta államcélját a „*Második rész. VII. fejezet*” soraiban igen:

„[...] Ciprianu oláhnak született magyar nemesember. [...] A nemesurak az oláhok között eddig még tartották magukat. Dáko-Romániát szeretnék, de a demokráciát nem. [...]”

A történetvezetés során Jókai Mór az erdélyi polgárháború véres eseményeit, azoknak a felfokozott nacionalizmusra visszavezethető indokait szinte kronologikus pontossággal írja le a „*Második Rész. XXV. fejezet*” bekezdéseiben:

„[...] Az első lap szólt a zalatnai vértanúkról; a preszákai mező borzalmas jeleneteiről, mikben egy szép, virágzó bányaváros népe lett kiirtva: férfiak, aggok, nők, gyermekek; hatszáznegyven lélek. Mind királyi hivatalnokok, bányatisztek családjai. Csak ketten maradtak élve. Egy anya, ki egy lándzsadöféstől tetszhalottan maradt ott, aztán fölocsúdott, a holtak mezején föltalálta kis gyermekét, az is tetszhalott volt, feléleszté a pataknál, s elvánszorgott vele az erdőbe; s itt megmenekült. Az okirat elszámolja az áldozatok neveit. [...]”

Következett a második levél. Ebben a sárdi rémnapot írják le, egy megmenekült özvegy elbeszélése után. Azután a borbándi, kisleludi katasztrófák. Azután a benedeki vérkrónika. Mellékelve mindenütt az áldozatok névsorozata. Egy-egy túlélő mindenütt maradt fenn, véletlenül, csodamódon megmenekülve, hogy legyen, aki a nagy romlást a világnak elbeszélje. Igenből a református lelkész hagyta élve, azzal a szóval: „Eredj és mondd meg a népednek, hogy mit láttál a krakkói lovardában!”

A kisenyedi mészárlásból egy úrnő a mély kútba ugorva menekült meg, kisgyermekével keblén. Egy fiatal úrleányt egy csimpolyás mentett meg azzal, hogy testvérének adta ki. Benedeken egy kiirtott földesúri család kisasszonyát szabadította meg egy jószívű cigánylegény azáltal – hogy nőül vette. [...]”

Aközben a kiterített térképen veres zászlós gombostűkkel jelzé a rémhadjárat előrenyomuló stratégiai pontjait. Iszonyú hadjárat! Az elesettek életkora is föl van jegyezve. A férfiak mind negyven éven felül, a gyermekek mind tíz éven alul. Harcra való férfi nincs köztük. Legnagyobb szám a nőké.

S mit vétettek?

Azt, hogy magyarok voltak, és urak (vagy németek; de urak). [...]”

Jókai Mór a későbbiekben a fenti eseményeket már a regény történetének összefüggérendszerében tárgyalja, megteremtve a közvetlen kapcsolatot a szereplők és az események között. A polgárháborús vérengzés okait, következményeit, gyászos eredményeit, az áldozatok és az elkövetők lelki összeroppanását tárja fel a „*Második Rész. XXXVI. fejezet*” bekezdéseinek sokasága:

„[...] – Uraim! Barátaim! Decebál és Traján dicső utódai. [...]

– Folytatnunk kell a harcot teljes erővel. [...]

A népfelkelés feladata marad a hegyi harc.

– De a hegyek között nincs már ellenség. Nem láttad? Keresztüljöttél rajta. Találkoztál egy élő emberrel? [...]

– Hallod-e, Diurbanu, egy dologban csatlakozol. Ez a nép, amelyre számítás, már megcsömörlött a vértől. Amíg bosszúját kielégíté, szomjazta azt; most, hogy jóllakott vele, bánja, hogy azt tette. Irtózik a saját kezétől.

Erre a sötétből több hang is felszólalt.

– Úgy van. Igaz. Topánfalván is ki volt adva a rendelet, hogy az ott lakó magyarokat ki kell irtani, s akire rá volt bízva, maga figyelmezteté őket, hogy meneküljenek, úgy elszörnyedt az abrudbányai vérontástól.

Egy másik szólalt meg a sötét alakok közül.

– Akik az első nap dühét búvhelyeiken elkerülték, azoknak maga Jancu Avram segített megmenekülni, s az erdőpásztorok szöktették tovább. Jancut annyira utolérte a kegyelemvágy, hogy saját emberei rálövöldöztek miatta.

Most a taláros férfi szólt:

– Mikor egy családot szemem láttára leöltek az utcán; ezt a kis szöszeke porontyot kiragadtam a mészárlásból, s eldugtam a palástom alá. S ekkor az a fickó, aki legdühösebb volt, úgy vágott fejemre a kaszájával, hogy ha a süvegem fel nem tartja, betöri a koponyámat. S három nap múlva ugyanaz a dühös ember eljött hozzám, meglátogatni azt a kis gyermeket, akinek megmentéséért ellenem, a felkent papja ellen, gyilkos csapást mert sújtani, s mert a kisleány legjobban siratta kedvenc rigóját, hozott neki az erdőből egy rigót. Bizonyosan az apját is visszahozná neki, ha lehetne. Azóta ez a kis kölyök egy percre sem akar tőlem elmaradni.

A gyermek nem értette azt a nyelvet, melyen beszéltek, és nevetett.

Ismét egy hang szólt a láthatatlan alakok sorából:

– A nép hamar megtér, s Isten csodáit látja az eseményekben. Aki megbetegszik a mi népünk közül, az most a zalatnai református paphoz megy, azt kéri fel, hogy imádkozzék meggyógyulásáért.

Folytatta egy másik:

– Borzadva mondják egymásnak, hogy Tyok Tódor, ki a megyei orvos szeméit kiszúrta, s úgy eresztette el az erdőbe, élve rohadt meg; hogy Toporu Nyikuláj egész éjjel szaladgál egyik háztól a másikhoz, könyörögve, hogy verjék le róla a kísérteteket, amik a vállát megnyergelték; hogy Jorges nem tudja lenyelni a szájába vett falatot.

Egy harmadik szólt:

– Többet mondok! A napokban a vácai dászkál, aki a Brády-család kiirtásában vezető volt, társaival együtt keresztüllovagolt Brádon. Mikor a Körös hídjához ért, mely a két Brády-kastély között elvezet, a lova levetette és halálosan összetaposta. És a brádi oláhok közül egy sem engedte meg, hogy a haldoklót házába bevigyék; mind ajtót zárt előtte. Utoljára az útitársai kénytelenek voltak ugyanazon elpusztított Brády-kastélyba vinni be az összezúzottat, melynek lakóit ő tette holt emberekké, s reggelre ott adta ki a lelkét.

– Mindezeknél megdöbbenőbb az – szólalt fel egy alak, ki eddig az oltárhoz támaszkodott –, hogy a „nagy comité” eddigi titkára átszökött Oláhországba, s a magyar vezérhez átküldé mindazokat a kompromittáló iratokat, amikből kiderül, hogy az erdélyi mészárlásokat idegen kezek intézték. [...]”

A tragikus események és a román-magyar megbékélési tárgyalások kudarcra ellene Jókai Mór hitet tett a nemzetek egymásra utaltsága, a béke és a megbocsátás szükségessége mellett a „Második Rész. XXXIV. fejezet” soraiban:

„[...] – Hogy lehet-e ez? Az a második kérdés. Az első az, hogy „kell.” A békecsinálásnak vége van. Okos dolgot akartatok, akik az oláhokat kiengesztelni próbálgattatok. Hanem hát egy bolond olyan követ dob a kútba, aminőt száz okos sem húz ki. Mikor legjavában folyik a békealkudozás a magyarok és oláhok között Abrudbányán: oda-tojja az ördög a maga tojását ennek az örült Hatvaninak a képeben; az a békéltetés, fegyverszünet közepett megrohanja Jancu táborát, s erre a félig kibékített oláh sereg, amit Felvincnél kétszáz honvéd megkergetett, amit a mursinai hídnál hetven drago-nyos szétvert, most egy rendes ezerkétszáz főből álló dandárt semmivé tesz, elfoglalja három ágyúját, leöli a hírhedett halálfejes légiót, s semmivé teszi Abrudbányát.

– Ezt mind tudom. S hogy azzal az Erdélyben eloltott láng újra fellobban, azt is előre látom. [...] Mert erről az oldalról vagy megvéd bennünket szomszédaink jó barátsága, vagy a Székelykö sem. [...]”

Jókai Mór fenti, képviselőházi beszédeiben is megerősített, regényeiből is kiviláglo hitvallását, a kulturálisan sokszínű Magyarország népeinek szeretetét végül az „*Adjon Isten, fogadj Isten*” című versében foglalta össze:

„Adjon Isten, fogadj Isten!

Buna szinetátye
Havasok közt, rónasíkról
Köszöntetünk frátýe
Dicső Hunyad idejében,
Kinek hősi vére
Egy patakban a mienkkel
Folyt a hon földére.
Eltemetett harag szavát
Többet ég ne hallja;
Zeu sze lu fericseszka
Isten nyugosztalja.

Adjon Isten, fogadj Isten!

Pán Boh dáj, prijátel.
A ki magyar rokonodat
Soha sem hagyád el.
Kinek anyánk kenyeréből
Jutott csak a barnább,
Mégis ha szűrödet kérné,
Azt is rátakarnád.
Nem lesz itt mostoha rokon
Lesz rá idő, meglásd!
Nyech wász Boh dobre pozsená
Kendnek híjuk egymást!

Adjon Isten, fogadj Isten!

Bgj dobro dáo prijáte;
Soha se szálljon le közénk
A kárörvend Ate.
Pogány ellen kardja egykor
Rajtunk annyi sebet vert.
Eltemetett hősök csontja
A közös sír meg nem mondja:
Melyik magyar, melyik szerb?
Az élőkben nem volna-e
Mint ki meghalt, annyi jó?
Nyújtsunk kezet köszöntésre
Hős testvérnép, — zshivio!

*Adjon Isten, fogadj Isten
Juda vándor népe!
Ne szomszéd légy, de hazafi
E hon kebelébe.
Légy gazdag és imádj Istent
Akármilyen nyelven,
De szívednek fenekében
Magyar érzés verjen.
Itt épüljön fel számodra
Vesztett Jeruzsálem
A zsidónak is, ha magyar
Szívből mondjuk «schólem!»*

*Hát te brúder, német brúder
Régi polgártársunk,
Száz meg száz esztendő óta
Ki osztod lakásunk,
A ki fogadott anyádat
Tiszteletben tartod,
Boldog felvirulásaért
Viselsz terhet, — kardot. —
Ki osztozál a magyarral
Búban, jó kedvében,
Németül beszél magyar «Du sollst auch leben!»*

2. A jogegyenlőség¹⁷⁸

2.1. A jogszabályi háttér – most és akkor

„Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

Isten, áldd meg a magyart!

NEMZETI HITVALLÁS

[...] Valljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság.

Valljuk, hogy az egyéni szabadság csak másokkal együttműködve bontakozhat ki. [...]

¹⁷⁸ FAZAKAS Zoltán József

SZABADSÁG ÉS FELELŐSSÉG

I. cikk

(1) AZ EMBER sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége.

(2) Magyarország elismeri az ember alapvető egyéni és közösségi jogait.

(3) Az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható. [...]

II. cikk

Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg. [...]

XV. cikk

(1) A törvény előtt mindenki egyenlő. Minden ember jogképes.

(2) Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja.

(3) A nők és a férfiak egyenjogúak. [...]"

Az Alaptörvény fenti cikkeiből fakadó részletes szabályokat különösen a 2013. évi V. törvény a Polgári törvénykönyvről határozza meg, amely mellett a jogegyenlőség teljes jogrendszerünket – így további jogszabályok sokaságát – áthatja.

„Tripartitum – Nemes Magyarország Szokásjogának Hármaskönyve (1514)

[...] ELSŐ RÉSZ

9. CZIM

A nemeseknek négy fő és kiváltságos jogáról

Ámbár pedig a nemeseknek a fejedelmi kiváltságlevelekből és rendeletekből kitetszőleg igen sok joguk van, mindazáltal közülök négy a legfőbb, a melyeket ide iktattam.

1. § Az első tehát az: hogy őket előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül, senkinek unszolására, panaszára vagy kérésére személyükben senki sehol le nem tartóztathatja.

2. § Megszorítást szenved azonban ez a jog büntettek és bűnügyek, ugymint: a szándékos gyilkosság, faluk felgyújtása, tolvajság, rablás, vagy haramiaság, sőt az erőszakos paráznság esetében is, a melyekben a nemesség tiszttségét, címét és szabadságát mindenki elveszti. És így az ilyent a tett színhelyén parasztkézzel is szabad mindig letartóztatni és kihágásához képest elmarasztalni és megbüntetni.

3. § Ha azonban a tett színhelyéről elfutott és ellenfeleinek kezei közül kimenekült; azután nem másképp, hanem csak idézés vagy perbe hívás és törvénykezési eljárás útján lehet őt elítélni és büntetni.

4. § A második főjog az: hogy az egész ország nemesei (a mint előbb említve van) senki másnak hatalma alatt nem állanak, mint a törvényesen megkoronázott fejedelmeknek; sőt fejedelmünk maga is, rendes hatalmánál fogva, bárkinek pusztá panaszára és gonosz besugására, közülök senkit, a törvény útján kívül és kihallgatása nélkül, sem személyében, sem vagyonában meg nem háboríthat.

5. § A harmadik az: hogy törvényes jogaikkal és földbirtokuk határain belől fekvő minden jövedelmeikkel, tetszésük szerint mindenkor szabadon élhetnek; midennemű jobbágyi szolgálat, adakozás alól, rovás és egyéb adó, vám és harminczad fizetésétől mindörökre teljesen mentesek és ki vannak véve, csupán csak az ország védelmére tartoznak katonáskodni.

6. § A negyedik és utolsó (hogy a többit mellőzzem) az: hogyha bármelyik királyunk vagy fejedelmünk, a néhai második, vagy melléknevén Jeruzsálemi András király úr és fenséges fejedelem országos végzeményében (a melynek megtartására minden magyar király, mielőtt a szent koronát fejére tennék meg szokott esküdni) kinyilvánított és kifejezett nemesi jogok ellenére tenni merészelne, akkor örök időre szabadságukban áll, annak ellene szegülni és ellene mondani a nélkül, hogy a hűtlenség vétkébe esnének.

7. § A nemesek alatt pedig értsd e helyen általában az összes főpap, báró urakat és a többi mágnásokat, valamint az ország más előkelőit, a kiket (a mint előbb mondtam) mindenkor egy és ugyanazon szabadság előjoga védelmez. [...]"

„1848. évi V. törvénycikk az országgyűlési követeknek népképviselőt alapján választásáról

[...] 1. § Politikai jogélvezetet azoktól, kik annak eddig gyakorlatában voltak, elvenni, a jelen országgyűlés hivatásának nem érezhetvén, mindazok, kik a megyékben és szabad kerületekben az országgyűlési követek választásában eddig szavazattal birtak, e jog gyakorlatában ezennel meghagyatnak. [...]

3. § Választható mindaz, ki választó, ha életének 24-ik évét betöltötte, s a törvény azon rendeletének, mindszerint törvényhozási nyelv egyedül a magyar, megfelelni képes. [...]”

„1848. évi XV. törvénycikk az ösiség eltörléséről

Az ösiség eltörlése ezennel elvileg kimondatván, rendeltetik:

1. § A ministerium az ösiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni, és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elibe terjesztendi. [...]”

„1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában

Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja; minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik; a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni [...]”

2.2. A jogegyenlőség egyes alapkérdései a nemzeti ébredés korának történelmi és jogi összefüggései tükrében

A jogegyenlőség a magyar alkotmányos rendben egyrészt az emberi méltósághoz való jog része, másrészt önálló alkotmányos alapjog is, amely alapján minden ember és minden ember méltósága teljes és egyenlő, következésképpen minden olyan megkülönböztetés, amely nélkülözi az alkotmányos indokot és olyan alapjogot von el az egyéntől, amelyet másoknak megad, megvalósítja – a diszkrimináció tilalmának sérelme mellett az önkényes megkülönböztetés által – az emberi méltóság megsértését.¹⁷⁹ A törvény előtti egyenlőség, a jogegyenlőség napjaink alkotmányos rendjében magától értetődő és megkérdőjelezhetetlen alaptétel,¹⁸⁰ amely azonban

179 Tóth J. Zoltán: A jogállamiság tartalma. Jogtudományi Közlöny, 2019/5. 201–202.

180 ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013. 162–167.

csak hosszú évszázadok jogfejlődése útján vált azzá és nyerte el e minőségét.

A jogegyenlőség, a törvény előtti egyenlőség kérdése – amennyiben nem vizsgáljuk annak egyes középkori, illetve az ókori gyökereit¹⁸¹ – elválaszthatatlan a nemzetállami eszme korábban vizsgált tárgykörétől, hiszen az a nemzetállami eszme egyik központi elemeként került – az addigi rendiséggel és partikularizmus-sal szemben – az állampolitika és a jogalkotás középpontjába. A népszuverenitás elvén nyugodva a jogegyenlőség tétele hordozta magában a jogi, társadalmi és gazdasági egyenlőség megteremtésének programját.¹⁸² A rousseau-i társadalmi szerződés elméletén nyugodva¹⁸³ a népszuverenitás és a törvény előtti egyenlőség tételei az 1789. évi Francia Forradalom hármasságát – különösen az egyenlőséget nevesítő – jelszavában váltak politikai programmá,¹⁸⁴ amelyek az abszolutizmuson és az egyenlőtlen rendi függőségi rendszeren nyugvó államberendezkedés felszámolásával¹⁸⁵ a jogok és a hatalom kiterjesztését hirdették a montesquieu-i hatalommegosztás¹⁸⁶ elvének megvalósításával. A jogegyenlőség tétele a nemzetállami eszmével együttesen, annak részeként teljesedett ki XIX. században, amelynek eredményeként az államot a jogegyenlőségen alapuló politikailag szervezett társadalomként, egyenlő jogokkal rendelkező polgárok jogközösségeként fogták fel. A jogegyenlőségen alapuló egyének közössége a nép vagy nemzet lett, amelynek tagjai a hatalom részeseként honpolgárok, ellenkező esetben alattvalók.¹⁸⁷ A jogalkotás szempontjából tekintve a jogegyenlőség a népszuverenitás közjóra törekvő akarati elvével¹⁸⁸ együtt kijelölte a jog feladataként az egyenlőségen nyugvó egységes jog megteremtését azzal a megjegyzéssel, hogy – történelmi paradoxonként – az abszolutizmus egyik lényeges célját szintén a nemzetállami eszmével azonosan a partikularizmus megszüntetése képezte.¹⁸⁹

181 Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Első Kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902. 80–83.

182 CAENEGEM VAN, Raoul Charles: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. 250–251.

183 ROUSSEAU, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződés.* Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001. 35–39.

184 Eötvös József: *A nemzetiségi kérdés.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-t., 1903. 9.

185 PRICE, Roger: *Franciaország története.* Budapest, Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft. 2001. 83–106.

186 SÁRI János: A hatalommegosztás és a társadalom-többségi elv. In.: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 35–37.

187 ROUSSEAU, Jean-Jacques 2001. 38–44.

188 ROUSSEAU, Jean-Jacques 2001. 48–54.

189 MEZEY Barna: Az abszolutizmus eredeti modellje. In.: MEZEY Barna - SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 181–207.

A jogközösségként felfogott nemzet a társadalom és az állam viszonyát új alapokra helyezte, amely által a modern államban mindenkit egyenlő módon azonos jogok illetnek meg, illetve azonos kötelezettségek terhelnek.¹⁹⁰ A francia felvilágosodás eszméi, majd azokon nyugvó Emberi és polgári jogok nyilatkozatának 1789. augusztus 26-i elfogadása e kérdésben alapvető jelentőségű, mert ez a dokumentum teremtette meg a jog uralmához kötött jövőbeni alkotmányok alap modelljét. Az Emberi és polgári jogok nyilatkozata I. és VI. szakasza tartalmazta a rendi különbségek nélküli egyenlőség tételét,¹⁹¹ egyetemes igénnyel a rendiség felszámolásának programját,¹⁹² valamint a III. szakasz az állam hatalmi alapját a népszuverenitás tételében határozta meg végleg felváltva a korábbi isteni legitimáción alapuló hatalomgyakorlást.¹⁹³ A jogegyenlőség elvi lényege, hogy az a hatalom által át nem törhető,¹⁹⁴ így az szükségképpen annak törvények alá rendeltségéhez vezet.¹⁹⁵ A jogegyenlőség tétele – amelyet tehát nem csak a franciákra, hanem az egész emberiségre értve fogalmaztak meg – így vált egyszerre a nemzetközi és a belső állami jog korlátjává.¹⁹⁶ Következésképpen a jogegyenlőség által korlátozott és gyakorlásában megosztott államhatalom feladatává vált a szabadság biztosítása, megteremtve az egyéni akarat kiteljesedésének lehetőségeit, a politikai szabadságot, valamint az egyének biztonságát.¹⁹⁷ A következő évtizedekben a francia forradalmi eszmék szétterjedtek Európában, amely alól Magyarország és politikai elitje sem vonhatta ki magát,¹⁹⁸ így a jogegyenlőség kérdése hazánkban is elsődleges alkotmányjogi kérdéssé vált.

Magyarországon az 1848. évi áprilisi törvényekig¹⁹⁹ az alkotmányos rend megkérdőjelezhetetlen alapját az képezte, hogy teljes jogképességgel és a politikai jogok teljességével csak a rendi értelemben vett magyar nemzet, azaz a nemes-

190 ROUSSEAU, Jean-Jacques 2001. 58.

191 CAENEGEM VAN, Raoul Charles 2001. 254–256.

192 SÁRI János: *Alapjogok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 16–17.

193 ZLINSZKY János: A klasszikus polgári állam és jog kialakulása és megszilárdítása. In.: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997. 339–340.

194 ROUSSEAU, Jean-Jacques 2001. 59.

195 ROUSSEAU, Jean-Jacques 2001. 84–85.

196 SZABÓ Miklós: *Rendszeres jogelmélet*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2015. 189.

197 TÓTH J. Zoltán 2019. 207.

198 EÖTVÖS József 1902. 11., 35–62.

199 TOLDY Ferenc: *A Magyar Birodalom Alaptörvényei*. Pest, Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász, 1861. X., 279–307.

ség egyenjogú – *una eademque nobilitas*²⁰⁰ – tagjai bírtak.²⁰¹ A magyar nemesi nemzet az ország lakosságának megközelítőleg 3,5%²⁰²-4%²⁰³-át tette ki, következőképpen a jogegyenlőség tétele komoly társadalmi változásokat előlegezett meg, illetve nyitotta meg előttük az utat. A jogegyenlőség megvalósításának, és általa az egységes jog megteremtésének programját²⁰⁴ a liberális reformellenzék felvállalta és évtizedek alatt sikerre vitte a törvényhozásban. A végül elfogadott reformellenzéki álláspont szerint a jogegyenlőséget a nemesség, azaz a rendi magyar nemzet – a *populus*²⁰⁵ – jogainak kiterjesztésével, a feudális kiváltságok eltörlésével²⁰⁶ a jogokból kizárt – magyar vagy más nyelvű – *plebs*²⁰⁷ irányába lehet megvalósítani,²⁰⁸ így fektetve le egy modern magyar állam alapjait. A fenti politikai program társadalmilag egyebekben teljes egészében összhangban állt azzal a jelenséggel, amely a jogok teljes körű élvezete érdekében az egyének részéről a nemesség megszerzésére, a nemesi szabadság elérésére irányult.²⁰⁹

Magyarország esetében a jogi egyenlőség gyökerei és tartalmi szabályai az 1222. évi Aranybullát követően a nemesi jogállásra vonatkozó rendelkezésekben – így különösen a Hármaskönyv Első Rész 9. cím szakaszaiban – voltak találhatók,

200 TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903. 7., 552–554., 587–591.

201 BEÖTHY Zsigmond: *Elemi magyar közjog*. Pest, Emich Gusztáv bizománya, 1846. 75–76.

202 KÓSA László: *Nemesek, polgárok, parasztok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 33.

203 DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In.: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. 85.

204 GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris Kiadó 2007. 21–23.

205 TIMON Ákos 1903. 552–554.

206 SCHLETT István: *Eötvös József*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987. 110.

207 „Imám szavai ezek: Az eddig elnyomottakat emeljük magunkhoz, emeljük oda, hova őket Isten teremtette. – Legyenek az eddigi jobbágyok s zsellérek többé nem parasztok, pór nép, misera plebs, hanem szabad polgárok, legyenek velünk egyenlő kötelességek alatt álló s jogokkal felruházott honfitársaink, és legyenek velünk jog s szabadság közös érdeke által a hon szolgálatjára s védelmére felhívott testvéreink!!” – Báró Wesselényi Miklós az 1848. évi kolozsvári erdélyi országgyűlés hetedik ülésén. – In.: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománkönyve, 1848. május 29. - július 18.* Kolozsvártt, Demjén László, 1861. 21.

208 SZEMERE Bertalan: *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról*. Budapest, Cserépfalvi Kiadás, 1941. 39.

209 HERMANN Gusztáv Mihály: A reformkori nemesi liberalizmus székelyföldi lecsapódása a korabeli sajtó tükrében. In.: EGYED Ákos – MAGYARI András (szerk.): *A székelység története a 17-19. században*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2001. 147.

amelyeken nyugodva az 1848. évi áprilisi alaptörvényekkel megvalósított²¹⁰ alkotmányos jogkiterjesztés²¹¹ útján a jogegyenlőség – külön kartális alkotmány megfogalmazása nélkül²¹² a történelmi alkotmány részeként²¹³ – tételes joggá vált.²¹⁴ A jogilag ekkor megalapozott polgári átalakulással tehát a nem nemesekre is kiterjesztésre kerültek a nemesség alkotmányos jogai,²¹⁵ az általános jogegyenlőség tétele, a rendiség felszámolása, az úrbéri viszonyok eltörlése, a közteherviselés bevezetése és a legfontosabb jogok törvényi megfogalmazása által²¹⁶ a magyar állam alkotmányos monarchiává alakult.²¹⁷ A jogkiterjesztés elemeként a korban széleskörűnek tekintett módon az összlakosság 7-9%-a választójogot is nyert,²¹⁸ két évtizeddel később pedig az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában a jogegyenlőséget külön nevesítette is preambulumban, a politikai magyar nemzet fogalma megalkotásával. A fenti alapokon nyugodott az állampolgárság kérdését átfogóan rendező 1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről is,²¹⁹ figyelemmel arra, hogy kor fogalmai szerint a szabadságjogok élvezetének feltétele alapvetően az állampolgárság volt.²²⁰ A törvény rendelkezéseinek alapját az évszázados honfűsítési gyakorlat, a rendi nemesi nemzetbe való befogadás alapjai, azaz a történelmi alkotmány-

210 FERDINANDY Géza: *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*. Budapest, Franklin Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda, 1906. 130–131.

211 SZABÓ Béla: *A magyar korona országainak státuszjogi és monarchiai állása a Pragmatica Sanctio szerint*. Pozsony, Schmid Ferenc és Busch. 1848. 110–112., 117–118., 119–120., 122–123.

212 SZABÓ István: Történelmi alkotmány a polgári a korban. In.: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján. A boldogságos Szent Erzsébet özvegy ünnepén*, Budapest, Pázmány Press, 2015. 176–177., 182.

213 MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva, 1944. 363–364.

214 NAGY Ernő: *Magyarország közjoga (Államjog)*. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, 1907. 129., 134–135.

215 FERDINANDY Geyza: *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*. Budapest, FKilián Frigyes M. M. Egyetemi Könyvtár Kiadása, 1895. 58

216 CSIZMADIA Andor: Az állampolgári jogegyenlőség, a földesúr-jobbágy viszony felszámolása és a szabadságjogok a forradalom és a szabadságharc alatt. In.: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 295–297.

217 SÓLYOM László: *Az Alkotmány emberi jogi generálklauzulájához vezető út*. In.: SÓLYOM László: *Documenta- Alkotmányjog*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 2019. 508–510.

218 KURUNCZI Gábor – SZABÓ István: Választójog és választási rendszerek. In.: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 781–782.

219 FÜRÉSZ Klára: Az állampolgárság és a statusjogok. In.: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 214–215.

220 NAGY Ernő 1907. 106–107.

fejlődés, a rendi jogegyenlőség tételei, az 1848. áprilisi törvények képezték,²²¹ így a jogszabály a történeti alkotmány etnikailag semleges alapállását vallva még nyelvi feltételeket sem támasztott az állampolgárság elnyeréséhez.

A későbbi magyar jogalkotást – lényegében véve Jókai Mór korának egésze alatt – a politikai rendszer alkotmányos alapjai egységének megőrzése érdekében a szélsőségektől való tartózkodás, a különböző jogágakban a kényes egyensúlyra való törekvés jellemezte, így a jogegyenlőség talajáról való eltérés nem volt tapasztalható.²²² Mindez természetesen nem jelentette, nem jelenthette egy homogén társadalom létrejöttét Magyarországon. A dualizmus kori Magyarország többnemzetiségű állam volt, ahol a magyar államnyelv ismerete szükségképpen hatott egyes jogok gyakorlására, különösen a közeleti pályákon, miközben annak elsajátítása esetén a nemzetiségek tagjai semmilyen megkülönböztetést, vagy egyéb hátrányt nem szenvedtek el, a magyar nyelv ismeretének hiánya a magánszférában pedig nem eredményezett joghátrányt.²²³ A magyar államnyelv kérdése – a bevallott közvetett asszimilációs politikai célon túl – elsősorban kormányzati hatékonysági kérdés volt, amelynek bizonyítékát adja az, hogy az azt tökéletesen elsajátító nemzetiségi vezetők később sem váltak a magyar kultúrnemzet tagjaivá,²²⁴ hanem saját nemzetiségi politikai céljaikat érvényesítették az I. világháború időszakában, illetve azon túl is. Következésképpen a nyelvi asszimiláció nem jelentett és nem eredményezett a politikai és tartalmi beolvadást a többségi nemzetbe.²²⁵

Napjaink magyar jogrendszere – a kommunista diktatúra társadalmi és gazdasági kudarcát követően – 1990 óta alkotmányos garanciák mellett követi az elmúlt két évszázadban kialakult európai társadalomképet.²²⁶ Az európai jogfejlődés és jogi hagyomány alapjain a jogegyenlőség kérdése alkotmányos és megkérdőjelezhetetlen

221 A Főrendiház összefoglaló jelentése szerint: „[...] A politikai jogok gyakorlására 1843. évig a városokon kívül csupán a nemesek bírván jogosultsággal, a honfiusítás kérdése már azon okból sem bírhatott nagyobb jelentőséggel, [...] Miután azonban az időtájt hivatalviselési és birtokszerzési joggal a nem nemesek is felruháztattak, elvettettetett magva eme kérdés törvényes rendezése szükségességének is. Eme szükségességet csak növelték az 1848. évi országgyűlésen szentesített s a rendi alkotmányt népképviseletté alakított alaptörvények. [...]” – In.: 164. iromány – Jelentése a főrendi ház állandó hármass bizottságának a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvényjavaslat tárgyában. – *FI-1878-IV.* 52.

222 NAGY Ernő 1907. 157–161.

223 LUKACS, John: *Budapest, 1900.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014. 164–166.

224 BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867-1940.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2002. 51–52., 56–60., 196.

225 GYURGYÁK János 2007. 96–97.

226 VÉKÁS Lajos: A Ptk. társadalmi modellje. In.: VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal.* Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 2013. 18–19.

alaptételként áll,²²⁷ amelyből fakad, hogy főszabály szerint a jogalanyok egymástól függetlenek, a polgári jogi jogviszonyokban egymással mellérendeltek és egyenjogúak, amely jogegyenlőséget a jog szabályozása csak kivételesen tör át akkor, amikor az valamilyen közérdekű okból – egyebek mellett szociális megfontolásokból, vagy a gyengébb fél különös védelme érdekében – indokolt.²²⁸ A közjogi terület jellegzetességeit nem számítva a jog tehát alapvetően nem tesz különbséget, a jogalanyok között és nem is rangsorolja őket. Az egyenlőség természetesen az életviszonyok összetettsége okán egyedileg sérülhet, amely esetekben a megfelelő kompenzálás annak helyreállítása érdekében külön jogintézmények útján valósul meg,²²⁹ így a mellérendeltség és egyenjogúság elvének következetes érvényesülésével biztosítható a törvényes érdekek és igények védelme, az egyensúlyhiányos helyzetek korrekciója, a gyengébb felek védelme, a kölcsönösen felismert érdekek kielégítése.

A törvény előtti egyenlőség, a jogegyenlőség a jogállam alapjaként, annak lényegéként él, általa biztosítható az egyéni jogok és érdekek összességén túl a közügyekben való egyenlő részvétel, a személyes szabadság valamennyi joga, valamint az, hogy esetleges megkülönböztetés esetén az mindenképpen észszerű, objektíve indokolható szempontokon nyugodjon így zárva ki az önkényt.²³⁰ A jogegyenlőség napjainkban a szabadság és egyenlőség, illetve a másokkal és az állammal szembeni védelem érvényesülésének záloga, ugyanakkor az nem jelent és nem jelenthet egyformaságot. A tartalmi jogegyenlőség egyformaságként való értelmezése ugyanis a jog által szabályozott viszonyrendszereket tenné értelmezhetetlenné, elvégre azok pontosan az emberi egyediségből és annak elismeréséből, védelméből fakadnak.²³¹ A jogegyenlőség tartalmi értelemben elveti a formai egyformaságot és ezáltal a jogállam alapjaként állítható szembe az azt ténylegesen tagadó, bár több esetben jogállami kereteket díszletként fenntartó totális államokkal. A totális állam – ellentétben a jogegyenlőségen nyugvó jogállammal – állampolgárait egyforma alattvalóként kezeli, őket vele szemben teljesen védtelenné és kiszolgáltatottá teszi megfosztva a szabadságtól, emellett terrort alkalmaz a korlátlan hatalomért elvetve a hatalom joghoz kötöttségét.²³²

227 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 162–167.

228 VÉKÁS Lajos: Első Könyv. In.: VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 2013. 31.

229 LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat, 2017. 24, 87–88., 91.

230 TÓTH J. Zoltán 2019. 201–202.

231 BENKE József: *Bevezetés a magyar magánjog általános elveibe*, Budapest, HVG-Orac, 2019, 42–43.

232 VARGA Zs. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*, Budapest, Századvég, 2015, 10–11.

2.3. Jókai Mór és a jogegyenlőségig vezető út

Jókai Mór az 1848. évi április alaptörvényeken nyugvó alkotmány híveként gyakorlatilag már első képviselőházi felszólalásában, 1861. május 24-én egyértelműen hitet tett a jogegyenlőség elvén nyugvó tartalmi alkotmányosság mellett:

„[...] a magyar nemzet semmiféle osztály, nemzetiség, vagy vallásfelekezetre nézve kizáró, vagy bezáró jogokat el nem ismer, hogy alkotmánya jótékonyságában mindenkit egyformán részesít, mert önmagát megbőszülő véteknek tartanám azt, ha bármely osztályt, vagy vallásfelekezetet előbb kizárnánk a polgárjogok teljes élvezéséből, s azután polgárerejnyeket követelnénk tőle, s ha azok, min hibáink miatt annál hiányzanának, min vétkünkért öt itélnök el. [...]”²³³

Tekintettel arra a tényre, hogy a dualizmus korában a jogegyenlőség alapjáról törvényhozási elmozdulás nem történt, és a politikai elit többsége tartózkodott a szélsőségektől, Jókai Mór álláspontja sem változott, akinek képviselői tevékenysége alatt a jogegyenlőség magától értetődő, ugyanakkor a dinamikus nacionalizmus okán védelemre szoruló alkotmányos alap volt. A Képviselőház 1883. január 23-i ülésén ilyen alapokon szállt szembe – jogtörténeti érvelés mellett a valódi tartalmi egyenlőségre való hivatkozással, illetve az antiszemitizmus jellegzetességeinek leleplezésével – Jókai Mór egy antiszemita házassági jogi javaslattal:

„[...] De midőn a tárgyalt kérvény alakjában egy törvénynek megszüntetése hozatik indítványba, mely a jogegyenlőséget támadja meg, itt már többé nem zsidók vannak megtámadva, de meg van támadva a magyar alkotmány alapja: a jogegyenlőség.

Én, ki egyike vagyok azoknak a keveseknek, a kik még élnek azon korszakból, mikor Magyarország átalakulását megkezdette, nagyon jól emlékezem arra, hogy mikor e szót felirtuk zászlónkra: szabadság, a másik két szót is mellé irtuk: egyenlőség, testvériség. E hármat csak együtt lehet elfogadni uraim! mert a szabadság egyenlőség nélkül nem szabadság, az szabadalom, kiváltság, az privilégium; azt én a magyar alkotmány alapjául el nem fogadhatom. [...]

T. ház! Valahányszor baja van a népnek, az pedig mindig van, olyankor mindig igen népszerű dolog azt mondani, hogy ennek a zsidó az oka. [...]

A mely nemzet magát, életét másképp biztosítani nem tudja, mint az által, hogy egy közötté élő osztálynak vagy vallásfelekezetnek a politikai, a polgári jogait confiscálja: az a nemzet meghúzta maga felett a halálharangot. Én pedig óhajtom, hogy

233 KN-1861-I. 238.

*Magyarország örökké éljen. Azért az indítványt visszautasítom [...]”*²³⁴

Jókai Mór képviselői munkásságának a Képviselőház 1889. november 26-i ülésén tartott nagyívű beszédében emlékezett meg a törvényhozás munkájában való részvételéről, felidézve e körben a jogegyenlőség kérdését is, amely új alapokra helyezte Magyarországot:

„[...] Az egyik nevezetes nagy eszmekör volt az egész magyar nemzetnek újjáalkotása és egyesítése, a jobbágyi szolgálat, a nemesi előjogok megszüntetésével, kiterjesztése az alkotmányos szabadságnak minden honpolgárra vallás- és nyelvkülönbség nélkül; felszabadítása a munkáskéznek és a gondolatnak. [...]

*hogy a midőn 1848-ban eljött az idők teljessége, a magyar nemesség nem kényszerítve, nem megrettentve, de önként, lelkesülve mondott le sok százados előjogairól, keblére ölelve a nép millióit s áldozatul hozva jövedelme nagy részét, dézsmát. [...]”*²³⁵

Köztudomású, hogy Jókai Mór regényei, különösen azok, amelyek a XIX. század történeteit mesélik el, alapvetően a nemesség életébe nyújtanak betekintést, akik teljes jogképességet és jogegyenlőséget élveztek, így a jogegyenlőséghez vezető út bizonyos állomásai, valamint maga a tartalmi jogegyenlőség kérdései a nemesség bemutatásával tárhatók fel, mutathatók be. Történeti idő szempontjából e körben elsőként az 1877-ben megjelent *„A névtelen vár”* című²³⁶ regény hívható fel, amelynek *„Nyolcadik rész. A magyar inszurrekció”* című részében a főhős – a Francia Forradalomban kivégzett Marie Antoinette kislányának özvegyeként Magyarországra menekült és magyar honosságot nyert francia gróf, Vavel de Versay Lajos – külső szemlélőként foglalja össze a magyar nemesség kiváltságos helyzetét, jogait, megemlítve, szinte pontosan idézve Werbőczy Tripartitumát,

²³⁴ KN-1881-IX. 175–177.

²³⁵ KN-1887-XIV. 115.

²³⁶ A regény főhőse Vavel de Versay Lajos gróf, aki a francia forradalomban kivégzett Marie Antoinette kislányát, Marie-t őrzi a Fertő-tó partján kastélyban, a Névtelen várban. A francia titkosszolgálat megbízásából Thémire grófnő a nyomukra bukkan, és cselszövése részeként megvásárolja a szomszédos birtokot. Vavel gróf beleszeret üldözőjébe, aki időközben értesíti Fervlans márkít, Napóleon titkosrendőrségének főnökét. Az összeesküvés részeként a franciák a hírhedt betyárral, Sátán Lacival akarják elraboltatni a királyné, aki azonban figyelmezteti Vavel gróft a veszélyre. A történet előrehaladtával Thémire grófnő is beleszeret Vavel grófba és megmenti Marie-t. Időközben Napóleon betör Magyarországra, Vavel gróf a nemesi felkeléshez csatlakozik, ezzel egy időben Fervlans is körülvéshi a Névtelen várat. Sátán Laci a franciák gyűrűjén át bejut a várba, és ugyan sikeresen kiment Marie-t, azonban az átéltek hatására a királyné megbetegszik és meghal. A történet végén Vavel és Thémire egymáséi lesznek.

azaz a Hármaskönyv szokásjoggyűjteményét, kitérve arra a társadalmi jelenségre, amely a nemesi cím elnyerésére irányult:

„[...] A magyar nemesi osztály valami olyan szokatlan új volt minden idegenre nézve, aki nem közte nevedett, hogy azt előbb ki kellett tanulnia, ha meg akarta érteni. Hatszázezer lélek már nem kaszt, hanem egész nemzet. Ezeknek nagy része földműves; ritkaságul kerül egy kézművesnek: a nemes fiút azzal ijeszti az apja, hogy „ha jól nem tanulsz, mesterembernek adlak!” Ha pedig jól tanul, lehet belőle „vármegye ura”, alispán, még nádorispán is! És viszont a parasztból is lehet nemesember, ha jól tanul, vagy jól verekszik. A nemesember, ha földműves is, csak a maga földét műveli, úrnak nem szolgál, utat nem csinál, forspontba nem jár, dézsmát nem fizet, utakon, hidakon szekérével együtt vámmentesen jár-kel keresztül; katonát a házába be nem fogad, s semmiféle adó terhét vállaira fel nem veszi. [...] Csak a nemesembernek szabad a neve végén ipszilont írni, s az „ö” betűt „eö”-vel, az „Ns” betűnek pedig soha nem szabad a neve előtt elmaradni, címerét pecsétnyomó gyűrűjében viseli s ötágú korona illeti. A nemesember fiát nem viszik el katonának. A nemesembert nem foghatják el bírói ítélet nélkül. A nemesember udvarára nem szabad semmiféle potentátnak belépni az ő beleegyezése nélkül. A nemesember számára van hozva az egész hármaskönyv, az ő ügyeit intézi el a szolgabíró, a törvényszék, a királyi tábla és a hétszemélyes; a parasztot az urbarium és az úriszékek. A nemesember birtoka örököség, az unokák visszaparagolhatják. A nemesembert testi büntetés meg nem alázza, s ha főbenjáró bünt követt el, nem a bitófa áll rajta bosszút, hanem a pallos, s aki őt megüti, felsőbb hatalmaskodás bűnébe esik. A nemesember özvegyének választói joga van és szavazata, mint egy férfinak. Az értelmiség, tudomány, közigazgatás, törvényhozás, a nemzeti szellem mind az ő kizárólagos tulajdona. Ő tanácskozik a megyeház termében, ő választ tisztviselőt, országgyűlési követet a megyeház udvarán, ő ad utasítást a követeinek, s ha azok tetszése ellen dolgoznak a diaetán, hazaparasztolja őket. A diaeta csak szuverén, de a nemesség: diktátor!

És ennyi felséges előjogért az a kötelessége, hogy mikor a király parancsolja, fegyvert fogjon, és legyen készen meghalni a hazájáért, királyáért. [...]”

Jókai Mór életművének egyik legismertebb darabja a reformkorban játszódó, 1854-ben megjelent **„Egy magyar nábob”** című²³⁷ nagyregény – amely a báró

237 A regény a reformkor egyik legnagyobb hatású szépirodalmi krónikája, amelyben a Kárpáthy család történetén keresztül betekintheünk mind a konzervatív kormánypárt, mind a liberális reformellenzék programjába, miközben megismerkedhetünk a korabeli magyarországi társadalom valamennyi rétegével. A regény központi alakja báró Kárpáthy János egy külön magyar nemes, aki vagyonát értelmetlenül eltékozolja, a közösségi életben nem vesz részt,

Kárpáthy család két részes krónikájának első része – e tárgykorban különösen érdekes. A jogegyenlőséget középpontba helyezve a regény „*III. Rousseau sírjánál*” című fejezetének helyszíne nem csak jelképes, hanem e sorok között valójában a hazájukért tenni akaró valamennyi társadalmi réteg képviselője szerepeltetésre kerül és a magyar organikus alkotmányfejlődés útján elképzelt modernizáció és a népek békés egymás mellett élésének reménye tárul az olvasó elé:

„[...] Elfogadandja a polgáriasulás minden jelszavait, lépést fog haladni az idővel, versenyezni fog minden téren a világ első nemzeteivel; lesz új élet, új mozgás, új vérkeringés az egész fajban, [...]

E szó akarni és nem akarni. Ha mi azt mondjuk, hogy akarunk élni, akarjuk ősi nemzeti sajátságainkból mindazt megtartva, öröközve megőrizni, ami azokban nemes, életrevaló és szép; akarunk ki-ki saját tehetségei szerint, a választott pályán becsületesen megállni, akarjuk szeretni magunkat, megbecsülni azt, ami a mienk, akarjuk mindazon előnyt felkeresni, kimívelni, ami fajunkat emeli; és viszont nem akarunk hiú majmolói lenni annak, ami idegen, [...] akkor nincs oly természeti vagy morális erő, mely bennünket elolvasszon. [...]

A népek át fogják látni, hogy életrevalók vagyunk, és tisztelni fogják törekvéseinket; mezőinken új élet fog virulni, száraz és vízi utainkon megélénkül a kereskedelem, a magyar nyelv felhat szalonjainkba, és divattá válik, nagyobb városainkban megszületik a nemzeti szellem, az ország fővárosában, Pesten összpontosulni fog a nemzet fénye, ereje, szelleme; lesz akadémiánk, írói egyleteink, nemzeti színházunk. És mindezt csak akarnunk kell. [...]”

A politikai hatalom birtokosairól, azaz a nemességről, annak a reformkorhoz való viszonyáról, illetve a lakosság döntő többségének jogfosztottságáról a nagyregény „*IX. Ezernyolczszázhuszonöt*” című fejezete ad történelmi tablót:

a közügyektől távol tartja magát. Unokaöccse és egyetlen törvényes örököse Abellino a magyar nemesség másik végletét testesíti meg, a nyugati országokban tékozló, eladósodott aranyifjút, aki egyedül nagybátyja halála révén juthat mesés gazdagsághoz. A regény valódi főhőse gróf Szentirmay Rudolf, aki a liberális reformellenzék egyik vezére, aki bár kezdetben Abellino útját járta, de egy sorsdöntő találkozás, valamint egy szerelem ráébreszti nemzete iránti felelősségére, és barátaival végül Kárpáthy Jánost is elindítja a felelősségteljes nemzeti úton. A regény mellékszereplői Kárpáthy János, Szentirmay Rudolf és Kárpáthy Abellino köreiből kerülnek ki, a történet sorsfordító eseményeként egy Abellino által megalázni kívánt, rossz hírű családból származó hajadont Kárpáthy János nőül vesz, és fia születik, Kárpáthy Zoltán. A szülés során az édesanya meghal, Kárpáthy János is hamarosan követi, fia gyámjául rendelve Szentirmay Rudolf grófot. Kárpáthy Zoltán születésével Kárpáthy Abellino tervei és számításai kudarcba fulladnak, így lefektetve alapjait a történet folytatásának.

„[...] Sokan legnagyobb uraink közül még akkor nem is ismerék azon hazát, melyben napi járó földeknek voltak birtokosi; idegen, tán soha nem hallott volt előttük a nyelv, melyen őseik beszéltek; idegen helyekre pazarlák gazdagságukat, szellemtelen majmolásra lelkeik erejét, bekergették a kerek világot sivár gyönyörök hajhászatában, s megfoszták magukat a legnagyobb gyönyörtől, mely ebben áll: használni tudni. [...]

Más, bár kisebb része főurainknak itthon maradt a hazában, s azáltal vélte az ősi szokásokat, az ép eredeti magyar vért megőrizhetni, ha szellemétől minden magasabb műveltséget megtagadott; [...] hanem egyúttal jó hazafiak is, mert hiszen még csak nem is ismerik az idegen dolgait.

E két irány között oszlott meg a köznemesség tömege is. Jobb házainknál vagy száműzve volt a nemzeti szellem; a családfő nejével és gyermekeivel idegen nyelven beszélt, csak közönségesebb cselédjeikkel szólottak magyarul; [...] akkor aztán egyik vagy másik megtanult diácul, és lett prókátor, a corpus jurison túl nem kellett neki semmit tudni.

Nép? Az nem létezett sehol. Mikor robot ideje volt, akkor néha találkoztunk vele, meg az úriszéken, hanem akkor nem volt szokás őket népnek nevezni. [...]

A reformkor társadalmi valóságának megrajzolását követően különös kiemelést érdemel a nagyregény „VIII. A pünkösdi király” című fejezete, amely a történet egyik legfontosabb szereplőjének, Kiss Mihálynak a nemesi oklevele megszerzését tárja elénk, bizonyítva a nemesség megszerzésére, a nemesi szabadság elérésére irányuló egyéni törekvéseket a Kárpáthy Jánossal folytatott párbeszédben. Kiss Mihály megoldása valójában Jókai Mór születési előjogokkal szembeni – kellő humorral is támogatott – kritikáját tartalmazza azzal, hogy a jobbagysorban lévő fiatalember sorsán keresztül mutatja be azt, hogy a feudális kötöttségektől megszabadult tehetség egy év alatt ki is teljesedhet:

„[...] – Mi vagy? Paraszt vagy, betyár vagy, gézengúz, jöttment sehonnai pimasz vagy, aki kezet csókolhat nekem, ha hajdúmnak megfogadom, hogy éhen vagy az akasztófán ne vesszen.

– Ah, dehogy! – felelt Kis Miska szépen felpödörve bajuszát. – Én nemes Kiss Mihály vagyok, Almásfalva birtokosa, melyet tegnapelőtt vettem Almásfalvi Kázmér tömegéből örök áron százhuszezer forinton, mégpedig bírói végrehajtás útján, tehát a legbiztosabb jogcímen. [...]

– Hogy vehettél te nemesi jószágot? Hiszen nem vagy nemesember.

– Az is nagyon egyszerű. Amidőn két hétig a minap távol voltam, azalatt egy dunántúli megyében időztem; ott kihirdettetém, hogy egy elszakadt tagja a nemes Kiss családnak itt maradt rokonait keresi, azért ha vannak e vármegyében nemes Kissek,

akik emlékeznek Szabolcsba vándorolt rokonaikra, s nemesi leveleik birtokában azokat is kívánják részesíteni, alulírtnál ezer forint átvétele végett szíveskedjenek magokat jelenteni. Egy hét alatt ötvenkilenc Kiss família emlékezett vissza szabolcsi rokonaikra, s hozta hozzám különféle nemesi leveleit; nekem nem volt egyéb dolgom, mint kiválasztani, amelyiknek legkülönb címere volt, azzal összecsofolóztunk, megcsináltuk a genealógiát, én kifizettem az ezer forintot, ők atyafivá fogadtak, a diplomát kihirdették a vármegyén, és most én is nemesember vagyok; itt a címer a gyűrűmön. [...]”

A fenti gondolat komolyabb formában a **„Kárpáthy Zoltán”** című,²³⁸ az **„Egy magyar nábob”** folytatásaként 1854-ben megjelent regény **„II. Uri mulatság”** című fejezetében is megjelenik az ifjú főhős és Kovács ügyvéd párbeszédét követően.

„[...] Zoltán keble úgy emelkedett e szavaknál; sohasem feledte azokat el: semmiből lenni valamivé; önsorsát teremteni az embernek; becsülettel, önérzettel jutni el oda, hova másokat megnevezhetlen utak vezettek, vagy ahova mást születése helyezett. Érzé tán magában, hogy ő is képes volna arra, s szinte szégyenlé, hogy oly gazdag, mert sohasem fogja tudhatni, hogy mi annak az értéke, ami a szíven belül van. [...]”

A regényben a továbbiakban a liberális reformellenzék több programpontját találhatjuk meg, amelyek közül elsőként a **„III. Kedves barátom uram”** című fejezet foglalja össze a rendiség lebontását célzó lépéseket az antihős Kárpáthy Abellino és Maszlaczký Gábor ügyvéd párbeszéde:

*„[...] Ezek a reformerek egy idő óta két nagy eszmét kezdenek pengetni, amiknek a nevei eddigelé nem voltak forgalomban, és ezek: a közteherviselés és az örökváltság.
– Mit jelentenek azok?*

238 A regény az „Egy magyar nábob” cselekményének folytatása, középpontjában Szentirmay Rudolf gróf és gyámfia báró Kárpáthy Zoltán liberális politikája áll. Kárpáthy Abellino ugyanakkor örökségéért pert indít az ifjú Kárpáthy Zoltán ellen, miközben jogait ügyvédje tanácsára egy opportunistá befektetőre, Kőcserepy Dánielre ruházza. Kőcserepy és Maszlaczký ügyvéd machinációinak köszönhetően Kárpáthy Zoltán feladja a bírósági küzdelmet, átadja birtokait Kőcserepynek. Tragikus fordulatként Kőcserepy leánya és egyetlen örököse, Vilma beleszeret Kárpáthy Zoltánba. A per lezárultával Szentirmay Rudolf és Kárpáthy Zoltán együtt térhet vissza a közéletbe, amelynek veszélyei okán Kőcserepy fondorlatos tervet eszel ki ügyvédjével eltávolításukra. Kőcserepy Vilma e tervről értesíteni akarja Kárpáthyékát, de elkésik és közben súlyosan meg is betegszik. Párbanban Szentirmay Rudolf meghal és Kőcserepy Vilma sem éli túl a súlyos betegségét. A gyermekét veszített Kőcserepy lemond a Kárpáthy vagyonról a törvényes örökös javára, aki ezt követően szerelmével, Szentirmay Katinka grófnővel kezd új életet.

– Ezek azt jelentik, hogy megtörténhetik, miszerint a Kárpáthy-uradalmak birtokosa egy szép napon azon hírre ébred, hogy jövedelmeinek felét az ország határozata elengedé azoknak, akiktől azt addigélé szokás volt behajtani, a másik felére pedig ráróttá egy részét azon terheknek, miket ez ideig mások szoktak viselni, hogy a Kárpáthy bárók többé nem szednek sem dézsmát, sem füstpénzt, földjeiket nem szántja többé senki robotba, hanem ehelyett megismerkednek az adóval; s miután ez uradalmak legnagyobb jövedelme a jobbágyok tartozásaiból áll, úgyhogy egynémely része azoknak csak név szerint marad a Kárpáthyaké; kérdem, mi kilátása lesz akkor egy új birtokosnak? [...]”

Hasonlóképpen lelhetjük fel a reformellenzék programját a „XII. A hétszemély-nök levelei” című fejezetben a Lánchíddal, illetve Széchenyi reformpolitikájával kapcsolatban, de már komoly – mégis humorral fűszerezett – ellenzéki kritikával:

„[...] a világ nyolcadik csodája, a lánchíd, egyik partot a másikhoz kötve, mintha óriások csinálták volna remekben!’ (– Itt álljunk meg egy szóra. Erről a kicsodáról már Széchenyit is hallottam beszélni, s azért nem állhatom szó nélkül, mégpedig először azért, mert nem értem; másodszor, mert nem hiszem; és harmadszor és ezerszer azért, mert nekem nem kell! Nem! Ha lehetséges volna is, hogy valaha ilyen monstrum elkészüljön, nekem törjék el a lábam, ha valaha reá lépek, hogy ott engemet mint ős nemesembert mindenféle vámszedő kaputomnál fogva megragadjon, s én ott a zsebemből krajcárt keressek elő, mint holmi armer Reisender mesterlegény, s a túlsó félén meg a cédulát kérjék el tőlem, mint egy fontos talpú, zsírszagú paraszttól. Inkább csónakon vitetem át magamat! [...]

mert nem irtózom sem a Dunától, sem a tengertől úgy, mint attól a gondolattól, hogy engemet vagy a hintómat megállítsanak Magyarország kellő közepében egy krajcárért vagy kettőért!) [...]

A jogkiterjesztéssel szemben a „XIV. A titok” című fejezetben szintén olvasható ellenvélemény az egyébként a főhőssel szövetséges Tarnaváry főispán gondolataiban:

„[...] különös ellenszenvvel viseltetvén minden fiatalember iránt, mintha mindegyiknek az orráról látná, hogy ez is egy veszedelmes újító, aki a régi jó rendet fel akarja forgatni, aki vasúton akar járni, és adót akar fizetni. [...]”

A reformer álláspont ütköztetése a korábbi renddel a regény „XVIII. Rossz diadal” fejezetében történik, ahol egy korabeli kampány központi elemeként a jogkiterjesztés programját Kárpáthy Zoltán ellenfele, Kőcserepy Dániel ekként fogalmazza meg:

„[...] Áztassák el erősen Szentirmayt és Zoltánt, hogy azok mind a ketten el akarják árulni a nemzetet; hogy azt akarják, miként a nemesember is paraszt legyen ezután; [...]”

Az 1848. évi forradalom végül a liberális reformellenzék programjának győzelmét hozta el. *„A köszívű ember fiai”* című, 1869-ben megjelent regény a forradalom és szabadságharc egyik legnagyobb és legismertebb irodalmi emlékműve, amelyben a jogegyenlőség programja és annak védelme több ízben is megjelenik. Kiinduló tételként ebben a regényben is a liberális és a konzervatív álláspont feszültsége áll *„Az első lépcső „ama” magaslatához”* című fejezetben Tallérossy Zebulon vármegyei közgyűlésen tett kifakadásában:

„[...] – Könnyen lehet a tekintetes úrnak liberálisnak lenni, kinek van haromezer holdja idelelenn Alföldben; [...] Aztan ha jobbágyot felszabaditunk, akkor én menjek kapálni mind az öt kisasszonyommal magam? – Ha én parasztnak születtem volna, sohase nem kíváncsoznám más lenni, mint paraszt. Az annak valóságos gyönyörűség. Minek akarunk öt gyönyörűsigitől megfosztani? Aki úr, úr; aki nem úr, az nem úr. Hát tehet arrul valaki, hogy nem született minden ember nemesembernek? Hát én mért nem születtem grófnak? De azért nem nyughatalankodok, hogy legyen minden ember gróf. Pedig ez nekem ipen olyan nagy sírelem, mint parasztnak az, hogy nem nemes. – Gondoljunk csak dolog praktikus oldalara. Most is, ha megesik restoracio, megesik követválasztas, micsoda istentelen nagy pinzbe kerül nemes votizáló publikumot megtraktálni? Hát még ha valamennyi parasztnak mind votuma lesz; nincs anyi bor a világon! (Derűtség jobb és bal oldalon.) No, micsoda dolog lesz az, ha még paraszt születisű emberek is foglalhatnak el hivatalt? Most is ipen tizszer annyian vagyunk, mint amennyi hivatal jut. [...] Azutan még nípnevelis! De minek az a csuda? Níp fölnő magatul, ha nem nevelünk izz. Akor volt jó világ, mikor nem tudta más irni, olvasni, csak káptalanba barát; orszagbiro neve helyett odanyomta kardja markolatát dekretumba spanyolviaszkba. Most még paraszt is tudjon olvasni? Hisz akkor soha el nem hisz, amit paptul hall. Csak azt is elrontottuk, hogy eddig irtunk törvényeket deákul; minden simplex ember nem belekotorászhatta; most asszony, zsellér, zsidó minden nekiálljon olvasni, okoskodni. No, majd meglátnak tekintetes karok és rendek, mi kilóg ebből majd utoljára? Ha azt akarunk, hogy legyen nípnek szabadsag, ne agyunk neki aztat; mert amig nem adunk neki, addig megvan; de amint odaadunk neki, bizony elveszti aztat. Ragaszkgyunk őseink kilencszaz esztendő alkotmányahoz, mert ha csak még ezer esztendeig élvezhetünk is aztat, mar azzal is nagyon sokat nyertünk. (Éljenzés jobboldalon, derűtség baloldalon.) [...]”

A regény „*Az érem másik oldala*” című fejezetében pedig 1848 küzdelmeinek célja is egyértelműen meghatározottá válik:

„[...] amiből megtudhatta, aki a szövegre figyelt, hogy e derék csapatnak semmi egyéb szándoka nincsen, mint a renddel párosított szabadság zászlóját lobogtatni, fegyverei fényével a sötétség hidrátit odúikba visszaüzni, a népeket egymással testvérileg összeölelkeztetni. [...]”

A szabadságharc eposzi küzdelmének tétjét, és az orosz intervenció politikai válaszát pedig az „*Ephylatesz*” című fejezet foglalta össze:

„[...] Az örömríadalnak, mely Budapest falai közül felhangzik, visszhangja is van. Ezen echó, mit a Kárpátok bércei adnak vissza: az orosz himnusz. A budapesti diadalhang ezt rivallja: „Éljen a világszabadság!” A Kárpát visszhangja ezt zúgja vissza: „A cár mindenható. [...]”

A jogegyenlőség kérdését, a reformkor politikai programját és annak 1848. évi törvényhozási sikerét Jókai Mór egy napjainkban kevésbé ismert, 1872-ben megjelent „*A szegénység útja*” című²³⁹ regénye „*A nem várt vendég*” című fejezetében is érinti:

„[...] Mellesleg pedig az a körülmény is sietteté hazajöttét, hogy a megindult politikai mozgalom Magyarországon nemcsak a politikai téren idézett elő országos változásokat, hanem egyúttal a társadalmi életben is, s különösen behatolt a birtokviszonyokba. A hajdani úrbéres jogegyenlőséget kapott a nemessel, az úri szolgálat eltöröltetett, dézsma, robot megszűnt; ezzel Darkavárynak százezer forinttal rövidült meg az évi jövedelme. [...]” A forradalom és szabadságharc eredményeit a világosi fegyverletétel csak rövid időre tudta érvényesülés nélkül hagyni. A Kiegyezéssel helyreállított alkotmányosság esetében a jogegyenlőség megkérdőjelezhetetlen alaptétellé vált, amelyet az „*És mégis mozog a Föld*” „*Költő álma*” című fejezetének egyes sorai is megerősítenek:

„[...] nem összeesküvés többé a szabadelvűség; nem lázadás többé a népjog; nem barbarizmus többé a nemzetiség. Emelt homlokkal találkozik egymással minden ember, nincs rangkülönbség; mindenki polgár, mindenki nemes, mindenki dolgozik; s minden munka gyarapít. [...]”

239 A regény a nagybirtokos Darkaváry Lőrinc életét követi nyomon, akinek jellemfordulatai különösen az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején tesznek szert különös jelentőségre.

Jókai Mór fenti soraiból áradó lelkesedés és remény „*A jövő század regénye*” című munkájában is megjelenik mind az 1952-be helyezett Magyarországon, mind pedig a regényben megrajzolt Otthon nevet viselő államban. Az „*Egy országgyűlés a XX. században*” című fejezet korát megelőző módon még a női egyenjogúság kérdését is felvállalja:

„[...] Amint az országgyűlés a múlt század végén kimondta a nők egyenjogúsítását, azóta a pesti női klubok, in recognitionem juris dominialis, minden országgyűlésre megválasztatnak valahol egy nőt képviselőnek, s az ott ül a jobb centrum első padjában. Legsorgalmasabban jelenlevő, legtöbbször felszólaló, legtöbbet jegyző tagja az országgyűlésnek. Ez védi a női jogokat. [...]”

A jogegyenlőség sajátos, utópikus megoldását tárja elénk Jókai Mór a regény „*Egy állam – részvényekre*” című fejezetben főhőse, Tatrangi Dávid szavaival:

„[...] Alkotunk államot, melynek alkotmánya a szabadság, társadalmi alapja a munka. Egy államot részvényekre. Melynek minden polgára az állam részvényese, s nemcsak hogy adót nem fizet, hanem az állam tiszta hasznából osztalékot húz. [...] Államot, mely ahány munkás kéz és tanult fő meg akar benne települni, mindannyinak méltányosan díjazott foglalkozást képes adni. Államot, melynek kincsei akként szaporodnak, ahogy lakosainak száma növekszik. Államot, melyben nem lehet senki szegény, nyomorult, elnyomatott; lehet mindenki boldog, gazdag és szabad. Államot, melyet nem háborgat vallásvillongás, nem marcangol nemzetiségi tusa, nem oszt meg rangosztályzat, pártfelekezetesség. Államot, melyet nem kötözték még agyon törvények millió paragrafusaival, de melyben törvény lesz a megszokott becsületérzés, a kölcsönös hitel, a közügy iránti ösztönszerű szeretet, s törvénytörés az esküdtszék, bírása a békebíró. Államot, melyet nem kell bástyákkal védeni, melynek nem lesznek zsoldos hadseregei, hivatalos henyéi. Államot, mely nem kifelé, de fölfelé igyekszik nőni, s túlemeli a fejét a szomszéd lapos óriásokon. Államot, mely Európa minden szabadelvű, becsületes, boldogtalan üldözöttjének menedéke leend, s oly erős menedéke, amelyet sem ember, sem pokol meg nem támadhat soha! [...]”

Jókai Mór államszervezési gondolatait és az állampolgárok jogait „*Az Otthon állama*” című fejezetből ismerhetjük meg azzal, hogy természeténél fogva ezen utópia klasszikus államelméleti munkának nem tekinthető. Jókai Mór az „*Előszó*” soraiban kiemelte, hogy maga sem szánta annak – bár merített annak irodalmából és ekkor ki is tűzte céljait, amelyek szerint a várt jövő többek között „*megszünteti*

az örült fajgyűlöletet, s megismerteti a testvért az ellenségben” – így a fejezet soraiban az egyenlőségre és szociális jólétre való törekvés az, ami egyértelműen kiolvasható:

„[...] Az Otthon, mint tudjuk, részvényekre alakult állam. [...] Egynél több részvénye senkinek sem lehet, s az el nem idegeníthető, el nem adható, le nem foglalható. A részvényt csupán két eset alterálja. Az egyik az olyan bűntény, mely származékoslag torolttatik meg, akkor a részvény törlesztve van; a másik a nőülés. Amint a részvényesek egyike megházasodik, a nő is a részvényesek sorába iratik be, s az alaptőke annyival többfelé oszlik meg, ha mind megnősültek az alapítók, a részvény fele értékre száll le. Ha elválnak a házások, a nő részvénye sajátja marad, s az elvált férj, ha újra nősülni akar, az új nő részvényét tartozik az alaptőkének megtéríteni. [...]

Minden alapító részvényes s minden később megtelepülő tartozik aláírni a részvénytársulat alaptörvényeit, melyek a következők: [...]

2. Az Otthon részvényese minden nemzetiségi, vallásfelekezeti, rangbeli igényeiről lemond, semmi más országhoz nem tartozik, semmi más szövetségbe nem lép, egyedül az állam nyelvét ismeri el közvetítési eszköznek. [...]

4. Az Otthon minden részvényese tisztelti részvénytársai jogait, egymással békében él, szabadon választja munkakörét, s ha kötelességének meg nem felel, megszűnik az állam részvényese s a város lakosa lenni.

5. Minden részvényes egyenlő a társulat előtt minden téren és hivatásban.

Akik e szövetséget aláírták, azok között először is minden társadalmi különbség megszűnt a nőt és férfit illetőleg.

A nő éppen úgy választhatott magának hivatást az életpályák bármelyikén, mint a férfi. [...]

Tehát az Otthon állam polgára nemcsak hogy semmi államadót nem fizet, nemcsak hogy katonáskodástól ment marad, nemcsak hogy jó utakat, iskolákat, vagyon- és személybiztosságot ingyen, egészséges lakást, jó igazságszolgáltatást igen olcsón, kenyérkeresetet, földbérletet, alkalmazást, munkát igen könnyen kap az államban: még azonfelül annak a nyereségéből is osztalékot húz; még afelől is biztosítva van, hogy ha balszerencse, elemi csapás, tehetetlenség megfosztja vagyonától, munkabíró erejétől: koldus akkor sem lesz, nem veszhet el nyomorban, van egy kincse, mely elpusztíthatlan: az állam aranykönyvébe beírt neve!

Azért a vétkes büntetése az, hogy e nevet onnan kitörlik. [...] Ha utóbb megjavul és visszafogadják, egy ichor gyémántfüggőt kap, mely rehabilitációját bizonyítja, s az Otthon városában az emberszeretet tisztelettel fogadja azokat, kik egy vétkes múltat egy erényes jelennel hoztak helyre; ott nyereségnek tartják a megjavult vétkest, s egyszeri botlásért nem üldözi a káröröm a sírig az elbukottat. [...]

3. Az államfő²⁴⁰

3.1. A jogszabályi háttér – most és akkor

„Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

[...] A köztársasági elnök

9. cikk

(1) Magyarország államfője a köztársasági elnök, aki kifejezi a nemzet egységét, és öröködik az államszervezet demokratikus működése felett.

(2) A köztársasági elnök a Magyar Honvédség főparancsnoka. [...]

10. cikk

(1) A köztársasági elnököt az Országgyűlés öt évre választja.

(2) Köztársasági elnökké megválasztható bármely magyar állampolgár, aki a harmincötödik életévét betöltötte.

(3) A köztársasági elnököt e tisztségre legfeljebb egy alkalommal lehet újraválasztani. [...]

Az Alaptörvény mellett az államfő jogállását külön törvény, a 2011. évi CX. törvény a köztársasági elnök jogállásáról és javadalmazásáról szabályozza.

240 FAZAKAS Zoltán József – BERCSÉNYINÉ PETÉNYI Edina

„Tripartitum – Nemes Magyarország Szokásjogának Hármaskönyve (1514)

[...] ELSŐ RÉSZ

3. CZIM

*Nemességünk eredetéről és arról, hogy az uralkodást
mikép ruházták át fejedelmünkre*

[...] 6. § Miután pedig a magyarok a szent lélek kegyelmének ihletéből, szent királyunk közremunkálása által az igazságnak felismeréséhez és a katolikus hitnek vallásához jutottak és Őt önként királyukká választották és meg is koronázták: a nemesítésnek s következésképpen a nemeseket ékesítő és a nem nemesektől megkülönböztető birtok adományozásának jogát s teljes hatalmát az uralkodással és országgal együtt a község a maga akaratából, az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte és következtéképpen fejedelmünkre és királyunkra ruházta; ettőlfogva Ő tőle ered minden nemesítés és e két dolog mintegy a viszonos átruházásnál és a kölcsönösségnél fogva, annyira szorosan függ egymástól mindenha, hogy egyiket a másiktól külön választani és elszakítani nem lehet s egyik a másik nélkül nem történhetik.

7. § Mert a fejedelmet is csak nemesek választják, és a nemeseket is csak a fejedelem teszi azokká, s ékesíti nemesi méltósággal. [...]”

„1635. évi XVIII. törvénycikk a törvények és statutumok alkotásának hatalma a királyt és az országot illeti; magánosok rendelkezései semmisek

Minthogy a törvények és statutumok alkotásának hatalma és szabadsága a királyt és az országot illeti és egyéb határozatok, melyeket némelyek magánuton hoztak, egy országlakót sem kötelezhetnek:

1. § Megállapították, hogy az olyan törvényeknek, czikkelyeknek és statutumoknak, a melyek a Hármaskönyv második részének harmadik czime, meg a harmadik rész második czime ellenére keletkeztek, semmi erejük se legyen, hanem a királyi jóváhagyást és megerősítést nélkülözvén, ennőlfogva azokat hiábavalóknak és semmit érőknek tartásák.”

**„1848. évi III. törvénycikk
független magyar felelős ministerium alakításáról**

1. § Ő Felségének a királynak személye szent és sérthetetlen.

[...] 3. § Ő Felsége, s az Ő távollétében a nádor s királyi helytartó a végrehajtó hatalmat a törvények értelmében független magyar ministerium által gyakorolják, s bármely rendeleteik, parancsolataik, határozataik, kinevezéseik csak úgy érvényesek, ha a Buda-Pesten székelő ministerek egyike által is aláíratnak. [...]

6. § Mindazon tárgyakban, mellyek eddig a m. k. udvari kancelláriának, a k. helytartó tanácsnak, s a k. kincstárnak, ide értvén a bányászatot is, köréhez tartoztak, vagy azokhoz tartozniok kellett volna, s általában minden polgári, egyházi, kincstári, katonai, és általában minden honvédelmi tárgyakban Ő Felsége a végrehajtó hatalmat ezentul kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni.

7. § Az érsekek, püspökök, prépostok, s apátoknak és az ország zászlósainak kinevezése, a kegyelmezés jogának gyakorlata, és a nemességnek, címeknek, s rendeknek osztása, mindig az illető felelős magyar minister ellenjegyzése mellett, egyenesen Ő Felségét illeti.

8. § A magyar hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását, nemkülönben a katonai hivatalokai kinevezéseket szinte úgy Ő Felsége fogja, a 13. § szerint folyvást királyi személye körül leendő felelős magyar minister ellenjegyzése mellett elhatározni. [...]

**„1867. évi I. törvénycikk
Főlséges I. Ferencz József úr Magyarország és Társországai
királyává avattatik és koronáztatik**

Miután dicsőségesen uralkodott Főlséges I. Ferdinánd úr, ausztriai Császár, Magyarországnak e néven V. Királya az uralkodásról ünnepélyesen lemondott; miután továbbá Főlséges császári királyi Főherczeg Ferencz Károly úr, kit az örökösödés rende szerint illetett volna a trónöröklés, erről lett lemondását hasonló ünnepélyességgel nyilvánította; s ezek folytán I. Ferencz József úr Ő Felsége, mint a most tisztelt édes-atyjának első szülöttje, és az 1723-ik évi I. és II. törvénycikk által megállapított örökösödési rend szerint Magyarországon és társországaiban törvényesen jogosult örökös tettegét is vette az uralkodást: az ország hű főrendei és képviselői szemük előtt tartván a fönemlített törvénycikkek tartalmát, hódolati köteles hűségüknél fogva, legkegyelmesebb Urokat a következő törvénycikkben foglalt kegyelmes hitlevele kiadása, s alább szintén beigtatott koronázási esküje letétele mellett a mindenható Isten segítségül hívásával egyhangu örömmilyánítások, s őszinte üdvözlések között Magyarország Apostoli szent koronájával ünnepélyes szertartás szerint megkoronázták.”

„1867. évi II. törvénycikk

az Ő királyi Felsége által szerencsés felavattatása és megkoronáztatása előtt az ország részére kiadott királyi hitlevél és koronáztatásakor letett királyi eskü az ország törvényei közé ígtattatnak a melyeknek tartalma következő:

MI ELSŐ FERENCZ JÓZSEF

Isten kedvező kegyelméből Ausztriai Császár, Magyar, Cseh, Dalmát, Horvát, Tót, Halics, Lodomér, Ráma, Szerb, Kun és Bolgár országok Apostoli, úgy Illyria, Jeruzsálem stb. Királya, Auszria főhercege, Toscana és Krakó nagyhercege, Lotharingia, Salzburg, Steyer, Korontán, Krajna és Bukovina hercege, Erdély nagyfejedelme, Morvai örgróf, Fel- és Al-Slázia, Modena, Parma, Piacenza, Guastalla, Osvieczim és Zátor, Teschen, Friaul, Ragusa és Zára stb. hercege, Habsburg, Tyrol, Kyburg, Görcz és Gradiska grófja, Trient és Brixen fejedelme, Fel- és Al-Luzsicza s Istria örgrófja, Hohenembs, Feldkirch, Bregenz, Sonnenberg stb. grófja, Triest, Kattaro és a Szláv örgrófság Ura stb.

mint Magyarország s társországainak apostoli királya adjuk emlékezetül jelen hitlevelünk rendében: [...]

Ujabban összehívtuk tehát 1865-ik évi december 10-ik napjára Pest szabad királyi városunkba a jelen országgyűlést, királyi fölavatásunk és koronáztatásunk végett, s ezen országgyűlést saját legmagasabb Személyünkben Mi magunk nyitottuk meg, és vezéreltük folytonosan. Hosszasabb tanácskozások után Isten kegyelméből végre sikerült atyai szívünk öröme az alkotmány visszaállítása által elhárítani azon nehézségeket, a melyek miatt királyi fölavatásunk és koronáztatásunk eddigelé elhaladt. [...]

Az ország főrendei és képviselői tehát tekintetbe véve a hazai törvények rendeletét, azok értelmében Minket, mint Magyarországot és társországai trónjának és koronájának törvényes és valóságos örökösét, mentül előbb megkoronáztatni óhajtván; jobbagyi hódolattal járultak Elénk, s alázattal kértek, hogy Mi az ország sarkalatos törvényei szerint mindenesetre még szerencsés megkoronáztatásunk előtt kiadandó koronázási hitlevelünkben az ország jogai biztosítására az alább irt czikkeket, s minden azokban foglaltakat kegyelmesen elfogadni, királyi hatalmunkkal helyben hagyni, megerősíteni, s mind magunk kegyelmesen megtartani, mind mások által is megtartatni méltóztatnánk. Mely czikkek tartalma következő:

1. § Szentül és sérthetetlenül megtartandjuk, s királyi hatalmunkkal mások által is meg fogjuk tartatni az 1723-dik évi I. és II-dik törvénycikkekben megállapított királyi trónöröklést; - az 1791-dik évi 3. törvénycikk értelmében teljesítendő koro-

názást; - Magyarország s társországai jogait, alkotmányát, törvényes függetlenségét, szabadságát és területi épségét. Szentül és szigoruan megtartandjuk, s királyi hatalmunkkal mások által is megtartatjuk Magyarországot és társországai törvényesen fenálló szabadalmait, kiváltságait, törvényszerű szokásait, és az eddigile országgyűlésileg alkotott, s dicső Elődeink, Magyarország koronázott királyai által szentesített, valamint ezután országgyűléseileg alkotandó s Általunk mint koronázott magyar király által szentesítendő törvényeit, minden pontjaikban, czikkeikben és záradékaiban úgy, mint ezeknek értelme és gyakorlata a király és országgyűlés közös megegyezésével fog megállapíttatni; kivéve mindazonáltal dicsőült II. András 1222-ik évi törvényének azon megszüntetett záradékát, a mely így kezdődik: „Quodsi vero Nos”, ezen szavakig: „in perpetuum facultatem”. Mindezek biztosítására szolgálанд azon királyi Eskünk is, melyet jelen királyi levelünk tartalmára dicső Elődünk I. Ferdinánd koronázási esküje szövegének alapján koronáztatásunk alkalmával le fogunk tenni.

2. § Az ország szent koronáját az ország lakosainak régi törvényes szokása, s a hazai törvények szerint az országban fogjuk mindenkor tartatni, s a kebelükből valláskülönbségre való tekintet nélkül választott és megbízott világi személyek által őriztetni.

3. § Magyarország és társországainak mindazon részeit és tartozmányait, a melyek már visszaszerezettek, s azokat, a melyek Isten segedelmével ezután fognak visszaszereztetni, koronázási eskünk értelmében is, a nevezett országhoz és társországaikhoz visszakapcsolandjuk.

4. § Abban az esetben, melyet Isten kegyelme messze távoztasson, - ha az ausztriai főherczegek mindkét nemének magvaszakadása, elsőben is: a dicső emlékezetű ösatyánk VI-ik, illetőleg III-ik Károly; utána dicsőült I. József; végre dicsőült I. Lipót császárok és magyar királyok ágýékaiból leszármazó örökösök kihaltával bekövetkeznék, - a királyválasztás és koronázás előjoga az 1723-dik évi I. és II. tc. rendelete szerint is visszazáll Magyarországra és társországaira, s ezen országoknál régi szokások szerint az sértetlenül megmarad hajdani érvényében és állapotában.

5. § A mint fentebb az 1. pontban foglaltatik, valahányszor jövendőben ilyen koronázás Magyarországon országgyűlésileg teljesítendő: Örökösaink és Utódaink, a koronázandó örökös királyok kötelesek lesznek mindannyiszor ezen hitlevelbeli biztosítások elfogadását előrebocsátani, és arra az esküt letenni.

Mi tehát az országgyűlés, főnebbi kérését kegyelmesen fogadván, atyai szívünk kegyes hajlamánál fogva a fön beigtatott összes czikkelyeket, s mindazt, a mi azokban foglaltatik, egyenkint és összesen helyeseknek s Előttünk kedveseknek valljuk, s azokhoz kegyelmes megegyezésünkkel hozzájárulunk; igérvén, és királyi szavunkkal biztosítván Magyarországot és társországaikat, hogy mindezen előrebocsátottakat Magunk is megtartandjuk, és bármely rendű s állásu alattvalóinkkal is megtartandjuk, - a mint azokat jelen hitlevelünkkel elfogadjuk, helybenhagyjuk és megerősítjük.

A minek hitelére és bizonyosságára jelen levelet saját kezünkkel aláírtuk és királyi pecsétünk ráfüggesztésével megerősítettük.

Kelt Magyarországunk fővárosában Budán Szentivánhó 6-kán Urunk 1867. évében.

Királyi eskü

Mi I. Ferencz József Isten kegyelméből stb. mint Magyarország és társországainak örökös és apostoli királya, esküszünk az élő Istenre, boldogságos Szűz Mária s az Istennek minden szenteire, hogy az Isten egyházait, Magyarország és társországi törvényhatóságait, s egyházi és világi minden rendű lakosait jogaikban, kiváltságaikban, szabadságukban, szabadalmaikban, törvényeikben, régi jó és helybenhagyott szokásaikban megtartandjuk, mindenkinek igazságot szolgáltatunk, Magyarország és társországi jogait, alkotmányát, törvényes függetlenségét és területi épségét sértetlenül fentartandjuk, dicsőült II-ik András király törvényeit (kivéve mindazonáltal azon törvények 31-dik cikkének záradékát, mely így kezdődik: „Quodsi vero nos”, egészen azon szavakig: „in perpetuum facultatem”) megtartandjuk; Magyarország és társországi határait, és a mi ezen országokhoz bármi jog és czimen tartozik, el nem idegenítjük, se meg nem csonkitjuk, sőt a mennyire lehet, gyarapítjuk és kiterjesztjük és megteendjük mindazt, a mit ezen országaink közjávára, dicsőségére és öregbítésére igazságosan megtehetünk. Isten Minket úgy segéljen, s annak minden szentei.”

3.2. Az államfői jogállás a jogtörténeti fejlődés tükrében

Az államfő egy adott ország első számú közjogi méltósága, aki megismeri²⁴¹ az állam elvont fogalmát, e minőségében meghatározza annak államformáját,²⁴² valamint – az államhatalmi ágakkal való különleges kapcsolata által – az állam egyik fő szervének is tekintendő.²⁴³

Magyarország államformája az államalapítástól a Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvénycikk 1946. január 31-i elfogadásáig és kihirdetéséig – a törvény preambulumban jelzett kis időszakoktól eltekintve – monarchia volt,²⁴⁴

241 VASVÁRY Ferencz: *A magyar közigazgatás központi alapszervei*. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia 1902. 147.

242 TÓTH Zoltán József: Az államfő. A 10. századtól 1848-ig. In.: HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014. 63.

243 FERDINANDY Geyza: *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*. Budapest, FKilián Frigyes M. M. Egyetemi Könyvtár Kiadása, 1895. 54–56.

244 KUKORELLI István: Az 1946. évi I. törvény jogtörténeti jelentősége és az alkotmányos jogfolytonosság, *Acta Humana*, 2017/1. 21–23.

azon belül 1687-ig örökléssel vegyes választási,²⁴⁵ majd örökletes monarchia, királyság.²⁴⁶

A Magyar Királyság kilenc és fél évszázados államfejlődése során lényegében véve valamennyi, a monarcha személyét középpontba²⁴⁷ helyező uralmi-kormányzati formát²⁴⁸ alkalmazta. Az Árpád-kor döntő²⁴⁹ részében Magyarország patrimoniális királyság volt, amelyben az uralkodó szakrális-atyai hatalma mellett a király gazdasági ereje volt meghatározó.²⁵⁰ Az államfejlődés következő lépéseként fokozatosan, a XIII. századtól²⁵¹ a XIX. század közepéig a rendi monarchia keretei határozták meg az államéletet, ahol a hatalom gyakorlását az uralkodó a kiváltságokkal, jogokkal és kötelezettségekkel felruházott érdekközösségekkel, azaz a rendekkel osztotta meg.²⁵² A rendi hatalommegosztás alkotmányos lényegét és tartalmát a történeti alkotmány és a Szent Korona-tan – azaz törvényhozói hatalom a király és az Országgyűlés közötti megosztottságának és együttes jogának a Hármaskönyvben is rögzített, majd 1635. óta törvényben kimondott – tétele képezte, amely végső soron ellehetetlenítette a XVII-XVIII. században az abszolút monarchia bevezetésére tett kísérleteket.²⁵³

Az 1848. áprilisi törvények elfogadását követően a magyar állam alkotmányos monarchiává alakult, amely további fejlődése során fokozatosan parlamentáris jegyekkel gazdagodott.²⁵⁴ A XIX. és XX. század történelmi kihívásaival terhelt időszakai az államformára is különös hatásokat gyakorolt, így 1849-ben a Függetlenségi Nyilatkozat kiadását követően annak kérdése nyitott maradt,²⁵⁵ a neoabszolutizmus idején pedig a külön magyar államiséget ideiglenesen meg is szüntették.²⁵⁶ Magyarországon az I. világháborút követően 1918 és 1919 között a köztársasági államforma került bevezetésre, amely hamarosan a Tanácsköztársaság kommunista diktatúrájába torkollt, majd 1920 és 1944 közötti korszakban

245 FERDINANDY Geyza 1895. 133–165.

246 FERDINANDY Géza: *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*. Budapest, Franklin Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda, 1906. 111–118.

247 VASVÁRY Ferencz 1902. 147.

248 FERDINANDY Geyza 1895. 55–56.

249 KIRÁLY János: *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908. 306–313., 320–325., 337–351.

250 TÓTH Zoltán József 2014. 73.

251 KIRÁLY János 1908. 416–427., 436–439.

252 TÓTH Zoltán József 2014. 63.

253 FERDINANDY Géza 1906. 55–81., 106–126.

254 TAKÁCS Imre: A polgári alkotmány. In.: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2007. 57–58.

255 TÓTH Zoltán József 2014. 78–79.

256 FERDINANDY Geyza 1895. 20.

az alkotmányosság helyreállításával a király nélküli királyság a parlamentáris monarchia jellemzőivel rendelkezett.²⁵⁷ Az 1944. október 15-t követően a nyilas uralom nyíltan szakított az alkotmányossággal és az állam élére a nemzetvezetőt helyezte.²⁵⁸ A közjogi bizonytalanság 1946-ban került lezárásra a parlamentáris köztársaság bevezetésével.²⁵⁹ A kommunista hatalomátvételt követően a Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény²⁶⁰ szovjet mintát követő államberendezkedést honosított meg, ahol a tartalmi alkotmányosság nem érvényesült, az államfői jogokat az Országgyűlést helyettesítő intézményként az Elnöki Tanács kollektív államfői testületként gyakorolta.²⁶¹ A rendszerváltást követően Magyarország – támaszkodva az 1946. évi I. törvény intézményi megoldásaira – a parlamentáris köztársaság államformája mellett döntött.²⁶² Ennek megfelelően napjainkban Magyarország államfője a köztársasági elnök,²⁶³ akinek legfontosabb szerepe és feladata – mintegy kívül állva a hatalommegosztás hagyományos hármas felosztásán – az, hogy semleges és kiegyensúlyozó hatalmi tényezőként őrködjön a nemzet egysége felett.²⁶⁴ A köztársasági elnök feladatait ezen alkotmányjogi pozíció határozza meg azzal, hogy hatásköreinek, felelősségének gyökereit a korábbi uralkodói jogosítványokban, a királyra vonatkozó rendelkezésekben, az államfői hatalom visszaszorításának és visszavonulásának folyamatában lelhetjük fel.²⁶⁵ A köztársasági elnök jogosítványait a nemzet egysége feletti őrködés kiegyensúlyozó alkotmányos feladata alapján gyakorolja, alapvetően más állami szervek döntését kezdeményezi, önálló cselekvéséért pedig – kis kivételtől eltekintve – más állami szervek viselik a politikai felelősséget.²⁶⁶ Mindez egyértelműen párhuzamba állítható az 1867 után kiteljesedett államrenddel és gyakorlattal, amikor a király általában nem élt a számára fenntartott felségjogokkal és lehetőségekkel.²⁶⁷

257 TóTH Zoltán József 2014. 65.

258 TAKÁCS Imre: A közjogi provizórium. In.: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2007. 59.

259 KUKORELLI István 2017. 24.

260 RIES István: A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. *Jogtudományi Közlöny*, 1949/15-16. 325–327.

261 TAKÁCS Imre: Az 1949. évi XX. törvény és módosításai. In.: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2007. 61–62.

262 KUKORELLI István 2017. 25–26.

263 SÁRI János: A köztársasági elnök. In.: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2007. 409–410.

264 ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez.* Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013. 274–275.

265 PETRÉTEI József: A köztársasági elnök mint Magyarország államfője. *JURA*, 2015/1. 83–84.

266 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 274–275.

267 TóTH Zoltán József 2014. 65.

Az államfői pozíció betöltését a hatályos Alaptörvény az Országgyűlés általi választáshoz köti,²⁶⁸ míg a monarchia idején – függetlenül a választási monarchia, vagy az örökletes monarchia korszakaitól – a döntő kérdés a koronázás volt.²⁶⁹ A koronázás az egyházi szertatás külsőségei mellett komoly alkotmányjogi elemekkel rendelkezett.²⁷⁰ A koronázás feltételét a királyi hitlevél, azaz a *diploma inaugurale* képezte, amelyben a király az ország jogainak és szokásainak megtartását, az ország területének megvédését, az elvesztett területek visszaszerzését ígérte meg és azt meg is erősítette külön alkotmányos esküvel.²⁷¹ A szertartás alkotmányjogi értelemben kizárólag a Szent Koronával volt érvényes az esztergomi érsek és a nádor által.²⁷² Röviden jegyzendő meg ebben a körben, hogy mindaddig amíg az örökletes monarchia véglegesen nem formálódott ki Magyarországon, több uralkodó még életében kijelölte örökösét, megválasztatva őt az Országgyűléssel, ezzel előzve meg, hidalva át a trónüresedést követően várható zavarokat, viszályokat.²⁷³

A magyar király államfői jogállásának tárgyalásakor szükséges megemlíteni a mohácsi csatavesztést követően a kettős királyválasztással lassan formálódó, majd kiteljesedő Erdélyi Fejedelemséget mint a magyar alkotmányfejlődés alternatív útját,²⁷⁴ és az annak élén álló fejedelem személyét. A kettős királyválasztás jogi alapját az 1491. évi Habsburg-Jagelló örökösödési szerződés és az 1505. évi rákosi országgyűlés határozata képezte, amelyek egymással ellentétes értelme alapján a magyarországi Jagelló-ház kihalása esetén a szerződés szerint a trón a Habsburg-házra illelt, míg az Országgyűlés határozata egy belföldi király választását írta elő.²⁷⁵ A mohácsi vészt követően így került a magyar trónra I. (Szapolyai) János, valamint I. (Habsburg) Ferdinánd.

Az erdélyi alkotmányos rendben az államfő országgyűlési választás útján nyerte el hivatalát,²⁷⁶ amelynek központi elemeként az Országgyűlés feltételeket, úgynevezett *conditio*-kat támasztott a leendő uralkodóval szemben.²⁷⁷ A fejedelem személye,

268 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 284–288.

269 TÓTH Zoltán József 2014. 67–72.

270 FERDINANDY Geyza 1895. 115., 191–233.

271 FERDINANDY Geyza 1895. 86., 200–212.

272 TÓTH Zoltán József 2014. 70.

273 FERDINANDY Geyza 1895. 143–157.

274 FERDINANDY Géza 1906. 82–83.

275 TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903. 537–538.

276 VERESS Emőd: *Fejedelmválasztási feltételek Erdélyben – jogtörténeti megjegyzések az uralkodói hatalom korlátozásáról*. In.: MEZEY Barna (szerk.): *Az Aranybulla a jogtörténetben*. Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2022. 241., 244–245.

277 FERDINANDY Géza 1906. 90–91.

jogállása nagyban hasonlított a magyar királyéra, ugyanakkor kormányzására az Országgyűlés és a tanácsosok jóval nagyobb befolyást gyakoroltak, külpolitikai mozgásterét pedig a *conditio*-k – a magyar királyi hitlevelek sajátos átalakulása-ként²⁷⁸ – érdemben korlátozták. E korlátok közül kiemelendő a török szövetség és a békepolitika fenntartásának előírása, a négy bevett vallás jogainak megóvására vonatkozó kötelezettség, amelyek mellett a kinevezési jogok gyakorlása során is fent kellett tartani a három rendi nemzet közötti kényes alkotmányos egyensúlyt.²⁷⁹ A *conditio*-k különös elemeként szerepelt a szabad fejedelemsválasztás – a török befolyás ténye okán inkább elméleti mint gyakorlati jelentőségű – tételének rögzítése is.²⁸⁰ Az Erdélyi Fejedelemség létét – és ezáltal magának a fejedelemnek a jogállását – mindezek mellett alapvetően befolyásolta az a körülmény, hogy az országszakadás ténye ellenére mind a rendek,²⁸¹ mind maguk a fejedelmek is a Szent Korona tagjaiként tekintettek magukra. Következésképpen a választott fejedelmet nem koronázták meg hanem csak beiktatták eskütetele után életfogytig tartó hivatalába, amely hivatal jogosítványai is jóval korlátozottabbak voltak az Országgyűlés szerepének felértékelődése okán, így az állam közjogilag egyfajta arisztokratikus szövetségi köztársaság semmint monarchia képét mutatta.²⁸² A jogi kép és a valóság között a korban több esetben, különösen az erős és karizmatikus fejedelmek idején a fejedelmi hatalom irányába történt elmozdulás, azaz a *conditio*-k ellenére a fejedelmi hatalom kiteljesedhetett, amely időszakokban az Erdélyi Fejedelemség egy erősen központosított rendi állam képét mutatta.²⁸³

A Magyar Királyság esetében az államfő hatalmát, jogosítványait a maguk teljességében kizárólag a koronázást követően gyakorolhatta,²⁸⁴ amely királyi hatalom nem volt korlátlan és korlátozhatatlan.²⁸⁵ A királyi hatalom határait kezdetben a keresztény tanítások, az ország régi szokásai és törvényei jelölték ki, gyakorlását pedig a királyi tanács befolyásolta,²⁸⁶ később a rendi hatalom-megosztás,²⁸⁷ majd az alkotmányos monarchia korában a tartalmi érvényesülést nyert alkotmányosság biztosította.²⁸⁸ A királyi hatalom tartalma a felségjogokban

278 VERESS Emőd 2022. 241–242.

279 FERDINANDY Géza 1906. 91–94.

280 VERESS Emőd 2022. 247–249.

281 FERDINANDY Geyza 1895. 68.

282 FERDINANDY Géza 1906. 98–100.

283 VERESS Emőd 2022. 252.

284 TÓTH Zoltán József 2014. 73–74.

285 FERDINANDY Geyza 1895. 75–83.

286 VASVÁRY Ferencz 1902. 172–174.

287 KIRÁLY János 1908. 358–361.

288 TÓTH Zoltán József 2014. 73–74.

testesült meg,²⁸⁹ azaz azon jogokban, amelyekben az állam legfőbb szuverenitása, hatalma és méltósága megnyilvánult.²⁹⁰

A történeti alkotmány szerint a hatalom a Szent Koronából fakad,²⁹¹ így a királyt a Szent Korona hatalmából részére a koronázással²⁹² átruházott²⁹³ felségjogok gyakorlása illette meg, amelyeket hagyományosan személyes és a kormányzati felségjogokra osztottak. A személyes felségjogok a királyt mint személyt védték, illetve a személye iránti tiszteletet fejezték ki. Ennek elemeként illette meg az uralkodót a felség, illetve az apostoli királyi felség megszólítás egyéb címei és rangjai mellett.²⁹⁴ A király személyét védő szentség és sérthetetlenség a legnagyobb tiszteletet és büntetőjogi védelmet fejezte ki.²⁹⁵ A sérthetetlenség ebből a nézőpontból nem csak a király személyét, hanem magát az államot is védő jogintézmény volt.²⁹⁶ E jellemzők másik oldalát jelentette az uralkodó jogi felelőtlensége,²⁹⁷ azaz személye sem polgári sem büntetőjogi úton nem volt felelőségre vonható,²⁹⁸ a vele szemben esetlegesen támasztott magánjogi igényt az udvari kincstár elleni keresettel lehetett érvényesíteni.²⁹⁹ A király politikai felelősségét kezdetben az ellenállási jog, majd az alkotmányos monarchia korában az 1848. évi III. törvénycikk független magyar felelős ministerium alakításáról írta körül a miniszteri ellenjegyzés intézményének bevezetésével.³⁰⁰ A miniszteri ellenjegyzés – amelynek gyökerei a magyar alkotmánytörténetben több jogszabályban és különösen a királyi tanács intézményében is kimutathatók³⁰¹ – értelmében a király közjogi intézkedései csak miniszteri ellenjegyzéssel váltak érvényessé, amely által azokért az ellenjegyző miniszter, illetve kormány viselte a politikai és jogi felelősséget.³⁰² A királyi személyes felségjogai közé tartozott egyebekben középkori királyi központi közigazgatási, végrehajtási és ítélkező udvarból eredeztethető udvartartás joga,³⁰³ amely udvar egyben kapcsolóelem a király kormányzati felségjogaihoz.

289 KIRÁLY János 1908. 338–340.

290 TÓTH Zoltán József 2014. 73–77.

291 VASVÁRY Ferencz 1902. 148–149.

292 KIRÁLY János 1908. 341–348.

293 FERDINANDY Geyza 1895. 86–94.

294 FERDINANDY Geyza 1895. 235–241.

295 TÓTH Zoltán József 2014. 74.

296 FERDINANDY Geyza 1895. 105–108.

297 TÓTH Zoltán József 2014. 74.

298 VASVÁRY Ferencz 1902. 170–171.

299 FERDINANDY Geyza 1895. 98–99.

300 FERDINANDY Geyza 1895. 100–101.

301 VASVÁRY Ferencz 1902. 170–176.

302 TÓTH Zoltán József 2014. 74.

303 TÓTH Zoltán József 2014. 75.

A király kormányzati, azaz uralmi és politikai felségjogai a király államhatalmi hatásköreit jelentették, amellyel az uralkodó mint az állam fő szerve³⁰⁴ a törvényhozásban, a végrehajtásban, illetve az ítélkezésben vállalt szerepet,³⁰⁵ valamint örködött azok működése felett.³⁰⁶ Az államalapítást követően a király jogalkotó volt, amely jogát hamarosan a királyi tanáccsal, a rendi korban pedig az Országgyűléssel együttesen gyakorolta azzal, hogy mindvégig megillette egyes jogforrások, különösen rendeletek, dekrétumok, privilégiumok kiadásának joga. Az érett rendiség korában az uralkodó és az Országgyűlés viszonyát a király törvénykezdeményezési, a törvényalkotásban való részvételi, a törvény szentesítési és a törvény kihirdetési joga határozta meg, amelyek mellett megillette a törvényt magyarázó és értelmezési jogkör, valamint az Országgyűlés összehívásának és feloszlításának joga.³⁰⁷ Az 1790/91. évi XII. törvénycikk a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról mindezek szellemében a korábbi évszázados gyakorlatot rögzítette, megismételve az Országgyűlés és a király közösen gyakorolt törvényalkotási jogát,³⁰⁸ kimondva a törvények hatályának uralkodói rendeletekkel való csorbításának tilalmát. A jogszabály mindezek mellett kihangsúlyozta a bírák függetlenségét, valamint azt, hogy a király a végrehajtó hatalmat csak a törvények értelmében gyakorolhatta.

A XIX. században, különösen a polgári átalakulást követően a király szerepe a törvényhozásban visszaszorult,³⁰⁹ ugyanakkor továbbra is megillette a törvények kezdeményezésének, előszentesítésének, szentesítésének és kihirdetésének joga.³¹⁰ A törvény szentesítés és előszentesítés joga napjainkban nem része alkotmányos rendszerünknek, az tartalmát illetően az uralkodó jóváhagyását, vagy előzetes jóváhagyását jelentette,³¹¹ így az államfői vétó intézményének monarchikus kifejeződésének tekinthető.³¹² A király az alkotmányos monarchia korszakában gyakorolhatta az Országgyűlés működésével és szervezetével kapcsolatos külön jogait, így azt királyi leirattal hívta össze, személyesen trónbeszédével nyitotta meg, királyi leirattal annak üléseit elnapolhatta, a mandátum kitöltése esetén azt berekesztette, vagy azt feloszlathatta.³¹³ Feloszlítás esetén az Országgyűlést újra össze kellett hívni olyan időben, hogy az előző évi zárszámadást, valamint a

304 FERDINANDY Geyza 1895. 54–56.

305 TÓTH Zoltán József 2014. 75.

306 FERDINANDY Geyza 1895. 58–59.

307 TÓTH Zoltán József 2014. 75.

308 FERDINANDY Geyza 1895. 242–243.

309 VASVÁRY Ferencz 1902. 149–150.

310 TÓTH Zoltán József 2014. 75.

311 TÓTH Zoltán József 2014. 75.

312 FERDINANDY Geyza 1895. 250–251.

313 FERDINANDY Geyza 1895. 243–252.

jövő évi költségvetést az év végéig megtárgyalhassa.³¹⁴ Az uralkodó egyebekben a Főrendiházba élethosszig ötven tagot is kinevezhetett.³¹⁵

A király kormányzati felségjogai, azaz a végrehajtásban betöltött szerepe a középkorban meghatározó volt, a későbbi alkotmányjogi felfogás szerint is az uralkodó a Szent Korona hatalmának kezelőjeként a végrehajtó hatalom birtokosának volt tekinthető.³¹⁶ Másik oldalról ugyanakkor a magyar alkotmánytörténetet végig kísérte a királyi végrehajtó hatalom túlsúlyának korlátozására tett rendi kísérletek sokasága, amely végső sikerét az 1848. évi áprilisi törvényekkel érte el,³¹⁷ megteremtve a népképviseletnek felelős kormány intézményét. Az uralkodó kormányzati felségjogai közé tartoztak hagyományosan a kinevezési jogok, törvények betartására irányuló általános főfelügyeleti jogkör, a legfőbb hadúri jogosítványok, egyes pénzügyi jogkörök, a nemesítés és a birtokadományozás, illetve az egyházkormányzati jogkörök³¹⁸ azzal, hogy valamennyi királyi felségjog gyakorlásának korlátait a mindenkori koronázási eskü és hitlevél, 1687-ig az ellenállási jog, valamint a vármegyék ellenállási és ellenőrzési joga képezték.³¹⁹ A kormányzati felségjogok gyakorlását az alkotmányos monarchia kiteljesedése alapvetően változtatta meg, elvégre 1848-t követően a végrehajtó hatalmat a király az Országgyűlésnek felelős kormány útján,³²⁰ miniszteri ellenjegyzéshez kötötte gyakorolta.³²¹ Ennek megfelelően az alkotmányos monarchia korában szükségessé vált a kormányzati felségjogok közti különbségtétel az uralkodó részére fenntartott és általa továbbra is személyesen gyakorolt, valamint a kormány részére átengedett felségjogok között.³²² A király más állami szervek részére átengedett felségjogaként élt a rendeletalkotás joga,³²³ a kormány kinevezése és elbocsátása, azaz a kormánynak nem csak az Országgyűlés, hanem az uralkodó bizalmát is bírnia kellett, a hivatalszervezési jogkör, a kinevezési és hivatalbetöltési hatáskör, a főfelügyeleti, azaz általános törvényességi felügyeleti jogkör.³²⁴ Az uralkodó személyes fenntartott felségjogai közül kiemelendő a haderő tényleges vezetését biztosító hadügyi felségjog és legfőbb hadúri méltóság, a külpolitikát

314 TóTH Zoltán József 2014. 76.

315 TóTH Zoltán József 2014. 76.

316 FERDINANDY Geyza 1895. 254–255.

317 TóTH Zoltán József 2014. 76.

318 FERDINANDY Geyza 1895. 258–299.

319 TóTH Zoltán József 2014. 76.

320 VASVÁRY Ferencz 1902. 150–153.

321 FERDINANDY Geyza 1895. 256–257.

322 TóTH Zoltán József 2014. 76.

323 VASVÁRY Ferencz 1902. 155–158.

324 TóTH Zoltán József 2014. 77.

ténylegesen meghatározó külügyi felségjog, értve ezalatt a követek küldését és fogadását, a római katolikus egyház feletti főkegyúri jog,³²⁵ a többi bevett egyházak felett gyakorolt főfelügyeleti jog.³²⁶ A jogegyenlőség korában azt át nem törő módon fennmaradt a hivataladományozási, kinevezési, nemességadományozási és kitüntetés adományozási jog,³²⁷ a rendkívüli honosítás joga, egyes személyeket illetően bizonyos esetekre vonatkozó különleges feltételek alóli felmentési jog és a kegyelmezési jog.³²⁸ A kegyelmezési jog a király legfőbb bírói minőségéből és a XV. század végéig személyesen is gyakorolt ítélkezői tevékenységének maradványaként illette meg az uralkodót igazságügyi miniszteri felterjesztést követően azzal,³²⁹ hogy az 1791. évi XII. törvénycikk megtiltotta a bírói ítéletek megváltoztatását.

Az uralkodó fenti jogosítványait áttekintve könnyen felfedezhetők a köztársasági elnököt megillető hatáskörök előzményei és gyökerei, illetve azok gyakorlásának jelentős részéhez kötött ellenjegyzés intézménye.³³⁰ E hatáskörök közül kiemelendő a hadügyi felségjogból származó főparancsnoki funkció, amely a parlamentáris kormányforma keretei között egy hatáskör, azaz az államfő közjogi jogállásának része. A köztársasági elnök főparancsnoki szerepe nem rangot vagy beosztást jelent, hanem egy különleges alkotmányjogi szerepet, amely a fegyveres testületekre vonatkozó más hatalmi ágak szerveit megillető, törvényben meghatározott jogokkal együttesen él.³³¹ A törvényhozást illetően a köztársasági elnököt megilleti a vétó jog, azaz az elfogadott törvényt az Alaptörvénnyel való összhangjának vizsgálata érdekében megküldheti az Alkotmánybíróságnak, vagy megfontolásra visszaküldheti az Országgyűlésnek, emellett országos népszavazást és törvényt is kezdeményezhet. Bizonyos feltételek fennállta esetén feloszthatja az Országgyűlést, valamint gyakorolja az egyes kinevezési jogokat, adományoz kitüntetéseket, megbíz és fogad követeket.³³² A királytól eltérően a köztársasági elnök minden esetben választás útján és meghatározott időre, egyszeri újraválaszthatósággal tölti be pozícióját, amelynek feltétele a harmincötödik életév betöltése és a magyar állampolgárság.³³³ A köztársasági elnököt egyebekben megilleti a sérthetetlenség, amely azonban a királyétól jóval szűkebb körű, és nem társul jogi felelőtlenséggel.³³⁴

325 TÓTH Zoltán József 2014. 77.

326 VASVÁRY Ferencz 1902. 163–169.

327 VASVÁRY Ferencz 1902. 158–163.

328 TÓTH Zoltán József 2014. 77–78.

329 FERDINANDY Geyza 1895. 270–271.

330 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 280.

331 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 276–277.

332 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 278–280.

333 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 284–288.

334 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 289–295.

3.3. Jókai Mór és az államfő

Jókai Mór már idézett, 1861. május 24-i képviselőházi felszólalásában az alkotmányos monarchia és az alkotmányos uralkodó mellett érvelt, aki – amennyiben nélküli történelmi nagyjaink karizmáját – végső soron semleges alkotmányos szereplő:

„[...] Távol legyen tőlem az uralkodó személyét tiszteletlenül érinteni; nekem, az alkotmányos monarchiák felőli fogalmam szerint, ha Hunyady Mátyásokat és Nagy Lajosokat nem láthatok a trónon, a többi mind egyformán jó s nem szomorítom szívemet azzal, hogy ő Felsége Ferencz József idejében Ő Felsége V. Ferdinánd után keseregjek.

*De lehetetlennek tartom, hogy a magyar nemzet közelíthessen fejedelme személyéhez akkor, midőn azt egy idegen ország minisztériuma veszi körül, és a midőn saját alkotmányos kormányunk helyett az áll utunkban. [...]*³³⁵

Jókai Mór a Kiegyezéshez vezető tárgyalások sorozatában a Képviselőház 1867. március 21-i ülésén a magyar alkotmányosság történeti örökségével összhangban foglalta össze álláspontját az uralkodó szerepével kapcsolatban:

„[...] Az uralkodóvali kiegyezésnek formulája csak egyféle lehet: a király megvédi Magyarország alkotmányát és területét, s Magyarország alkotmányának és területének népei megvédik az uralkodót.

Az uralkodó egyéb országaivali kiegyezésnek alapelve szintén csak egyféle lehet: a szabad beleegyezés; mert a közös elnyomás nem közös kiegyezés. [...]

hogy Magyarországnak igen is szövetkeznie kell az uralkodó többi országaival, hogy meggátolja, hogy kigyógyítsa mind a két bajt; de nem szabad egyesülnie oly módon, hogy Ausztria pénzügyi bukása tönkre tehesse Magyarország hitelét örökre, netaláni nem óhajtott dissolutiója Magyarország darabokra törését is maga után vonhassa.

Magyarországnak meg kell akadályoznia Ausztria pénzügyi bukását, meg kell akadályoznia Ausztria felbomlását; [...] Magyarország csupán magyarországi politikát követ, és nem birodalmi politikát, mert ez vesztére szolgálna mind a kettőnek [...] Magyarország mind területileg elég nagy, hogy egy királyt királyilag el tudjon tartani; [...]

Kifejezve látom azt, hogy „a magyar nemzet tartsa meg Magyarországot a magyar király számára, épségben, anyagi erőben, életképesen; [...]

335 KN-1861-I. 235.

„hogy a magyar király legyen Európában tekintély és köztisztület környezte hatalom, kit nem csak határainak terjedelme, de népeinek közérzülete és tetteire tesz egyenrangúvá a többi hatalmasságokkal;

„hogy Magyarország szabadelvű institutiói őrizzék meg a magyar koronát oly valódiak mint a mily gyöngén védték meg az osztrák öszbirodalom hibás intézményei két koronáját az uralkodónak, mikről egy nap kellett lemondania; viszont a magyar korona viselője őrizze és védje meg a szabadelvű intézményeket, s Magyarország alkotmányát, mint dynastiájának és az országok egyedüli palládiumait;

*„hogy Magyarország mind hadtani, mind kereskedelmi, mind kulturai tekintetben a Magyarországot lakó minden fajú néptömbnek s Magyarország uralkodójának szolgáljon egyedül; azonban a míg önnállóságát minden erejével fentartja, legyen teljes részvétellel a vele szoros érdekek által szövetkezett szomszéd országok sorsa iránt, s midőn azoknak belügyeik kezelésére korlátlanul szabad kezét enged, az egymás megvédésére a közösen emelkedő jóllét gyarapítására. a múlt terheinek törlesztésére, a közösen ápolt alkotmányos szabadság garanciáira nézve, a leghívebb testvéri jobbot nyújtja nekik.” [...]*³³⁶

Jókai Mór a Képviselőház 1872. április 4-i ülésén a köztársasági államforma, a köztársasági eszme és a magyar királyi államfői szerep tartalma közötti összefüggéseket elemezte, kiemelve, hogy a politikai nemzet egysége feletti monarchikus örökös Magyarországi területi integritásának is a záloga:

„[...] Nem az akadályozza Európában az általános respublicát, hogy sok a királyunk; hanem az, hogy kevés a republicanus erkölcs. A republicanus erkölcsök hiányának nálunk. Majd mikor annyira tisztelve lesz nálunk is a munka, mint Amerikában, hogy az iparost műhelyéből kihozza és megválasztja a legmagasabb hivatalra, az állam elnökségére az egész nép szavazata, és ez államfő ugyanazon napon, melyen letelik hivatalának ideje, ott hagyja hivatalát és újra elmegy műhelyébe mesterségét folytatni; [...] Adjon hálát Magyarországnak az istennek, hogy van olyan dynastiája, melynek érdekei az övéivel azonosak, és törekedjék arra, hogy ezen érdekeket magának megnyerni és föntartani képes legyen; törekedjék annak bebizonyítására, hogy midőn mi magunknak erőt követelünk a dynastiától, ezen erőt az ő megerősítésére akarjuk fordítani.

Szt. István koronája nem rabbilincs rajtunk, hanem összetartó palládium, melynek védelme alatt annyi különböző érdek, és annyi különböző nemzetiség feltalálja, és kell hogy feltalálja, boldogulását. Vegyük el magunk felől e zodiacust, és akkor lehet,

336 KN-1865-III. 368–371.

hogy Magyarország területén lesz *respublica*, nem is egy, de tiz; de ország nem lesz itt, sem Magyarország, sem Tót-, sem Rác-, sem Oláhország, hanem lesz egy közös küzdtere két összeütköző nagyhatalomnak.

*A dynasticus érzelem nálunk nem emberimádás; mi nem megyünk az uralkodó ajtajára alkalmatlankodni loyaltási contestatiókkal; hanem a hol majd azon contestatiókat be kell váltani: ott igenis jelen leszünk. Nálunk nem szóbeli gyengeség a dynasticus érzelem, hanem jól felfogott hazafias meggyőződés erélye. [...] Én nem azt hiszem, hogy az általános választási jog a köztársaságra vezet: máshová vezet az. Én láttam már, és valamennyien mind láttuk, hogy nem is az általános választási jog alapján, hanem csak egy mélyen leszállított census alapján Erdély elszakadt Magyarországtól és bejutott a Reichsrathba; [...] Magyarországot felosztja 5 kerületre, [...] Én nem kívánok egyebet Magyarországtól, mint hogy szeresse maga magát annyira, a mint királyunk szerette országát, és ne engedje Magyarországot széttöretni. [...]*³³⁷

Az államfő törvényhozási szerepét illetően Jókai Mór az 1878. évi berlini szerződés képviselőházi vitájában tartott beszédében rendkívül érdekes, nemzetközi jogilag is releváns eszmefuttatást adott elő, miközben a berlini szerződés politikai természetét, a korabeli nagyhatalmi szerepben álló Osztrák-Magyar Monarchia helyét is meghatározta 1879. március 26-án:

„[...] Hanem kénytelen vagyok azon igen t. képviselőtársaimhoz fordulni, akik úgy fogják fel a kérdést, a közjogi szempont terére lépve át, hogy ezen utólagos betörvényezikkelyezés és nem előleges pertractatio által, a parlamentarismus szabályai vannak megsértve, nemzetünk önrendelkezési joga van megcsorbitva, alkotmányunkon van rés ütve. [...]

Vájjon, ha abban a berlini szerződésben a helyett, hogy Boszniába vonuljon be seregünk, az állott volna, hogy Romániába vonuljunk be: akkor is kíváncsi volt-e, hogy ez a ház által előlegesen pertractáltassék? Egy másik kérdés: vájjon, ha bekövetkeznék mit nem tartok lehetetlennek [...], hogy a magyar-osztrák monarchia és NagyBritannia közt a Balkán-félszigeti ügyek rendezése végett véd- és daczszövetség köttenék, a mi egyértelmű lenne egy másik európai nagyhatalom ellen megindítandó actióval: akkor is kíváncsi volt-e t. képviselőtársaim, hogy az elébb itt a ház asztalára letéssék, kinyomassék, a ház tagjai közt kiosztassék, napirendre tűzessék és hegyiről tövire itt a házban megvitattassék; névszerinti szavazás útján a részletes tárgyalás alapjául elfogadtassák, a részletes tárgyalásnál ismét szakaszonként apróra megmagyaráztassék; a ministerektől itt minden gondolat, melyet jó az ellenségnek megtudni,

³³⁷ KN-1869-XXIV. 76–77.

kisrófoltassék, azután itt véglegesen megszavaztassak, a főrendekhez tárgyalás végett átküldessék, azok által ékes beszédekben újra tárgyalassék, és módosítványaikkal leküldessék, ezek itt tárgyalassanak és miután elfogadtattak, a javaslat ő Felségéhez szentesítés végett felterjesztessék, végül itt és a felső házban promulgáltassék? Vájjon mit gondolnak a t., képviselő urak, az alatt az idő alatt, míg ez a sok tassék-tessék végbe menne, az a hatalom, melynek az a szokása, hogy 3 nappal a hadizenet előtt lépi át a határt, hol állana? [...]

*Ha Európa nagyhatalmai közül csupán a magyar-osztrák birodalom uralkodója volna arra kényszerítve az alkotmány által, hogy így szóljon egy más uralkodóhoz: Én neked hadat akarok izenni, hanem előbb megkérdem a parlamentet, hogy beleegyez-e. Nem-e bármely uralkodó azt felelné rá: Majd én előbb elfoglalom a fővárosodat, szétkergetem a parlamentedet és azután kérdem a magam parlamentjétől, beleegyez-e ebbe? [...]*³³⁸

Végezetül ismételten érdemes felidézni Jókai Mór képviselői munkásságának végén a Képviselőház 1889. november 26-i ülésén tartott beszédét, e körben az államfőt illető részletet kiemelve:

*„[...] Ismét az idők teljessége hozta e magával, hogy a mig egy felől a dynastia belátta, hogy trónja egyedül az alkotmányos szabadságon s népeinek honszeretétén nyugszik biztosan, addig másfelől a magyar nemzet is rájött annak a felismerésére, hogy országunkat semmi sem védi meg olyan jól a veszélytől, mint a korona. [...]”*³³⁹

Jókai Mór szépirodalmi műveiben, történelmi regényeiben az államfő a legtöbb esetben mellékszálként, epizód szerepekben, a történetek tágabb összefüggésrendszerében jelenik meg. Egyike a kivételeknek a **„Fráter György”** című³⁴⁰ 1893-ban megjelent regény, amelyben a címadó hős mellett fontos szerep jut Zápolya

338 KN-1878-V. 64–65.

339 KN-1887-XIV. 115–16.

340 A lebilincselő történelmi regény címadó főhőse Fráter György, akinek életét meséli el Jókai Mór. Az írástudatlan fiú katonaként induló pályája során csatlakozik a Zápolyákhoz, majd szerzetesnek áll, tanul, képezi magát, hamarosan sajnálható apátként kerül az országos politika színpadára. Hamarosan megkerülhetetlen szereplővé válik az udvarban, miközben a török előre nyomulása mellett a főurak pártoskodása is tovább forgácsolja Magyarország erőforrásait, de tekintést nyerhetünk a reformáció előretörésébe is. Fráter György kiváló diplomáciai érzékével segíti I. Jánost, majd hűséggel szolgálja özvegyét, Izabellát és fiát, a későbbi János Zsigmondot. Az Erdélybe áttelepült udvar irányítójaként lefekteti az erdélyi állam alapjait, miközben irigyekre és komoly ellenfelekre is szert tesz, akik nem értik, nem látják át politikai műveletei céljait, így végül életének orgyilkosok vetnek véget.

Jánosnak, azaz I. (Szapolyai) János magyar királynak. A regény során élénk tárul I. (Hunyadi) Mátyás középkori nagyhatalmának hanyatlása, amelynek történetén keresztül szélesebb alkotmányjogi összefüggésekre is felfigyelhetünk. Ennek egyikeként állhat a „*Dobzse László*” címet viselő fejezet, amelyben az az uralkodói szokás kerül leírásra, amely szerint az uralkodó még életében megválasztattatta fiát utódjául, egyben emléket állít mind a Jagelló-Habsburg örökösödési szerződésnek, mind pedig az azzal feloldhatatlan ellentétben álló és később a kettős királyválasztáshoz vezető 1505. évi rákosi országgyűlés nemzeti király választását előíró határozatának:

„A királynénak fia született. [...]

Amint aztán az újszülött, akit (a francia király iránti kegyeletből) Lajosnak kereszteltek, a pólyából kiszabadulhatott, siettek őt megkoronázni. Egy síró csecsemőnek a feje fölé odatarták a koronát. [...]

Van már törvényes örökös. Nincs szükség sem a rákosi országgyűlésre, sem a német császárral kötött titkos szerződésre, hogy az országnak új királyt adjon.

Időközben megtörtént még az a kis hajcihő is, hogy az országgyűlés erős határozatot hozott abban az értelemben, hogy soha idegen származású király Magyarország trónját el ne foglalhassa. [...] aztán véget vetett az egész fegyveres vitának a férfi trónörökös születése; németnek, magyarnak szépen vissza kellett ballagni a maga hazájába. Szétválasztotta őket ez az üdvkiáltás: „Éljen II. Lajos király! [...]”

A regény kezdeti, fentebb idézett fejezetében körülírt alkotmányos csapdahelyzetet a „*Több fény, több homály*” fejezet megismétli a Habsburg-Jagelló örökösödési szerződés leírásával:

„[...] Az összejövetelnek pedig az volt a célja, hogy Ulászló leányát, Annát, aki már akkor tizenhárom esztendő volt, eljegyezzék ünnepélyesen Ferdinánddal, Ausztria főhercegével, Miksa unokájával. [...]

A szerződésnek titkos pontja arról szólt, hogy ha a gyermek Lajos király utódok nélkül talál meghalni, a magyar koronát Anna királyleány férje, Ferdinánd örökölje. [...]”

Az államfő személyét illető, a trónbetöltés bizonytalanságát betetőző kettős királyválasztást a „*Két király egy országban*” címet viselő fejezetben olvashatjuk. Jókai Mór soraiban a székesfehérvári és a pozsonyi országgyűlésnek, a királyválasztás alkotmányos aktusának, valamint a koronázásnak állít emléket, élénk tárva I. János és I. Ferdinánd megválasztását, amely elvetette az országszakadás magvait,

és ezáltal a későbbi Erdélyi Fejedelemség önálló államiségének alapjait:

„[...] A romok között aztán megjelent Zápolya. Kereste közöttük a királyi széket. [...]

A királyi trón üresen állt, de már annak a hátára fel volt ragasztva Ferdinánd manifesztuma, melyben a királyok között kikoholt szerződés alapján jogát követeli a magyar koronához. Abban állt a joga, hogy feleségül vette Ulászló leányát, Annát. [...]

A nádor Komáromba hirdetett országgyűlést Ferdinánd nevében. Verböczy Székesfehérvárra a vajda nevében. A nemesség válogathatott, hogy a két nádor hívása közül melyikre hallgasson.

Zápolya ezalatt a visegrádi várban megtalálta a koronát.

Ennek a szent jelvénynek a birtoka egy új jogot adott a kezébe. [...]

Másnap megtartották, ugyanazon sírbolt felett a székesegyházban, az országgyűlést, melyben a főnemes urak Zápolya Jánost királlyá kikiáltották. A köznemesség kinn a mezőn táborozott. Verböczy István, Zápolya hű pártfogója kilovagolt a nemesi táborba, a lándzsára tűzött 1505-iki országgyűlés pecsétes határozatát vitetvén maga előtt, mely kimondja, hogy jövőendőben Magyarország csak magyar nemzetbeli királyt emel a trónra. Verböczy lelkesítő szavaira a köznemesség is kikiáltá Zápolya Jánost királynak. [...]

Az erre következő napon, Szent Márton napján végbement a koronázási szertartás a székesfehérvári szentegyházban. Podmaniczky István, nyitrai püspök, mint legidősebb a főpapok között, tevő Zápolya János fejére a koronát, miután Verböczy István felszólítására: akarijátok-e Zápolya Jánost királyotokul, felhangzott az „akarjuk”. [...]

Mikor a koronázás után felültették János királyt a fehér lóra, s elvezették a koronázási dombig [...] csak az egy szerb Bakics vitte előtte az ország zászlaját, s Török Bálint amúgy suttyomban a palástja alatt az ország almáját. S mikor a koronázási dombon az új király a Szent István pallosával a négy vágást megtette a világ négy sarka tájában, mindenki megjegyzé, hogy nem szokás szerint felülről lefelé, hanem alulról fölfelé tette meg a vágásokat, ezt mindenki rossz jelnek véve, arra magyarázta, hogy nem megvédelmezni fogja az országot a négy égsark felől jövő minden veszély ellen, de behozza a veszélyt az országra mindenfelől. [...]

Egy hónappal később a Pozsonyban összegyűlt rendek Báthory István nádor ajánlatára megválasztották magyar királynak Ferdinánd ausztriai főherceget és Csehország királyát.

Magyarországnak volt „két” megválasztott királya.

Mind a kettő kész lett volna a trón birtokáért fegyverrel is megverekedni – ha lett volna hozzá pénze. [...]

Hová jutott Magyarország!”

Különösen érdekes az erdélyi fejedelem személyét, illetve a fejedelmválasztási feltételek teljesülését számon kérő leírás, a fejedelem trónfosztása és új fejedelem választása, amelyek összessége Jókai Mór tollából az 1883-ban megjelent „**A Damokosok**” című³⁴¹ regény „*A négyezer özvegyasszony ostroma*” című fejezetben tárul elénk. A regény, illetve a fejezetben leírt konfliktus lényege II. Rákóczi György országgyűlési felhatalmazás nélküli lengyelországi hadjárata, amelynek eredményeként az erdélyi sereg a krími tatárok fogságába kerül és a fejedelem, ígértével szemben kiszabadításukra nem tesz lépéseket. A sereg hozzátartozóinak nyomása előtt az Országgyűlés meghajol, a fejedelmet leteszi trónjáról, és a szultán felhatalmazásával élve szabadon új fejedelmet választ:

„[...] Hát én most nekiindulok, és összeszedem valamennyi özvegyasszony van Erdélyországban, akinek az ura rabságban sínylődik: magam köré gyűjtöm egész táborszámmra, felviszem magammal, ahol az ország rendei tanácsot tartanak, az országgyűlésbe: berontok közéjük a tanácsterembe, ki nem jövök onnan, míg nem határoznak; megszállom a fejedelem palotáját, ostrom alá veszem: ha rabságra adta férjeinket a fejedelem és az ország, most váltsa is ki őket egyszerre az ország és a fejedelem! [...]

A mi dicsőült fejedelmünk, Bethlen Gábor, az ő emlékezetes nagylelkű testamentumában a sok egyéb legátumokon kívül magának Erdélyországnak, rendkívüli szükségekre nyolcvanezer aranyat hagyományozott. Ez a pénz ott fekszik az özvegy fejedelemnőnél, Lorántffy Zsuzsánna asszonyomnál, ki ezt a kerek summát mind ekkorig nem adta ki az ország rendeinek, azt vetve ellen, hogy hiszen nincsenek jelen azok a rendkívüli szükségek az országban, amiket a bölcs fejedelem célzásokkal előre megjelzett. – No hát most már itt van az a „rendkívüli szükség”. Annyi sok tízezer magyarnak rabságba esése bizony nevezhető annak. – Ezt követeljed hát. Parancsolja meg az országgyűlés a fejedelemnek és az özvegy fejedelemnőnek... (igenis: parancsolja meg! mert az országgyűlés az úr, a fejedelem pedig csak az ország választott első tisztviselője), hogy a Bethlen Gábor nyolcvanezer aranyát azonnal adják ki. [...]

Soha még országgyűlést, mióta a világ áll, még ilyen „presszió” alatt nem tartottak. [...]

341 A regény II. Rákóczi György erdélyi fejedelem sikertelen lengyelországi hadjáratát követő időkben játszódik, amelynek következményeként az addig virágzó állam súlyos válságba jut. A fejedelem megmenekül a hadjáratból, de az erdélyi nemesség és sereg jelentős része a krími tatárok fogságába jut, köztük Damokos Tamás csiki főkapitány. A regényben Damokos Tamás a Krímben várja fordulatokkal teli fogságából való szabadulását, míg felesége, Ilka és híve Czirjék Boldizsár minden követ megmozgat annak érdekében, amely több nem várt ármánykodásba és akadályba ütközik. Számtalan kalandos fordulatot követően Damokos Tamás kiszabadul és legyőzi krími ellenfelét, Buzdurgánt is.

– Igenis, violencia – felelt rá Ilka asszony. – De igazat ad nekiünk hozzá ez a gyászfátyol a fejünkön, amit mi sem jókedvünkből viselünk. De bár akkor tették volna az asszonyok ezt a violenciát, amikor kegyelmek elhatározták, hogy háborút kezdjenek! Bár akkor jöttünk volna ide protestálni az oktan vérontás, pusztulás, veszedelem ellen, ami országunkat érte. [...]

Amit az ország és a fejedelem elrontott, tegye jóvá az ország és a fejedelem; ha elfogatta az urainkat seregestül, váltsa ki őket seregestül. [...]

(Mert azalatt, amíg a rendek azon tanakodtak, hogyan fizessék ki a nyakukon ülő törököt, tatárt arannyal és szép szóval, azalatt Rákóczi György abban fáradozott, hogy mint fizesse ki ezt a kegyetlen zsarnokát az országnak – vassal. Új hadakat gyűjtött, arra kellett neki minden pénz. Nem fősévénységből tagadta ő meg a foglyok kiváltását; hanem a fegyverén esett kudarcért készült bosszút állni. De ezt nem mondhatta meg a rendeknek, mert azok bizonyára ellene lettek volna. Azokat nagyon bölcsékké tette az országos pusztulás.) [...]

A szultán és a tatár kán kegyetlenül befűtöttek a rendeknek. Éppen most olvassa fel a protonotárius a leveleiket, amikben kegyetlen fenyegetőzéssel követelik Rákóczi György letevését, száműzetését. [...]

Bánffy Dénes ezalatt visszaérkezett a várból a fejedelem válaszával. Rákóczi György nem mond le a trónról a szultán fenyegetésére, hanem dacol vele, s kész fegyveres erővel megvédeni az országot és trónját a török hatalom ellen.

Ez a kemény makacsság, a megtörtént nagy veszedelem után s a fenyegető még nagyobb szemben, végső elkeseredésbe hozta a rendeket. Amint a visszatérő küldött kimondta, hogy Rákóczi György nem lép le, egy szívvel és szájjal kiáltának fel valamennyien:

– No, hát letétetik! [...]

Az történik e nagy csendességben, hogy az országgyűlés főjegyzője a rendek határozatát szerkeszti írásba; aholott renddel elősoroltatnak azok a súlyos indító okok, amik Rákóczi Györgyöt megéretté teszik fejedelmi süvegének elvesztésére. [...]

De a fejedelmi trón egy percig sem maradhat üresen. Választani kell mást! Ki legyen a fejedelem? [...]

– Tekintetes rendek! [...] hanem válasszunk rend és törvényes szokás szerint, kandidátúra s titkos szavazás mellett, megtartva, hogy a kandidációban az ország mind a négy bevett vallása reprezentálva legyen. [...]

Az árbocon lengő zászló egyike elkezd alászállni: és Rákóczi György onnan a várablakból láthatja, hogy hull alá a címeres zászlója Erdély lobogója mellől: le a porba. [...]

Mikor a híd helyre volt állítva, s Rákóczi György a lovasai élén átlvagolt rajta, visszatekintett az elhagyott vár felé. Akkor húzták fel az új fejedelmi zászlót az országház előtti árbocfa hegyére. Rákóczi György ráismert a címerre; a kétfarkú oroszlán, koronával a homlokán, karddal a markában: ez a Rédeyek címere. [...]"

Az erdélyi államfő megválasztását – „*A Damokoszok*” című regényben leírt történeti időt követve az 1852-ben megjelent „*Erdély aranykora*” című³⁴² regényben is élénk tárja Jókai Mór. E mű I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem személyét és uralkodását középpontba helyezve egyszerre állít emléket a török befolyás alatt lévő erdélyi állam politikai realitásainak, a választási monarchia intézményének, valamint a fejedelmi jogkörök korlátozottságának is. A „*III. Kényszerített fejedelem*” címet viselő fejezetben Apafi Mihály fejedelemválasztásáról az alábbiakat olvashatjuk:

„[...] – Hallotta a fenséges szultán, hogy kegyelmed szomorú fogságában mily becsülettel, okossággal és emberséggel viselte magát, és hogy annyira meg tudta nyerni a többi fogoly szívét, miképp ámbátor a rabok között nem lehet rang, mert azok mindnyájan egyenlők, mégis a többi fogoly magyarok úgy tekintették kegyelmedet, mint akire legtöbbet hallgattak. Ezt tekintve, de meg másrésről figyelembe véve azt, hogy a mostani fejedelem, Kemény János uram őkegyelme, a magas portától nyilván el akar szakadni, elhatározta a fenséges nagyúr, miképpen kegyelmedet minden időhaladék nélkül Erdély fejedelmi trónjára emelje, és abban megerősítse. [...]

– Azért minden tétovázás nélkül siessen kegyelmed menten országgyűlést hirdetni, hogy a beiktatás ceremóniái mentül előbb végbemehessenek. [...]

– Ott a templom! – riadt rá a basa. – Megtarthatják benne kendtek az országgyűlést: ha istent tisztelni eléggé szép a ház, azt hiszem, egy embert megtisztelni is az lehet. [...]

Körlevelére több száz nemes csoportosult össze Selyk alatt, amit ő nem is gyanított, de nem is óhajtott.

Ali basa kijövéen sátorából, a vitézlő rendek közé lépett, s Apafi Mihály uramat kézen fogva előttük, egy újdonszerű zöld bársony mentét adott reá, s egy hermelinprémes süveget nyomva fejébe, tudtul adá az összegyűlt rendeknek, hogy tekintsék őt ezentúl valóságos és igazi fejedelmüknek. A székelység éljont ordított rá, s Apafi Mihály uramat fölemelték vállaikra, úgy ültették fel a bársonnyal bevont emelvényre, melyet Ali basa készítettett számára. [...]

342 A regény I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem uralkodását meséli el, középpontjában a magyarországi bujdosó ellenzék és a törökpárti erdélyi elit konfliktusával. A fejedelem, bizalmasa Teleki Mihály befolyására és nyomására készül a török szövetség felbontására, miközben vele szemben saját sógora, az erdélyi semlegességet megőrizni kívánó Bánfi Dénes és köre áll. I. Apafi Mihály egyre romló lelki és testi egészsége, emberi gyengeségei végül Bánfi lefejezéséhez vezetnek. A történetvezetésben fontos szerelmi szál mellett feltárul az Apafi és a Bánfi család története, valamint a korabeli erdélyi társadalom képe, illetve az erdélyi állam hanyatlása.

A „IX. A fejedelem és minisztere” címet viselő fejezet kezdő sorai rövid helyzetképet tárnak elénk az erdélyi állam valóságáról, a fejedelem valós lehetőségeiről, a rendi nemzeti és vallási széttöredezettségről, a jellegzetes erdélyi alkotmányosságról, a két világbirodalom között élő országról:

„Néhány év folyt le már, mióta Apafi fejedelemmé lön. [...] ország akkor, a római és török császárok kölcsönös vetélkedése mellett, független önkormányzat alatt állott. Fizetett ugyan adót a magas portának, de országgyűlésein határozhatott, amit akart, s ha leégeté is falvait a tatár, de legalább azzal is elismerte, hogy nem tart jogot az országhoz. Minden vár a fejedelem kezeiben volt; tarthatott katonát, amennyire pénze volt, s harcolhatott, akivel bírt; s még azonfelül rá is szedhette a törököt, ha jókedvében találta. Az oszmán nem talált semmi megbotránkozni valót az ország alkotmányában, kiváltságos törvényeiben, patriarkális arisztokráciájában, diák nyelvében és magyar dolmányában, sem sokféle vallásaiban, sem három különkormányzatú népeiben; mindezekkel ő nem törődött; tán legfőlebb is sajnálta e szegény urakat, kik oly tarkává csinálják magoknak az ország dolgait; hanem azért nem iparkodott őket saját sokkal egyszerűbb szisztémájával megismertetni; a monda szerinti törökként, ki látva, hogy mint eszik a magyar ember sajtot kinyitott késsel kezében, leült elébe, azt várva, hogy mikor szúrja ki a magyar saját szemét, amint a falatokat szájához viszi, s mikor látta, hogy ez nem történt meg, azzal a hittel ment odább, hogy majd kiszúrja máskor. [...]”

A rendi kort követő alkotmányos uralkodó szerepét, a nemzet és az uralkodó megbékélését, kiegyezését Jókai Mór **„És mégis mozog a Föld”** című regénye utolsó fejezete, **„A költő álma”** röviden az alábbiak szerint tárja elénk:

„[...] Nem halott már az eltemetett nemzet; hanem élő, növekedő óriás, ki évek alatt századok mulasztását siet helyreépíteni. Nem ellenség már a koronás fő, hanem a testhez hozzánőtt agy, ki vele együtt érez, együtt él. [...]”

A fenti idézetben jelzett bizakodást, a Kiegyezéshez fűzött remények továbbfejlődését **„A jövő század regénye”** fejti ki részleteiben, amikor annak egyik főhőse nem más, mint II. Árpád magyar király, akinek e címe a regény világában már mintegy elhalványítja az osztrák császári minőségét és a Habsburg-házhoz való tartozását is. Alkotmányjogi szempontból rögtön az első **„A király, aki megszolgálja kenyerét”** című fejezet ad betekintést az uralkodói mindennapokba, amelyben nem csak a felségjogokat és azok gyakorlását, hanem a reprezentatív és ceremoniális feladatokat is felismerhetjük, amelyben az alkotmányos államrend felett álló,

azt óvó és védelmező, a többnemzetiségű és többvallású birodalom egyensúlyát fenntartó király képe rajzolódik ki:

„[...] Első munkanap a kaszarnyák megvizsgálása délelőtt, a vadászászlóaljoknak az új praecisions fegyverekben próbatétele. [...] Délben a miniszterek terjesztik elő az országgyűlés által elfogadott törvényeket öfelségének aláírás végett, megmagyarázva, miket változtatott az eredeti javaslatokon a két ház. Étkezés alatt az udvari felolvasó adja elő a napilapokból kiszemelt érdekesebb közleményeket. Délután egy új rendszerű tűzakna fölvetetése pyronommal a János-hegy alatt; visszaérkezéskor a külföldről jött üdvözlő táviratok elfogadása s azokra válaszadás, a főhadszertármester jelentéstétele az új huszárcsalmák tárgyában, este udvari hangverseny; annak végeztével vasútra kelés, hogy éjszaka utazván, reggelre Bécsben lehessen öfelsége a birodalmi tanács új ülészakát megnyitni a trónbeszéddel. A trónbeszéd után mindjárt mind a két cis-lajthán ház személyenkinti bemutatása előzetes templomba menetellel, csapatszemle és még aznap éjjel visszautazás Pestre.

Kihallgatási nap! Kétszáz folyamodó, aki magát mind gyermeknek nézi, a királyt pedig apjának, aki az ő sorsát tartozik elintézni. [...] Éjszaka utazás Zágrábba, a horvát országgyűlést megnyitni horvát nyelven tartott trónbeszéddel; aznap bemutatás, csapatszemle, visszautazás Budapestre. Útközben minden állomáson deputációk, felköszöntés, viszonzulás, semmi alvás.

Ötödik nap a tanintézetek, jótékonyági egyletek meglátogatása, egy országos dalárda s egy hitvallástalan betegápoló egylet zászlójának felszentelése [...]

A hatodik nap vasárnap. Öfelsége nemcsak a misén jelenik meg a Szent Árpád-székesegyházban, hanem az egész délelőttöt arra fordítja, hogy a protestánsok, óhitűek és héber vallásúak templomaiban is fölkeresse a szent szertartásokat, nehogy valamelyik hitfelekezet háttérbe téve érezze magát, s emiatt zúgolódjék. Tizenkét órakor pedig minisztertanács. Több miniszternek sürgős előadnivalója van. [...]

Ezért minden minisztertanács egyúttal miniszterek összeveszése, miniszterkrízis, mely betegséget a királynak kell végig kiszzenvedni. [...]

– Uraim: meghallgattam önök előterjesztéseit, s megtanultam belőlük, amit a királynak tudni kell, országom állását. – Szövetségesek nélkül állunk, mert mindenki gyöngének tart bennünket, s elfogyásunkból mindenki a saját növekedését várja. Hadi szerencsénk egy század óta nem kedvező, s a béke nem gyarapít. Elmaradtunk a hadtudományban szomszédaink mögött, még jobban a béke tudományaiban, az iparban és kereskedelemben. Rendszerünk szüntelen változik, és soha sem jobbra. Külső hitelünk alászállt, s pártviszály, vallási, nemzetiségi viszály bénítja meg a belső erőt. Elégedetlen minden ember, s senki sem találja magát itthon e hazában. Minden harmadik évben új minisztérium jő, megkísérteni az újjáalkotást, s mikor

csalódását belátta, eltávozik. Csak egy ember kénytelen helyén maradni, csak egy ember nem hagyhat föl e feladattal – alkotni és hinni – a király. Mindenki el van fáradva már, én még nem; mindenki lemondott már a hitről, én még nem. [...] De én, uraim, még viselem ezt a bíbor palástot, melyet a balsors minden villámai s az ellenség és pártüh minden golyói fölkeresnek, s benne fogok meghalni; ha kell, úgy, mint az első Caesar! [...]

– Önök előterjesztéseire elmondom határozataimat. Békében akarok élni mindenkivel, de a békét nem koldulom. Dicsvágy nem bánt, de a becsvágyat fenntartom. Menedéket adok mindenkinek, ki határunkat mint üldözött átlépi, legyen az király vagy száműzött polgár; de aki határunkon belül más ország békéjét megzavarni fondorkodik, azt kitiltom innen, legyen bár republikánus vagy trónkövetelő. – Országunknak darabjaira nem alkuszom, sem pénzért, sem cserében. Göröngyeim semmi ércért nem eladók: az aranyat nem kívánom, a vastól nem félek. Hadseregünk száma eddig is elég nagy, fegyvereink elég jók. Nem új fegyvernemek, nem páncél kell még; hanem szív. [...] Azt sem teszem, hogy kezembe véve megfordított koronámat, elinduljak kölcsönt koldulni Európa minden börzeajtajánál, trónom és országom védelmére, de új adónemekkel sem fogom terhelni a népet, s királyi vaskézzel bele nem markolok sem a földművesek, sem a főurak, sem a főpapok pénzesládáiba. De abba sem egyezem, hogy országcímerünk négy szabad folyamának bármelyikét is bérbe adjam. – A gazdagnak sem engedem meg, hogy a haza védelmére alól megváltsa magát, s azt a szegényre hagyja; a katonai arany kardbojtból pedig nem ütök székenletes vásárt. Halálítéleteket sem fogok aláírni soha. Ha rosszak az emberek, ha gyűlölik egymást, gyűlölik a hazát, az istent, a királyt, nem megölni, hanem megjavítani kell őket: a pallos nem gyógyít sebeket. Azon ajánlatba nem egyezem soha, hogy az államadósságokat összevonjam, s kimondjam vele az államtönköt. Nem akarom, hogy az árvák és özvegyek jajkiáltása ide felhangozzék hozzám, s koldusok álljanak sorfalat az utcán, mikor végigmegyek fővárosomon. Ez politikának is rossz. Hitelezőink őrzik határainkon a békét, míg fizetünk, s azok ereszti ránk a háborút, ha nem fizetünk. – És végül, azt sem fogom cselekedni, hogy mint a zilált földesúr, a kezem és szívem árán rendezzem birtokomat, s hatalmat házassodjam, mint király. Egy király házassága, melyhez nem szólt a szív, szerencsétlenség az egész országra nézve. Nem új fényre van szüksége az országnak, hanem új takarékoságra. Országunk nagy, népünk erős, mívelt, eszes, földünk gazdag, közepette vagyunk a világkereskedelemnek: semmink sem hiányzik, mint egy nagy elhatározás. [...]”

Az államfői hatalom természete, kihívásai, dilemmái a maguk összességében a regény további fejezeteiben tárulnak eléink. E körben elsőként az „Egy országgyűlés a XX. században” című fejezet alábbi sorai emelhetők ki, amelyben az uralkodó

a törvényhozással kapcsolatos egyes jogait illetően fejt ki álláspontját:

„[...] A király melletti miniszter egy lajstromot nyújtott be őfelségének, mely huszonöt olyan nevet tartalmazott, amik igen jó hangzásúak in partibus valdefidelium, hogy azokat őfelsége paire-toloncozás útján sorozza a felsőház tagjai közé. Így azok még másnap szavazhattak volna. Azonban őfelsége igen bölcsen azt válaszoló a miniszterének, hogy a paire-toloncozás által a király közvetlenül részt venne a törvényhozás első tényezőjének működésében, s ez nem volna tőle sem igazságos, sem logikus cselekedet, miután neki, mint a törvényhozás másik tényezőjének, úgyis hatalmában áll a törvényt szentesíteni, vagy vétójával záppá tenni. [...]”

A király alkotmányos szerepe, felségjogaival, kormányzati hatásköreivel kapcsolatosan „A király hallgat”, illetve „A király tesz” című fejezetek együttese ad teljes képet, feltárva az államfő alkotmányos szerepének nehézségeit, kérdéseit, kétségeit, vívódásait, amelyet egy Országgyűlés által elfogadott törvény szentesítése során tár elénk Jókai Mór. „A király tesz” című fejezetben így az uralkodó alábbi szavai adnak betekintést az államfői hatalom természetébe, jogosítványába:

„Nehéz ködként ülte el a jövő feletti aggodalom a király lelkét. [...]”

Mit cselekedjék? – Ha szentesíti a törvényt, ellenségévé teszi azt a rejtelmes tábor, mely, mint a fehér hangya, észrevétlen működéssel várat rak a maga fejedelmének, s mint a fehér hangya, észrevétlen működéssel egész házakat elpusztít. [...] És kit tesz szövetségesévé ugyanakkor, midőn ezeknek hadat üzen? A demokráciát, a liberalizmust, mely magát az Istent sem ismeri el királynak, nemhogy a királyt Istennek. Ismer-e a demokrácia „jó királyokat”? Nem Saint-Just mondata-e a jelszó: „Király volt! ez a bűne!?”

Ha pedig nem szentesíti a törvényt, akkor kezébe adta magát e sötét hatalomnak, mely szintén nem jó barátja, nem szövetségese; melynek törekvése felhasználni a király nevét önző céljaira, hogy azt gyűlölje meg a nép, azt ítélje el a történelem; melynek világos cselszövénye a királyt, kinek szabad szellemében nem bízik, boldogtalanná tenni mint embert; gátul állni szívének hajlamai elé; megakadályozni, hogy szerelmét emelje a trónra, kényszeríteni gyűlölettel kötött, áldástalan házasságra, családi trónkövetelők számító kárörömére. [...]”

Akármelyikre határozza el magát, abból lehet jó, lehet rossz. Mindkét vitázó félnek a priori egyenlően erős érvelései vannak. De az „élet” melyiknek fog igazat adni? Itt a göcs! [...]”

– Nem vagy az! Amely országban [...] a trónban ülőnek mindenki parancsol, de ő nem parancsol senkinek: annak az országnak a feje nem király – csak megkoronázott báb!... [...]”

A királyt néma főhajtással fogadá a kabinettanács, mit őfelsége komoly tekintettel viszonzott; aztán elfoglalta helyét, s inte, hogy üljenek le.

Azután kivette kebléből az összehajtott iratot, és kiterjeszté azt maga előtt. Erre csendes mozgás támadt. Mi lehet a teleírott íven?

„Szeretteim, Híveim!”

„Isten sugallatát és saját meggyőződésemet követve, tudatom veletek többrendbeli elhatározásaimat.”

„Miután alkotmányos országban törvény az, amit a többség határoz, ennél fogva én mint a törvényhozás második tényezője, a magyar országgyűlés által hozott és elem terjesztett törvényt a szerzetek eltörléséről, ezennel királyi aláírással szentesítém.”
[...]

Folytatá:

„E törvény végrehajtásával megbízom belügyminiszteremet.”

„Egyúttal kötelességévé teszem belügyminiszteremnek, hogy az általam összeállított tervezet alapján a törvényesített szerzetek tagjaira nézve érdemeikhez és szellemi tehetségeikhez mért munkakörnek rendszeresítéséről, a tehetségteleneknek illendő ellátásáról szóló törvényjavaslatot a képviselőháznak azonnal beterjesszen. ...” [...]

„Mindezek pedig, amiket itt és most előadtam, változhatatlan uralkodói akaratom és elhatározásom...” [...]”

Az államfői jogállást illetően végül a kegyelem jogintézményét érdemes megemlíteni, amely Jókai Mór műveiben is többször, különböző összefüggésekben jelenik meg. Jókai Mór a mai fogalmaink szerinti állam elleni bűncselekményektől az élet elleni cselekedeteken át elítélt személyek esetében is elének tárja az államfői kegyelmet, több esetben az adott regény központi elemévé téve azt. A regényidőket követve a teljesség igénye nélkül így idézhető többek között az **„Erdély aranykora”** című regény **„Az ítélet”** című fejezete. A fejezet e körben betekintést ad abba, hogy a kor fogalmai szerint az állam elleni bűncselekmények esetében az Országgyűlés volt a legfontosabb ítélkező fórum, amelynek ítéletével szemben is volt az államfői kegyelemnek helye. A fejedelmi kegyelem ugyan megadásra kerül, de annak elkésztettsége ad tragikus lezárást a történetnek a főhős, Bánfi Dénes kivégzésével:

„A Fehérvárra összehítt országgyűlés ellene mondott a Bánfi elleni titkos eljárásnak. Maga Béldi Pál volt az első, aki határozottan kimondá, hogy ha liga által el lehetett is fogatni Bánfit, ítélete az országgyűlésre és semmi más titkos tanácsra nem tartozik, s követelte, hogy személyes védelem adassék neki. [...]

Az ítélet szavazásra került.

Halált mondtak reá. [...]

Amely percben az utolsó főúr eltávozott, tudtul adták Apafinének saját hívei, hogy a fejedelem aláírta a halálítéletet, s a megrémült nő, keresztültörve a palota örein, rohant Apafihoz, s éppen a tornácon találva őt, odasietett hozzá, s megragadva őt, indulatában sikoltozó hangon kiálta rá:

– Te átkozott ember! Te átkozott ember! Ne ontasd ki azon ártatlan véré! [...]

Apafi le volt zúzva. Nejével szemben és egyedül, minden lelki erejét elveszté.

– Én nem akartam őt megöletni – dörmögé –, én most sem akarom, s ha kívánod, én megbocsátok neki. Vedd pecsétnyomó gyűrűmet, nyargaltass Csáky után Bethlenbe, s adj kegyelmet bátyádnak, és hagyj engem békében. [...]

Apafiné nyugtalanul tekintte utána, s azzal felment szobájába. Nem tudott sokáig ott maradni, ismét lejött, felhivatá régi cselédjét, Andrást, s egy vég bársonyt adva át neki, azzal lóra ültetve, elébbi követe után küldé.

... Ha a kegyelmi levél elkésik, legyen szemfödél, melybe a megöltet takarják. [...]

Csak ők aludtak nyugodtan, édesen. A kibékült hitvesek. [...]

Pataky nem akarva vele is tudatni a rémizenetet, latin nyelven monda el azt Bánfinak.

– Surge domine: sententia lethalis adest. (Kelj föl uram, itt a halálítélet.)

Bánfiné megrettenve az idegen nyelvű szavaktól, miknek értelmét Pataky arca oly rosszul tudta eltakarni, ijedten kérdezé, hogy mi baj.

– Semmi, semmi – szólт gyöngéd mosolygással Bánfi, átölelve nejét –, sürgős izenet jött, melyre rögtön kell válaszolnom; nemsokára visszajövök, feküdjél le, és aludjál csendesen.

E szókkal nyugodtan fekteté le nejét párnáira, s gyöngéd szerelemmel összevissza csókolá az asszonyt, hízlegően szólva minden csók után: én lelkem! én szerelmem! én üdvöm! én mennycsókám!

A nő nem is sejté, hogy e csókok egy halálramenő búcsúcsókjai. Bánfi oly mosolyogva tekinté rá, örömet hazudva arcára, midőn a halál a küszöb előtt állt. [...]

– Isten, ki haragodban mennydörögsz odafenn, fogadd el véreimet bűneim áldozatául; ne szálljon annak egy cseppje se azoknak fejére, kik azt kiontatták. Ne engedd, hogy halálomért hazám bűnhődjék valaha. Őrizd meg e szegény országot minden balesettől, tartsd vissza csapásaidat e nép fejéről, s légy oltalmazója minden viharok közt. Bocsásd meg halálomat elleneimnek, miként én is szívemből megbocsátok nekik. [...]

Egy óranegyed múlva bebocsáttató Csáky a küldötteket.

– Mit hoztál? – kérdé az étekgogótól.

– A fejedelem kegyelmét a fogoly számára.

– Elkéstél vele. – És te másik?

– Szemfödület a halottnak.

– Ennek hasznát lehet venni.

Az erdélyi nemesség legmagasabb feje már ekkor a porba hullott. [...]

A kegyelem kérdése *„A lőcsei fehér asszony”* című műben is központi jelentőségű mind a főhősnő, Korponay Jánosné, mind pedig az uralkodóval szemben álló, II. Rákóczi Ferenc vezetésével szabadságharcot viselő nemzeti oldalon. A regény *„I. Fejezet. Az elmúlhatatlanok (Tájékozás)”* című fejezete ezen összefüggések leírásával vezet el majd az egyéni, illetve az általános kegyelem kérdéseihöz:

„[...] Bevégzett pörriratok tanúskodnak a történetről, anélkül, hogy azt földeríténék: megérthetetlen talányokat hagyva fenn, amik fölött a bíró sem mert ítélni.

Azt beszélnek, hogy ez a nő elárulta a nemzetét.

Az első és egyetlen nőalak az egész magyar történelemben, aki nemzetáruló volt.

De hiszik, mondják, bizonyítják, hogy az volt. [...]

És ugyanez a Ghéczy Juliánna később mint önfeláldozó vértanúja a nemzeti szabadság ügyének, tűnik le a láthatáron. [...]”

A *„XXV. A nagy dínomdánom”* című fejezetben a szatmári békekötés általános amnesia ígérteit olvashatjuk:

„[...] Szabad volt már a járás mindenfelé. Kapitulált a hatalmas Kassa és a híres Egervár is. Rákóczi kapitányai egymás után rakták le a fegyvert, nyitogatták meg a várkapukat. A nemzet ki volt fáradva, s a király kegyelmet kínált. [...]”

A regény egyéni sorstragédiája – a királyi kegyelem megadása ellenére – a *„XLII. Fejezet. Az imádságoskönyv”* soraiban olvashatók:

„[...] A Korponay Ghéczy Juliánna felségárulási pere egyike a legnevezetesebb lélektani tanulmányoknak.

Hogy egy gyarló, veszendő asszony hogy tudott dacolni az ország minden hatalmasaival, hogy tudott kifogni minden törvénytudóin és ítélőbíráin. [...]

Semmi vétséget nem lehetett rábizonyítani. Bűne az volt, hogy hazudott, költött mesét mondott, nem akarta az igazat másokra kivallani.

Ezért halálra ítélték. [...]

Azt kérdezték tőle, akar-e a trón elé kegyelemért folyamodni.

Azt felelte: „Nem”.

Akkor aztán nem vitték többé vissza a börtönébe, hanem a siralomházba. [...]

– Mit tehetnék mást?

– Még most is tehetnél. Még most is megfordíthatnád magad és fiad sorsát, a király kegyelme oly magasra fogna felemelni, amilyen mélyre letaszít haragja. [...]

Hiszen a hazaszeretnek is két pólusa van.

– Küldjön kegyelmességed hozzám hitembeli lelkész. Lelki istápolásra van szükségem e nagy szorongatgatásomban.

E szó megtérésre mutatott.

A főúr azzal az ígérettel távozott el, hogy teljesíteni fogja az asszony óhaját. [...]

Áhította már a halált. [...]

Az ítélet felolvasása után megfogta a kezét a törvényszék ítélőmestere (Győr megye alispánja), s utolsó kísérletet intézte hozzá:

– Szerencsétlen asszony! Térj lelkedbe és valld meg a tiszta igazságot. Kegyelem vár érte!

Juliánna elránta a kezét. [...]

És egy egész rémséges összeesküvésnek a titkát mind magával vitte.

Száz főúr, tízezer nemes és egy egész ország szabadult meg az üldöztetéstől.”

Jókai Mór a kegyelem intézményét két leghíresebb, legismertebb regényében is alkalmazta, mint költői igazságszolgáltatása eszközét. „**Az arany ember**” című,³⁴³ 1872-ben megjelent regénye „XIII. A márianostrai nő” fejezetében így tudjuk meg, hogy:

„Athalie-t a törvényszék halálra ítélte hétszeres mérgezési kísérlet s kiszámított orgyilkos merénylet miatt. A király kegyelme élethosszú fogságra változtatta e büntetést. [...]”

Jókai Mór életművében talán az egyik leghíresebb kegyelem „**A kőszívű ember fiai**” című regényben olvasható, amelynek „A fejgörcsök napján” című fejezete betekintést ad a szabadságharcot követő megtorlásokat levezénylő teljhatalommal, így kegyelmi jogosítvánnyal is rendelkező kormányzó, Haynau mindennapjaiba. A történetben sorsfordító kegyelem a következő, „A tör hegye letörve” című fejezetben olvasható:

„[...] A fejgörcsök embere azt az utolsó tizenkét órát arra használta fel, hogy elővetette százhusz legfőbb vádlott perét, ítéletet hozatott benne. Az ítélet mindnek halálra szólt. Ő pedig megkegyelmezett valamennyinek. Teljhatalma volt rá.

³⁴³ A regény története széles körben ismert, főhősén, Tímár Mihály élettörténetén keresztül betekinthetünk a reformkor idején meginduló polgárosodás kezdeteibe. Tímár Mihály hajóbiztosként a véletlenek és személyes kapcsolatainak közös hatásaként hatalmas vagyonna tesz szert, nemesi címet nyer, bejárja a világot, a török szultán üldözött Ali Csorbadzsi lányának, Tíméának is elnyeri a kezét. A sikerek ellenére azonban Tímár Mihály boldogtalan, igazi szerelmet és boldogságot végül az Al-Duna egyik szigetén, a Senki-szigetén nyeri el Noémi mellett. A főhős kettős életét ekkor adja fel, hite és reményei szerint Tíméa számára is biztosítva egy boldog élet lehetőségét.

Nem is hogy büntetéseiket átváltoztatta, enyhítette volna; elengedte minden dolgot végképp és egészen. Menjenek szabadon.

A fejgörcsök embere e kínzott órájában csakugyan bosszút állt; de nem az elbukottakon, akiknek ő tartotta a fejükön a lábát; hanem a miniszteren, aki az ő fejére készült gázolni.

Tömegestül lökte oda közéjük a végbocsánatot. A legjobban terheltek közé. Most már tessék a miniszternek tovább játszani a partit. [...]

Mikor Richárdval tudatták megkegyelmeztetését, ami rá nézve a legváratlanabbul jött, a főhadbíró behívatta őt magához.

– Ön ugyan kegyelmet kapott, s szabadságát is visszanyerte – monda neki –, hanem egy időre Magyarországon nem maradhat. Körül fog határozatni valamely más koronaországi városba. Például talán Bécsbe.

– Mindegy, akárhová.

– Tehát maradunk annál, hogy Bécsbe. A tábornagy úr, ki ma önnek kegyelmet adott, azt üzeni önnek, hogy ha Bécsbe feljut, legelső gondjának tartsa felkeresni Plankenhorst Alfonsine úrhölgyet és megköszönni azon szíves közbenjárást, mellyel az ön megszabadulását kieszközölte. Ezen úrhölgy közbejötté nélkül ön nem nyerte volna vissza ily hirtelen szabadságát. Tehát megköszönje neki!

– Kötelességemnek tartom. [...]

A neoabszolutizmus idején játszódó 1889-ben íródott, napjainkban kevésbé ismert „**A lélekidomár**” című³⁴⁴ regény „A méregkeverő” című fejezetében szintén megjelenik az államfői kegyelem, amely ebben az esetben nem politikai természetű. A kegyelem, a büntetés, illetve a börtönártalmak viszonyát illetően az alábbiakat olvashatjuk:

„[...] – Nevem Kalthahn Péter, negyvenöt éves vagyok, felekezet nélküli, nőtlen, Trencsén megyei születésű; vétkem orgyilkosság és rablás, gazdám megmérgeztem, és pénztárát kiraboltam. Ezért halálra lettem ítélve, kegyelem útján büntetésem tizenöt évi fogságra változtatott. Másodszor az illavai államfegyházban kitört fegyencázadásban tetteges részt vettem. Ezért újabban tizenöt évre lettem elítélve.

– Tehát összesen harminc éve van neki – mondá Lándory az igazgatóhoz fordulva.

– Csak huszonhét és fél: harmadfelet már leült. [...]

³⁴⁴ A regény alapjaiban tér el Jókai Mór műveitől, történetének főhőse ugyanis olyan képességgel rendelkezik, amely a gonosztevőket vallomásra bírja, a nőket megszelídíti. A történet középpontjában a betyártársadalom felszámolása, szélhámosok leleplezése, valamint egy kincs utáni kutatás áll, miközben a főhős Lándory Bertalan, a lélekidomár két házasságának történetét is elmeséli.

– Mindegy – szólt Lándory szárazon. – Azért ön mégis amnesztiát kapott, minden állítólagos vagy valóságos vétségeire nézve, s a mai nappal megszűnik rab lenni. Szabad emberré lesz. [...]

– Minek nekem az az amnesztia? – szólt vállvonogatva. – Hát hová jutok én ezzel? Itt most szolid alkalmazásom van. A társaság, amelyben élek, respektál, tart reám valamit. Mindnyáján ismerjük egymást. Tudjuk, hogy kik vagyunk, egyikünk sem kérkedik; az igazi érdemeink köztudomásra vannak. Szükségeinkről gondoskodik van. Kapunk jó ételt, kenyeret (amilyet Olaszországban csak a hercegek esznek, mikor nevük napja van); kapunk egyforma divatú ruhát, éjszakára tiszta ágyat, nappal becsületes munkát; vasárnap pihenünk, énekelünk kardalban, muzsikálunk, olvasgatunk. Felügyelőink, előjáróink az igazgatón kezdve az utolsó foglárig, szigorúan, de emberségesen bánnak velünk. És aztán mindazért, ami velem a vasrostélyon belül történik, nem kell senkinek azt mondanom, hogy „köszönöm”. Nem követel magának részt a háládatosságból senki. Úgy vagyok itten, mintha valami kisebbszerű asteroidba belelőttek volna, amelyen nem fér el több ezer embernél, s ahol minden embert a mennyei gondviselés lát el minden szükségessel. A paradicsomi Ádám – Éva nélkül! Nem kíváncszom a régi földre vissza többet. – Mit keressek én még a világban? [...]

– Kalthahn Péter hátralevő büntetése legmagasabb kegyelem útján el van engedve – mondá Lándory, átadva a hivatalos levelet az igazgatónak.

Az egyik bámulatból a másikba esett. [...]

Az államfői kegyelem külön eljárást, kegyelmi kérvényt feltételez, amelynek története „**Az új földesúr**” című,³⁴⁵ 1868-ban megjelent regény „VI. A szép szellem” fejezetében kerül előtérbe. A kegyelmi kérvény a regény antihős szereplői kezében a főhőssel szembeni eszköz, nem is remélik, akarják annak sikerét. Váratlan fordulatként a „VII. Az a másik” című fejezetben kérvény az osztrák

345 A neoabszolutizmus korában játszódó regény főhőse Garanvölgyi Aladár, aki államfői kegyelem útján kerül haza birtokára. Birtokszomszédja az osztrák tábornok, Ankerschmidt lovag, aki két lányával költözött Magyarországra. Ankerschmidt Magyarországon letelepedve fokozatosan veszi át új hazája szokásait, idősebb lánya tragikus halálát követően pedig kisebbik lányával teljesen a magyar nemzet részének tekinti magát. A regény antihős szerepében Garanvölgyi Aladár korábbi menyasszonya, Corinna, valamint a bécsi titkosrendőrség alkalmazásában álló Straff Péter alakjai szerepelnek, aki Ankerschmidt lányának csábítójaként végül annak halálát is okozza. A kisebbik lány, Eliz ismeretlenül szeret bele az akkor még fogoly Garanvölgyi Aladárba, édesapja révén járja ki az államfői kegyelmet részére, majd a szövevényes történet végén egymáséi lesznek. A regény története jelképesen a Kiegyezés története is, hiszen Ankerschmidt alakjának megrajzolásához az ihletet Haynau adta, aki – mint magyarországi földbirtokos – korábbi elveit megtagadva fogadta el új hazája álláspontját Jókai Mór a regényhez írt „Utóhang Az új földesúrhoz” sorai szerint.

lovag, Ankerschmidt lányának sorai által valós kegyelmi felfolyamodássá változik:

„[...] *Mi volt? – Egy folyamodás a legmagasabb helyre, melyet egyszerű, nemes szív mesterkéletlen szavakban sugallt a toll alá, melyet gyöngéd gyermeteg kéz leírt; egy naiv, őszinte folyamodás egy szegény elítélt fogoly ifjú megkegyelmeztetéseért. [...]*

Ott pedig leült az asztalhoz, s maga elé téve a lányka folyamodását, újra elolvasta azt.

Milyen igaz, milyen mesterkéletlen mondások ezek!

És azután mellé tette a doctor juris által fogalmazottat, s összehasonlító vele. Micsoda eszmeszegény, nyaktekert, legalázatosabb, legszárazabb és legunalmasabb alkalmatlankodás volt ez amahhoz képest!

És amíg a fogoly menyasszonya nem akarta azt leírni, nem akart vele elmenni a kegyelemosztás zsámolyáig, azalatt egy gyermek, kinek azon ember senkije, semmije, kigondolta maga, hogy mit kellene tenni egy szegény szenvedőért, ki ifjúsága virágát hármaz zár alatt hullatja el. [...]

– Kis leánykám, te írtad ezt itt?

– Én.

– Azt nagyon jól tetted és nagyon rosszul. Jól tetted arra nézve, aki fogoly, de rosszul tetted magadra nézve, mert ezentúl te vagy a fogoly. Én magam fogom átadni egyszerű soraidat ott, ahova azok intézve voltak, s bízom a jó sikerben; de te e perctől fogva foglya vagy ennek a háznak, mert nem szabad annak megtörténni, hogy te azon embert valaha meglásd, akit megszabadítani törekedtél. [...]

– Értesz engem? Az, aki most fogoly, ki fog szabadulni és hazajön. Te pedig attól fogva rab vagy és házamból ki nem léphetsz; nehogy megtörténhessék az, amiért Ankerschmidtnek szemére vethesse valaki, hogy önérdékből járt ellenségének fogadott fia után, s midőn nemes tettet vélt elkövetni, akkor spekulált, mint egy börzeüzér! [...]”

A kegyelem a „IX. A két fogoly” című fejezetben megadásra kerül, ezzel keresztül húzva az antihősök számításait, ugyanakkor új irányt adva a történetnek:

„[...] *Tapasztalt férfiak tudósításai szerint K^{*}stein a státusbörtönök akadémiája. [...]*

– Ön Garanvölgyi Aladár? – kérde Ankerschmidt katonás nyers hangon a fogolytól. A lovag ezúttal katonai egyenruhát viselt.

– Úgy hínak, uram. [...]

Ankerschmidt ismét szigorú arcot öltött; neki nem volt szabad elárulnia magát.

– Fiatalember, én nem jöttem önhez tréfálózni, hanem azért, hogy a foglyok mintléte felől és magukviséletéről tudomást szerezzek. – Egyet mondhatok önnek. Azt, hogy ön veszedelmes ember.

– Miért uram? Mi vád van ellenem?

– Éppen az, hogy semmi sincs. A panaszkönyvben minden fogolynak fel van jegyezve kívánsága, panasza, vádjai. Öntől egy betű sincs; ön sohasem kér semmit, sohasem panaszol senkire; udvarias, tartózkodó. Ezek veszedelmes körvonalai egy jellemnek. Ha én rajtam állna, ön sohasem szabadulna ki e börtönből. [...]

A teremben, melybe léptek, a várkormányzón kívül Ankerschmidt lovagot ismeré fel a jelenlevő fényes egyenruhás urak között Aladár.

A várkormányzó eléje ment, s megfogta jobbját; katonai nyíltsággal szólva hozzá:

– Garanvölgyi úr, ön mától fogva megszűnik vendégem lenni; büntetésének hátralévő ideje elengedtetett; ön ez órától fogva szabad. Azért a búcsúlakomát költsük ma el együtt. Ezért hívtam, s örülök rajta, hogy ön elfogadta. [...]

– Bizony, uram – szolt közbe mord arccal Ankerschmidt –, ha rajtam állt volna, ön nem is szabadult volna ki egyhamar innen. Minden embernek annyit kell adni a büntetésből, amennyi megjavítja. Aki könnyűnek veszi a láncot, arra még nehezebbet kell tenni. Ilyen embereket, akik csak játszanak a bűnhődéssel, akiken meg sem látszik a szenvedés, majd meg tudnék én tanítani.

Aladár egészen meg volt felőle győződve, hogy ez a vitéz úr valami nagyon kegyetlen ellensége lehet. Dolgába került a várkormányzónak őket annyira vinni, hogy az asztalnál egymás mellé üljenek.

– Bizony, uram – szolt a hadastyán várkormányzó, miután leültek, s a levest kiosztották –, ön csak annak köszönheti szabadulását, hogy valami titkos pártfogója mindent elkövetett sorsa megváltoztatására.

– Nekem? Titkos pártfogóm?

– Az, az; valami úrhölgy, valami delnő, aki nem restellte a folyamodást saját kezűleg leírni; sőt mernék rá esküdni, hogy maga is fogalmazta. Az ide hozzám érkezett okiratok közt lehetetlen volt meg nem ismerni a nőírást és -észjárást. [...]

– Nos? Ön kíváncsi ugye azt az írást látni? Megmutathatom. Győződjék meg felőle!

A várkormányzó inte segédének, hogy hozza elő a mondott iratot, s engedjen egy pillantást vetni abba Aladárnak.

A fiatalember beletekintett az iratba, s azután fejet csóvál: ez az írás nem azé, akiének ő gondolta; – pedig nőírás; és minő természetű érzéssel teljes szavak s minő megható könyörgés! Ki írhatta ezt?

– Ejh! nem szabad ezt elolvasni az illetőnek! – kiálta mogorván Ankerschmidt, s kikapta kezéből az iratot, s visszanyújtá a segédtisztnek. – Ezek státustitkok. [...]

– No, tehát Garanvölgyi Aladár kiszabadult.

Doktor Grisáknak szemlátomást nagyot nőtt az orra e mondásra. Szépen vagyunk! Mármost adieu szép özvegy! Ez természetesen jön vagy a menyasszonyt, vagy a vin-kulumot elfoglalni, az lesz az első dolga; s azzal aztán oda a parti! [...]

4. A vármegye³⁴⁶

4.1. A jogszabályi háttér – most és akkor

„Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

[...] F) cikk

(1) Magyarország fővárosa Budapest.

(2) Magyarország területe fővárosra, vármegyékre, városokra és községekre tagozódik. A fővárosban és a városokban kerületek alakíthatók. [...]

33. cikk

(1) A helyi önkormányzat feladat- és hatásköreit a képviselő-testület gyakorolja.

(2) A helyi képviselő-testületet a polgármester vezeti. A vármegyei képviselő-testület elnökét a vármegyei képviselő-testület saját tagjai közül választja megbízatásának időtartamára.

(3) A képviselő-testület sarkalatos törvényben meghatározottak szerint bizottságot választhat, és hivatalt hozhat létre. [...]”

Az Alaptörvény fenti cikkeiből fakadó részletes szabályokat különösen a 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól határozza meg, amely mellett természetesen további ágazati jogszabályok is érvényesülnek.

„1486. évi LX. törvénycikk

hogy az egyes megyék élére ispánokat kell tenni, és hogy ezek az ispánok ugyanabból a megyéből kötelesek maguknak tekintélyes férfiakat alispánokul kiválasztani; és azok esküjéről

Továbbá rendeltük, hogy a királyi felségnek az ő főpapjai és bárói tanácsával és akaratával mindenik megyében valamely bárót vagy más jeles és jómódu birtokos embert, a ki tudniillik megfelelőnek és alkalmasnak látszik, kell megyei ispánná kineveznie.

1. § *És ilyen alispánul vagy alispánokul az illető megyéből és nem másunnan köteles valamely jeles férfiut kiválasztani.*

2. § *A kik mindnyájan az írott eskümintá szerint esküt tartoznak tenni; az ispán a királyi felség előtt az alispánok pedig magának a vármegyének színe előtt.”*

346 FAZAKAS Zoltán József

**„1492. évi XXXIV. törvénycikk
az egyes megyékben választandó szolgabírákról**

Továbbá, hogy a szolgabírákat minden vármegyében az illető vármegyének jeles és jó módú birtokos nemeseiből kell választani és venni, a kiket annak a vármegyének minden nemese közösen és egyetértőleg elfogad.

1. § És a megválasztottaknak, a birói tisztet nem szabad visszautasítaniok, hanem elengedhetetlenül behajtandó huszonöt márká büntetés alatt el kell vállalniok. [...]

3. § És ezt a tisztséget legalább egy éven át kell viselniök, könnyen felismerhető pecsétet tartván, hogy a többi szolgabírának és az ispánnak vagy az alispánnak pecséteivel együttesen hitelt érdemlő leveleket adhassanak.

4. § Egy év elteltével pedig, ha nekik úgy tetszik, a visszautasítás szabadságukban áll.

5. § Hogyha pedig lemondottak, vagy a vármegye nemeseinek közönsége elmozdította vagy másokat választott helyökre, a következő öt év eltelte előtt nem szabad őket akaratauk ellenére ugyan arra a tisztességre kényszeríteni.”

**„1492. évi LXXX. törvénycikk
azoknak a magánnemeseknek és ispánoknak meg alispánoknak
a büntetéséről, kik a nyilvános gonosztevőt eleresztik; és hogy az alispánt
abból a vármegyéből kell választani, a hol székhelyét tartja**

[...] 2. § Bármely megyék alispánjának pedig mindenkor az illető megye jelesebb nemesek közül valónak kell lenni.”

**„1504. évi II. törvénycikk
az esküt tenni vonakodó ispánok büntetése; és hogy az alispánokat
a főispánok tegyék meg, de ne a vármegye hozzájárulása nélkül**

[...] 1. § Hozzá tévén azt: hogy minden főispán köteles legyen a királyi felség és törvényszékének az időben jelenlevő ülnökei előtt a törvényes alakban esküt tenni.

2. § A ki pedig közülök ezt az esküt letenni bármely módon vonakodnék, azt tisztségétől meg kell fosztani.

3. § És hogy a vármegyei ispán bármely alispánt ama megye igazi nemeseinek a számából és gyülekezetéből válasszon, a melynek tisztségét viseli.

4. § A kit azonban semmi alkalommal sem lehet vagy szabad az illető megye nemeseinek beleegyezése vagy akarata nélkül kiválasztania.

5. § Kijelentvén azt is: hogy jövőre vármegyei tisztségeket az idegen nemzetből valók és bármely más, az országon kívül élők és lakók közül, senki se viselhessen s ne kormányozhasson. [...]

„1548. évi LXX. törvénycikk alispánválasztás

Az alispánokat ne az ispán egyedül nevezze ki, hanem az ország decretumai értelmében az egész vármegye megegyezésével kell megválasztani.

1. § És azonnal esküdjének föl.

2. § Különben ítéletüknek senki se engedelmeskedjék, és igazságot se szolgáltatassanak.”

„1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról

[...] 2. § A törvényhatóságok jövőre is gyakorolni fogják a törvény korlátai között:

a) az önkormányzatot;

b) az állami közigazgatás közvetítését;

c) ezeken felül a törvényhatóságok egyéb közérdekű, sőt országos ügyekkel is foglalkozhatnak, azokat megvitathatják, azokra nézve megállapodásaikat kifejezhetik, egymással és a kormánnyal közölhetik és kérvény alakjában a törvényhozás bármelyik házához közvetlenül fölterjeszthetik.

3. § Önkormányzati jogánál fogva a törvényhatóság saját belügyeiben önállóság intézkedik, határoz és szabályrendeleteket alkot; határozatait és szabályrendeleteit végrehajtatja, tisztviselőit, az ezen törvényben megállapított kivételekkel (I. 80. §.) választja, az önkormányzat és közigazgatás költségeit megállapítja s a fedezetről gondoskodik és pedig a megyei törvényhatóság az 1883. évi XV. tc., a városi törvényhatóság pedig a községi törvény rendelkezései szerint.

A kormánnyal közvetlenül érintkezik. [...]

A törvényhatósági bizottságról

21. § A törvényhatóság egyetemét a bizottság képviseli s a mennyiben a törvény kivételesen másként nem intézkedik, a hatósági jogokat a törvényhatóság nevében a bizottság gyakorolja.

22. § A bizottság áll felerészben a törvényhatóság területén legtöbb egyenes államadót fizető állampolgárokból, hason felerészben pedig a választó, közönség választottjaiból. Ezeken kívül a közgyűlésen üléssel és szavazattal birnak, még a jelen törvény 51. §-ában felsorolt törvényhatósági tisztviselők és megyei közgyűlésen az illető törvényhatóság területén rendszeresített államépítészeti hivatal főnöke. [...]

A közgyűlésekről

45. § Vármegyékben a közgyűlés elnöke a főispán, akadályoztatása esetében az alispán; ha a főispán és alispán egyidejűleg akadályozva lennének, a főjegyző. Azt, hogy mindeknek egyidejű akadályoztatása esetében ki elnököljön a közgyűlésen, a törvényhatóságok a belügyminister jóváhagyása mellett szabályrendelettel állapítják meg. [...]

A főispánról

56. § A vármegyék és a törvényhatósági joggal bíró városok élén a főispán áll, kit a belügyminister előterjesztésére a király nevez ki és ment fel. [...]

68. § Az alispán a vármegye első tisztviselője, [...]"

4.2. A vármegye jelentősége a magyar alkotmánytörténetben

Az államiságról annak három alapfeltétele teljesülése – nevezetesen a vonalszerűen körülhatárolt államterület, a területen állandóan letelepedett lakosság és az ezeken fennálló szuverén főhatalom – esetén beszélhetünk.³⁴⁷ Az így felfogott modern állam szervezésének egyik jellemzője, hogy az államterületet igazgatási egységekre osztja, amelyek útján valósítja meg a közigazgatás az államigazgatási, illetve az önkormányzati igazgatási feladatait, közvetíti a központi állami akaratot, ugyanakkor teret enged a helyi érdekek és autonómiák különleges igényeinek.³⁴⁸

A magyar államiság kezdetei óta a magyar államterület³⁴⁹ fokozatosan alakult ki, és bonyolult, összetett rendszerét adta a vármegyéknek és egyéb különleges jogállású területeknek. A Szent Korona Országai így lefedték a hagyományos közjogi értelemben vett magyar anyaország mellett Horvátországot, Fiumét és a magyar tengerpartot, Erdélyt és a Partiumot, – az időszakosan a kialakított Temesi Bánságot és a Szerb Vajdaságot, – a katonai Határőrvidéket, valamint az egyéb különleges jogállású területeket.³⁵⁰ E területen évszázadok során a magánföldesurak, illetve a királyi kamara tudatos telepítési politikája eredményeként³⁵¹

347 KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 165–174.

348 TÓTH Zoltán József: A területi igazgatás rendszere Magyarországon 10. századtól 1848-ig. In.: HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, Nemzeti Közszoigazgatási Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014. 117.

349 BEÖTHY Zsigmond: *Elemi magyar közjog*. Pest, Emich Gusztáv bizománya, 1846. 2–3.

350 FERDINANDY Gejza: *Magyarország közjoga*. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, 1902. 113–158.

351 ROMSICS Ignác: *Magyarország története*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2017. 52., 75–76., 87., 90–91., 95–97., 168–169., 215–216., 250., 274–278.

egyes népelemek területi alapú önkormányzatiságot építettek ki, amely középkori autonómiák³⁵² a rendi szétagoltság mellett az állam széttöredezettségét tovább fokozták, sürgetve az egységesen szervezett állam megteremtését.³⁵³ A területileg egységes, vármegyéken nyugvó államszervezet végül – a társországok autonómiája megőrzése, fejlesztése mellett³⁵⁴ – a dualizmus korában került megalkotásra.³⁵⁵

A vármegyékre összpontosítva elsődlegesen azt szükséges kiemelni, hogy Magyarországon azok léte és szervezetrendszere jóval túlmutatott, illetve meghaladta az államszervezés klasszikus, közigazgatási jellegű kérdéseit tekintettel arra, hogy az évszázados fejlődés eredményeként a vármegyék a központi kormányzattal szemben³⁵⁶ hamarosan inkább mellérendelt, semmint alá-fölérendelt viszonyba

352 Makray Aladár képviselő szerint: „[...] A jáász-, hajdú-, kun-, székely-, száász- szépeességi területek így lettek képesek, alig fűződve a köztörvények néhány gyöngye kötelékével az anya-országához, csaknem ugyanannyi államot alkotva az államban. [...]” – *KN-1875-VI.* 386.

353 Gulner Gyula az 1876. évi XXXIII. törvénycikk előadója szerint: „[...] a területi szabályozást régi idő óta sürgeti a közvélemény [...] mert csakugyan a területek mai szaggatott állapotában helyes, gyors és jó közigazgatást képzelni sem lehet [...]”. Hegyessy Márton képviselő érvelése szerint: „[...] az egész országban észlelhető azon területi rendetlenségeknek, [...] vannak megyék, melyeknek területei a 20 négyszög mértföldet s lakosaiknak száma a 25-50,000-et sem ütik meg; míg ellenben némely megye területe a 200 négyszög mértföld s lakosai száma az 500,000 felé jár, vagy ezen számot meg is haladja és egyes megyék területe több épen 18 darabból áll, a törvényhozás által mielőbb leendő megszüntetése s ehhez képest egy az egész országra kiterjesztett s minden legkisebb részleteiben kimerítőleg indokolt oly területi rendezés, melynél a törvényhozás kiváló figyelemre méltatta a területesség eszméjét s ha azt, hogy az állami élet minden funkcióinak, például a közigazgatási szolgabíróságnak, a járásbíróságnak, az adóhivatalnak, a hadkiegészítési kerületnek s a választókerületnek területei egybeessenek [...]”. A szabályozással kapcsolatban ellenvéleményt fogalmazott meg Földváry János képviselő: „Ezen törvényjavaslatnak a száaszföldre vonatkozó intézkedése tehát nem egyéb, mint a rász adminisztráció terjesztése Magyarországon. A törvényjavaslat ad a száaszoknak, száazados, száajáságos viszonyaik par excellence polgári életükből, fejlődött institutióik helyett elavult megyei önkormányzatot, választott megyei tisztviselőket és közigazgatási bizottságot. [...] alkot megyéket, ott, a hol arra szükség nincs, például Nagyiküllő megye mint Brassó megye; meghagy megyéket, melyeknek létjoguk és okuk nincs, mint Fogaras megyét és az apró székely törvényhatóságok; egyesít megyéket szélszerületlenül: például Belső-Szolnok-, Kővár-, Hunyad-, Zárándmegyék. Tehát alkot nagy megyéket, alkot kis megyéket és egyesít megyéket politikailag szélszerületlenül terv és irány nélkül.” – *KN-1875-VI.* 395–396.

354 FERDINANDY Gejza 1902. 160–189.

355 PÁL Judit: Közigazgatási egységesítések és a többes joghatóság felszámolása. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelhlyöld története III. kötet.* Budapest - Kolozsvár - Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont - Erdélyi Múzeum Egyesület - Haáz Rezső Múzeum, 2016. 245.

356 MÁRIÁSSY Béla: *Magyarország közjoga.* Győr, „Pannónia” Könyvnyomda, 1893. 211–212.

kerültek.³⁵⁷ Másképpen megfogalmazva, a vármegyerendszer szerepe ugyan az állam területi igazgatásának kérdésén nyugodott, annak gyökere, megszervezésének indoka abban lelhető fel, de az organikus államfejlődés eredményeként az az alkotmányosság őreként, a rendi hatalommegosztás bástyájaként, a központi hatalommal szembeni politikai mozgalmak alapjaként funkcionált, amely örökség egyes elemei a dualizmus korában is tovább éltek.³⁵⁸

A vármegyerendszer alapjait fellelhetjük a Szent István által megalkotott királyi vármegyékben, amelyek ekkor a központi királyi akarat területi és helyi szintű érvényesítését szolgálták, illetve ekkor az állam más, különleges jogállású területi egységekkel nem is rendelkezett.³⁵⁹ Ennek megfelelően az egységes vármegyerendszer az élükön álló ispánokkal és tiszttviselőivel³⁶⁰ hatékonyan biztosította a központi állami akarat helyi érvényesülését, az adók beszedését, a területi szintű bíráskodást a királybírákkal, a helyi katonai feladatok ellátását és a királyi birtokok igazgatását.³⁶¹ A királyi vármegyék autonóm nemesi évszázadok alatt átalakultak vármegyékké elsősorban a királyi birtokok eladományozásával átrendeződött birtokszerkezet során kialakult társadalmi-gazdasági rend változás eredményeként.³⁶² A folyamat kulcselemként a várjobbágyok, a szerviensek – a király szolgálatában álló birtokos fegyveresek – önálló nemesi renddé szerveződtek, amely rend a XIII. századtól fokozatosan átvette a királyi vármegye közigazgatási és igazságszolgáltatási feladatait, egyben lefektette a nemesi önzagazgatási rendszer alapjait, kialakítva a nemesi vármegyét.³⁶³ A folyamat egyik legfontosabb állomásaként II. András király 1222-ben kiadta az Aranybullát, illetve 1232-ben a kehidai oklevelet, amelyek biztosították a kialakuló nemesi rend bíráskodási jogait,³⁶⁴ majd alig pár nemzedék elteltével az országos jogokat elnyerő nemesség a szerveződő rendi Országgyűlés keretein belül nyert országos politikai felelősséget.³⁶⁵ A folyamat a XV-XVI. században zárul le véglegesen, amikor kialakult a nemesi vármegyei önkormányzatiság,³⁶⁶ a cizellált szervezetrendszerével és

357 TóTH Zoltán József 2014. 117.

358 TóTH Zoltán József 2014. 118., 121–122., 124.

359 TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903. 183–192.

360 TóTH Zoltán József 2014. 120.

361 TIMON Ákos 1903. 189–192.

362 TIMON Ákos 1903. 192–193.

363 TóTH Zoltán József 2014. 121–122.

364 TIMON Ákos 1903. 194.

365 TóTH Zoltán József 2014. 121.

366 KMETY Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest, Politzer-féle Könyvkiadó-vállalat, 1905. 28–29.

hatásköreivel.³⁶⁷ Ekkoriban tételesen is rögzült, hogy minden vármegyében élő nemes joga és kötelessége a vármegye önkormányzatiságában részt venni.³⁶⁸ Ezt követően a nemesi vármegye egyszerre volt a helyi önkormányzatiság kerete,³⁶⁹ illetve az állam igazgatási feladatainak területi szintű szervezeti egysége, ellátta az ítélkezés, a helyi jogalkotás, a közigazgatás és általános honvédelmi kötelezettségek összességét, valamint gyakorolta az ellenállás jogát.³⁷⁰ Ez utóbbi jog alkotmányos jelentősége abban foglalható össze, hogy a vármegyék joga és egyben kötelessége volt a törvények – azaz a rendek és a király által együttesen meghozott jog – végrehajtása, de e kötelezettség nem állt fent az Országgyűlés által meg nem szavazott törvények, határozatok esetében.³⁷¹ Amennyiben az Országgyűlés által meg nem szavazott törvény vármegyei végrehajtása mégis megtörtént, úgy a vármegye nemessége testületileg veszítette el kiváltásos jogállását, nemességét.³⁷² A fentiek egyebekben a királlyal szembeni hűség követelményéből is levezethetők voltak, elvégre a királyi esküben vállalt törvények és szokások megtartása kizárólag akkor volt lehetséges, ha azzal szemben az uralkodó nem foganatosított intézkedéseket, hozott rendeleteket, következésképpen a vármegyék alkotmányos joga és a királlyal szembeni kötelezettsége volt a végrehajtás megtagadása.³⁷³ Mindezeknek megfelelően a vármegyéknek valamennyi királyi rendeletet össze kellett vetniük az ország törvényeivel és szokásaival, és csak azoknak voltak kötelesek engedelmeskedni,³⁷⁴ amelyek nem álltak ellentétben azokkal, kifejlesztve a halogatás, az ellenőrzés jogát, azaz a *vis inertiae*-t.³⁷⁵

A nemesi vármegye összetett szervezettel rendelkezett, amelyet tisztviselői és testületei alkottak.³⁷⁶ A vármegye jogai – különösen a Habsburg-ház idején – tettek szert alkotmányjogi jelentőségre, hiszen sikerrel védték meg a magyar közjogi berendezkedést és akadályozták meg a bécsi abszolutista törekvések érvényesülését.³⁷⁷ A vármegye legfőbb testületi szerve volt a közgyűlés, illetve a törvénykezést ellátó *sedria*.³⁷⁸ A közgyűlésen minden nemes nem csak hogy részt

367 TIMON Ákos 1903. 660–683.

368 TÓTH Zoltán József 2014. 121.

369 TIMON Ákos 1903. 194.

370 TÓTH Zoltán József 2014. 121–124.

371 TIMON Ákos 1903. 668–669.

372 TÓTH Zoltán József 2014. 121.

373 TÓTH Zoltán József 2014. 121–122.

374 TIMON Ákos 1903. 668–669.

375 TÓTH Zoltán József 2014. 121–122.

376 TIMON Ákos 1903. 673–683.

377 TÓTH Zoltán József 2014. 118., 122.

378 TIMON Ákos 1903. 661–664.

vehetett, hanem az egyenesen kötelezettsége is volt, azaz a nemesség e testületben a – függetlenül rangtól és birtoknagyságtól – döntési, döntést befolyásoló jogkörrel bírt.³⁷⁹ A vármegyei közgyűlés hatáskörébe nem csak a helyi, hanem az országos kérdések megvitatása is tartozott, itt döntöttek a helyi jogalkotásról, a tisztviselők választásáról, a különböző vármegyei ügyek és feladatok ellátásáról és a *vis inertiae* alkalmazásáról.³⁸⁰

A királyi vármegyék élén kezdetben az ispán állt, azonban a vármegyéket már a XIII. századtól nemcsak ő, hanem a helyettese az alispán, valamint a szolgabírák együtt irányították.³⁸¹ A vármegyei tisztségek közül a főispán, az alispán, a szolgabírák, a táblabírók megbízása kiemelendő,³⁸² amely feladatok ingyenes ellátása nemesi kötelezettség, azaz *nobile officium* volt.³⁸³ A főispán feladatai a nemesi vármegye térnyerésével átalakultak. A főispán a király akaratának helyi, illetve a vármegye érdekeinek udvari képviselőjéért volt felelős,³⁸⁴ illetve a vármegyei törvényszék elnöki tisztségét látta el.³⁸⁵ A XIV. századtól létező örökös főispán – például a mindenkori esztergomi érsek Esztergom vármegye, a nádor Pest-Pilis-Solt vármegye örökös főispánja volt – mellett kialakult az örökletes főispán intézménye, amely egyes főrendi családok által örökletesen betöltött, adott vármegyéhez kötött főispáni tiszteletet jelentette.³⁸⁶ Az abszolutista kormányzat szellemében II. József uralkodása alatt, majd a reformkorban a főispánokat királyi biztosokkal, valamint adminisztrátorokkal cserélték fel különösen az ellenzéki vármegyékben.³⁸⁷ Az egységes vármegyerendszer megteremtését követően a főispán a kormány által jelölt, a király által kinevezett tisztviselő volt,³⁸⁸ a cím jelenleg a vármegyei kormányhivatal vezetőjét illeti.

Az alispán kezdetben az ispán által maga választott helyettese és megbízottja volt, amely kinevezést 1486-ban akként korlátoztak, hogy ekkortól csak a vármegyei nemesség tagjaiból volt személye kiválasztható.³⁸⁹ Az alispán 1548-tól vált véglegesen a vármegye nemesei közül választott tisztviselővé, ekkortól vált

379 TóTH Zoltán József 2014. 121–122.

380 TIMON Ákos 1903. 662–673.

381 TIMON Ákos 1903. 189–192., 195–197.

382 TIMON Ákos 1903. 673–683.

383 TóTH Zoltán József 2014. 121.

384 TIMON Ákos 1903. 673–679.

385 TóTH Zoltán József 2014. 122.

386 TóTH Zoltán József 2014. 122.

387 TóTH Zoltán József 2014. 122.

388 TóTH Zoltán József 2014. 122.

389 TIMON Ákos 1903. 679.

a vármegye önkormányzatiságának a főispántól független letéteményesévé,³⁹⁰ irányítójává, szervezetének vezetőjévé.³⁹¹ A szolgabírák – bírói tisztük mellett – a járások mint a vármegyén belüli területi igazgatási egységek vezetői voltak, ugyanakkor a kerületekre osztott járásokban főszolgabíró és alszolgabírák teljesítettek szolgálatot,³⁹² A szolgabírói tisztség nemesi kötelezettségként választással egy évre került betöltésre, amely megbízatást csak büntetés terhe mellett lehetett visszautasítani.³⁹³ Vármegyei tisztviselők voltak még az esküdtek,³⁹⁴ akik nem csak az igazságszolgáltatásban vettek részt, hanem a vármegyei közgyűlés által választott tisztviselőkként az alispán és a szolgabírák ellenőrzésére is hivatottak voltak.³⁹⁵ A XVII. századtól a jogot jól ismerő, a bíraskodásban részt vevő rendkívüli esküdteket is választott a vármegye, akik táblabírói címet nyertek.³⁹⁶ A vármegyei jegyző a vármegye írásbeli teendőinek ellátásáért felelt³⁹⁷ a közgyűlés és a vármegyei törvényszék jegyzőkönyvezőjeként írásba foglalta az ítéleteket, a vármegye rendeleteit, emellett oklevelet állított ki, és hiteleshelyi tevékenységet is végzett.³⁹⁸ A vármegye jogásza a tiszti ügyész volt, a XVIII. századtól a vármegyéknek volt főorvosa, sebésze és bábája is.³⁹⁹

Jókai Mór korában a nemesi vármegye virágkorát élte, a reformkorra kikristályosodott nem csak a szervezetrendszere, hanem hatáskörei által hangsúlyossá vált alkotmányvédő funkciója is.⁴⁰⁰ A követküldés rendszere és a nemesség aktív cselekvő közjogi szerepvállalása által a vármegye az országos politika meghatározó tényezőjévé vált, miközben továbbra is ellátta a területi közigazgatás feladatait, jogot szolgáltatott, közvetítette az uralkodói és állami érdekeket, vagy éppen megtagadta azok végrehajtását.⁴⁰¹ A vármegyék jogai és hatáskörei közül ebben az összefüggésben a követküldés, követutasítás és visszahívás joga emelhető ki. A vármegye nemessége a rendi Országgyűlésben követi útján vett részt, akik minden esetben a vármegye közgyűlése akaratát tolmácsolták, általuk a vármegyei akarat

390 TIMON Ákos 1903. 679–681.

391 TÓTH Zoltán József 2014. 123.

392 TÓTH Zoltán József 2014. 123.

393 TIMON Ákos 1903. 681.

394 TIMON Ákos 1903. 682–683.

395 TÓTH Zoltán József 2014. 123.

396 TÓTH Zoltán József 2014. 123.

397 TIMON Ákos 1903. 683.

398 TÓTH Zoltán József 2014. 123.

399 TÓTH Zoltán József 2014. 123.

400 MÁRIÁSSY Béla 1893. 212.

401 STIPTA István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 7–8.

külön feliratként, javaslatként – közvetett módon akár törvénykezdeményezés-ként – meg is jelenhetett a törvényhozásban, illetve az udvarban.⁴⁰² A vármegyék ezáltal ténylegesen az alkotmány védőbástyáiként működtek.⁴⁰³

A reformkorban a vármegyék rendi nemesi jogálláson nyugvó rendszere alapvetően állt ellentétben a jogegyenlőség liberális felfogásával, illetve a reformellenzék több modernizációs programjával, következésképpen azok jövőbeni szerepét illetően éles vita bontakozott ki a vármegyei autonómia pártján álló úgynevezett municipalisták és a vármegye hatáskörei csökkentésével a nyugati parlamentarizmust meghonosítani kívánó úgynevezett centralisták között.⁴⁰⁴ A két csoport között annyiban egyetértés állt fent, hogy az alkotmányosság alapjait védő vármegyék alapvető fontossággal bírtak, de a vármegyei rendszer hibái egyre inkább szembetűnők voltak, így reformellenzék centralista képviselői a rendi államszervezet helyébe állítandó modern, a hatalommegosztás elvén és a jogegyenlőségen nyugvó népképviselői rendszer és egységes állam előnyeit hangsúlyozták.⁴⁰⁵ Álláspontjuk szerint a politikai élet középpontjába a törvényhozást szükséges állítani, a neki felelős kormányzattal, szabadságjogokkal, kodifikált jogrendszerrel, elvetve a kiváltságos rétegek kizárólagos képviseletén alapuló – a követutasítás okán a követek politikai akaratát, így felelősségét teljesen figyelmen kívül hagyó – rendi országgyűlést, ahol egyebekben a vármegyei követek számának azonossága okán a kisebb vármegyék akarata felülreprezentált volt, azaz a rendszer már ekkor is egyenlőtlennek volt tekinthető.⁴⁰⁶ A modern államszervezési elveket szintén elfogadó municipalisták elismerték a centralista kritika létjogosultságát, ugyanakkor a központi hatalommal szemben kiemelték a vármegyei önkormányzatiság ellensúlyi szerepét, vallva, hogy a népképviselői rendszer, a jogegyenlőség alapjain nyugvó állam céljaikkal nem ellentétes, miközben mellettük egy harmadik, ókonzervatív irányzat a vármegyék fokozottabb központi ellenőrzése mellett tett hitet.⁴⁰⁷

Az 1848. évi április törvényekkel megvalósított alkotmányos forradalom egyik eredményeként került megalkotásra az 1848. évi XVI. törvénycikk a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról. A törvény preambuluma rögzítette a vármegyék alkotmányos védőbástya szerepét, ugyanakkor meghirdette az új köz-

402 STIPTA István 1995. 8–11.

403 STIPTA István 1995. 10.

404 NAGY J. Endre: Magyar államélet a XIX. században. A centralisták és a municipalisták vitája. *Jogtörténeti Szemle*, 2019/1. 19–20.

405 STIPTA István 1995. 10–12.

406 STIPTA István 1995. 10–12.

407 STIPTA István 1995. 13., 25–27.

jogi alapokra helyezett állam közigazgatása újjászervezésének programját is.⁴⁰⁸ A forradalom és szabadságharc eseményei okán e kötelezettségének a törvényhozás csak a dualizmus korában tehetett eleget a megyerendezés során,⁴⁰⁹ bevezetve a törvényhatóságokon alapuló önkormányzatok rendszerét.⁴¹⁰ A területi rendezés végrehajtását követően az 1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról a középszintű igazgatás szerveként a törvényhatóságot jelölte meg, amely alatt a vármegyét és a törvényhatósági jogú várost értették,⁴¹¹ míg a közigazgatás alsó fokán a községek álltak.⁴¹² A vármegyei önkormányzatiság a jogalkotás és a végrehajtás során alapvetően fennmaradt, bár a kormány beavatkozásának lehetőségei⁴¹³ jelentősen megnövekedtek.⁴¹⁴ A vármegye szervezetét illetően cenzusos választójog mellett érvényesült az úgynevezett *virilizmus*,⁴¹⁵ amely szerint a törvényhatóság bizottsága⁴¹⁶ felerészben a törvényhatóság területén legtöbb egyenes államadót fizető állampolgárokból állt.⁴¹⁷ A vármegye hatásköre a modern államszervezési elveknek megfelelően kiterjedt a vármegye belügyeinek önálló intézésére, az állami közigazgatás közvetítésére⁴¹⁸ és egyes politikai ügykörökre.⁴¹⁹ Ennek megfelelően a közgyűlés döntött változatlanul a vármegyei költségvetésről, a tisztségviselők megválasztásáról,⁴²⁰ illetve jogalkotó hatáskörében a szabályrendelet-alkotásról, illetve egyedi ügyekben törvényhatósági határozatokról.⁴²¹

A törvényhatóságok élén a kormány megbízottjaként az uralkodó által a belügyminiszter előterjesztése alapján kinevezett főispán állt.⁴²² A főispán általános elnöki teendők mellett szervezési, ellenőrzési, rendelkezési és fegyelmi hatáskörökkel rendelkezett.⁴²³ A főispán a törvénybe vagy miniszteri rendeletbe

408 STIPTA István 1995. 37–40.

409 PÁL Judit 2016. 245.

410 KMETÝ Károly 1905. 28–30.

411 KMETÝ Károly 1905. 30–32.

412 MÁTHÉ Gábor: A többfokozatú területi igazgatás: megye, járás, községi modell. A középszintű és helyi igazgatás. In.: HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, Nemzeti Közszerolálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014. 243–250.

413 MÁRIÁSSY Béla 1893. 214.

414 MÁTHÉ Gábor 2014. 243–245.

415 KMETÝ Károly 1905. 45–55.

416 BONCZ Ferencz: *Magyar államjog*. Budapest, Az Athenaeum R. Társ. Kiadása, 1877. 342–347.

417 MÁTHÉ Gábor 2014. 244.

418 BONCZ Ferencz 1877. 347–353.

419 KMETÝ Károly 1905. 34–37.

420 MÁTHÉ Gábor 2014. 244–245.

421 KMETÝ Károly 1905. 37–42.

422 KMETÝ Károly 1905. 78–80.

423 KMETÝ Károly 1905. 81–83.

ütköznek, avagy az állam érdekeire sérelmesnek tekintett közgyűlési határozatokkal szemben elrendelhetette azok felterjesztését felülvizsgálat érdekében, azaz ilyen határozat csak a miniszteri jóváhagyás után volt végrehajtható.⁴²⁴ Főispáni mérlegeléstől függhetett továbbá a vármegye változatlanul alispánnak nevezett első tisztviselője intézkedéseinek sorsa is, továbbá a főispán kivételes jogköre alapján elrendelhetett végrehajtást, az esetleg ellenszegülő tisztviselőket akár fel is függeszthette.⁴²⁵ A visszaélések elkerülését a főispánért felelős kormány az Országgyűléssel szembeni politikai felelőssége biztosította, valamint maguk az önkormányzatok panaszjogot is kaptak.⁴²⁶

A törvényhatóságot változatlanul az alispán vezette,⁴²⁷ aki minden olyan ügyben eljár, amit nem utaltak más szerv hatáskörébe.⁴²⁸ A tisztviselői karhoz tartozott a főjegyző, a tiszti főügyész, az árvaszéki elnök és az állami szakigazgatás beosztott tisztviselői, továbbá a főszolgabírák és a szolgabírák,⁴²⁹ akik a járásokban teljesítettek szolgálatot⁴³⁰ ekkor már elsőfokú államigazgatási hatósági szervként.⁴³¹ A vármegyében jelentős testületi szervként működött a közigazgatási bizottság,⁴³² amely biztosította az önkormányzati igazgatás és az állami szakigazgatás szervei közötti együttműködést és koordinációt.⁴³³

A hatályos jogot illetően rögzítendő, hogy a helyi önkormányzatok alapjainak újjáteremtése 1990-ben történt meg, az azt megelőző időszakban működő tanácsrendszer 1971-ig államhatalmi, 1971-et követően képviseleti és államigazgatási szerveknek minősültek.⁴³⁴ A szovjet modellt követő tanácsrendszerben⁴³⁵ önkormányzatiságról nem lehetett szó. Napjainkban a helyi önkormányzat, így a vármegye is a közjogi hagyományokhoz híven egyszerre alkotmányjogi és közigazgatási jogi fogalom,⁴³⁶ amelynek tartalmát a sarkalatos 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól határozza meg. A törvény rész-

424 MÁTHÉ Gábor 2014. 244–245.

425 MÁTHÉ Gábor 2014. 245.

426 MÁTHÉ Gábor 2014. 245.

427 MÁRIÁSSY Béla 1893. 214.

428 MÁTHÉ Gábor 2014. 245.

429 KMETY Károly 1905. 86–100.

430 MÁTHÉ Gábor 2014. 245.

431 KMETY Károly 1905. 100.

432 KMETY Károly 1905. 64–77.

433 MÁTHÉ Gábor 2014. 245.

434 ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013. 391.

435 HALÁSZ József: Államépítés a népi demokrácia rendszerében. *Jogtudományi Közlöny*, 1985/4. 170–172.

436 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 391.

letesen szabályozza a feladat- és hatáskörgyakorlásra, a szervezetre, a pénzügyi és anyagi feltételekre, a központi állami szervek és a helyi önkormányzatok kapcsolatára, valamint a társulásokra és a területszervezésre vonatkozó rendelkezéseket, egyben azok jogszerű gyakorlását alkotmánybíróági és bírósági védelemben részesíti azzal, hogy az önkormányzati jog már nem alapjog, hanem annak egyes elemei alapjogi kötődésűek.⁴³⁷ Mindezek értelmében a helyi önkormányzatok az egységes közhatalom részei, és így rendelkeznek autonómiával, amelynek egyes elemei párhuzamba állíthatók a dualizmus kori vármegyerendszerrel, míg mások szükségképpen napjaink társadalmi-gazdasági-jogi környezetében és összefüggésrendszerében értelmezhetők. A történeti alkotmány szellemiségének fontossága okán az Alaptörvény tizenegyedik módosítása a megye elnevezés helyett egyebekben visszaállította e körben a vármegye elnevezést.

4.3. Jókai Mór és a vármegye

Jókai Mór a vármegye kérdésével több képviselőházi beszédében foglalkozott, amelyek közül kiemelendő az 1880. március 16-án elhangzott beszéde, amelynek különlegességét az a tény adja, hogy Jókai Mór a mai fogalmaink szerinti külföldi jogi modellek átvételét, az úgynevezett *legal transplant* intézményét kritizálta, miközben hangsúlyozta a tisztviselők és a nemzetiségi nyelvek elsajátításának kérdését, illetve a nepotizmus káros hatásait is:

„[...] Arra nézve, hogy Magyarországon ezen általános kinevezési rendszer lehessen behozva, nem elég az idevágó theoreticus könyveket végig olvasni, mert hiszen lehet Németországban, Franciaországban ezen eszmét egy tollvonással meghonosítani, Sziléziából át lehet Westfáliába tenni a közigazgatási hivatalnokot, ugyanaz lesz, a mi ott volt. De nálunk, méltóztassék meggondolni a nemzetiségi viszonyokat. Hiszen egy tisztviselőt, a ki jó szolgabíró volt Zólyommegyében, nem lehet letenni Krassóba, mert az ottani lakosoknak nyelvét nem fogja megérteni. A nemzetiségi kérdés előttünk még sokáig fog állni. Én a magyar államiság eszméjét mindazokban az intézményekben, a melyek eddig keresztül vannak vive, pártolom és helyeslem; de annak kiterjesztését úgy, hogy az, mint kényszer nyomja a nem magyar ajkú nemzetiségeket, odáig kiterjesztve látni, hogy a nép a tisztviselőjét idegen embernek, ellenségének tekintse, sem hasznosnak, sem lehetőnek nem tartom. S ez lenne azután az igazi veszély a hazára úgy, mint a trónra nézve is. Az állami közigazgatás teljes következetességű keresztülvitelére, három alternative áll előttünk; az egyik az, hogy

437 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 395–396.

vagy olyan tisztviselőket küldenek ki a központból, tekintet nélkül azon nép nyelvére, a mely azt a vidéket lakja, a milyeneket a kormány éppen legjobbnak talál, tehát kényszeríti minden nemzetiséget, hogy ezen tisztviselőnek a nyelvét sajátítsa el. Vagy a másik alternatíva: a tisztviselőnek qualificatói közé tenni, hogy ő értse azon népek nyelvét, a mely közé mint tisztviselő menni akar. Ez azonban éppen megfordított chauvinismus volna, a mennyiben mi kénytelenek volnánk arra kötelezni azokat, kik tisztviselői pályára készülnek, hogy már az iskolában tanulják meg azon különböző nyelveket és így ők a franczia, az angol, a német, a görög nyelv helyett, tanuljanak ezentúl rusznyákul, tótul, szerbül és románul s ezekből exament tegyenek, mert a képzéshez ez okvetlenül szükséges a dislocatió szabadságánál fogva. A harmadik alternatíva: azon vidékekből szemelni ki tisztviselőket és azokat nevezni ki, kik az ott lakó nép nyelvét értik. Ha ezt az alternatívát fogadjuk el, akkor ugyanott vagyunk, a hol most. Ugyanazok a cliquek, ugyanaz a nexus fogják teremteni a tisztviselőket, a melyek ezt ma teszik. [...].”⁴³⁸

Jókai Mór a Képviselőházban 1881. október 12-én tartott beszédében lényegében véve a fenti alapokon a professzionális közigazgatás mellett állt ki, képesített hivatalnokréteggel, miközben hangsúlyozta a közvagyon megóvásának fontosságát:

„[...] Fődolognak tartom én a jó közigazgatásnál a hivatalnok képességeinek követelményét. E nélkül más rendszer mellett is ott leszünk, a hol most vagyunk: ugyanazon anyag, ha hibás, átfogja hozni a hibáit az új rendszerbe is, miután népünk nyelvkülönbsége miatt minden embert ott lehet csak közigazgatási hivatalnoknak megtenni, a hol a nép nyelvét érti s ennek folytán ismét csak a megyék fognak candidálni. A harmadik kétségem [...] miszerint az a közvagyon s különösen az árvapénztárak kezelésénél megbízhatatlan, el fog-e enyészni, ha nem választott tisztviselők lesznek [...].”⁴³⁹

Jókai Mór a Képviselőház 1889. november 26-i ülésén a Kiegyezés korának és eredményeinek ismertetése során külön is kiemelte a határőrvidékek vármegyei rendszerbe integrálása mellett a közigazgatási jog további megújításának szükségességét:

„[...] A határőrvidék bekebelezése által Magyarország elérte teljes alkotmányos kormányzat alá rendelt területi kiegészítését. Fővárosunk kifejlődése beszél a korszakról minden szép szavaknál ékeesebben. Jól tudom én, hogy a korszak még befejezve nincsen. [...]

438 KN-1878-XI. 132.

439 KN-1881-I. 46.

*Jól tudom, hogy a legnehezebb feladatok még ezután következnek. Most következik még az administratio reformja. Előre jelezve látom, hogy a kormány az ellenzék két árnyalatának egyike által, akár az államosítás, akár a megyei önkormányzat elvéhez hajlik, kíméletlenül meg fog támadtatni; de kétszeresen kíméletlenül s mind a két fél által, ha kitalálja azt a rendszert, mely az államosítást az önkormányzattal összhangba tudja hozni. Pedig tartok tőle, hogy kitalálja. [...]*⁴⁴⁰

Jókai Mór végezetül az 1891. október 22-én tartott képviselőházi beszédében a vármegyei közigazgatás elégtelenségét illetve kritikával, különösen a közszolgálati életpálya bizonytalanságaiból fakadó nehézségekre, a hivatástudat hiányaira mutatott rá:

*„[...] Hogy megyei közigazgatásunk sok kívánni valót hagyhatna, azt, úgy hiszem, mindnyájan elismerjük; maguk a municipalisták is, ámbár más módon, de bizonyosan kívánnak valami előmenetelt, valami sanálását az eddigi bajoknak. De ezen bajoknak legelső kútforrása az, hogy hiányzik a, hozzá való emberanyag. A megyei hivatalok bizonytalansága, a visszatérő restauratiók esélyei miatt a megyei közigazgatási hivatalokra vagy olyan ember vállalkozik, a ki más pályán semmikép nem boldogulhatott, vagy olyan, a kinek elég vagyona van, hogy a mellett megélhet másból és nem törődik azzal, hogy van-e ez a hivatalba, de úgy is veszi aztán e hivatalt, mint mellékes foglalkozást; vagy pedig olyan, a ki biztosítva van a megyei nexusnál s családi összeköttetésnél fogva, hogy holtig meg fogja tarthatni azt a hivatalt, a melynek pályájára lép. Mind e három kategoria gyenge; hiányoznak azon erőteljes elemek, a kik már elejétől fogva missioval bíznák rá, a kik arra készültek, hogy a megyei közigazgatást kezükbe vegyék. [...]*⁴⁴¹

Jókai Mór regényeiben a vármegye a legtöbbször díszletnek, színpadnak tűnik, ugyanakkor több történetben a látszatkereteket meghaladó olyan tér, amely a történet megértése és összefüggésekbe helyezése mellett a hősök jellemének fejlődését, kiteljesedését is szolgálja. Az 1870-ben – azaz pontosan a vármegyerendezés kezdetén – megjelent, a köztudatban kevésbé ismert a „**Régi jó táblabírák**” című regény⁴⁴² „Valami előszóféle” címet viselő bevezetőjében a reformkori vármegyék-

440 KN-1887-XIV. 118–119.

441 KN-1887-XXVII. 190.

442 A regény főhőse Fenyéry Endre, akinek történetén keresztül ismerjük meg a reformkori vármegyék életét. Az antihős Krénfy Adolf, a brenóci Maróth grófi uradalom bérlője, aki a környék lakosságát üzleteivel lényegében véve kizsigereli. Tekintettel arra, hogy Krénfy nem hajlandó a környék éhezőin segíteni, Fenyéry erőszakkal osztja szét felhalmozott javait az

ről, alkotmány védő szerepük mellett a helyi közügyek ellátását biztosító és azon feladatokat ténylegesen végrehajtó táblabírákról ekként emlékezett meg:

„[...] Mik voltak hát azok a táblabírák? [...]

Ha közbész, ha Isten csapásai látogatták az országot, folyók kiáradtak, mostoha évjárás volt, jégeső, tűzvész, ragály rémité a népet, kiknek szívét szólítá fel a könyörület áldozatokra? Kikhez fordult a közfélelem vigasztalásért?

A régi jó táblabírákhoz.

Ha ércakarattal, törhetlen lélekkel kellett küzdeni e rokontalan nép nemzeti lételéért, ki pazarlá erejét a tettek legfáradtságosabb mezején?

A régi jó táblabírák.

Bölcsességgel – kevés pénzzel – sok becsülettel ki igazgatta a közügyeket, ki ügyelt az igazság szentségére, ki torolta meg a magánsérelmeket?

A régi jó táblabírák.

Ki őrizte meg a nép szűz erkölceit, mívelődési hajlamát, szent honszeretetét? Ki járt legelől vallás, tudományok, erények utain?

A jó öreg táblabírák.

És végre kik voltak azok, kiknek köszönheti a magyar, hogy a nyolcszáz évi viszontagság alatt el nem olvadt, mint a völgybe gördült hófuvatang, hanem midőn főurai elhagyták, köznépe elfogyott, vagy mit sem számlált, mégis megélt, felvirult, megerősödött?

Mind, mind ezek a kitréfált, kinevetett, elpusztult, örök nyugalomra tett ódon táblabírák.

A táblabíró volt az ország közigazgatása, közgazdászata, mérnöke, vízszabályozója, törvényhozója, bírása, ügyvéde, orvosa, költője, tudosa, könyvcsinálója és könyvmegvevője.

Most mindezekre külön ember születik: a jó régi táblabírák az emlékezetből is elmúltak már. [...]”

A vármegyei önkormányzatiság lényeges elemei felfedezhetők **„A névtelen vár”** című regény **„Nyolcadik rész. A magyar inszurrekció”** című részében:

„[...] Ha pedig jól tanul, lehet belőle „vármegye ura”, alispán, még nádorispán is! [...] A nemesember számára van hozva az egész hármass törvénykönyv, az ő ügyeit

éhezők között, így büntető eljárás indul ellene. A regény második tartalmi részében Krénfy ügyeskedései kerülnek középpontba az uradalom megszerzése érdekében, amelyben szerepet nyernek különböző bűncselekmények, azok nyomozása is, míg a mellékszereplők sorsa is kis kivétellel tragikus fordulatokkal végződik.

intézi el a szolgabíró, a törvényszék, a királyi tábla és a hétszemélyes; a parasztét az urbarium és az úriszékek. [...] Ő tanácskozik a megyeház termében, ő választ tisztségviselőt, országgyűlési követet a megyeház udvarán, ő ad utasítást a követeknek, s ha azok tetszése ellen dolgoznak a diaetán, hazaparancsolja őket. A diaeta csak szuverén, de a nemesség: diktátor! [...]

E korszakról, a vármegye szerepéről, az alispán feladatairól emlékezik meg a már a neoabszolútizmus korában játszódó „**Az új földesúr**” című regényben a korábbi alispán, Garanvölgyi Ádám a „IV. Akik egymást meg akarják enni” című fejezet soraiban:

„[...] Valaha e megyének választott kormányzója voltam huszonnégyszer éven át, minden három évben újra megválasztva, s osztottam igazságot ismerős törvények szerint, tartottam rendet jó sikerrel, védelmeztem szóval, tettel, ami az országnak becses volt. Ez elmúlt. Az első évben sokszor jött, mintha álmodnám, hogy be kell mennem a székvárosba, közgyűlés lesz; nagy tárgyak fordulnak elő. Ejh, balgaság; vége van már. El „kell” felejtetni! És én el „tudtam” felejtetni. [...]

Az „**És mégis mozog a föld**” című nagyregényben a vármegye szintén alapvetően díszletként jelenik meg, mégis a „*Kortesdolgok és családi bajok*” című fejezet különös betekintést nyújt a reformkori politikai életbe, a főispán kettős szerepébe, illetve a vármegyei tisztségviselés nemesi kötelezettségébe, a kormányzat és a reformellenzék helyi küzdelmeibe:

*„[...] ** megyében, melynek Decséry volt a főispánja, ősidőktől fogva nem volt konzervatív párt soha. Éppen azért a tens rendeknek, minthogy semmi ellenmondójuk nem volt, igen csendesek voltak a gyűléseik, higgadtak a tanácskozmányaik, s legillendőbb hangon fogalmazták a határozataik. [...]*

Egyszer aztán a bécsi udvari kancelláriában azt határozták el, hogy minden megyében, ahol még nincs, meg kell alakítani a konzervatív kormánypártot: a főispánok azért vannak a világon, hogy ezt tegyék. [...]

*Konzervatív pártot pedig kellett csinálni ** megyének, akárhogy.*

Hiszen lehet „akárhogy”. Van ott egy sereg prelátus, egynehány főúri gazdatiszt, akadnak községekkel nem egyező jegyzők, egy csomó hivatalvadász fiatalember, talán egy kis sértett hiúság is szolgáltat némi kontingenst, és legvégül ideparancsolhatók más megyékből olyan hű barátok, akik ebben a megyékben is bírnak fekvő vagyonnal, hogy a publikus téren tegyék meg a maguk kötelességét. Ily elemekből aztán csak megalakul, ha nem is egy tábor, de legalább egy falanx, mely bolond kedvét találja

abban, hogy az egész vármegye minden szellemi ütlegeit felszedje a hátára minden gyűlés alkalmával.

*Ezen eljárásból származott azon eset, hogy Jenőy Benjámin úr is megkapta az intést, miszerint nem azért hagyatott helyben legmagasabb helyeken majorescová tétele, hogy otthon ápolja a tyúkszemait, hanem hogyha úgy kívántatik, a kellő időben jelenjen meg ** megyében, s segítsen a józan pártot nagybecsű személyével öregbíteni. [...]*

A „**Köszívű ember fiai**” nagyregényben a vármegye, pontosabban annak közgyűlése az egyik főhős és az egyik antihős, Baradlay Ödön és Rideghváry Bence első nyílt összecsapásának helyszínéként sorsfordító. A vármegyei közgyűlés színpada előtt élénk táru az örökletes főispán intézménye mellett az alkotmányos vármegyerendszer és az alkotmányellenes adminisztrátori rendszer feszültsége is, amelyet „Az első lépcső „ama” magaslathoz” című fejezetben olvashatunk:

„[...] azon a történelmi nevezetességű megyegyűlésen, mely a nemesdombi kézfogó után harmadnapra a Baradlay főispánok megyéjében Rideghváry adminisztrátor elnökelete alatt megtartatott. Nevezetes, epochális gyűlés volt az. Az egymással földszarkilag ellenkező vélemények szóvivő hősei adtak ottan egymásnak lovagias találkozót. [...]

Az ülés napján már kora hajnalban, dacára a zord időnek, megjelent a megyeház kapuja előtt a fehér és fekete tollas sereg egyszerre. Amaz volt a haladó, emez a maradi párt jelvénye, s kérte a gyűlésterembe bebocsáttatását. [...]

A fehér tollas párt egy erőlyes tiltakozást akart keresztülrészakolni az alkotmányellenes adminisztrátori rendszer ellen. [...]

Ennek ellenében a fekete tollas pártnak az a hadi taktikája volt, hogy tizenöt vármegyéből összehordatta a legunalmasabb, a legneveltségesebb szónokokat, akiknek fárasztó, lapos és barokk beszédei által paralizálta a fehér toll lelkesítő, gyűjtő szónoklatait, elhúzta a határozathozatalt a délután étvágyingerlő, késő óráira, félreterelte a tanácskozmányt a napirenden forgó kérdésről, szökésre csiklandá a türelmetlen közönséget - és lopta az időt. [...]

- A fehér tollasok új manővert csináltak. Eddig mindig azt követték, hogy a legbékeszeretőbb embereket tolták a középre, akik, ha a mieink valamit akartak kezdeni, az övéiket a verekedéstől visszatartsák. Most pedig megfordították a rendet. A leg híresebb verekedő népet, a béledi korteseket állították a mi népeinkhez legközelebb.

- No? És?

- No és a mieink azt mondják, hogy a közügyért szívesen beverik a más fejét; de a maguk fejét nincsen kedvük beveretni a közügyért. Nem lehet őket semmi tettelességre biztatni.

- Gyáva fickók - mormogá Rideghváry, s a csengettyűhöz nyúlt.

Az eddig alkalmazott hadicselek mind nem sikerültek. [...]

Következett az ötödik eszköz: az ülés feloszlata. Rideghváry megrázta a csengettyűt, s elkezdte a hozzá legközelebb állóknak egész csendes hangon előadni, hogy ilyen zaj és ingerültség mellett a higgadt tanácskozás folyama fenn nem tartható s a többi...; de alig ért mondata közepére, midőn bámulva vette észre, hogy egyszerre elcsendesült minden lárma; olyan hallgatás állt be rögtön, hogy a légydongást meg lehetett volna hallani. [...]

- Most nincs zaj - monda epésen -, de mihelyt folytatni fogjuk a tanácskozmányt, ismét lesz. A gyűlés szenvedélyessé vált. Én élek elnöki jogommal, s az ülést feloszlatom. [...]

- Tessék elhagyni az elnöki széket, ha úgy tetszik, de mi akkor helyettesíteni fogunk elnököt, és folytatjuk az ülést.

Erre azután száz meg száz hang ismételte:

- Folytatjuk a gyűlést! Tessék elmenni, ha tetszik! Elnököl az alispán! [...]

- Ez nyílt ellenszegülés a felsőbbség tekintélyének! Ez törvényszegés! [...]

- S nekünk van hatalmunk e féktelenségnek elejét venni. Ha a karok és a rendek az ülés feloszlatajának ellenszegülnek, én fegyveres erővel fogom önöket szétesztatni. [...]

Az ónodi gyűlés óta nem történt az, hogy tanácskozó hazafiak egymás ellen ki-rántsák kardjaikat bárminő gyűlésteremben; csak akkor szörnyedt el mindenki, mikor a vértől elborított alakokat látta tántorogva székeikről felugrálni, tisztos, békés, ősz hazafiatat a zöldasztal mellett megsebesítve, a földre letiporva s a vértől fecskendő kardokat a légben.

Hanem a másik percben aztán az elszörnyedésnek más hangja is támadt. A zöldasztal ülnökei szintén kardot viseltek oldalaikon, fiatal joggyakornokok ugráltak segélyükre az ősz táblabíráknak, s támadt egy oly ádáz ordítás, kardcsattogás, dulakodás a gyűlésteremben, aminőnek soha hírért sem hallotta senki, és mindez az adminisztrátor úr legméltóságosabb színe előtt és jóváhagyásával. [...]

De hát a fegyveres pandúrsereg hol maradt? [...]

Abban a pillanatban, amelyben a gyűlésterem ajtajából a főbíró bekiáltott a pandúrokra: „utánam, pandúrok!”, a főispáni lakosztály belsejéből, az ellenkező ajtón egy ifjú, délceg alak lépett ki e szobába.

Az Baradlay Ödön volt. [...]

- És most hagyja ön el e helyet! E szék az én őseim széke. Ön ebbe a főispán be-tegsége tartamáig lett behelyezve. A főispán meggyógyult! [...]

A hatalmas úr eltiűnt, s az elnöki széket elfoglalá az örökös főispán, a megyei karok és rendek kitörő örömradiála közepett. Most aztán levette kalpagját.

Eljárása igaz, hogy nem volt korrekt, mert még nem volt beiktatva főispánnak, s addig nem is lehetett igazi főnöke a megyének; hanem az a lelkesült üdvözlés, mely őt minden oldalról fogadta - az igazi volt. [...]

Az udvarhű politikai erők és a reformellenzék fenti regényekben történt feszültségei, valamint a vármegyék országos politikára gyakorolt hatása és jelentősége, a nemesség részvételi joga és az abban rejlő visszaélési lehetőségek, továbbá az a körülmény, hogy minden párt magában hordozta a tehetséget és a jószándékot – a politikai haszonleséssel együtt – a maga teljességében a „**Kárpáthy Zoltán**” című regény „XVIII. Rossz diadal” című fejezetében, egy vármegyei közgyűlés és követválasztás leírásában tárul elénk:

„[...] Néha az élet színvonalára merült egy-egy nagy eszme, mely az egész országot forrongásba hozta; a legszenvedélyesebb harcok ütöttek ki; megyéről megyére megújult az indulatos küzdelem, mozgásba hozatott minden faktora a közéletnek, pazarolták a pénzt, édesgették a szavazatokat, státuscínyokat követtek el, csodáit művelték a hírlapi birkózásnak, két táborra osztották az egész országot, s nevezték egymást haladóknak és maradóknak, szabadelvűeknek és konzervatívoknak, pecsovicsoknak és kubinszkyaknak, fehér és fekete tollasoknak – és aki együtt nem élte át ezt a korszakot, a jövő ivadék törni fogja rajta a fejét, ha a zászlókra írt jelmondatokat olvasandja, melyek oly éles pártokra osztottak megyét, várost, gyakran még családokat is, hogy miért küzdöttek azok felett oly keserűen, s melyik volt a szabadelvű, melyik a tartogató párt, és mi okuk volt egymást így nevezni. [...]

X. megyében derék, tekintélyes, becsületben próbált hazafiakból, tősgyökeres ősnemesekből, tudományos írástudó férfiakból, előrelátó, meggondolt, megfontoló úriemberekből állt a konzervatív tábor, melyet viszont holmi Kutyalvi-féle fráterek ostromolnak, kiknek az ellenzékcsinálás nem egyéb viszkető véralkatnál, s kiktől, ha az ember komolyan megkérdezné, hogy mit akarnak, tán magok sem tudnák. [...]

Y. megyében viszont megfordítva áll a dolog: itt a tartózkodó tábor [...] egy csomó külföldieskedő félvér, negyedvér magyar lord, veszekedő renommisták, rabiátus kortesvezérek, szolgálatkész inaslelkek, kiknek a homlokára van írva az aspiráns név, kik esküsznek mesterök szavára, [...] ellenökben a septemvir legkedveltebb egyéniségei állanak: Szentirmay Rudolf, akit tisztelem, becsül, és Kárpáthy Zoltán, kit a közvélemény kegyencei közé számít, s kiről büszkén szokta a hétszemélynök úr elmondani: „Nem hiába, én neveltem a kölyket!” [...]

Nagyszerű megyegyűlés van készülöben X. megye székvárosában; [...]. Jelen gyűlés nagy összemérkőzése volt a pártoknak, megelőzte ez a közelgő követválasztást néhány héttel, s azon végre szolgált, hogy mindegyik párt előadhassa a sarkalatos kérdések fölötti nézeteit; ha lehet, megnyerje ellenfeleit szépszerével, szellemi diadallal, s ha ez nem sikerült – aminthogy nagyon ritkán sikerült –, akkor aztán kezdődtek az eredménygazdagabb stratagémiák, a korteskedések, ravaszkodások, nyílt és alattomos apostolokodások. [...]

Az elnök lemorzsolá a lemorzsolandókat. Elmondá az összegyűlés okait, a napi kérdés tárgyát, mindezt szép halk hangon, mint aki igen jól tudja, hogy neki sem kötelességében, sem érdekében nem áll a tüdejét megerőtetni. [...]

– Honnan jött, miért jött ide közénk az úr, ahhoz semmi közöm; ez a terem nyitva áll okosnak, bolondnak; de azt írja fel a füle mellé az úr, bárki fia legyen, hogy nyilvános törvényeinket előbb megtanulja, s tanulja tisztelni, azután nyissa fel e helyen a száját, s máskor eszébe vegye, hogy akik e helyen együtt vannak, nem csűrhe csöcselék, hanem országos rend, aki alkotmányos jogait gyakorolja itten, s az a ködmenes ember ott csak olyan jó nemesember, mint maga a főispán, s olyan joga van neki itt lenni, mint nekem és az úrnak – ha ugyan joga van. [...]

Minden egyes szavazatképes férfinak két pengő forint ígértetett napidíjúl az egész követválasztás folyamára, ingyen dínomdánom egész odáig, tollas bokréta a kalapja mellé, s forsponton szállítás a megye székvárosáig.

A kortesvezéreknek nyílt büdzsé adatott. Ki-ki határozza meg, mennyi pénzre van szüksége, költsé, amire jónak látja, s adjon számot tetszése szerint; semmi áldozat nem kíméltetik. [...]

Néhány nappal a követválasztás határideje előtt sorba vették a követjelöltek a falvakat, személyes megjelenésökkel megerősítendőik párthíveik bizalmát, mely alkalommal, amint Szentirmayék részéről nem hiányzottak a válogatott dikciók, még inkább gondoskodva volt Köcserepyék által válogatott jó borookról, s mindkettő megtette a maga hatását. [...]

Eljött végre a nagy alkotmányos ünnepély napja, melyre oly szent lelkesüléssel egyfelől, mint borfogyasztással másrésről készülének hetek óta. [...]

Tíz óra felé már egy kicsinyt verekedni is kezdtek, valami tanyát el akartak a tarka tollasok foglalni az egyszín tollasoktól, szerencsére az utóbbiak vezérei közbeveték magokat, és lecsillapíták a vitát, s ilyenformán az egész éjszaka minden nevezetesebb baleset nélkül folyt le, csupán a kortesvezetőknek kellett résen lenni mind a két felekezetnél, hogy valamiképp a farkas be ne lopózzék juhaik közé, s rá ne beszéljen egyet és mást, hogy reggel átálljon az ellenpárthoz. [...]

– Kérem méltóságodat, vegye tekintetbe, minő rossz származhatik abból, ha méltóságod még sokáig késlekedik. Az egybegyűlt nemesség odakünn hajnal óta készen várakozik, egy része ugyan jól felpálinkázva, de a nagyobb rész étlen-szomjan. Az emberek zúgnak, zajongnak, máris kezdenek egymással feleselni, ha méltóságod meg nem jelenik előttük, én nem tudom, mi fog történni. A leggyalázatosabb verekedés út ki közöttük, mely szégyent hoz mindnyájunkra. [...]

– Tessék visszaülni az úrnak oda, ahonnan felkelt! Ez nem a főispán háza, ez a megye háza! S a főispán csak olyan szolgája az országnak, mint az úr a főispánnak. [...]

– Méltóságos uram! – ordított rá Tarnaváry. – Én protestálok ez alkotmányszegés ellen, s óvást teszek minden lehető eredmény ellen, melyet nyers erőszak szült. [...]

A menet szép toborzó lépésben járul a főispáni erkély elé, ott Bogozy felállítja őket katonás rendbe, s mikor sorban állnak, egyet int nagy menkü botjával, s megriad egyszerre háromszáz torokból:

– Éljen Szentirmay és Kárpáthy!

Mi volt ez? Hogyan volt ez? Álom-e ez? A nyelvek beszélnek-e rosszul? Vagy a fülek nem hallanak jól? Az erkélyen állók elsápadnak, elszörnyednek, a főispán felugrik helyéről, mintha alatta sütötték volna el a bombát, s két kezével int, hogy hallgassanak el, ami által még rettenetesebbé teszi a veszedelmes éljenordítást.

Bogozy felemeli buzogányos botját, és egyszerre elhallgat az egész tömeg, egy intésére.

Odamutat botja bunkójával a fekete táblára: „Vox!”, s azzal egyet int a kapuk felé:

– Be kell zárni a kapukat!

– Nem szabad! Nem szabad! Nem kell megengedni! – kiáltoznak alá az erkélyről, mire Bogozy stentorhangon felordít: – Praesentes determinant! (A jelenlevők határoznak!)

E szóra lehetetlen Tarnavárynak megállani, hogy hangosan fel ne kacagjon a teremben.

– Méltóztatott kimondani! – szól, odalépve az elnök széke mellé, s egyik kezével annak támláját ragadva meg, másikkal az előtte álló papírra mutat, hova az alispán untából tollpróbaképpen tízszer, tizenkétszer leírta ezt a mondást: „Praesentes concludunt”. [...]

– Ily részeg, ittas csapattal alkotmányos ügyeket kezelni nem lehet – monda Köcserepy odafenn elhalaványult ajakkal.

Óh, a kedves, délceg, szeretetreméltó fiúk! Az elébb pompás, derék fiúk, most már részeg, ittas csapat. Pedig bizonyára azóta egy csepp bort sem ittak. Azelőtt sem itták Szentirmay borát; ha részegek, nem ő itatta le. Az irigység sem mondhatja, hogy Szentirmay vesztegette meg őket, Köcserepy borát itták. Háladatlan hitszegők! Ez a név illik rájuk legjobban. Öt forintot kaptak fejenként, s mégsem adták el a lelkeiket. [...]

5. A honvédelem⁴⁴³

5.1. A jogszabályi háttér – most és akkor

„Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

[...] XXXI. cikk

(1) A haza védelme nemzeti ügy. Minden magyar állampolgár köteles a haza védelmére. [...]

45. cikk

(1) Magyarország fegyveres ereje a Magyar Honvédség. A Magyar Honvédség alapvető feladata Magyarország függetlenségének, területi épségének és határainak katonai védelme, nemzetközi szerződésből eredő közös védelmi és békefenntartó feladatok ellátása, valamint a nemzetközi jog szabályaival összhangban humanitárius tevékenység végzése.

(2) A Magyar Honvédség irányítására – ha nemzetközi szerződés másként nem rendelkezik – az Alaptörvényben és sarkalatos törvényben meghatározott keretek között az Országgyűlés, a köztársasági elnök, a Kormány, valamint a feladat- és hatáskörrel rendelkező miniszter jogosult.

(3) A Magyar Honvédség működését a Kormány irányítja. [...]”

Az Alaptörvény fenti cikkeiből fakadó részletes szabályokat különösen 2021. évi CXL. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről határozza meg.

„1222. évi VII. törvénycikk a királynak az országon kívül való hadakozásáról

Ha pedig a király az országon kívül akarna hadakozni, a nemesség ne tartozzék vele menni, hanem ha a király pénzén; és valamikor haza térend, a nemeseken hadi birságot ne vegyen.

1. § *Ha pedig ellenség támadna haddal az országra, általánfogva mindnyájan tartozzanak elmenni.*

2. § *Azonképen, ha az országon kívül akarnánk hadakozni és mi is a haddal menénk, minden, valakinek ispánsága vagyon, a mi pénzünkön velünk jöni tartozzék.”*

⁴⁴³ FAZAKAS Zoltán József

**„1715. évi VIII. törvénycikk
a felkelésről és adózásról**

Minthogy a nemesek, és mindazok, kiket a törvény Magyarországon ez elnevezés alatt összefoglal (bármely tisztségű, méltóságu s állásu személyek legyenek) az ország védelmére katonáskodni, tehát személyesen felkelni s illetőleg saját bandériumaikat előállítani és kiindítani tartoznak:

1. § Ezt Ő császári és királyi szent felsége, valahányszor szükségesnek itéli, az ekkorig erre nézve alkotott törvények értelmében, mostantól jövőre is megkivánhatja s követelheti.

2. § Minthogy azonban csupán ezzel emez országot elegendőképen megvédelmezni nem lehetne, sőt inkább minden eshetőségre erősebb és úgy benszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani, mely kétségtelen, hogy zsold nélkül fenn nem állhat, ezt pedig adózás nélkül beszerezni nem lehet: ezért az erre szükséges segélyek és adók dolgában a karokkal országgyűlésileg (hova tudomás szerint különben is tartozik) kell határozni.

3. § Ha pedig a véletlen ellenséges betörésnek rendkívüli esete merülne fel, vagy a változó s előre nem látható rögtönös háboru tekintete az ilyen fontos ügy tárgyalásának rendes módozatát s alakját nem engedné: ily esetekben ugyanazon karok és rendek nemcsak tanácsosnak, hanem szükségesnek is találták, hogy a nádorispánt és az ország primását, meg a főpapokat, bárókat, a királyi ítélő táblát, a megyéket és szabad királyi városokat, a mennyire lehet, s minél nagyobb számban az országban, s nem azon kívül, összehívják. [...].”

**„1808. évi II. törvénycikk
a fölkelésnek az alább írott módon való följánjlásáról**

Az országgyűlésileg összejött karok és rendek azon igyekezetükhöz képest, melylyel a béke föntartása, ősi alkotmányuk és a királyi méltóság védelme iránt viseltetnek, az előre nem látott és hirtelen ellenséges támadások ellen jobban akarván a haza biztonságáról gondoskodni, tekintve a mostani körülményeket és a hadviselés módját, melyek az országgyűlési tanácskozások és a közjólétről való intézkedés alkalmát megakadályozhatják, csupán ez egy ízben és az ebből jövőre vonható minden következtetés nélkül Ő szent felségének három évre és nem azon tul, följánjlják, hogy ha ezen három év alatt háboruval támadtatnék meg és ha oly ellenséges hatalom, melyet a rendes hadsereg nem birna föltartóztatni és nyilvánvaló betörés fenyegetné az országot, Ő szent felsége föltárván a veszedelem esetét Ő császári királyi fensége, az ország nádora és Ő királyi fensége az ország primása, valamint Dalmát-, Horvát- és Szlavonorságok bánja előtt, a nemeseknek és azoknak, kiket a törvény e nevezet alá foglal, fölkelé-

sét az alább előadandó módon, előleges országgyűlés nélkül, a melyen különben a fölkelés kérdését tárgyalni kellene, az ország védelmére összehivhassa; ugy azonban, hogy ha a viszonyokhoz képest a most megállapított mértéken túl megkívántató más segédeszközökre, vagy ha új és nagyobb áldozatokra is lenne szükség, Ő szent felsége minél előbb és a legrövidebb határidőben, azon helyre, mely legalkalmasabbnak fog látszani, országgyűlést hirdetni méltóztassék.

Ezen kötelezettségnek egyöntetű teljesítése végett pedig Ő szent felsége kegyelmes jóváhagyásával, a következő rendszabályok megtartását határozták el a karok és rendek:

1. § Hogy a fölkelés kihirdetése után minden egyes nemes embernek és azoknak, kiket a törvény ezen nevezet alá foglal, családjából egy egyén személyesen táborba szállani vagy hadba indulni legyen köteles. Ide értendők az országon kívül, azonban Ő szent felsége örökös tartományaiban lakó honfűsített idegenek is, mint különben is nemesi kiváltsággal élők, a kiket, ha birtokos emberek, ugy kell tekinteni, mint más birtokos nemeseket; a kik pedig nem birtokosok, azokat Ő császári királyi fensége, az ország nádora fogja föl szólítani, hogy személyes kötelezettségeiket az országgyűlésileg megállapított módon teljesítsék; a mely rájuk háruló kötelezettségnek ha eleget tenni elmulasztának, Ő szent felsége kegyesen intézkedni fog, hogy az ily honfiak Ő császári királyi fensége, az ország nádora által föl hívja, megjelenni és kötelezettségeiket teljesíteni tartozzanak, a jönni nem akarókat pedig a honlakosok módjára kényszeríteni lehessen, hogy ellenők, mint más nemes honlakosok ellen, az 1723:XII. törvénycikkben alkotott fegyelmi törvény szerinti eljárás megindíttassék és hogy, ha törvényes mentséget nem tudnak fölhozni, a nádor bírósága által vétségekhez mért büntetéssel legyenek sújthatók. [...]

„1849. évi III. törvénycikk a hadseregnek 50 ezer fővel való szaporításáról

A mult évben elrendelt katonai állításból netalán még hátralévő illetőségeknek kiállításán felül a hazát védelmező hadseregnek 50.000 fővel szaporítása ezennel megrendeltetvén, ezen haderőnek kiállítása iránt következők határozatnak:

1. § A törvényhatóságok közti kivetésben arányul azon kulcs fog szolgálni, mely szerint a mult évi ujonc állítás kivetve volt.

2. § A törvényhatóságok a rájuk eső illetőséget községenként hasonlóképen a mult évi arány szerint vetendik ki s a községek a rájuk vetendő illetőséget mindenekelőtt toborzás útján igyekezendnek kiállítani ugy mindazonáltal, hogyha azt a kiszabandó határidőig akként ki nem állítanák, a hiányzó számnak, kiállítása sorshuzás útján történjék. A sorshuzás a 19 éveseken kezdetik s ha ezekből a hiányzó szám ki nem telnék, a rendre egymásután veendő egy-egy éves korszakok szerint fogván folytattni. [...]

6. § *A szolgálati időszak ezúttal is négy évre határoztatik s a kivételekre és helyettesítési engedélyre nézve a mult évi ujonccállításnál szabályul szolgált határozatok ez alkalomra is szolgálnak.*

7. § *A kormány a nemzet függetlenségi nyilatkozata alapján a katonaság számára új esküformát fog megállapítani. [...]*”

„1868. évi XL. törvénycikk a véderőről

Általános és személyes védkötelezettség

1. § *A védelmi kötelezettség átalános, és minden védképes állampolgár által személyesen teljesítendő.*

A fegyveres erő alkatrészei

2. § *A fegyveres erőt képezik: a hadsereg, hadi tengerészet, honvédség és népfelkelés. [...]*”

„1868. évi XLI. törvénycikk a honvédségről

A honvédség rendeltetése

1. § *A honvédség a fegyveres erőnek kiegészítő része (V. T. 2. §), háboru idején a hadsereg támogatására és a belvédelemre, békében kivételesen a belrend és biztosság fentartására is van hivatva. (V. T. 8. §)*

Behivatása és mozgósítása

2. § *Ha háboru veszélye fenyeget, a honvédség összehívása és mozgósítása részben vagy egészben csak Ő Felsége a király rendeletére történhetik a felelős honvédelmi minster ellenjegyzése mellett. (V. T. 10. §)*

Alkalmazása az ország határain kívül

3. § *A honvédség kivételesen a magyar korona országain kívül is alkalmazható; de erre mindannyiszor a törvényhozás külön intézkedése szükséges.*

Csak az országgyűlés együtt nem létében, s ha a halasztásból veszély származhatnék, rendelheti Ő Felsége, az ország összes ministeriumának felelőssége s az ország képviselőinek utólagos jóváhagyása mellett, a honvédséget az ország határain kívül is. [...]

„1868. évi XLII. törvénycikk a népfelkelésről

A népfelkelés alakítása

1. § *A népfelkelés olyan önkéntesekből alakittatik, kik a sorhadhoz, a hadi tengerészethez és a honvédséghez nem tartoznak.*

A népfelkelés elrendelése és alkalmazása

2. § *A népfelkelés felhívása és rendezése Ő Felsége parancsára, a honvédelmi minister útján, akkor s azon mérvben történik, a midőn s a mennyiben az ország az ellenséges megrohanás veszélye által közvetlen fenyegetve van.*

A felkelés tetteles alkalmazása az Ő Felsége által kijelölt hadi parancsnok által eszközöltetik.

A felkelés rendeltetése

3. § *A felkelés rendeltetése: a sorhadat és honvédsereget támogatni az által, hogy a harczszintér előkészítésénél alkalmaztassék, az ellenséget minél több oldalról nyugtalanítsa és károsítsa, a közlekedést megszakítsa vagy helyreállítsa, akadályokat vessen, végre, hogy a küldöncz- és a hadi czélok által igényelt egyéb szolgáltatásokat teljesítse. [...]*

„1889. évi VI. törvénycikk a véderőről

1. § *A védelmi kötelezettség általános és minden védképes állampolgár által személyesen teljesítendő.*

2. § *A fegyveres erőt képezik: a közös hadsereg, a hadi tengerészet, a honvédség és a népfelkelés.*

A közös hadsereg és a honvédség, kiegészítő alkatrész gyanánt, külön-külön póttartalékkal van ellátva.

3. *§ A közös hadsereg és hadi tengerészet hivatása a monarchia mindkét állama területének külellenségek elleni megvédése és a belrend és biztosság fentartása.*

4. *§ A honvédség háboru idejében a közös hadsereg támogatására és a belvédelemre, béke idejében pedig kivételesen a belrend és biztosság fentartására is van hivatva.*

5. *§ A póttartalék a közös hadseregben és a honvédségben háboru idején keletkező fogyatékok pótlására szolgál. Különös körülmények között a közös hadsereg póttartaléka tényleges szolgálattételre béke idejében is behívható (12. §).*

6. *§ A népfelkelés háboru idejében a közös hadsereg, a hadi tengerészet és a honvédség támogatására szolgál. [...]*”

5.2. A honvédelem kérdése a magyar alkotmánytörténet nézőpontjából

A honvédelem kérdésköre – természetéből fakadóan – a magyar államiság történetét végig kísérte.⁴⁴⁴ A törzsi korszakban a hadi jog szerepe mind magán, mind közjogi értelemben kiemelkedő jelentőséggel bírt,⁴⁴⁵ az ekkori általános védkötelezettség később fokozatosan alakult át, és vált a rendi alkotmány sarkalatos tételeként a hadkötelezettséget teljesítő nemesi rend kiváltságos helyzetének alapjává.⁴⁴⁶ Az államalapítást követően a magyarországi társadalomszerkezetben – a katonai kötelezettségekért cserébe kiváltságokat élvező népek mellett⁴⁴⁷ – ugyanis fokozatosan kialakult egy olyan, a királyhoz hű társadalmi réteg, amely a földbirtokért cserébe katonai szolgálatra, pontosabban honvédelemre volt kötelezve.⁴⁴⁸ Az uralkodói kiváltságok, illetve birtokadományozások jellemző elemévé vált a megfelelő létszámú katonai erő kiállításának kötelezettségének előírása, amely mellett megjelentek a zsoldos hadseregek is.⁴⁴⁹ A honvédelemre kötelezett társadalmi réteg 1222-ben az Aranybulla VII. törvénycikkében pontosan szabályozott jogokat és

444 MÁRIÁSSY Béla: *Magyarország közjoga*. Győr, „Pannónia” Könyvnyomda, 1893. 250.

445 WENZEL Gusztáv: *Magyarország jogtörténetének rövid vázlatja*. Pest, Fanda és Frohna Nyomdájából, 1872. 20–21.

446 KIRÁLY János: *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908. 425–427., 444.

447 KORDÉ Zoltán: Katonai kötelezettséggel tartozó és kiváltságolt népelemek a középkori Magyar Királyságban. In.: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelgyűjtés története I. kötet*. Budapest - Kolozsvár - Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont - Erdélyi Múzeum Egyesület - Haáz Rezső Múzeum, 2016. 73–90.

448 KIRÁLY János 1908. 444–445.

449 KIRÁLY János 1908. 445–446.

kötelezettségeket nyert, illetve szolgálataiért adómentességet.⁴⁵⁰ A fenti történelmi folyamat eredményeként a hadszervezés területén így megkülönböztethetővé vált a királyi és a nemzeti hadsereg. A királyi hadseregbe tartoztak a várjobbágyok, a királyi főtisztviselők, akik személyükön felül birtokaik után is kötelesek voltak hadat állítani, a kiváltságos népek és területek katonái, illetve a zsoldosok, míg a nemzeti hadsereg alapvetően a földbirtokosok személyes katonáskodását jelentette, amelyben a nemesi felkelés gyökereit fedezhetjük fel.⁴⁵¹

Az Anjou-korban a társadalmi fejlődés, illetve részben az európai hűbéri rendszer hatására megjelent a korszerűbb banderialis hadszervezés.⁴⁵² Ennek lényege elemét képezte, hogy a vármegyék mellett a kiváltságos területek, népek, városok, egyháziak, továbbá a vagyonosabb főnemesség – magánjogi alapokból eredő, a földbirtok nagyságától függő közjogi kötelezettségként – saját zászló alatt magánhaderőt szervezhettek, illetve voltak kötelesek szervezni.⁴⁵³ E haderők felett fő szabály szerint király rendelkezett, majd e hadszervezetet Luxemburgi Zsigmond akként fejlesztette tovább, hogy annak már békeidőben is rendelkezésre kellett állnia.⁴⁵⁴ A korabeli magyar haderő különböző fegyvernemekre oszlott, amelynek a súlypontja hagyományosan a lovasság volt a jelentős számú gyalogság mellett, és a korabeli technikai fejlődést követve a számszerűjak mellett a tűzfegyverek széles tárházát is alkalmazták.⁴⁵⁵ A szárazföldi haderő mellett Magyarország jelentős dunai folyami, Dalmácia okán pedig a török hódításig tengeri haderővel is rendelkezett.⁴⁵⁶

A vegyesházi királyok korában különös kérdésként jelentkezett – egyben az udvar és a nemesség közötti feszültség forrásává vált – a honvédelemi kötelezettség területi hatálya, hiszen az Aranybulla megfogalmazása az országhatárokon belüli kötelezettséget nevesítette, ugyanakkor a korban a magyar koronának alávetett hűbéri tartományok határai azoknál jóval távolabb estek.⁴⁵⁷ Különös kérdés volt emellett a nemesség személyes hadkötelezettsége illetően tekintetében a helyettesítés intézménye, így osztatlan birtok esetén csak az egyik testvér volt köteles hadba vonulni.⁴⁵⁸ A helyettesítés mellett egy időben volt mód továbbá a had-

450 BODÓ Szabolcs: A hadkötelezettség történeti áttekintése Magyarországon. *Hadtudományi Szemle*, 2022/1. 6–7.

451 KIRÁLY János 1908. 627–629.

452 KIRÁLY János 1908. 630–667., 681–691.

453 KIRÁLY János 1908. 632–636., 698–699.

454 BODÓ Szabolcs 2022. 7.

455 KIRÁLY János 1908. 667–636.

456 KIRÁLY János 1908. 713–723.

457 KIRÁLY János 1908. 635.

458 KIRÁLY János 1908. 699.

kötelezettség alóli külön mentesülésnek, annak pénzbeni megváltásának, amely lehetőséget később az Országgyűlés megszüntette, így mentesülés kizárólag testi alkalmatlanság, özvegyek és árvák gondozása, egyes hivatali helyzetből fakadó kötelezettségek teljesítése esetén volt megengedett, de ebben az esetben is kellett helyettesről gondoskodni.⁴⁵⁹

Luxemburgi Zsigmond haderőfejlesztésének másik eredménye volt a telek-katonaság bevezetése,⁴⁶⁰ azaz minden földbirtokos és más vagyonos személy köteles volt minden 33 jobbágytelek után egy, 100 jobbágytelek után négy jól felszerelt lovas íjászt kiállítani,⁴⁶¹ majd I. Mátyás idején adókból finanszírozott professzionális zsoldoshadsereg felállítására is sort került.⁴⁶² A fokozódó török veszély okán 1459-ben a fenti feltételek 20, majd 10 jobbágyra, azaz már nem jobbágytelekre módosultak, amelyek mellett más csoportokra, így a szlávokra, ruthénekre és a románokra is kiterjedt a hadi összeírás kötelezettsége azzal, hogy amennyiben e közösségek más módon voltak hadkötelesek, úgy változatlanul az volt irányadó számukra.⁴⁶³ A Jagelló-korban az I. Mátyás által bevezetett rendszer megszűnt,⁴⁶⁴ és a törvényhozás intézkedései ellenére a banderialis hadszervezet is szétzilálódott, így ismét előtérbe került az egytelkes nemesekre épülő hadkötelezettség és hadszervezés.⁴⁶⁵

A mohácsi vészt követően a királyi Magyarországon a hadügyek irányítása a bécsi udvar haditanácsa alá került,⁴⁶⁶ így azokat összbirodalmi érdekek és szempontok alapján kezelték, és egészen Zrínyi Miklós fellépésig kellett várni az állandó magyar hadsereg ismételt felállításának gondolatáig.⁴⁶⁷ Közjogi értelemben különös jelentőséggel bírt a katonai határőrvidékek ekkor indult megszervezése, amelyek területét leválasztották az állam közigazgatási szervezetrendszerétől és közvetlenül, katonai-védelmi szempontok alapján igazgatták.⁴⁶⁸

A Rákóczi-szabadságharc idején – merítve Zrínyi Miklós munkásságából – felállításra került az állandó, ugyanakkor önkéntes alapokon működő hadsereg, amelyben a nemesség és a közemberek együttesen szolgáltak.⁴⁶⁹ A török végleges

459 KIRÁLY János 1908. 707.

460 KIRÁLY János 1908. 635–680.

461 KIRÁLY János 1908. 699–700.

462 BODÓ Szabolcs 2022. 7.

463 KIRÁLY János 1908. 700–702.

464 MÁRIÁSSY Béla 1893. 251.

465 KIRÁLY János 1908. 635–636., 702–703.

466 MÁRIÁSSY Béla 1893. 251–252.

467 BODÓ Szabolcs 2022. 7.

468 WENZEL Gusztáv 1872. 85–86.

469 BODÓ 2022. 7–8.

kiűzését követően a Habsburg-korban változatlanul a bécsi udvar hadseregszervezése és akarata érvényesült és ennek megfelelően feszültséget okozott,⁴⁷⁰ amelynek feloldásaként külön magyar ezredek szervezésére 1741-t követően került sor.⁴⁷¹ A hadseregszervezés ebben a korban sajátos kettős természettel rendelkezett, egyrészt az újoncozás kezdetben önkéntes, később II. József alatt már kötelező sorozás⁴⁷² alapú volt és birodalmi érdekek talaján állt, másrészt változatlanul fennmaradt a nemesség hagyományos, országhatárokon belüli hadkötelezettsége is. Ez utóbbi a napóleoni háborúk korában tett szert utoljára valódi jelentőségre, amikor az Országgyűlés felélesztette a nemesi felkelés intézményét, valamint megjelent a magyar katonai felsőoktatás alapjait megteremtő 1808. évi VII. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémiáról.⁴⁷³

Az utolsó nemesi felkelés az 1809. június 14-i győri csatában a császári csapatok elemeként súlyos vereséget szenvedett, ezt követően később nem is került összehívásra, helyette az udvar központosított, békeidőben is aktív hadsereg szervezése mellett döntött.⁴⁷⁴ A rendi ellenállás okán az udvari tervek végrehajtása komoly akadályokba ütközött, végül a kérdést 1840-ben oly módon zárták le, hogy az Országgyűlés 38 ezer újoncot ajánlott meg az azzal a kitéttel, hogy a tíz éves szolgálatot előíró katonákat magyar ezredebe kellett besorozni.⁴⁷⁵ Valójában ez törvény adta az indokát a Márciusi Ifjak Tizenkét pontja 10. pontjának, amelyben a magyar nemzet követeléseként rögzítették, hogy „*A' katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a' külföldieket vigyék el tőlünk.*”⁴⁷⁶ A követelést az 1848. évi áprilisi törvények teljesítették, ugyanakkor a hadseregszervezés a hagyományos királyi hadügyi felségjog okán nem várt nehézségekbe ütközött.⁴⁷⁷

Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc idején a hadseregszervezés jogi háttere változatlanul az önkéntesség és az újoncozás alapjain állt, amely az általános közhangulat okán sikeresen vezetett el a Magyar Honvédség megszervezéséhez. Kossuth Lajos a társadalmi lelkesedésre alapozva már 1848. július 11-én 200 ezer fő újoncot, valamint a költségekre 40 millió forintot kért az Országgyűléstől, amelyet az közfelkiáltással meg is szavazott és ennek értelmében ténylegesen

470 MÁRIÁSSY Béla 1893. 252–253.

471 BODÓ Szabolcs 2022. 8.

472 BODÓ Szabolcs 2022. 7.

473 MÁRIÁSSY Béla 1893. 253–254.

474 BODÓ Szabolcs 2022. 8.

475 BODÓ Szabolcs 2022. 8.

476 BODÓ Szabolcs 2022. 8.

477 MÁRIÁSSY Béla 1893. 254–256.

megindulhatott a Magyar Honvédség szervezése.⁴⁷⁸ A honvédelem elsődleges politikai és kormányzati szempontként érvényesült, amelyet igazol, hogy az 1849. évi költségvetés lehetőségeinek és erőforrásainak 2/3-ad részét annak költségeire fordították.⁴⁷⁹ A fokozódó honvédelmi erőfeszítések sikeressége érdekében az 1849. évi III. törvénycikk a hadseregnek 50 ezer fővel való szaporításáról további fejlesztéseket előlegezett meg, miközben a kormányzat – különösen a nemzetiségek felé nyitva – igyekezett újabb erőforrásokat mozgósítani a Magyar Honvédség ellen harcoló szerb és román erők megnyerésével az orosz intervencióval szemben.⁴⁸⁰

A Kiegyezést követően megalakult Osztrák-Magyar Monarchia nagyhatalomként⁴⁸¹ a katonai kérdésekre világpolitikai szerepe biztosítékaként tekintett, így azok egyszerre nyertek birodalmi nézőpontot a közös hadügy tárgyában, továbbá komoly belpolitikai jelentőséget is. Ennek megfelelően került megalakításra a birodalmi közös hadsereg, de tiszteletben tartva a magyar államiságot külön törvények szabályozták a magyar katonai erőket és azok kapcsolatát a közös császári erőkkel⁴⁸² 1868-ban,⁴⁸³ majd két évtizeddel később 1889-ben.⁴⁸⁴ A bizonyos mentesüléseket, könnyítéseket – egyes esetekben azokat külön díj megfizetése – mellett elismerő hadkötelezettségen⁴⁸⁵ alapuló rendszerben az Osztrák-Magyar Monarchia haderejének gerincét a császári és királyi – *kaiserlich und königlich* – közös hadsereg képezte, amelyet a Magyar Honvédség, illetve az osztrák *Landwehr* támogatott, biztosítva a belső rendet és biztonságot.⁴⁸⁶ Mindezek mellett részletesen szabályozták a népfelkelés,⁴⁸⁷ illetve az önkéntes szolgálat⁴⁸⁸ intézményét is. Összhangban az uralkodói felségjogokkal, a király legfőbb hadúri minőségével a jogszabályok a király jogait külön is megerősítették, illetve rendkívül aprólékosan szervezett struktúrában működött a Magyar Királyi

478 BODÓ Szabolcs 2022. 8.

479 BEÖTHY Ákos: *A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Harmadik, a szerző halála folytán félbe maradt rész.* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, 1906. 239., 244.

480 GYÖRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig.* Budapest, Helikon, 2011. 19.

481 SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában.* Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2011. 191–194.

482 BODÓ Szabolcs 2022. 9–11.

483 MÁRIÁSSY Béla 1893. 256–261.

484 FERDINANDY Gejza: *Magyarország közjoga (Alkotmányjog).* Budapest, Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, 1902. 164., 246., 305–317.

485 BONCZ Ferencz: *Magyar államjog.* Budapest, Az Athenaeum R. Társ. Kiadása, 1877. 326–333.

486 BODÓ Szabolcs 2022. 9–11.

487 FERDINANDY Gejza 1902. 316.

488 BONCZ Ferencz 1877. 328–330.

Honvédelmi Minisztérium is a közös hadügyminisztérium mellett.⁴⁸⁹ A dualizmus utolsó időszakában a komoly belpolitikai kérdéssé váló hadügyi feszültségeket az 1912. évi XXX. törvénycikk a véderőről, illetve az 1912. évi XXXI. törvénycikk a honvédségről zárta le.

Napjainkban a honvédelem kérdése a parlamentarizmus rendszerén nyugodva alapjaiban tér el a fentiektől. Az államfő jogosítványai e körben meglehetősen korlátozottak, sorkatonai szolgálat pedig fő szabály szerint nem áll fent.⁴⁹⁰ A hivatásos honvédségi rendszer mellett létezik az önkéntes tartalékos rendszer, a honvédelmi kötelezettség pedig lehet fegyveres vagy fegyver nélküli katonai szolgálat, honvédelmi munkakötelezettség, polgári védelmi kötelezettség, illetve gazdasági és anyagi szolgáltatás teljesítése, illetőleg az Alaptörvény kilencedik módosítását követően csak hadiállapot idején kötelező a katonai szolgálat.⁴⁹¹ A honvédelmi kötelezettség személyes és vagyoni szolgáltatási kötelezettséggént létezik, előbbi csoportba tartozik a hadkötelezettség, a honvédelmi munkakötelezettség és a polgári védelmi kötelezettség.⁴⁹² A hadkötelezettség lehet katonai szolgálati kötelezettség fegyveres vagy fegyver nélküli formában, valamint lehet járulékos szolgálati kötelezettség, mint az adatszolgáltatási, bejelentési és megjelenési kötelezettség. A katonai szolgálati kötelezettség alapján a hadkötelesek sor-, tartalékos és póttartalékos szolgálatot teljesítenek.⁴⁹³ A fentiek közül a katonai szolgálati kötelezettség az, ami hadiállapot esetén fennáll a szükséges időtartamig, és e hadkötelezettség a nagykorú magyar állampolgár férfiakat terheli abban az esetben, ha magyarországi lakóhellyel rendelkeznek. Az Alaptörvény egyebekben külön fejezetben tárgyalja a fegyveres erők alapvető szabályait, köztük a Magyar Honvédségre vonatkozó alkotmányos alapokat, amelyek részletes kifejtését sarkalatos törvény tartalmazza.⁴⁹⁴ E körben a lehangsúlyosabban azt kell kiemelni, hogy ellentétben a monarchia idején fennállt alkotmányos rendszerrel, a hatályos jog szerint a Magyar Honvédség irányítása az Országgyűlés, a köztársasági elnök és a Kormány közötti alkotmányos feladatmegosztás alapjain nyugszik.⁴⁹⁵

489 VASVÁRY Ferencz: *A magyar közigazgatás központi alapszervei*. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia 1902. 153., 255–281., 284–287.

490 BODÓ Szabolcs 2022. 6., 17.

491 ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013. 215.

492 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 217.

493 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 217.

494 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 448–449.

495 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 449–452.

5.3. Jókai Mór és a honvédelem

Jókai Mór képviselőházi munkája során több felszólalásában kihangsúlyozta a honvédelem fontosságát, illetve a fegyverkezés megkerülhetetlenségét annak ellenére, hogy egyes felszólalásaiban – regényeivel egyezően – személyében pacifista alapállást vallott. A honvédelem kérdéskörét illetően elsőként a Képviselőház 1867. március 5-i ülésén elhangzott beszéde idézhető, amelyben a fegyverkezés indokai-
val kapcsolatos álláspontja rajzolódik ki, miközben pacifizmusát is megemlíti, miközben visszautal a két évtizeddel korábbi honvédelmi törvényekre, illetve az Országgyűlés hatáskörének alkotmányos alapjaira, a honvédelmi kötelezettség alól kibújókban rejlő morálcsökkenés veszélyeire:

„[...] Az indokokat, miként fegyverkeznünk szükséges, nem meritem a bizottság előadásából: köztudomásúak azok. [...] Egész Európa fegyverkezik, még a neutrális Schweiz is; ily időben Magyarország sem fogja magát huzamosb ideig csupa fáklyás zenéssel és illuminációkkal megvédeni. Azért nem is beszélek, bármily háládatos tárgynak kínálkozzék is, az örök béke áldásairól, a mi vérünk kíméléséről. A béke bizony mindnyájunk előtt kedves, s az elvérés nem kívánatos; de mikor a harczolás kötelességül áll előttünk, akkor egy szívvel és akarattal ott kell lenni mindenkinek, kinek Isten ép szívet és kart adott. Az örök béke nem függ tőlünk: rég forrongó európai kérdések vég kitörésökhöz közelítenek, s hogy azoktól magunkat készületlenül ne hagyjuk találatni: az ránk rótt kötelesség; nem más.

Volt idő, midőn a magyar nemzet óriási erőfeszítésre volt képes, midőn egy évben 200 ezer, és tiz hó múlva ismét 50 ezer ujonczot szavazott meg az országgyűlés, és a fiatal hadseregnek is a régi kipróbált katonaság képezte a tömörítő magvát. Ha ily veszély fenyegetné hazánkat, hiszem, hogy hazánk mai fiatalsága sem lenne kevésbbé lelkesült, mint volt a húsz év előtti. [...]

igaz, hogy sok ember életébe került; de az egyes honfiak életének árán európai életet szerzett magának az ország, s az akkori nagy véráldozat nélkül ma nem beszélne senki arról, hogy „van Magyarország.”

Ámde teljes mértékben osztom azon képviselőtársaink aggodalmait, a kik biztosítékokat akarnak birni az iránt, hogy a fegyverkezés Magyarország és a magyar trón érdekében történjék, nem pedig ez érdekek ellenkező irányában. Az országgyűlés elhatározhatja, hogy az ország állítson ki negyvennyolcz ezer ujonczot; de, hogy ne csak negyvennyolcz ezer darab emberi testet, hanem negyvennyolcz ezer hazafiúi lelket is adjon a hadseregnek: ezt csak megfelelő intézkedései által érheti el a törvényhozás. A háborúba menetelt decretálhatja a hatalom, az országgyűlés megajánlhatja a hozzá való eszközöket, előkészíthetik azt a hadvezérek; de a győzelem megnyerése a közkatonák dolga. [...]

Mindenki fogja számos példából tudni, hogy az ujonczállítás, a múlt évek rendszere mellett, egyike a legodiosusabb adózásoknak a nap alatt. Nem a véradó értem, nem is a formászerű megváltást; hanem azt a valóságos pénzben fizetett adót, a titokban marokba nyomott adót, az állam háta mögött fizetett adót, melyből nem az állam, de annak szolgálói gazdagultak. Végtelen a visszaélés, a népnek kizsarolása e tekintetben, s alig hiszem, hogy volna, a ki ne tudná, miszerint még a béres szolgálégyének évi bére is egy részben ily célra vesztegettetett el s a kit valósággal elvittek katonának, az csak szegénysége és az emberi igazságtalanság iránti felháborodása érzetét vitte oda magával így a katonáskodás évről évre népszerűtlenebb eszme lett Magyarországon. [...]

*Továbbá, a mit hazánknak számos szentesített törvénye elrendelt, hogy a magyarországi ujonczok magyarországi ezredekbe soroztassanak, Magyarország védelmére szolgáljanak, azt most a törvényeken kívül még egy, a törvényeknél nagyobb úr is kívánja: a szükség. Szükséges, hogy a magyarországi hadfiak, a legvéresebb megoldással fenyegető európai bonyodalmak miatt, hazánk legközvetlenebb védelmére fordítsanak; hogy céljuk legyen ezt a mi Magyarországunkat a magyar király számára, ha kell, a félvilág ellen megvédeni, de ne legyen hivatásuk, soha, idegen nemzeteket leigázni, a kiknek szabadsága mielőttünk is szent, és ne legyen küldetésük politikai rögeszméért elhullani, a mikhez Magyarországnak semmi köze. [...]*⁴⁹⁶

Jókai Mór a Képviselőház 1868. augusztus 4-i ülésén a honvédelem tárgyát illetően a katonai felsőoktatás, a tisztképzés mellett érvelt, emellett szorgalmazta a technikai fejlesztések bevezetését is egy modern hadsereg érdekében, valamint felhívta a figyelmet a szomszédos államok ellenséges, irredenta törekvéseinek azon elemére, amely szerint a közös hadseregből nemzettársaikat ezen államok kötelékébe kívánják átcsábítani:

„[...] Az utolsó 20 év alatt maga az intelligencia, a hol csak tehette, kihúzta magát a hadseregből; a mivel pedig a tisztikart pótolhatnánk: katonai iskolánknak csak falai vannak meg, azok sincsenek a mi kezeinkben. Én katonai növelde nélkül magyar hadsereg alakítását nem képzelek. Igaz, hogy a magyar dicső honvédsereg tiszteit a háború nevelte; de én nagyon óhajtanám, hogy a legközelebbi magyar hadsereg tisztai számára ez ne elemi iskola, hanem magasabb akadémiai cursusként tartassák fön. [...]

egy hadsereget képzelni nem tudok technikai hadosztályok nélkül. Épen ide kell az intelligencia, épen itt kell érvényesítenünk intelligenciánknak azon fölényét, mely fölényenyl hogy birjunk a fegyver mezején, azt úgy hiszem mindenki szükségesnek fogja találni, a ki Magyarországon politikával foglalkozik. [...]

496 KN-1865-III. 254–255.

igen sajnálom, hogy a t. honvédelmi miniszter úr nincs jelen, mert óhajtanék emlékezetébe hozni egy hadügyminiszteri körlevelet, a mely úgy hiszem ez előtt két évvel bocsáttatott ki titokban az összes osztrák hadparancsnokságokhoz. Annak tartalma az volt, hogy ügyeljenek a hadparancsnokok, mert egy szomszéd nagy állam az osztrák hadsereg fájrokon tisztei között toborzásokat intéz. Hozzátette az osztrák tisztikar becsületére ezen körlevél, hogy még eddig minden siker nélkül. De a jó szándék meg van. Azért azok, a kik a hadjáratok sorsát intézik, ne felejtsek ezt ki számításaikból, midőn a hadjáratok tényezőit egybevetik, és gondolják meg azt, [...]”⁴⁹⁷

Megrázó felszólalása volt Jókai Mórnak a Képviselőház 1870. március 11-i ülésén, amikor felemelte szavát a kiszolgált honvédek nehéz anyagi körülményeinek mihamarabbi orvoslása érdekében a nemzet és a király lelkiismeretére, feladataira is hivatkozva:

„[...] A ki a honvéd-koldust nem ismeri, nem tudja mi a koldus! Más koldus is elég szomorú látvány; de legalább a közönséges koldusnak megvan azon hite, hogy ezt az Isten így rendelte: de a honvéd-koldusnak megvan azon tudata, hogy ezt a haza rendelte így! [...] Uraim! volt egy izben önkéntelenül rám mért kötelességem, s alkalmam azzal az egész csoporttal, melyet honvéd-koldusnak, bénának, nyomoréknak neveznek, igen közel érintkezésbe jönni, és azt mondhatom, hogy a mit valaha költő phantasiája teremtett, az azt mind meghazudtolta; tulatesz az Hugó Viktor csodatanyáján, pedig az a XVI. században volt csak. Jönnek alakok, a melyeken elbámul az ember, hogy a sors iróniája, phantasiája ily nyomorékokat tud alkotni a teremtés remekéből. Jönnek emberek két-három sebbel homlokukon, kik e sebek folytán elvesztették eszöket, emlékező tehetségüket, s nem emlékeznek semmire, csak vesztességöknek nagy emlékére. Jönnek a mesebeli egyesültek, a vak, ki felhúzza magát a sántát a lépcsőn, hogy alamizsnát kérhessen; emberek, kiknek csak két ujjuk maradt meg kezükön, hogy ezekkel fogadják el az alamizsna filléreit, és jönnek tisztas, öszbeborult alakok, kiknek kicsordul a köny szemökből, midőn azt a szót kell kimondaniok: „köszönöm!” – és így mindig alább – emberek, kiket fel kell keresni, mert nem tudnak kimozdulni szűk pincze-oduikból, hol a munkából kidőlve tanyáznak; gyermekek, árvák, magukat vigasztalni nem tudó nyomorultak, kérik tőle a meg nem adhatott kenyeret.

És minő az egyenruhájuk? Némelyiknek még van egy tisztességes öltönye, mert megtanulta a koplalást, mert másképp nem kap munkát, ha keres, alkalmazást; arról pedig persze nem tehet, hogy sokkal több az ember a világon, mint a számára való hely; a másíknak nyakában alig akad meg a rongy, némelyiknek van még egy

497 KN-1865-III. 396.

emlék-öltönye, mely valaha megyei hajdú nyakából szakadt le, némelyik valóságos luxust űz a rongyokból, mindennap másféle rongyba látni öltözve, mert lakása nincs, a nyomorultat éjjel mindig kirabolják, és akkor egyik-másik szánakozó sziv uj madárijesztővé öltözteti fel. – Ez Magyarország gárdája. – Es még azok, kik eltitkolják, hogy éheznek! a kik nem mondják meg azt az utolsó perczig, és csak épen a hírlapokból olvassuk, hogy honvéd volt, ez volt neve, föbe lőtte magát; a másik még szerényebb is, bajtársainak nem akar temetési költségekkel alkalmatlanságot okozni: beleugrik a Dunába. – Uraim! az egész világon, hol civilisált emberek vannak, az ilyenekről gondoskodni szokás. – Ha ezen rovatban, a honvédelmi miniszter rovatában nem lehet kitéve az, hogy a rokkant honvédek számára asylum emeltessék, ben kellene lennie a belügyminiszter rovatában, mindjárt ott, hol fel van véve az elmeháborodottak asyuma; épen azon jogon, melyen az elmeháborodottak számára az ország panaszos filléreiből oly sok kiadatik – pedig igen sok okos ember van, ki adózik arra, noha rá nem szorul – épen azon jogon megkövetelhető, hogy mindazon emberek, kik munkaképtelenek, kik nem bírják kenyeröket megkeresni, azok az ország által áptassanak, akár mi által vesztették el munkaképességöket. És ne engedjük, hogy valamikor eszébe jusson egy béma honvédnek az örültek házának kapuján zörgetni és azt mondani, hogy bocsássatok be: itt az én helyem.

Uraim! két erősnek látszó érvet állítanak a mi határozati javaslatunkkal szembe: egyik az, hogy ha a bénákat segíyezni fogjuk, kik 1848ban a szabadságért küzdve, munkaképtelenné váltak, akkor vagy meg fogjuk sérteni, vagy hasonló követelésre fogjuk ingerelni a másik nemzetiségi tábor bénáit és nyomorultjait. Uraim! e dologban, ha magamra maradok is, nekem saját önálló véleményem van. [...] A másik érv, t. ház az, hogy ezáltal mi bizonyos gyengédséget fogunk megsérteni, melylyel tartozunk az uralkodó háznak, tartozunk a királynak. Ez van fölállítva, mint megingathatlan logikai tétel. [...] Két dolog van, mi nem engedi magát elvitáztatni. Az egyik a logika, a másik az éhség. A logikának azon tételéből, hogy különbség Van a közt, hogy a király adjon-e, vagy a nemzet? nem következik, hegy már most senki se adjon. [...] hanem vagyok ő apostoli királyi felségének alattvalója, kell önöket figyelmeztetnem arra, hogy e czim: „apostoli” – fölötte áll még a királyi ezimnek is. Arról a királyról, a ki az apostoli ezimet viseli, még föltenni sem szabad azt, hogy őt egy humanitási cél által, a nyomorultak ellátásával sérthesse a nemzet. [...]”⁴⁹⁸

Jókai Mór – több korábbi felszólalása mellett – a Képviselőház 1889. január 21-i ülésén a fiatalság és a honvédelem kapcsolatát illetően osztotta meg gondolatait, miközben ismételten felhívta a figyelmet a fenyegető orosz veszélyre:

498 KN-1869-VII. 47–48.

„[...] Nekem sincs aczéllal pánczélozva a szívem, mikor arról van szó, hogy hazám jövődöbeli reményét, e gyönyörű fiatalságot, mely nálunknál, öregeknél, elismerem, sokkal jobb, melyre rá van bízva jövődö culturánk, Magyarország újjá alkotásának feladata, oda állítsuk, hogy egy ostoba golyó végezze be életüket. [...]

És szeretnék inkább menydörgő philippikát tartani a háborúviselés ellen, mint e törvényjavaslatot megszavazni. [...]

Hiszen választhattuk volna két alternatíva közül a másikat is, de a mit az orosz jobban szeretett volna, ha megosztozunk vele a Balkán félszigeten, de még jobban, ha az egész Balkán félszigetet átengedtük volna neki és néznök hidegvérrel, hogy kerít körül minket azzal az aczélkigyóval, mely országunkat összeszorítja. [...]”⁴⁹⁹

Jókai Mór a Képviselőház 1889. november 26-i ülésén a dualizmus eredményeinek – így honvédelmi eredményeinek – összegzését követően az ország szétdarabolása miatti aggodalommal átítatva figyelmeztette a képviselőket a Monarchia fenntartásának elemi érdekeire és így a honvédelemre, valamint a szövetségi rendszerek fontosságára:

„[...] Ha mi, magyar nemzet, Austria népeivel vállvetve nem egyesülünk abban az eszmében, hogy az osztrák-magyar monarchia határait a szélrózsa bármely irányából jövő veszedelem ellen teljes lelkesedésünk erejével megvédelmezzük; hogy a közösen felismert azonos érdekeinket követő külügyi politikának mind morális támogatásunkkal, mind pénz és vérbeli áldozatainkkal kellő súlyt kölcsönözzünk, úgy bizonyára egy győztes ellenség nem fogja azt kérdezni, hogy mit mond a magyar országgyűlés, meg a magyar közjog paragraphusai, hanem azt teszi, a mit Napóleon tett: hogy megverve Austriát, Magyar-országot darabolja fel. [...]

Egész hadseregünknek újból felfegyverzését, az újabb hadászat legmagasabb követelményei szerint, általánosan keresztülvittük’

A mellett honvédségünket tiszteletet parancsoló haderő színvonalára emeltük s annak újabb találmányú fegyverekkel ellátására saját fegyvergyárt állítottunk fel. Egyúttal a népfölkelés szervezése által az országnak háború idején megőrzendő belbékéjét biztosítottuk.

S midőn külügyi politikánknek nyomatékául haderőnknek ily mérvű tökéletesítését eszközöltük, az által kivívtuk azt, hogy megtámadtatás esetén nem állunk egyedül. Csak az erősnek vannak erős szövetségesei. Bizalmat és támogatást nyertünk a nagy Németország és az egységes Olaszország részéről, a kikkel egyesülve megdönthetlen hármass szövetséget képezünk, mely az európai békességet talán hosszú időre, de a népek szabadságát bizonynyal meg fogja védni az eltiportatás ellen. [...]”⁵⁰⁰

499 KN-1887-VIII. 37.

500 KN-1887-XIV. 116., 119.

Jókai Mór a honvédelem kérdését illetően a Képviselőházban tartott egyik utolsó beszédében, 1892. március 16-án a honvédelmi költségvetés elégtelenségére hívta fel a figyelmet, miközben az öncélú politikai érdekeknek alárendelt nemzeti szólamokat ítélte el ebben a tárgykörben:

„[...] A legfontosabb, mondhatnám legsarkalatosab pontja a függetlenségi párt felirati javaslatának az önálló magyar hadsereg felállítása. Hát ez oly hír, a melyet ha megütnek, minden magyar ember keblében megrezzen és ezt mindenki igen kecses dolognak tartaná. [...] Francziaországnak is van külön hadserege, de egy dolgot elmulasztott a t. képviselő úr elmondani, hogy tudniillik Magyarország a csataképes állapotban levő államokkal szemben 30 millió forintot költ a hadseregre, a mi körülbelül 60 millió franknak felel meg. Francziaország hadseregének fentartására pedig évenként körülbelül 1200 millió frankot költ. Tehát húszszor annyit, mint a mennyit mi ál-do-zunk. Tudom, hogy Francziaország népessége kétszer akkora, mint Magyaror-zágé, de még így is tízszer akkora teher jut a hadsereg fentartásának czíme alatt minden egyes francia állampolgár-ra, mint nálunk Magyarországon. [...] Vájjon ha most elkezdenők a közöshadsereg szétbontását és újjászervezését, nem itt hagynának-e azonnal a velünk szövetségben álló államok; es nem maradna-e Magyarország egyedül az orosz hatalommal szemben, hátamegett az orosz hatalom szövetségeivel? [...]”⁵⁰¹

Jókai Mór képviselőházi felszólalásai mellett több regényében hitet tett a honvédelem, illetve a katonai kötelezettségek központi szerepe mellett, nem egy regénybeli hős vagy szereplő maga is katona. A tárgykörre összpontosítva alapvetően három regénye emelhető ki, amelyekben Jókai Mór méltó emléket állít a magyar honvédelemnek mind a nemesi felkelés, mind pedig a megalakuló Magyar Honvédség intézményei által. *„A névtelen vár”* című regény *„Nyolcadik rész. A magyar inszurrekció”* című részében a magyar nemesség hadkötelezettségéről is megemlékezik a főhős, amikor a nemesség jogairól elmélkedik:

„[...] A diaeta csak szuverén, de a nemesség: diktátor!

És ennyi felséges előjogért az a kötelessége, hogy mikor a király parancsolja, fegyvert fogjon, és legyen készen meghalni a hazájáért, királyáért. [...]”

A regény honvédelmi szempontból legjelentősebb elemei a *„Hetedik rész. Új élet a háznál”*, *„Nyolcadik rész. A magyar inszurrekció”*, *„Kilencedik rész. Katalin vagy Thémire?”*, *„Tizedik rész. A Sátán és a Démon”*, valamint a *„Tizenegyedik rész.*

501 KN-1892-I. 185.

Férfiak dolga” című részei és fejezetei, amelyek a nemesi felkelésnek, a napóleoni háborúk magyar hőstetteinek, valamint az 1809. június 14-i győri csatának állítanak emléket. A fejezetek külön érdekessége, hogy azok pontos jogszabályi hivatkozások mellett nem csak a nemesi felkelésre vonatkozó, a korban közmondásos intézményi kritikáját tárja elénk, hanem azokkal szemben – különösen az egyéni áldozatvállalás hangsúlyozásával, a hőstettek kiemelésével – válaszokat is megfogalmaz mind magyar, mind pedig külföldi nézőpontot alkalmazva. Ennek megfelelően a regény főhőse, a francia gróf Vavel de Versay Lajos korábbi hazája új hazájára törő csapataival már a magyar nemesi felkelés tagjaként áll szemben, miközben a rendi alapú hadszervezés alapjait, fogyatékosságait a „Hetedik rész. Új élet a háznál” fejezetben a főhős és Drávakereszturi Görömbölyi Bernát alispán beszélgetésében ismerhetjük fel:

„Mikor a haza áldozatokat követel: igaz honfinak kötelessége azokat meghozni; bármily nagy lemondásba kerüljön is. Így tett Drávakereszturi Görömbölyi Bernát alispán úr is, amidőn a megye rendei részéről kötelességévé tétetett, hogy az 1808-iki országgyűlés 2-ik Törvénycikkelye I. §-ának és az azt követő §-oknak személyes megjelenésével is érvényt szerezni serénykedjék. A feladat ez volt: megjelenni személyesen azoknál a „potior”-oknál, akik a 3. t. c. 17. §-a értelmében a „lustratio” alkalmával saját becses személyeik és illetőleg lovaik helyett a „birsagium”-ot küldték meg: az ötven nehéz márkát. Ezek közé tartozott Vavel Lajos. [...]

- Az alsóbb rendű nemességből elég számosan, hanem a főnemesség távollétével ragyogott. [...]

- Hát megmondom én a magam részéről az igazi okot. Nem mentem el a lustratio-ra, mert tréfának és gyermekjátéknak tartom a meghozott törvényt, amely mindjárt ezzel a mentális rezervátával kezdődik: „a magyar nemesi fölkelés csak akkor hívandó fel, ha kültámadás veszélye forog fenn”, - tehát ezt a fölkelő sereget előre felkészíteni, betanítani, fegyverben gyakorolni nem lehet; - azután: „akkor is csak azon esetben, ha a támadó ellenség oly hatalmas volna, hogy annak a rendes császári királyi hadsereg ellent nem tudna állni”. Azt pedig, hogy az ellenfele hatalmasabb, minden hadvezér csak akkor szokta megtudni, mikor már erősen megverték. Tehát a magyar nemesi fölkelésnek az lenne a feladata, hogy készületlenül, gyakorlatlanul álljon elő akkor, mikor a rendes hadsereg nem képes helytállni a hatalmasabb ellenségnek. - Hisz ez gúny! - S milyen az egész szervezés? - Minden nemes, akinek 3000 forintot felül van a jövedelme, lovas lesz, akinek azon alul van, az gyalog; - tehát nem a képesség határoz, hanem az erszény. - Minden város ad egy lovast, s azt maga szereli fel. Szép svadrony lesz belőle! A nemesurak maguk hoznak hazulról puskát, kardot. Azokat a jámbor vadászfegyvereket, amikkel a compossessor urak a nyulakat ijesztgetik a tarlón,

a francia bajonettekkel szembeállítani! Mikor mindez megvan, akkor határozni fog minden vármegye, hogy milyen egyenruhába öltöztesse a maga nemességét. Akkor azok maguknak tiszteket választanak, mint a vármegyén alispánt, szolgabíró: nem kérdezve, hogy ki ért a had felállításához, vezénylethez, fegyvergyakorlathoz, kinek van hősi bátorsága, tapasztalata, hanem azt, hogy kinek van fényesebb neve, vagy ki tud jobban itatni. S ezeket indítani el oly hadsereg ellen, melynek tisztjei a csaták tűzkeresztségében szerezték vállrózsáikat! - Ah, uram! Ez egy rettentő merényletnek tűnnék fel egy nemzet színe-java ellen: ha a kivitelben tréfának nem bizonyulna be.

A hadviseléshez legelőször is pénz kell. Ezt elfeledték az ország rendei megszavazni. Önöknek nincs pénzük. Ezen elmúlik az egész veszedelem. A nemesi felkelő sereg addig elmegy, amíg a tarisznyában tart a hazulról elhozott tepertős pogácsa; mikor az elfogyott, hazamegy. Ágyút sem kell ellene elsütni. - Tréfának veszi ezt a dolgot minden ember. Törvényhozók és hadvezérek. - A lustratiót, azt a tréfát, hogy minden nemes menjen fel a megye székvárosába bemutatni, hogy van kardja és puskája, vagy hogy tud lovon ülni, a mi svábjaink igen találóan elnevezték „Lustreisio”-nak. Ne beszéljünk róla többet. - Ha egyszer egy igen komoly dologról lesz szó, akkor higgye uram, és tartsa meg adott szavamat, hogy az első hívásra ott leszek az elsők között, akik a nagy tragédiát kiegészíteni sietnek; hanem a komédiát nézni sem szeretem, nem hogy játszani benne. [...]

- Nem úgy van az, gróf úr; tegnap óta az egész országban körülhordják a véres kardot, s mától holnapig az egész magyar nemzet fegyverben áll. Az insurrectionalis törvénycikk nem írott malaszt többé; megyünk cum gentibus - a betörő ellenséget visszaverni! - Itt van a királyi parancs! Itt van a nemzeti szózat. [...]

A „Nyolcadik rész. A magyar insurrekció” a fenti jogi, gazdasági, politikai összefüggéseket, a nemesi felkelés tagjainak gondolatvilágát, az intézmény kudarcát, tragédiáját, és annak okait tárja elénk.

„[...] Midőn a győri ütközet után harmincöt nap múlva József nádor ismét megjelent Győr alatt [...] arra elég jókor érkezett a magyar fővezér, hogy az elmúlt csatában elesett halottakat eltemesse. - Ott heverték azok harmincöt napig a szabadhegyi halmonokon, [...] Kilencszáznyolcvanöt magyar férfi várt ott a maga hős ágyára, s mikor eltemették őket, a francia temető nagyobb volt, mint a magyar. [...]

Ez a harmincöt napig temetetlen maradt dandára a hűség vértanúinak talán megérdemel hatvanhét esztendő múlva (1876) egy darab papirost, melyre föl legyen írva, hogy ők a becsület mezején estek el! S megérdemlik, hogy a nevüket betakaró fátyolt letépjük meggyalázott hírukról, s porrá lett csontjaikra dobjuk szemfödélnek... [...]

- De ugyan mondja meg, spektakális - kezdé Vavel Lajos -, hogyan lehetett az, hogy amióta a magyar országgyűlés meghozta az inszurrekcióról szóló törvényt, azóta már félesztendő elmúlt, s mégsem történt benne semmi.

- Dehogyan nem történt semmi - szólt az alispán -; azt csak a paraszt hiszi, hogy az óramutató, azért, mert nem szalad, tehát áll. Azt ön tudni fogja, hogy az óraműnek három lényeges alkatrésze van: az egyik a rugó, a másik a ketyegő, vagyis nyugtalankodó, a harmadik az akadályozó, végrehajtók a kerekek. A rugó, az a meghozott törvény; a nyugtalankodó, az a nádori hivatal, melynek azt végre kell hajtani; az akadályozó, az pedig a Hofkriegspraesidium, az Obercommando és az Artillerie-Direction. A kerekek a vármegyék. Tehát tartsuk meg a technikus terminusokat. Amint a rugó fel volt húzva, a „nyugtalankodó” elkezdte a kereket mozgatni; azok megindultak, s össze lett írva az ország fegyverfogsra kötelezett nemessége.

- Mennyire mehet az?

- Harmincezer lovasra és negyvenezer gyalogra. Ez nem az összes fegyverfogható nemesség, mert egy családból csak egy férfi köteles hadba menni. A kerék nem állt meg. El lett határozva a felfegyverzés, egyenruházás, vezényszó, betanítás és élelmezés kérdése. [...]

Szavakkal nem mondta azt, hanem amint azt látta, hogy a zászlót csakugyan nem dobja el Lajos a kezéből, akkor azt a lobogót, melynek egyik felére az ország címere, másakra a patrona Hungariae volt festve, két keze közé szorítá, és megcsókolta azt. Ez volt az áldás. [...]

A nagy hadvezető, a korzikai óriás akkorákat lép, hogy egy-egy ország esik a két lábnyoma közé. [...]

Most már „talpra magyar!”

Aki tegnap még nem tartotta esküvőjét, holnap már nem tartja meg azt! Ki gondolna most menyegzőre? Hannibál a kapuk előtt. Ami csak nemesi felkelő sereg van, indítják útnak. [...]

A fiatal tudós, ki a nemzeti elégedetlenséget képviselte irataiban, azért mikor a fegyverre hívás széthangzott az országban, csak úgy felkötötte a kardot, mint más, s abban az egyben most teljesen egy véleményen van a hajdani princípálisával, hogy ha olyan közel jön hozzá a francia, hogy a kardjával elérheti, bizony meg fogja vágni. [...]

A honvédelem ügye Jókai Mór egyik legismertebb regényének, a „**Köszívű ember fiai**” történetének nem csak központi eleme, hanem annak napjainkig ható eposzi magasságokban álló emlékműve is. A regény „Egy nemzeti hadsereg” című fejezete a kialakuló Magyar Honvédségről és a nemzet áldozatvállalásáról az alábbiak szerint vall:

„[...] Hogy egy kicsiny, elszigetelt országnak rokontalan nemzete valaha saját haderejével, kilenc oldalról rárohanó támadás ellen védelmezte volna magát diadallal, dicsőséggel! Hogy ne bírt volna vele „egy” óriás, hogy rá kellett volna ereszteni Európa másik kolosszát is, s még azzal is megbirkózott, még akkor is saját magának kellett lefeküdnie, hogy rágázolhassanak! [...]”

A földműves elhagyta ekéjét, a tanuló elhagyta iskoláit, a családapa boldog tűzhelyét, s ment a zászlók alá.

Tizenhárom-tizennégy éves gyermekek csoportja emelte a nehéz fegyvert, mely alatt még válla meggörnyed, és hetvenéves galambösz férfiak álltak a gyermekekkel egy sorba.

Nem kellett felpénzzel csalogatni senkit; egy nemzetiszínű kokárda volt az egész ajándék, amit a belépő kapott.

Úri családok elkényeztetett fiai, mágnások, nemesek jöttek önként, s együtt sanyarogtak a parasztfiúkkal esőben, zivatarban, sárban, szemétágyon, rongyban és dicsőségben!

Egy ügyvéd itthagya irodáját, kardot kötött, s a legelső csatában maga vitte a zászlót legelől Pahrendorfnál a kartácszapporral szemközt. A végén ezredes lett. Sohasem tanulta a háborút.

Egy fiatal földesúr menyegzőjét megtartotta ma, másnap csatába kellett mennie; a római sáncokat ostromolták; ott első volt, ki zászlója élén felhatolt; lelőtték; még menyasszonya csókja meg sem hűlt ajkain.

A cisztercita barátok kolostorából három növendék kivételével minden kispap elment honvédnek. A prior maga látta el őket úti élelemmel, mikor szekérre ültek. Amint a refektóriumba visszatérve a honn maradt kegyeseket megpillantá, sírva monda nekik: „Ti gyávák, minek maradtatok itthon?”

Elmentek az ügyvédek; nem akart most pörlekedni senki. Elmentek a bírák; hisz nem volt senkinek panasza.

A mérnökökből lettek tűzérek, utászok. Az orvosokból tábori sebészek. Ágyban meghalni nem volt most divat.

Híres korbelyekből híres hősök lettek. Csöndes jellemekből oroszlánok.

Még a rablók is megtértek. Egy hírhedt rablóvezér amnesztiát kért magának és társainak, s százhatvan lovast állított ki a csatamezőre, kiknek nagy része a hazát védve nyerte el a halált, mit a haza rontásáért elébb megérdemelt.

Egy főúr maga egész huszárezredet szerelt fel; másik huszárezredet két hét alatt állított ki a jászkun főkapitány.

Nem volt fegyver. Vettek el az ellenségtől. Előbb kaszával, puszta kézzel kellett kicsikarniok a harc eszközét, hogy aztán küzdhessenek vele.

Egy közönséges székely földész kitalálta, hogyan kell ágyút önteni, fűrni, és ellátni népét csatalövegekkel. Vashámorok átalakultak golyóöntödékké. Elfogyott s nem volt

kapható a gyutacs a puskához. Voltak gyógyszerészek a csapatoknál, kik papirosbul készítették gyutacsokat, s azok is jók voltak a harcban.

Az egyházak odaadták harangjaikat ágyúércnek.

Egyetlen vezér száztíz ágyút vett el apródonkint az ellenségtől.

A szabadkai föld népe meztelen kézzel foglalta el az ellenfélnek fél mérföldre hordó „bácsi” nevű öreg ágyúját.

A ma alakult zászlóalj már holnap gyakorlatot tartott, s egy hét múlva ment a tűzkeresztelőbe.

Mindenki testvér volt a trikolór alatt, nem gúnyoltak senkit tótnak, németnek; azok mind egy zászló alatt egy haza fiainak vallották magukat.

A tiszt jó pajtás volt. Együtt evett, együtt ázott, egy szalmán hált a közlegényeivel, s tanították egymást hazaszeretetre.

Nem volt szökevény. Hová szökött volna? Minden ajtótul elkergették volna a gyávát. [...]

Így támadt a nemzeti hadsereg.

Jól van. Ez idáig poézis, de hol a próza? Hát a pénz?

Igaz. Pénz nélkül nem viselnek hadat.

Tehát az történt, hogy akinek ezüstkanala, ezüstsarkantyúja volt, összehordta egy rakásra. Fiatal lányok függőiket, özvegyasszonyok megtakarított filléreiket odarakták a nemzet pénztárába. Gyűjtögetett nyugdíjak vándoroltak e helyre. Ki akarna nyugdíjra gondolni, ha nincs haza?

Nem volt elég.

Akkor rányomtatták papírdarabokra, hogy „Ez a papír a nemzet pénze”. S mindenki úgy fogadta azt. Senki sem kételkedett abban. Mindenki azt mondta: „A nemzet nagy úr, amire az ráütötte a címerét, az szent, az a mienk!” És volt pénz elég. [...]

Így állt fön a nemzeti hadsereg. [...]

Csak egy hiányzott még a nemzeti hadseregből. Erejének tudata. Ezt meg kellett még neki tanítani, s a tandíjt bizony meg kellett érte fizetni!”

A honvédelem kérdése „**A szegénység útja**” című regényben is megjelenik, amelynek különös epizódja „**A nem várt vendég**” című fejezet az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc fegyverbeszerzéseit tárja elénk, miközben emléket állít a haza védelme mellett elkötelezett betyároknak is:

„[...] Egy napon a magyar hadügyminiszter bizalmasan közlé vele, hogy Eszék várában nagy veszedelem van. Védelmére ott van egy jókora honvédsereg, aminek csak az az egy hibája van, hogy valami háromezernek közülök nincs puskája. Egy svájci fegyvergyár ugyan vállalkozott háromezer darab szuronyos fegyver elszállítására a

stájer határszélig; arról is van gondoskodva, hogy a magyar kormánynak egy szabadcsapat-vezére, a merész Kádár őrnagy e fegyvereket átvegye és Eszékre becsempéssze; csak a minden hadviselés veleje, a pénz hiányzik még. Azt kellene valahogy kézbesíteni a svájci fegyvergyárosnak, aki pénz nélkül nem adja a puskát. Darkavár, mint afféle sokat utazott ember, aki olyan hatalmasan ki tudja játszani a határőröket, vállalkozhatnék arra, hogy a pénzt megvigye a fegyvergyárosnak; a többi azután majd Kádár őrnagy dolga lesz.

Lörincnek nem lehetett visszaautasítani a megbízást; de kedve is volt hozzá. A hadügyminiszter szerzett számára külföldre szóló útlevelet álnév alatt, s kezébe adta a fegyverekért járó tizenkétezer darab aranyat az útlevéllel együtt, mely szerint Galicián, Bécsen keresztül kellett lekerülnie Stájerbe, körüljárva az egész csatatért, hogy semmit se kockáztasson. [...]

Hanem azért, mielőtt útra kelt volna, még az utolsó éjszakán fellátogatott a „Fürdőbe”; itt volt egy jó kis csendes kártyabarlang, s ott reggelig a rábízott összeget az utolsó ezer aranyig elveszté. Az utolsó ezret mégiscsak megtartá útiköltségnek. [...]

Bécsben kénytelen felkeresni bankárját, Haslingert, akinek már eddig is másfél millióval tartozik, s annak őszintén elmondani, hogy mi járatban van, mi történt vele; hogy fegyverekre kapott pénzt a magyar kormánytól, azt elvesztette, azt helyre kell pótolnia, akármilyen áron!

Haslinger okos ember volt, s az őszinte vallomásra ő is őszinte válasszal felelt.

– Lásza ön, uram, ön már nekem eddig is másfél millióval tartozik. [...] S most ön még újabb hatvan-hetven ezer forintot akar tőlem felvenni. Mondok én ennél önnek egy sokkal egyszerűbb expedienst. Menjen el ön az osztrák hadügyminiszterhez, adja fel a fegyverszállítmányt; az majd lefoglaltatja azt, ön quittolt a fegyverek árával és egyúttal bünbocsánatot nyert az eddigi magatartásaért. Kettős haszon.

Darkavár a legnagyobb méltatlankodással utasítá el magától e tanácsot. Hatvanezer forintért árulónak lenni! még ennyire nem érzé magát aláüllyedve. [...]

– Amióta önnel beszéltem – szölt a bankár –, tapogatóztam a kérdéses ügyben: természetesen a legnagyobb óvatosság mellett. Önnek, mint mondá, bizonyos Kádár őrnagy szabadcsapat-vezér kezébe kellene átszolgáltatnia a kifizetendő fegyvereket. Tud ön valamit erről a Kádár őrnagyról?

– Annyit tudok róla, hogy egyike a legvitézebb szabadcsapat-vezetőknek; vakmerő hadi kalandjairól híres.

– No, hát én többet tudok róla. Ez a Kádár egy feledékenységre ment, de a múlt években nagyon hírhedett rablóbanda vezére volt, ki a háború kitörésekor a kormánytól amnesztiát kért magának és cinkostársainak, azon föltétel alatt, hogy egy szabadcsapatot fog alakítani a kormány szolgálatára. A bünbocsánatot megnyerte, kapott felhatalmazást a szabadcsapat alakítására; azóta több ütközetben kitüntette

magát, nyilvános elismerést, őrnagyi rangot kapott. Egy sajtóságos vonást beszélnek róla: azt, hogy ami zsákmányt hadi portyázásai közben elfoglalt, azt kárpótlásul osztogatta ki azoknak, kiket néhanapján kirabolt. [...]

Volt egy hang lelkében, mely azt súgta: hogy az a főúr, ki elvesztegette a kormánya által rábízott pénzt, s azután, hogy magát megmentse, elárulta azt a hajdani gonosztevőt, ki most bűnei helyrehozásául a csatamezőn hullatja véré: pokolmélyen süllyed alá e rablóval szemközt. [...]

– Az nem változtat a dolgon, uram – felelt a bankárnak. – Nem az a kérdés, hogy kinek küldik a pénzt, hanem hogy ki küldi? és ki által küldik? Azt a magyar kormány küldi; egy Darkaváry által küldi, s Darkaváry át fogja azt adni az ördögnek is, ha annak van küldve. [...]

A honvédelmi kötelezettség, illetve a szolgálat megváltásának kérdését röviden érinti Jókai Mór 1892-ben megjelent, kevésbé ismert „*A fekete vér*” című⁵⁰² regényének utolsó, „XVI. A hét szem paszuly” című fejezete:

„[...] – Legalább, ha egyszer majd katonának akarják őket vinni, nem találják ki, hogy melyik a „köteles”.

– Majd kiválsuk őket.

(Abban a korszakban az a bölcs kormányelv uralkodott, hogy aki letesz egy summa pénzt, a kukoricába dobhatja a puskát; védelmezze a hazát, akinek nincs pénze.) [...]

A honvédelem tárgyában különösen kiemelkedő Jókai Mór „*A jövő század regénye*”, amelyben a képviselőházi beszédeiben megelőlegezett módon az általa leírt és elképzelt XX. században egy kiteljesedő orosz-osztrák-magyar konfliktust és háborút tette a történet középpontjává. Ebben a háborúban jelentős szerepet töltött be a valós és technikai alapokon nyugvó haderőfejlesztés mellett a honvédelmi kötelezettségek személyes teljesítése is, amelyekről az „*Egy király, aki meg szolgálja a kenyerét*” című fejezetben maga az uralkodó ekként vall:

⁵⁰² A regény története a neoabszolutizmus korában, illetve a kiegyezési tárgyalások megkezdésének idejében játszódik, de alap konfliktusa korábbi, nevezetesen báró Lenke tábornok fiának, Simonnak az elcserélése a kolerajárvány idején egy cigány csecsemőre. A gyermekcsere természetesen sorsfordító, tábornok vér szerinti fiából, Pálból világhírű cigányprímás lesz, míg az elcserélt gyermekből, Simonból törtető és gyűlölt felnőtt válik, aki teljes mértékben kiszolgálja a neoabszolutista rendszert, szembe fordul vélt édesanyjával és annak első házasságából született fiával, felesége egykori jegyesével gróf Bárdy Zoltánnal is. A regény végén a minden kiderül, Simon pedig lelkileg és szellemileg egyaránt összeroppan. Pál alakjának megrajzolásához az ihletet Jókai Mór részben kortársáról, Rácz Pál cigányprímásról vette. – ERDŐS István: A prímáskirály. *Palóc föld*. 2000/1. 117–118.

„[...] Hadseregünk száma eddig is elég nagy, fegyvereink elég jók. Nem új fegyvernemek, nem páncél kell még; hanem szív. Az egész léggolyóharcot hasztalan pénzfogyasztó kísérletnek tartom; egy szél meghiúsíthat minden intézkedést. Golyókkal, minőkkel fenevadakat szokás löni, emberi ellenségre nem lövöldöztetek. [...] A gazdagnak sem engedem meg, hogy a haza védelme alól megváltsa magát, s azt a szegényre hagyja; a katonai arany kardbojtból pedig nem ütök szégyenletes vásárt. [...] S ha ellenség támadja meg hazánkat: akkor is én megyek elől; én leszek legelső a helyemen, s meglátjuk, hogy nem talállok-e ott minden igaz hazafit, vasúti glorinek nélkül is? Ez királyi óhajtasom. [...]”

A regényt végig kísérő konfliktus elemeként „Az orosz rém” című fejezet sorainak idézésével tárható fel a honvédelem részkérdése, amelyek végül a regény történetét végig kísérő háborúk alapjait fektették le. A bekezdésekben Jókai Mór soraiban képviselőházi felszólalásai mellett XX. század valós eseményei is visszaköszönnek, akár a hadseregfejlesztés technikai oldalát, akár a cári Oroszország helyébe lépő totális államot jellemző sorokat olvassuk:

„[...] A hadügyminisztérium egy rendelete tizenötezer-hatszázhetvenkilenc példányban küldeti meg a két birodalom minden községi elöljárójának egyszerre, melyben a legnagyobb titoktartás föltétele mellett rájuk parancsoltatik, hogy a tartalékosokat haladéktalanul ezredeikhez küldjék be; az erdélyieket legrövidebb úton Csehországba és Galíciába; a Friaul, Isztria, Dalmácia illetékét egyenesen Brassó vidékére; a magyarországi husárokat mind Galíciában állomásozó ezredeikhez; a cseh szabadságsógtakat pedig a pesti és komáromi erődítvényekben alakuló tartalékhoz. Összesen nyolcszázezer ember. [...]”

Végképp eloszlát minden kétséget aztán a generalissimusnak egy novemberi rendelete az összes hadparancsnokokhoz, melyben szigorúan meghagyatik nekik, hogy a katonasággal téli hadgyakorlatokat tartassanak: mikor legnagyobb a hófúvat, zivatarban, északi szélben exercíroztassák őket, hogy szokjanak hozzá.

Világos a helyzet, Oroszország ellen készülünk. [...]

Amiről a múlt században Hertzen, Bakunin még csak álmodoztak, amit a „Szta Djelat?” szerzője regényképpen írt le, már megvalósult, s a XX. századbeli Oroszország nem olyan félelmes többé Európára, mint a múlt században – hanem félelmebb. [...]

Katonája volt legalább másfél millió. Egy része jól szervezett, más része annál jobb, mert nincs szervezve. [...]

Sasza asszony és kancellárja felhagytak Nagy Péter cár és utódjai szűk látkörű világnézetével. Mit nekik a keleti kérdés! Konstantinápoly elfoglalása! A kis szláv nemzetiségek felszabadítása a járom alul! [...]

Az eszményi alap az orosz nihilisták programjában fekszik. [...] Elűzni a fejedelmeket; eltörölni az országok határait; megszüntetni minden speciális hazáról való fogalmat; lefegyverezni erőszakkal minden ország hadseregeit; elpusztítani minden arisztokráciát; lomtárba üzni minden külön alkotmányt; simára taposni minden vallást: és egy keresztvonással kvitté tenni minden államadóságot. És akkor aztán megkezdeni az „új-világot” az „ó-világban”. [...]

Annyit meg kell adni, hogy az osztrák-magyar tüzéség azon időben elsőrangú fegyvernemnek volt elismerve Európa valamennyi hadtudósai által, s erre méltán büszkéek voltak az akkori osztrák-magyar hadvezérek. [...]

És még ez mind nem elég találmány. Az újkor hadjáratában főfeladat nagy tömegeket rövid idő alatt egy pontra vethetni. A hadviselés idegei a vasutak. A hadtudomány talált fel páncélozott vonatokat, mik mint egy utazó bástya, vágtnak egyik helyről a másikra sérthetetlen lövészeket tolvá az ellenség hadoszlopai elé; sőt alkotva vannak oly golyóokádó gözmozdonyok, mik a síneket magukkal hordják, maguk előtt lerakják, s így út nélkül is előreroboghatnak, az ellenséges hadtömegek keresztültörésére szánva. [...]

És végül... húszévestől ötvenévesig minden férfi katona, és tartozik fegyverbe állani. Ez is kétmillió harcos!

A poézis egészen eltűnt már a harcból. Nincsenek többé hősköltemények. Nagy tömegeké a csata eldöntése; a személyes vitézség semmi többé; ki a csatában elesik, nem is látta az ellenséget, nem hogy hősi módon küzdött volna vele, s aki győztes maradt, csak másnap tudta meg a napi bulletinből, hogyan jutott hozzá. Az éposz hősei most a gépek.

Éppen a gépek tökéletesítése tartja vissza már évtizedek óta az európai nagyhatalmakat a háborúindítástól. A dicsvágy lelohadt minden nemzetnél. Hanem azt mindenki látja előre, hogy egy hatalom el van szánva, sőt kénytelen a hadviselésre vállalkozni: az orosz. [...]

A vitás kérdés lángolóvá vált. Az ó és új világ harci előkészületekre feszítette erejét. Előbb megkísértettek egy nemzetközi, sőt világközi kongresszust összehívni e kérdés elintézésére; de ez csak arra való volt, hogy amíg a kongresszus szedi „ad referendum” a sok üres szalmát, az alatt a hajóit mindenki felszerelhesse ágyúkkal, matrózokkal; akkor aztán váljon el, hogy melyik óriás fárad ki hamarább.

S ha egyszer e két titán között megkezdődik a harc, akkor azután „szabad a vásár!” Európa délkeletén...

Így kerül bele az osztrák-magyar birodalom abba a verembe, [...] azért az Osztrák-Magyar Monarchiának kell meginni a maga keserű poharát – cukor nélkül. [...]

6. A közegészségügy és a járványügy egyes kérdései⁵⁰³

6.1. A jogszabályi háttér – most és akkor

„Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

[...] XX. cikk

(1) Mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez. [...]

Az Alaptörvény fenti cikkéből fakadó részletes szabályokat különösen az 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről határozza meg további ágazati jogszabályok sokasága mellett.

„1600. évi III. törvénycikk

két határidőben való fölszedés mellett, minden egyes jobbágy- és zsellér-ház után, egy magyar forint segélynek a megajánlása; a melyhez minden földes ur tartozzék ötven magyar dénárt adni; eme segély fölszedése módjáról és arról, hogy azt mire kelljen fordítani?

A mi a segélyügyet a multa nézve illeti, az ország karainak és rendjeinek semmi sem volna inkább kedvére, mint az, ha nem csak a maguk, hanem az Ő felsége kívánságának is eleget tehetnének.

1. § De higgye el Ő felsége, hogy annyi évnek a háborúi, a török és tatár dúlások, a katonai végtelen és kimondhatatlan sanyargatások és fosztogatások ennek az országnak a megmaradt részeit olyan nagy szegénységre és nyomorúságra juttatták, hogy ha azok még tovább is tartanának, azoknak elviselése lehetetlen lenne és magok a megmaradt országrészek is elpusztulnának.

2. § Mindezekhez ugyanis, a melyeket Ő felségének és ő fenségének már igen sokszor részletesen felfejtettek, hozzájárulnak még: a marhavész, a közelebbi esztendőк terméketlensége, és az országban itt-ott dühöngött és még most is dühöngő pestis, a mely az ország ezen megmaradt részei lakosságát, oly csekély számra apasztotta és oly szegénységre juttatta, hogy az ország régi külseje már alig felismerhető és sokan koldulással kénytelenek kenyerüket keresni és életüket tengetni. [...]

503 FAZAKAS Zoltán József

„Szervezeti Egészségügyünk 1770-es Alaprendelete (Generale Normativum Re Sanitatis) - Helytartótanácsi határozat 4698. 1770. október hó 4. napján az 1770. szept. 17-i 4378 királyi leirat alapján

Az Egészség Ügyének Általános Szabályzatát, amely vonatkozik egyrészt a császári-királyi felségterületek belső egészségügyi állapotainak fenntartására, másfelől a határos külföldi tartományokkal szemben alkalmazandó óvintézkedésekre, ezennel a Magyar Királyságra és csatolt részeire is kiterjesztve, a jelen mellékletben csatoltan, a Királyi Helytartótanács kegyes királyi parancsra továbbítja magának a Főhatóságnak, hogy az a nevezett szabályzatot tudomásul véve, gondoskodjék annak betartatásáról, és evégett azt joghatósági területén közhírré tétesse. Kelt Pozsonyban, mint fent. [...]

Anyai gondoskodásaink közepette, amellyel királyságaink és örökös tartományaink sértetlensége és épsége felett örökönk, elsőrendű az a törekvésünk, hogy alattvaló népeink egészségét megőrizzük, továbbá az egyes tartományokban létesített és feladatukat hasznosan ellátó magisztrátusok, illetve a közjóra nyilvánosan fordított sokféle kiadásaink anyai gondoskodásunkat bőségesen bizonyítják. A közügyek mindenféle igazgatása, amelyben számos tisztviselő vesz részt, csakis akkor működhet tökéletesen, ha az egységes rendben történik, ennek során tehát gondoskodtunk arról, hogy az önálló – ennél fogva szerteágazó, de részleteiben összefüggő – rendszert nem alkotó szabályzatok (amelyek az egészségügyi állapotok fenntartása érdekében az egyes tartományokban és országokban hatályban vannak), mindazon személyek által, akiket Mi erre a feladatra kijelöltünk, újból átvizsgáltassanak, majd miután a feladat végeztével nevezettek a Mi részünkre alázatosan szabályszerű jelentést tettek – azon elvek mentén, amelyek az egészségügyi állapotok fenntartásának rendjéhez szükségeltetnek – megalkottuk alábbi Szabályzatunkat, amelyhez különösen azok számára csatoltunk a végrehajtáshoz szükséges működési előírásokat, akiknek hivatala ezt bármely vonatkozásban szükségessé tette.

Közegészségügyi vonatkozásban a Tengeremellékről már évekkel ezelőtt különböző törvények jelentek meg: [...] szorgos igyekezettel adtunk utasítást arra, hogy mi mindent kell betartani ez ügyben a fennhatóságunk alá tartozó, más kisebb tengeri kikötőkben és a tengerpart teljes hosszában, [...] és végül az 1766. évi augusztus hó 25-i átfogó büntető törvénnyel elrendeltük, hogy a többi között mások számára példaként milyen büntetéssel sújtandók azok, akik az egészség ügyében kihirdetett, vagy a későbbiekben kihirdetendő büntető határozmányokat megsérteni merészkednének. Ezennel, legfelsőbb hatalmunknál fogva, jelen Szabályzatunkban, összességében és külön-külön is megerősítjük a fentiekben hivatkozott rendeleteinket, és uralkodói feladataink értelmében továbblépve, igyekezetünket az alábbi Szabályzatban azokra a teendőkre összpontosítjuk, amelyek az egyes tartományokra vonatkoznak, illetve

olyan területekre, ahol a szomszédos országokból különféle betegségek és járványos dögvések törhetnek be, mint ahogyan ez korábban gyakorta megtörtént, ezért a jelen Szabályozás két részre tagolódik, amelyek közül az első az egészség ügyének belterületi gondozását foglalja magában, amelyben az egyes országok és tartományok főhatósága illetékes egy-egy Egészségügyi Bizottságnak nevezett testület kijelölésére, míg a második rész azokat a rendelkezéseket tartalmazza, amelyek az egészség megóvására a Török Birodalommal közös határvidékek tekintetében íródtak, s mivel onnan mindenkor súlyosabb veszélyek fenyegetnek, ezért itt állandóan fokozottabb figyelem szükségeltetik. [...]”

„1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről

ELSŐ RÉSZ Egészségügyi intézkedések

I. FEJEZET Általános határozatok

1. § A közegészségügy vezetése az állami igazgatás köréhez tartozik.

2. § Mindaz, mi a közegészség fentartására, javítására és a megromlottak helyreállítására szolgál, hatósági felügyelet és intézkedés, a közegészség elleni kihágások (7. §) pedig rendőri biráskodás tárgyát képezik.

3. § A hatóság a felügyeletet panasz bevétele nélkül is időnkénti szemlék és vizsgálatok által gyakorolja. [...]”

6.2. A közegészségügy kérdései a magyar alkotmánytörténetben

A hazánkba 2020 elején megérkezett koronavírus-járvány a társadalom és a gazdaság minden rétegét korábban nem tapasztalt kihívások elé állította, egyben szükségképpen helyezte a közbeszéd és közgondolkodás középpontjába az egészségügyi kérdéseket, annak közigazgatási vonatkozásait, valamint azt, hogy eleink a múltban ezeket a kihívásokat milyen módon kezelték. Másképpen megfogalmazva a világiárvány, amelynek hatásai máig érződnek a mindennapokban, óhatatlanul indokolják a visszatekintést a múltba, amikor az orvostudomány fejletlensége okán a társadalom egészségügyi kockázatoknak való kitettsége hatványozottabban jelentkezett.

A jogtörténeti vizsgálódások ebben a kérdésben meglehetősen nehézkesek, elvégre a közegészségügyet elsőként és átfogó módon szabályozó 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről Indokolása elismerte – miközben részletesen kifejti, hogy az egészségügyi igazgatás feladata sokkal inkább a megelőzés és a közegészségügyi jólét biztosítása, semmint a már bekövetkezett bajok elhárítása a közigazgatási szervek szoros együttműködésével és egyes jogok szükségképpen korlátozásával a közérdek érdekében –, hogy a tárgykörre vonatkozó törvény korábban nem létezett.⁵⁰⁴ A törvényi Indokolás megállapítása ugyanakkor nem jelenti azt, hogy Magyarországon ne létezett volna egészségügy korábban, csak azt, hogy annak központi, állami szabályozása volt hiányos, elégtelen, illetve azt, hogy az egészségügyi feladatok ellátását – a szociális gondoskodás mellett⁵⁰⁵ – az egyházak,⁵⁰⁶ illetve a mai fogalmaink szerinti önkormányzatok, céhek szervezték és papok, gyógyítók, borbélyok végezték.⁵⁰⁷

A középkori állapotok felszámolására a XVIII. században Mária Terézia tett kísérletet, aki *Generale Normativum in Re Sanitatis* című rendeletével a Habsburg Birodalom egészére készített egészségügyi szabályozást a Magyar Korona országaira is uralkodói jogon a Helytartótanács útján kiterjesztette.⁵⁰⁸ A rendelet egy ünnepélyes bevezetőből, továbbá két részletes részből áll, amelyek közül az első az egészségügyi szolgáltatók jogállásával, míg a második a járványügyi szabályozással foglalkozott.⁵⁰⁹ A két területet illetően a kérdéskör összbirodalmi jelentősége mellett annak határrendészeti összefüggései a járványügy központi kezelését igényelték, amelyek mellett a klasszikus egészségügyi szolgáltatások – a központosítási törekvések, illetve meghatározott engedély és vizsgakötelezettségek ellenére – alapvetően önkormányzati hatáskörben maradt.⁵¹⁰

A tárgykör elvitathatatlan jelentősége, valamint az időről-időre kitörő járványok ellenére az átfogó egészségügyi jogalkotásra egy évszázadig várni kellett Magyar-

504 40. iromány – Törvényjavaslat a közegészségügy rendezéséről. – *KI-1875-I.* 278.

505 HOMICSKÓ Árpád Olivér: Az egyházak szociális gondoskodásának szerepe a szociális ellátások nyújtására tekintettel. In.: MISKOLCZI-BODNÁR Péter – HOMICSKÓ Árpád Olivér – SZUCHY Róbert (szerk.): *65 Studia in honorem Gyöngyi Harsányi*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021. 97–98.

506 GYÖRGY János: *A becsületes állam*. Kolozsvár, „Előre” Könyvnyomda, 1909. 131.

507 IFJ. LOMNICZI Zoltán: Az orvosi jog kialakulásának történeti alapjai Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 2004/12., 459.

508 BALÁZS Péter: *Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete*. Piliscsaba-Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet - Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2007. 9–13.

509 BALÁZS Péter 2007. 15–21.

510 BALÁZS Péter 2007. 39–53.

országon. A törvényi szabályozás megszületéséig az egészségügy a Helytartótanács központi szerepével⁵¹¹ rendészeti jellegű megközelítésben és kezelésben maradt, amely felölelte a megelőzés, a felvilágosítás, az élelmiszerbiztonság, köztisztaság tárgyköreinek széles tárházát.⁵¹² Elsőként az 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről tette a községek kötelezettségévé a magukról gondoskodni képtelenek ellátását végső soron a törvényhatóság, vagy az állam segítségével, majd az 1875. III. törvénycikk a nyilvános betegápolás költségei fedezéséről egyértelműsítette a község kötelezettségeként a vagyontalan betegek gyógyítását és a gyógyíthatatlannak ápolását.⁵¹³ A folyamat betetőzéseként került elfogadásra az idézett 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről. A közel egy évszázadig hatályban volt jogszabály rendelkezései pontosan meghatározták az egészségügy területén az állami és önkormányzati feladatokat, tisztázták a hatásköröket, közigazgatási normái mellett magánjogi felelősségi kérdéseket is tárgyaltak, valamint felállították az Országos Közegészségügyi Tanácsot a Belügyminisztérium szerveként.⁵¹⁴ A fejlődés további elemeként az elkövetkező években az orvosi és gyógyászati tevékenység folytatásának pontosított szabályai is megalkotásra kerültek.⁵¹⁵

A közegészségügy kérdésének kezelése állami és nemzeti érdekként megfelelő jogforrási szinten tehát csak a dualizmus korában került. A kor felfogása szerint az egészségügy átfogó szabályozása, annak nemzeti jelentőségű tárgykörre emelése a modern államfejlődés üdvözlendő eredménye, mi több annak alapja volt, így a szabályozás felvállalta az egyéni és közösségi érdekek összehangolását, illetve a tudomány eredményeire helyezett központi, állami gondoskodás talaján álló egészségügyi igazgatás bevezetése mellett döntött.⁵¹⁶ Mindezeknek megfelelően a törvény szabályozási területei felölelték közegészség alapkérdéseit, az egészségügyi rendszert, az egészségre kiható természeti és társadalmi viszonyok javítását, az egészségügyi igazgatást, gyógyítást mint köztevékenységet és a gyógyászati közigazgatást is.⁵¹⁷ Az egészségügy területén az önkormányzati jogok a kormányzat jogaival szemben ezt követően csak szűk körben, kiegészítő jelleggel érvényesülhettek, a tárgykör egyértelműen a mindenkori kormány fokozott felelőssége mellett államigazgatási hatáskörként volt nevesített.⁵¹⁸

511 RÉCSI Emil: *Magyarország közjoga a mint 1848-is s 1848-ban fenállott*. Buda-Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1861. 456., 459.

512 KARVASY Ágost: *A közrendészeti tudomány*. Pest, Emich Gusztáv, 1862. 115–124.

513 IFJ. LOMNICI Zoltán 2004. 460.

514 IFJ. LOMNICI Zoltán 2004. 460–462.

515 KMETY Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest, Politzer-féle Könyvkiadó-vállalat, 1905. 329.

516 KMETY Károly 1905. 356–358.

517 KMETY Károly 1905. 329–390.

518 KMETY Károly 1905. 330–331., 387–390.

Napjainkban a testi és lelki egészséghez való jog – az ellátáshoz való jogot is beleértve⁵¹⁹ – Alaptörvény emberi méltóságból levezetett védelme alatt áll,⁵²⁰ továbbá a nemzetközi jogban is nevesített jogként létezik.⁵²¹ A történelmi fejlődés eredményeként – nevezetesen, hogy az egészséghez való jog gyökerei a járványok elleni védekezésben és a közösségi érdekek védelmében lelhető fel – az egészségügyi igazgatás sarokkérdése változatlanul az egyéni és közösségi jogok egymással való kapcsolatán, összehangolásán nyugszik.⁵²² A társadalom egészének a védelme így alapvetően állami feladat, ugyanakkor az egyéni gyógyítás kérdésében a felelősség és az anyagi fedezet már megoszlik az egyén és az állam között,⁵²³ ennek megfelelően hatályos jogunk több szinten, részletesen szabályozza az egyéni és közösségi érdekeket, jogokat, az abból fakadó feladatokat, hatásköröket.⁵²⁴

A történelmi kor és a jelenkor összevetéseként a járványügy tárgykörét úgy is, mint az egészséghez való jog gyökerét érdemes jelentőségénél és aktualitásánál fogva kiemelni. A *Generale Normativum in Re Sanitatis* szabályozása, illetve a mellette alkalmazott külön jogforrások e körben meglehetősen szigorúak voltak olyannyira, hogy egyes járványügyi szabályok megsértését akár halállal is büntették, miközben a közegészségügyi tisztviselők fokozott felelősségét is bevezették.⁵²⁵ A járványügyi védekezés fontossága, szigora, birodalmi nézőpontja és rendészeti megközelítése később sem enyhült.⁵²⁶ A dualizmus korában a járványügy változatlanul kiemelt jelentőségű terület volt különösen annak tükrében, hogy a magyarországi halálozások esetében a járványok okozta halálesetek aránya jóval meghaladta a hasonló fejlettségi szintű államokban tapasztalt mértéket, indokolva a megelőzés, lokalizálás érdekében tett rendészeti, illetve akár büntetőjogi eszközök alkalmazását is.⁵²⁷ Az 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről

519 HOMICSKÓ Árpád Olivér: Az egészségügyi ellátáshoz való jog szabályozása Magyarországon. In.: BOÓC Ádám – CSEHI Zoltán – HOMICSKÓ Árpád Olivér – SZUCHY Róbert (szerk.): *70 Studia in honorem Ferenc Fábrián*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019. 208–209.

520 HOMICSKÓ Árpád Olivér: A testi és lelki egészséghez való jog elemzése az Alaptörvény tükrében. In.: RIXER Ádám (szerk.): *Állam és közösség. Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012. 242.

521 ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013. 180.

522 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 180.

523 HOMICSKÓ Árpád Olivér 2019. 209–213.

524 ÁRVA Zsuzsanna 2013. 180.

525 BALÁZS Péter 2007. 65–87.

526 KARVASY Ágost 1862. 124–133.

527 KMETY Károly 1905. 349.

külön fogalomalkotás nélkül rögzítette a községi eljáróság – valamint lelkészek, tanítók, illetve e körülményekről tudó személyek – bejelentési kötelezettségét, amennyiben az adott illetékességi területen többen ugyanolyan betegségbe estek a törvényhatóság értesítése mellett, amelyet követően a megfelelő intézkedéseket az állami és önkormányzati szervek foganatosították a járvány megfékezése, elfojtása érdekében.⁵²⁸ A járványok elleni védekezés további részletszabályait egyes ágazati jogszabályok, illetve alacsonyabb szintű jogforrások tartalmazták, elsődlegesen azzal a céllal, hogy annak tovább terjedését megakadályozzák. A jogszabályok pontosan szabályozták a szárazföldi, tengeri korlátozásokat, vesztégzárakat, határzárakat, a települések, vagy éppen épületek lezárását, a gyülekezések és rendezvények korlátozásait, amelyek mellett megjelentek az oltásokra vonatkozó szabályok, illetve egyes betegségekre vonatkozó külön rendelkezések is.⁵²⁹

6.3. Jókai Mór és a közegészségügy és a járványügy kérdései

Jókai Mór képviselőházi munkájában közegészségügyi és járványügyi kérdésekkel ugyan csak egy, helyi érdekű interpelláció erejéig foglalkozott, amelyet a Képviselőház 1872. április 12-i ülésén terjesztett elő, mégis bizonyítja felkészültségét ebben a tárgykörben:

„[...] A tényállás ez: az uj-pesti Dunaág el van zárva, hogy az téli kikötő legyen; a téli kikötő azonban nyáron át egy más körülmény által igen kellemetlenné teszi magát azzal, hogy ott az álló víz mephiticus, pokolbeli és dögleletes bűzöket terjeszt, a mik miatt az ott nagyon szaporodó lakosság ottani lakásait kénytelen elhagyni. [...] Egy szükség volna ott, hogy a Duna szabad folyást nyerjen, egy zsilipnek készítése, hogy ne legyen Pest városa közelében egy mesterségesen alakított pontini mocsár. Azonban egyik minisztérium sem akarta magára vállalni, és most már a belügyi minisztériumra maradt e dolog, mint közegészségügy. [...]

tekintve, hogy az uj-pesti Dunaág vize e hiányos védgát következtében évről évre posványosabbá lett, elannyira, hogy annak kigőzölgése már tavaly a közegészségnek tetemes hátrányára vált és hogy egy ott állomásozó hajó teljes személyzete indulás előtt megbetegedvén, kórházba szállíttatni kénytelenítettett;

tekintve, hogy ezen ág vize jelenleg már – holott a tavasz még csak kezdetét veszi – valóságos mocsárrá vált, mely oly dögletes bűzt terjeszt az egész vidéken, miszerint félő, hogy ha még rövid ideig így tart: a megromlott levegő igen veszélyessé válhat Uj-Pest lakosságának közegészségére nézve, [...]

528 KMETY Károly 1905. 349–350.

529 KMETY Károly 1905. 349–354.

*kérdem a miniszter urat, van-e mindezekről tudomása, és ha van, szándékozik-e sürgős intézkedéseket tenni, melyek által nemcsak Uj-Pest, de maga Pest város lakosságát is a legnagyobb mérvben veszélyeztető ezen baj mielőbb orvosoltassék, és ez által egy epidémia netaláni kitörésének eleje vétessék?*⁵³⁰

Képviselői munkájától eltérően Jókai Mór több regényében is foglalkozott az egészségügyi kérdésekkel, akár egy-egy szereplő betegsége, vagy éppen járványok leírásának formájában. E kérdések közül a *„Régi jó táblabírák”* „Valamiféle előszó” című bevezető gondolataiban egy mondat emelendő ki, amelyben a XIX. századi valósággal egyezően kerül rögzítésre, hogy:

„[...] A táblabíró volt az ország közigazgatása, közigazdászata, mérnöke, vízszabályozója, törvényhozója, bírója, ügyvéde, orvosa, költője, tudósa, könyvcsinálója és könyvmegvevője. [...]

A regényidők sorrendiségét változatlanul irányadónak tekintve elsőként az egyéni felelősség, az önkéntes karantén intézménye, valamint a járvány kérdése területén a *„Névtelen vár”* című regény *„Kilencedik rész. Katalin vagy Thémire?”* című fejezete emelendő ki, amikor marquis D’Avoncourt Richard mindezek összességét ismerteti az influenza példáján keresztül:

„[...] Nem tudja ön, Madame, hogy mit hozott haza Bonaparte az eylaui véres ütközetből Franciaországnak?

– Nem tudom.

– No hát én tudom. Az „influenzát”. [...] Ez egy ragályos betegség, mely odahaza, a maga országában, ahol már polgárjogot nyert, igen szelíden viseli magát, hanem ha idegenek közé szabadul, ott kegyetlen pusztítóvá alakul át, halálos lefolyású dögvésszé lesz. [...] úgyhogy Párizsban egy külön kórházat kellett a visszatért katonák számára berendezni, ahová az influenzában szenvedőket külön zárják. [...]

Én magam is az influenza kórházból jövök. Ez a muszka ragály oly alattomos, hogy akit már meglepett, azt még hetekig engedi futni a világban, magával hordozva a halálos méreg incubatióját. Az ember napok során keresztül csak mint egy nyomasztó sejtelmet, mint egy bántó emléket hordja magával veszedelmét, s nem tudja, hogy ez a halál. Én már tudom. Nem fogom már messze hurcolni magamat. Nincs is miért! Dolgom be van végezve. Én jó helyre szállásoltam be itt magamat. [...] Az influenza pedig az ördögi lények leghamisabbika. [...] Ez országban még nem ismerik e ragályt.

530 KN-1869-XXIV. 240–241.

Nem akarom, hogy én legyek az, aki beültettem annak kórcsírát e nép közé, mely az én bálványomnak menedéket adott, s hála fejében éppen e megoltalmazott angyal által nyissak új temetőket Magyarország földén. Hozzám ne bocsásson ön senkit. Ha meghalok: a parton temessenek el, s töltsenek hullám fölé oltatlan meszet. [...]

Borzongva, tántorogva bandukolt a Névtelen Vár felé, köpenye gallérját arca elé húzva. Aki az influenza leheletét hordja ereiben, annak elég egy olyan tó tükrére vetni a tekintetét, minő előtte elterül, hogy a kór kitörése nyomban előálljon. [...]

A közegészségügy szabályai, a járványügyi rendelkezések szigora és indokai a maguk teljességében Jókai Mór legismertebb, **„Az arany ember”** című regényében olvashatók, amely sorokban egyértelműen visszaköszön Mária Terézia rendeletének valamennyi tartalmi eleme. A regény második, *„A Szent Borbála és utasai”* című fejezetében a jogszabály indokai, rendelkezései, szigora, illetve a hatósági felelősség kérdése az alábbiak szerint tárul elénk:

„[...] Azonban az államnak még egyéb magas céljai is voltak e szigorú határörzéssel. A pestis meggátlása. [...]

s halálával viseltetnünk a kormány iránt, amiért ajtót, ablakot elzár előtte, hogy be ne jöhessen hozzánk.

Mert minden idegen néppel való érintkezésünk valami új, eddig ismeretlen ragállyal ajándékozott meg bennünket. [...]

Azért az egész part hosszában a vizavi lakozóknak csak elővigyázati rendszabályok mellett szabad és lehet egymással érintkezniök, ami nagyon érdekessé és mulatságossá teheti rájuk nézve az életet.

S e rendszabályok igen szigorúak. Mikor Brüssában kiüt a pestis, a török-szerb parton minden élő és nem élő tárgy azonnal pestisesnek nyilváníttatik hivatalosan, s aki azokhoz hozzáér, az „kevert”, az vándorol a vesztegintézetbe tíz, húsz, negyven napra. Ha egy bal parti hajó vontatókötele a fordulónál hozzáér egy jobb parti hajó köteléhez, az egész hajó személyzete „kevert”, s a Duna közepén marad tíz napig; mert az egyik hajókötelről a másikra elragadhatott a pestis, s arról az egész hajószemélyzetre.

S mindez szigorú felügyelet alá esik. Minden hajón ott ül egy hivatalos orgánus: a „tisztító”. Rettenetes személy. Kinek kötelessége mindenkire felügyelni, mihez ér hozzá, kivel érintkezik, s aki az utazót, ha a török-szerb parton csak a köpenye szegletével érintett is egy idegent vagy egy szőrből, gyapjúból, kenderből készült tárgyat (ezek terjesztik a pestist), azonnal kevertnek nyilatkoztatja, s mihelyt Orsovára értek, kiszakítja családjá karjai közül, s átadja a vesztegintézetnek. Ezért hívják a „tisztítónak”.

S jaj a tisztítónak, ha egy ilyen esetet eltitkol. A legkisebb mulasztás büntetése tizenöt évi várfogság.

Hanem a csempészeken, úgy látszik, hogy nem fog a pestis, mert ők nem hordanak magukkal tisztítót, s akárhogy dúl Brussában a keleti dögvész, ők éjjel-nappal közlekednek a két part között. [...]

A jogszabály alkalmazása – illetve a hivatali vesztegetés, illetve a hivatali vesztegetés elfogadása korabeli formájának leírása – „A szigorú vizsgálat” című fejezet soraiban olvashatók:

„[...] Két veszedelmét már kikerülte a Szent Borbála, a Vaskapu szikláit s a török ágyúnaszádok; még kettő hátravolt: az egyik a bóra, a másik az orsovai vesztegzár. [...]

- A vizsgáló őrség jön. [...]

Az egyik a vámfelügyelő, az inspiciens, akinek feladata a hajóterhet átvizsgálni, nincs-e közte dugáru vagy tiltott fegyverszállítmány; a másik kettő pénzügyőr, akik fegyveres segélyül vannak, s egyúttal ellenőrzik az inspiciens, hogy rendben hajtott-e végre a vizsgálatot; a tisztító a félhivatalos kém, aki leskelődik a két pénzügyőrré, hogy jól ellenőrizték-e az inspiciens. Amazok hárman viszont együtt a hivatalos tribunál, akik kivallatják a tisztítót, hogy nem találta-e az utasokat valami dögvészes keveredésben.

Nagyon rendszeresen van az elintézve: egyik hivatalbeli ember ellenőrzi a másikat, s valamennyien egymást. [...]

Mivelhogy semmiről sem ragad el olyan könnyen a keleti pestis, mint az ércpénzről, annál fogva azt a keletről érkező hajósnak elébb bele kell tenni a vízzel telt korsóba, s a nyugati tisztaság öre onnan veszi azt ki már megtisztultan, éppen úgy, ahogy a Szkelánál szükséges minden adott pénzt a vízmedencéből kihalászni.

Timár beledugja az öklét a korsó vízbe, marokra fogva, s kihúzza szétnyílván.

Azután az inspiciens dugja bele a kezét a korsóba, s kihúzza belőle marokra szorítva, s onnan a zsebébe dugja.

Óh! nem kell azt neki a tüzes ég fényénél megnézni, hogy micsoda pénz. Érti a fogásáról, érzi a súlyáról. A vak is megismeri az aranyat. Nem mozdul az arca.

Következnek a pénzügyőrök. Azok is kihalásszák hivatalos komolysággal a víz fenekén levő illetményt.

Most elősompolyog a tisztító. Arca szigorú és fenyegető. Egyetlen szavától függ, hogy a hajó tíz vagy húsz napra ott maradjon a vesztegzárban minden utasával együtt. Ennek sem mutat megváltozást az arca a korsóba menetel s a korsóból kijövet alatt. [...]

Az inspiciens maga elé idézi a hajóbiztost, s kemény, hivatalos hangon tudtára adja, hogy a hajón semmi tiltott áru nem találtatott; hasonló feszes hangon szólítja fel a tisztítót, hogy nyilatkozzék a hajó egészségi ügyeiről.

A tisztító hivatalos esküjének felemlítése mellett bizonyítja, hogy a hajónak minden népe és egyéb rajtavalója tiszta.

Ekkor kiadatik a bizonyítvány afelől, hogy a papírok rendben találtattak. Egyúttal a nyugták is kiállítatnak a felvett illetmények felől: száz krajcár az inspiciensnek, kétszer huszonöt a pénzügyöröknek, ötven a tisztítónak. Egy krajcár sem hiányzott. E nyugták beküldetnek a hajóteher-tulajdonosnak, aki ez idő alatt kabinetjéből elő sem jött. [...]

Az inspiciens kiadta az engedélyt a hajónak a továbbmehetésre, minek jelül egy fehér-vörös zászló egy fekete sassal húzatott fel a hajó árbocára.

Akkor aztán, hivatalosan el levén ismerve, hogy a keletről jött hajó egészen ragálymentes, minden vízbemártás nélkül kezét szorított az inspiciens a hajóbiztossal [...]

A Szent Borbála haladhatott tovább, s ha fenekétől a padlásdig minden zsákja tömve volt is sóval, kávéval, török dohánnyal, s minden utazója a haja szálától a körme hegyéig meglepve fekete haláltól és bélpokoltól, többé senki sem tartóztatta fel őket a Dunán. [...]

Jókai Mór „**A fekete vér**” című regényének az „I. A fekete asszony” című fejezete már közvetlenül egy betegséget, a kolerát mutatja be, felidézve az 1831. évi kolerajárványt, a járvány és a kór leírása mellett a sorok tartalmazzák annak népies gyógymódjait, a vármegye feladatait, továbbá a súlyos társadalmi következményeket is:

„[...] Erdélyben hívták „csumának”, a tótságon „kiszélanak”, a magyarok „epemirigynek”, az orvosok „cholera morbusnak”, az egész világon „fekete asszonynak”.

Próbálták gyógyítani, védekezni ellene. Megtiltották megyszerte, a dinnye-, uborka-, gyümölcssevést; a pálinkaivást; a szobák padlójára klórmész hintettek, kámfort kötöttek zacskóba, s azt viselték nyakba kötve; füstöltek fenyőmaggal és köménnyel, mosdottak borecetben; ittak citromfű-herbatét. Mind nem használt semmit.

Megkísérték elzárni az útját. A vármegye felültették a nemességet, a városok fegyverbe öltöztették a polgárőrséget, „kordont” húztak a határokon; a hidakat elállták. Mind nem használt semmit. A fekete asszonynak nem kellett se komp, se repülőhid: egy lépéssel átugrott Tiszán, Dunán, Szamoson.

A falukon szalmával kitömött bábort hordoztak körül, azt elnevezték csumának; nagy énekszóval kivitték a temetőbe, s ott cihertűzön megégették; – másutt meg levetkőzött leánykákat fogtak eke elé, s azokkal körülszántatták a falut – az sem használt semmit.

Ahol már egyszer megjelent, ott megtiltották a harangozást, a templomokat bezárták, minden összejövetelt megszüntettek; akit a fekete asszony lehelete ért, azzal a tudós doktorok vizsmuthport itattak, forró téglákat rakattak az ágyába, dunnák

alá takartatták, két embert mellé állítottak botokkal, hogy ha kezét, lábát kidugja a dunna alól, kommandsanak rá. Az sem használt semmit.

Hogyan jön? Honnan támad? Senki sem tudta kitalálni. Egyetlen hírlap volt az országban, melyben azt lehetett olvasni, hogy az a titokteljes rém valami apró, szemmel láthatlan férgesckéktől származik, melyekkel telítve van a levegő: azért olyan sárga az ég nappal. De hogy ezeket a „monas”-okat mi viszi előre, holott sohasem fúj a szél, azt senki sem tudta megmondani.

Olyan volt annak a járása, mint egy pusztító hadjárat. Egyszer aztán az a hír terjedt el a nép között, hogy az urak és a zsidók szövetkeztek a parasztság kiirtására: ezek mérgezik meg a kutakat meg a pállinkát. A bujtogatók több helyen fellázították az alsóbb néposztályokat, s a felbőszült tömegek elkezdtek az úri kastélyokat és a kocs-mákat ostromolni; urakat és nőket brutális kegyetlenséggel gyilkoltak le vidékszerre. A megyei nemesség nem bírta elég erővel magát a pórlázadás ellen megvédelmezni; a kormány a katonai rendes haderőt lett kénytelen a zendülés elnyomására kirendelni s az igazságszolgáltatást a katonatisztekre bízni. Néhol elég volt egy százados is; de egyes országrészekben tábornokra volt szükség. [...]

Az utolsó napok alatt azonban a tábornok utasítást kapott a főkormányszéktől, hogy siessen rögtön a rendelkezése alatt levő csapatokkal a szomszéd megyében kitört pórzendülést elfojtani. [...]

Ez be is következett: a lázongó csöcselék az első szurony láttára szétfutott az erdőben; a lázító főcinkosokat kézre kerítették a huszárok. A vármegye kihirdette a statáriumot. [...]

Az epemirigy a faluban is megjelent. Reggel még látták az ép, egészséges férfit, amint kiment a mezőre kaszálni, s este már halva hozták haza. [...]

Az első halálesetnél aztán elkezdtek suttogni, a másodiknál már kimondták, a harmadiknál már ordították, hogy az uraság mérgezteti meg a parasztokat. [...]

Hasonlóképpen a kolerajárványt idézi az „**És mégis mozog a föld**” című nagyregény „*Correctura*” című fejezete, amely lényegében valamennyi regénybeli szereplőt érint, miközben a történetvezetésben a határzár, az önkormányzati védekezés szigorú rendszabályai, az orvosok reménytelen küzdelme, a megelőzésre alkalmazott módszerek összessége és azok kudarca a nagyívű történet lezárásához képez új alapokat a szereplők sorsán keresztül:

„[...] Ekkor aztán a sors egy fekete keresztet húzott az egész számításon végig. Legelső volt Biróczy, aki e gyászkereszt ágában fennakadt.

Mikor Triesztből a horvát határszélre ért, fegyveres határőrök fogták körül kocsiját, s azt mondták, hogy szálljon le; itt fog maradni negyven napig vesztegzár alatt.

– Ki parancsolta így?

Egy nevet mondtak neki, melyet akkor hallott először Európa: „a kolera”.

E láthatatlan rém, melynek minden lépése egy temető, akkor járta be először e világrészt. A népirtó angyal, kinek elég a kimondott nevétől megrettenni és meghalni. A csodálatos pusztító, aki békét hagy annak, aki szeme közé nevet, s átlép azon, aki dacol vele: nem bántja.

Az országok határain kordont húztak ellene, keresztül-kasul; hanem a fekete vonalokon a halál angyala átment, csak az emberek akadtak fenn rajtuk.

Biróczy a horvátországi zárvonalnál akadt fenn.

Felső-Magyarországon már dühöngött a vész; Zemplénből, Abaújból a döghalál borzalmával együtt közeledett a kitört pórlázadás iszonyata.

Ekkor kerekedett fel Bányaváry csapatjával együtt, hogy Miskolcra átköltözzék Egerbe. [...]

Mindenféle alkalmatlan emberek nagyon követelik tőlük az útlevelet. Soha pedig ember emlékezetére útlevéllel nem utazott ez ideig senki jó Magyarországon. Hanem azután, mikor Eger alá megérkeztek, [...] ott egyszerre körülfojták a város határán az érkező truppot puskás és vasvillás emberek, le sem hagytak szállni senkit a szekereiről, hanem minden pereputtyustul behajtották őket a városi bitangmarhák rekeszébe, s hivatalosan tudtukra adták, hogy onnan be nem bocsáttatnak a városba, amíg a kétheti vesztésgárt ki nem állják.

Bányaváry könyörgött, rimánkodott, protestált, nemesi levelére hivatkozott; mind nem használt semmit. A kordon kérlelhetetlen volt. [...]

A város sorompójához érve aztán tökéletes lett a meglepetés.

Ahonnan négy nap előtt áldomással bocsáták el őket, most szuronyszegzett puskák meredtek eléjük.

„Vissza! Ide nem szabad bejönni!”

Bányaváryék nem ismertek rá a négy nap előtti jó barátokra. Azok polgárőrségi egyenruháikban, csákósan, kardosan álltak a sorompónál. A városbíró kegyetlen tekintetű arccal osztá parancsait, s a városi orvos egy nagy nádpálcával a kezében tiltakozott minden jövevény bebocsáttatása ellen. [...]

Hanem egy napon mégis beteg lett valaki – és az éppen Cilike volt. Valószínűleg meghűlt és görcsöket kapott. – Ő titkolni akarta baját, de Bányaváry meg volt miatta rettenve, és sietett az orvost elhívni. Már akkor nagy volt a halálozás a városban; és nem volt ellene gyógyszer sem kertben, sem patikában, sem imádságoskönyvben.

Az orvos nagy későre érkezett el Bányaváryékhoz. Nem lépett volna be egy világért a szobába, csak félig kinyitotta az ajtót s a küszöbön megállva, egy pálcát tartott maga elé, annak hasított végébe volt csiptetve egy szelet füstölő papiros, melyet meggyújtva, úgy forgatott maga előtt, mint egy szélmalmot, hogy a vészes miazmát elhárítsa ma-

gától. Nem is kérdezte Cilitől, mi baj, csak ránézett az arcára, s azzal a háta mögött tintával, papírral ácsorgó kancellistához visszafordulva, diktálá hivatalosan: „Írja, amice; Kolera, 132: – nem lehet rajta segíteni”. Azzal betette az ajtót, megtörülte az arcát kámforos, ecetes zsebkendőjével és odább ment.

Másnap halva volt – az orvos; Cilike pedig kialudta magát és fölkelte épen. [...]

A halálvész rémhíre Pestet is fölzavarta. A magas uraságok előre kivonultak jószágaikra; dögvész idején veszélyes dolognak tartatik nagy városban lenni; a törvényszékek, dicasteriumok szünetet tartottak; nem maradt Pesten más, csak a könnyűvérű fiatalság, a német színészek és a helyőrség. [...]

Katinka azt vette a fejébe, hogy ő ezekben az időkben ugyanazt a szerepet fogja eljátszani, amit Boccaccio Decameronjának hősnői a florenci halálvész idején. [...]

Ott azután kigúnyolták a halált. [...]

Egy reggel aztán jött a rémhír, hogy itt a kolera! Az első halott fekszik a ravatalon. Hol?

Itt, a Csollánné házával átellenben; a Decséry-palotában.

Ki az?

A házfelügyelő, Csuka Ferenc. Tegnap még erős, izmos férfi.

Hogy eltűnt egyszerre az egész florenci társaság!

Este már nem volt zene, kacaj, pohárcörgés a kertben. Estig tizenkét halottat számlált a város.

Akkor aztán menekült a városból, aki csak mehetett; a fiatalság haza családjaihoz, a német színészek fel Grazba, Bécsbe. Még a helyőrség is kivonatott a városból, s a tisztek is eltűntek. [...]

Abban az időben nagy fátumuk volt a leveleknek; a postán vasvillával keresztülyuggatták, megfűstölték valamennyit, a gyanúsakat fel is bontották, elolvasták, úgy pecsételték le újra. Katinka tehát Aszályit készítette fel az útra, rábízva a levelet, hogy vigye el azt maga személyesen Bálvándynak. [...]

Amint a kolna udvarára megérkezik s az eléje siető ispánnak megmondja, hogy ő Pestről jött, az le sem hagyja szállni a szekérről, hanem odakiált a szőlőmunkások közé valamit Decebal nyelven, mire négy markos oláh legény előugrik, lekapják Aszályit a szekérről kezénél-lábánál fogva; hasztalan kiabál, nem értik a nyelvét, meg ha értik, sem hajtanak rá, levetköztetik tetőtől talpig, s egy kád vízbe ott a kolna folyosóján beledugják, megbuktatják. [...] Mikor aztán jól kiszívatták a bőrét az ecetes vízzel, akkor jön egy ötödik kannibál, egy irtóztató nagy serpenyő izzó parázssal. [...] Azok pedig a legnagyobb komolysággal kiemelik az ecetes vízből, kezénél-lábánál fogva a parázs fölé tartják, a parázsra köménymagot és fenyőmagot hintenek, s Aszályit úgy felfűstölik rajta, mint valami kassai sonkát.

Akkor aztán nyájasabb arcok jelennek meg a belső házból; inas és komornyik; hoznak Aszályi számára újdonság ruhákat, felöltöztetik tetőtől talpig kényelmes úri gyapotszövetekbe, amik illatoznak az otkolontól, s akkor azt mondják neki, hogy hozta Isten, tessék besétálni; a báró úr odabenn van. [...]

A báró nevetett.

– Egy kis praeservativa, kedves barátom, hogy valaki ide ne hozza magával a kolerát, ha már olyan kedves akart lenni, hogy ebben a veszedelmes időben hozzám vendégül szálljon. Mármost kezet szoríthatunk. Hát mondja csak, micsoda fátum hozta önt ide?

– Önagysága, Csollánné levelével jövök – szólt bizalmas mosolygással Aszályi.

– Még levél is! – szólt bosszúsán Bálvándy. – Mi az ördögért küldöz most nekem levelet? Hát nem tudta önre bízni az üzenetét, ha már ide küldte. A levél legjobban elhordja a miazmát. Hej, komornyik! Valaki keresse elő a teins úr zsebéből azt a levelet, aztán kénygyertyafüst fölé kell tartani meg klórmészbe mártani, úgy hozni be. Amelyik a levelet megfogta, be ne jöjjön a szobámba.

Az ekként megfertőztelenített levelet azután a komornyik felszakítja, s Aszályi egyfelől egy csípővassal, másfelől a komornyik egy papirosnyíró ollóval fülön csípve, kétfelé terjeszték, hogy olvashassa a báró úr. [...]

Végezetül említendő Jókai Mór – nyomtatásban a maga teljességében 1856-ban megjelent – **„Szomorú napok”** című⁵³¹ regénye, amelynek történeti háttérét szintén az 1831-es kolerajárvány és az annak hatásaként kitört parasztfelkelés képezi és az annak okaként nevesíthető tévhit, hogy a járványt maga a nemesség szándékosan okozta. Mindezeket a regény második, **„A hóhér családja”** című fejezetében tárja elénk Jókai Mór:

„[...] Ez a nép urait nem szereti, mert nincs is oka rá; nyúzták, köpködték, alábbvaló volt a kutyánál. Egy üszköt kell közé vetni, s lángra lobban. Maguk az okosabbak, kik valamit tanultak, a legrövidebb eszűek, két hír közül mindig azt hiszik el, amelyik legképtelenebb; mondtam, hogy készen legyenek a veszedelemre. Vigyázzanak kutaikra, szérűikre, mert az urak meg akarják őket mérgezni. Ha kérdezték, miért, elmondom, hogy az ország úgy körül van véve ellenséggel, mint egy kert, s most az urak döghalált akarnak csinálni az országban, hogy be ne merjen jöni. A nép gyanút kapott szavaimra, mert régóta hallá, hogy az urak várják a döghalált, s miután ez

⁵³¹ A regény az 1831. évi parasztfelkelés történetét meséli el, amelynek központi tárgyaként nem csak a kolerajárvány, hanem az az ellen foganasított hibás intézkedések, nemzetiségi ellentétek is szerepet kapnak a Hétfalusy család kísérteties és borzalmakkal teli történetén keresztül.

volt az első magyarázat, mit egy előre megjövendölhető járványról hallott, ezt hitte el. Gyanúja megvolt. S midőn az urak azt az okosat találták ki, hogy eleve külön temetőt árkoltassanak el a kolera halottak számára, persze azért, hogy a többi holtakra el ne ragadjon a betegség, úgy hitte a nép szavaimat, mint a próféciát, s várja, hogy az urak hogy fogják megmérgezni a szegény embereket; látva, hogy előre készülnek hozzá. [...]

A regény tizenhetedik, „Az Úr szólott” című fejezetében a korabeli orvosok munkájába, annak nehézségeibe nyerhetünk betekintést, valamint abba a jelenkorban is aktualitással bíró körülménybe, hogy a tévhitek eloszlátása embert és tudományt próbáló feladat:

„[...] Doktor Sarkantyús az egész tusa alatt nem szűnt meg a lázadókat szidni, kik ostobául gyanúsítják az orvosi tudományt, s iparkodott Bodza Tamást felvilágosítani, hogy mennyire tévedésben van e katulya tartalma felől. [...]

– Azt állítja ön, hogy a nemesek nem mérgezik meg a parasztokat?

– Az is bolond, aki ilyent kérdezni tud.

– Tehát mi az, amitől az emberek országszerte halnak?

– Halnak az ő bűneik miatt. Halnak egy rettenetes ragálytól, mely benne van a levegőben, a földben, az ételben, italban, amit isten adott, a nappali forráságban, az éjszakai hidegben, és megöli az urat úgy, mint a szegényt, személyválogatás nélkül, mely meg fog benneteket is látogatni, ha ma nem, holnap, és kiveszi a dézmát házaikból, és megtalál benneteket az erdőn, a mezőn, a lakadalmas házban, ha mindjárt minden nemesembert megöltök is e helységben; ezért okosabban cselekedtek, ha eloldjátok a kezeimet, és ki hagyjátok osztani magatok között ezt az áldott ellenszert, amivel isten segítsége mellett kikerülhetitek a bajt. [...]

– Doktor! Én azt mondom, hogy ön hazudik. Senki ne nyúljon e fehér porokhoz, mert ezekben a halál lakik! Ha azt állítja ön, hogy ez a por nem mérge – vegye be! [...]

– A halál onnan felyülről jő – szólt a mesterhez nyugodtan. – Az orvosság nem enni való dolog, hogy azt egészséges ember felkanalazza. Egyébiránt, hogy meggyőzzetek benneteket állításom igazsága felől, szívesen beveszek a vismuth-porokból. [...]

III. RÉSZ: A BÜNTETŐJOG EGYES ELEMEI JÓKAI MÓR MŰVEIBEN

1. A büntetőjog általános része – Jókai Mór és büntetőjog alapkérdései⁵³²

1.1. A jogszabályi háttér – most és akkor

„Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

[...] III. cikk

(1) Senkit nem lehet kínzásnak, embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni, valamint szolgaságban tartani. Tilos az emberkereskedelem. [...]

IV. cikk

(1) Mindenkinek joga van a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz.

(2) Senkit nem lehet szabadságától másként, mint törvényben meghatározott okokból és törvényben meghatározott eljárás alapján megfosztani. Tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés csak szándékos, erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt szabható ki.

(3) A bűncselekmény elkövetésével gyanúsított és őrizetbe vett személyt a lehető legrövidebb időn belül szabadon kell bocsátani, vagy bíróság elé kell állítani. A bíróság köteles az elé állított személyt meghallgatni és írásbeli indokolással ellátott határozatban szabadlábra helyezéséről vagy letartóztatásáról haladéktalanul dönten. [...]

XXVIII. cikk

(1) Mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el.

(2) Senki nem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős határozata nem állapította meg.

(3) A büntetőeljárás alá vont személynek az eljárás minden szakaszában joga van a védelemhez. A védő nem vonható felelősségre a védelem ellátása során kifejtett véleménye miatt. [...]

(6) A jogorvoslat törvényben meghatározott rendkívüli esetei kivételével senki nem vonható büntetőeljárás alá, és nem ítéltethető el olyan bűncselekményért, amely miatt

532 FAZAKAS Zoltán József – BERCSÉNYINÉ PETÉNYI Edina

Magyarországon vagy – nemzetközi szerződés, illetve az Európai Unió jogi aktusa által meghatározott körben – más államban törvénynek megfelelően már jogerősen felmentették vagy elítélték.

(7) Mindenkinek joga van ahhoz, hogy jogorvoslattal éljen az olyan bírósági, hatósági és más közigazgatási döntés ellen, amely a jogát vagy jogos érdekét sérti. [...]

Az Alaptörvény fenti cikkeiből fakadó részletes szabályokat különösen a 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről határozza meg.

„Tripartitum – Nemes Magyarország Szokásjogának Hármaskönyve (1514)

[...] ELŐBESZÉD

6. CZIM

A törvény meghatározásairól és ennek kellékeiről

9. § Negyedik kelléke a törvénynek, hogy az az erőszakos kihágásoknak fenyegetője legyen. Mert a törvények azért vannak alkotva, hogy azoknak félelme megzabolázza az emberi vakmerőséget és hogy az ártatlanság biztos legyen a gonoszok közt. Mert az emberek nem lennének a törvény megtartására indítattva, ha nem rettegnének a törvényes büntetéstől, a melyet valamely hivatalos személy ró ki reájuk. [...]

„1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről

[...] 1. § Büntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, melyet a törvény annak nyilvánít.

Büntett vagy vétség miatt senki sem büntethető más büntetéssel, mint a melyet arra, elkövetése előtt, a törvény megállapított. [...]

69. § A véghezvitt vagy megkísérlett büntett vagy vétség részese az:

- 1. a ki mást, a büntett vagy vétség elkövetésére szándékosan reábír (felbújtó);*
- 2. a ki a büntett vagy vétség elkövetését szándékosan előmozdítja vagy könnyíti, vagy annak előmozdítására vagy könnyítésére mást reábír; ugyyszintén, a ki másokkal a cselekmény elkövetésénél, vagy annak elkövetése után nyújtandó segély, vagy a cselekményből származó haszon biztosítása, vagy pedig a hatósági intézkedések megghiúsítása iránt megelőzőleg egyetért (bűnsegéd).*

70. § Tetteseknek tekintendők mindazok, kik a büntettet vagy vétséget együtt vagy közösen követik el. [...]

75. § Büntettet csak szándékosan elkövetett cselekmények képeznek.

Ugyanez áll a vétségekre is, kivévn, ha a gondatlanságból (culpa) elkövetett cselekmény a törvény különös részében vétségnek nyilváníttatik. [...]"

1.2. A büntetőjog alapkérdései és a magyar büntetőjogtörténet

A büntetőjog tág értelemben azon jogi normák összessége, amelyek meghatározzák, hogy mely cselekmények a bűncselekmények, melyek a felelősségre vonás feltételei, illetve akadályai, valamint azokat mely szervek, milyen eljárásban bírálják el, illetve milyen jogkövetkezményeket alkalmaznak.⁵³³ A büntetőjog feladata ennek megfelelően az emberek közösségi együttélésének és ezáltal az adott társadalom rendjének védelme.⁵³⁴

A társadalmi együttélés kezdetekor nem állami, hanem egyéni elv érvényesült abban a tekintetben, hogy az egyén által kifejtett magatartás miatt a sérelmet szenvedett személy, vagy éppen annak családja volt jogosult elégtételt venni.⁵³⁵ A büntetőjog ekkoriban a sérelem és a bosszú relációjában volt értelmezett,⁵³⁶ azonban ha az elkövetők a retorziótól tartva elmenekültek, akadályba ütközött az elégtétel, így a magánbosszú vérbosszúvá nőtte ki magát, amelyet már a közöség is elősegített.⁵³⁷ A jogtörténeti források elemzésével látható, hogy kezdetben minden sérelmet meg lehetett bosszulni, később került előtérbe a kompenzáció, majd az államhatalom megszilárdulásával a büntetés a társadalmi rend megőrzésének eszközévé vált.⁵³⁸ Ekkortól az állam érdekei elsőbbséget élveztek a személyes jogérvényesítéssel szemben, kizárva, korlátozva az egyén önkényét.⁵³⁹ Ekkoriban kezdett kialakulni az a nézet, amelyet a büntetőjogi kódexek is felvállaltak, hogy az egyént ért sérelem igazából az egész közösséget érintő sérelem, így az állam feladata a büntetőjogi szabályozáson keresztül meghatározott szervei által a sérelmet elkövető személyek felkutatása, megtalálása és felelősségre vonása.⁵⁴⁰

533 NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest, Korona Kiadó, 2001. 19.

534 NAGY Ferenc 2001. 20.

535 NAGY Ferenc 2001. 29.

536 HORNYÁK Szabolcs: Bevezetés. In.: BALOGH Ágnes – TÓTH Mihály (szerk.): *Magyar büntetőjog. Általános rész*. Budapest, Osiris Kiadó, 2015. 19–20.

537 HORNYÁK Szabolcs 2015. 20.

538 HORNYÁK Szabolcs 2015. 20.

539 NAGY Ferenc 2001. 29.

540 BELOVICS Ervin: *Büntetőjog I. Általános rész*. Budapest, ORAC Kiadó Kft., 2023. 21–22.

A hosszú történelmi fejlődés eredményeképpen kialakult jogegyenlőség, illetve jogállami garanciák tételei a XIX. századtól kezdve egyre inkább uralkodóvá váltak, és áthatva a jogrendszert az állami szervek egyre szélesebb körben garantálták a szabadságjogok érvényesülését.⁵⁴¹ E jogok érvényesülésének kulcskérdéseiként a büntetőjog egészére ható alapelvek kerültek kidolgozásra,⁵⁴² amelyek ugyan nem feltétlenül szerepelnek a jogszabályokban, érvényesülésük azonban az alkotmányos jogállamhoz⁵⁴³ elengedhetlenné vált.⁵⁴⁴

Első ilyen alapelveként a törvényesség elvét, a *nullum crimen sine lege*, valamint a *nulla poena sine lege* elvét szükséges nevesíteni, amelyet valamennyi büntető törvénykönyvünk tartalmazott. Az elv – valamint annak részelvei, illetve bizonyos kivételei – lényegi értelme szerint csak az a cselekmény minősülhet bűncselekménynek, amit a törvény már elkövetése előtt annak nyilvánított, illetve az elkövetővel szemben csak olyan büntetés alkalmazható, amit törvény ír elő és már az elkövetés idején is ismert.⁵⁴⁵ A kontinentális jogrendszerben meghatározó szerepe van a fenti, másképpen anyagi jogi legalitásnak nevezett elvnek, amely biztosítja, hogy az állam polgárai tisztában legyenek azzal, hogy milyen magatartások azok, amelyek számukra tilalmazottak és melyek azok, amelyek megengedettek. Bűncselekmény elkövetése esetén pedig így előre látható, hogy a jogellenes cselekmény következményeként milyen büntetésre számíthat az elkövető, továbbá a jogalkalmazónak is támpontot ad a büntetés kiszabására, így elkerülhető, hogy ugyanazon cselekmény elkövetése esetén teljes mértékben eltérő büntetés kiszabására kerüljön sor.⁵⁴⁶ Az elv érvényesülése szolgálja a jogbiztonságot, az államhatalom önkényének kizárását, a védelmet, amelynek elemeként – az enyhébb büntetés, illetve a cselekmény bűncselekményi minőségétől való megfosztásának kivételével – tilalmazott a visszaható hatályú jogalkotás.⁵⁴⁷

A tettfelelősség elve szintén alapelveként érvényesül, azaz a büntetőjogi felelősség megállapításánál a cselekményt kell figyelembe venni.⁵⁴⁸ A bűnösségen alapuló felelősség elve szerint bűnösség – azaz szándékos vagy bizonyos esetekben

⁵⁴¹ BELOVICS Ervin 2023. 60.

⁵⁴² HORNYÁK Szabolcs 2015. 35–39.

⁵⁴³ MÉSZÁROS Sándor: Büntetőjogi alapelvek Magyarország Alaptörvényében. In.: RIXER Ádám (szerk.): *Állam és közösség. Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012. 91–92.

⁵⁴⁴ NAGY Ferenc 2001. 51.

⁵⁴⁵ NAGY Ferenc 2001. 55–62.

⁵⁴⁶ BELOVICS Ervin 2023. 74–75.

⁵⁴⁷ NAGY Ferenc 2001. 57–58.

⁵⁴⁸ NAGY Ferenc 2001. 62.

gondatlan elkövetés – hiányában az elkövető nem sújtható büntetéssel.⁵⁴⁹ E két elvhez kapcsolható az ártatlanság védelme,⁵⁵⁰ azaz a bíróság jogerős marasztaló ítéletéig senki nem tekinthető bűnösnek, azaz a terhelt ártatlanságát vélelmezni, a bűnösségét pedig bizonyítani kell, a bizonyítás eredménytelensége nem írható a terhelt terhére, melyből fakadóan ténybeli kétség esetén a terhelt javára kell dönten.⁵⁵¹

Az arányosság elve a cselekmények bűncselekménnyé nyilvánítása során az érdekek és a társadalmilag kívánatos és célszerű büntetések arányosságát kéri számon a törvényhozótól, míg büntetéskiszabási szempontból a tett és a büntetés közötti arányosságot követeli meg annak céljaira is figyelemmel.⁵⁵²

A kétszeres értékelés tilalmának elve kizárja ugyanazon cselekményért a kétszeres büntetést, illetve a törvény által külön értékelt elemek ismételt értékelését súlyosító vagy enyhítő körülményként.⁵⁵³

A büntetőjog *ultima ratio* jellege a büntetőjogot csak a nála enyhébb eszközök kimerülése esetén, végső eszközként rendeli alkalmazni.⁵⁵⁴

A bűncselekmények körét illetően a XVI-XVII. századtól jelent meg a tudományos gondolkodásban annak a kérdéskörnek a vizsgálata, hogy egy cselekmény mitől válik egyáltalán bűncselekménnyé. A jogtörténeti korszakokat vizsgálva megállapítható, hogy vannak olyan cselekmények, amelyeknél természetes azok jogellenessége és így büntetendővé nyilvánítása, míg egyes cselekmények a kívülvilágban bekövetkezett valamilyen változás eredményeként nyertek bűncselekményi minőséget.⁵⁵⁵ Az európai jogfejlődés esetében megfigyelhető, hogy a kánonjog jelentős befolyással bírt a bűnös cselekedet fogalmának kialakulására, így a középkori gondolkodók között elterjedt nézet szerint az egyes normákban megjelenő isteni akarat megszegése, a természeti törvényekkel való ellenszegülés, az erkölcsi nézetek tagadásai vezetnek bűncselekményekre.⁵⁵⁶ A magyar jogtudomány fejlődése során a bűncselekmény fogalom szintén több formában jelentkezett, a korabeli és a hatályos definíciók között vannak hasonlóságok, amely szerint a jogellenes magatartás mindig valamilyen védett érték elleni támadás vagy rendmegzavarás, majd az 1930-as években jelent meg az a hármas egység,

549 NAGY Ferenc 2001. 63–66.

550 MÉSZÁROS Sándor 2012. 201–202.

551 KARSAI Krisztina – KATONA Tibor: Az ártatlanság védelme és a vádlott meg nem cáfolt védekezése. *Jogtudományi Közlöny*, 2010/4. 170–173.

552 NAGY Ferenc 2001. 66–67.

553 NAGY Ferenc 2001. 68–70.

554 NAGY Ferenc 2001. 70–71.

555 BELOVICS Ervin 2023. 150.

556 BELOVICS Ervin 2023. 151.

amely a mai bűncselekmény értelmezést is pontosan lefedi, azaz a bűncselekmény társadalomra veszélyes, jogellenes és bűnös.⁵⁵⁷

A bűncselekmény elképzelhetetlen elkövető nélkül. A hazai büntetőjogi szabályozás már a kezdetektől fogva elkülönítette egymástól a tettesi alakzatokat, valamint a bűncselekmény központi alakjának alárendelt személyeket egymástól.⁵⁵⁸ Az évszázados jogfejlődés során kétféle megoldás alakult ki elkövetőkre nézve: a monista típusú törvények nem választották el egymástól a jogellenes cselekmények megvalósítóit, hanem mindenkit ugyanolyan büntetéssel sújtottak; ezzel szemben a dualista jogszabályok különbséget tettek a büntett és vétség központi szereplői, valamint annak részesei,⁵⁵⁹ a felbújtók és a bűnszegédek között. Mindezek mellett léteznek társas bűnelkövetési alakzatok az eshetőlegesektől a jól szervezett, rendszeresen, adott esetben hierarchikus rendben felépülő és működő formáig, megkülönböztetve a csoportos elkövetés, a bűnszövetség és a bűnszervezet fogalmait.⁵⁶⁰

Az elkövetők akaratát, bűnösségét a szándékosság és a gondatlanság fogalmi írják körül, mint felróható pszichés viszonyt az elkövető és a társadalomra veszélyes cselekménye között,⁵⁶¹ és amely különbségtétel már az Árpád-korban megjelent.⁵⁶² Szándékosság alatt olyan magatartást ért a hatályos büntetőjog, amelynek következményeit tanúsítója kívánja, vagy e következményekbe belenyugszik. A gondatlanság ugyanakkor olyan magatartás, amelynek lehetséges következményeit tanúsítója előre látja, de könnyelműen bíz az elmaradásában, vagy a következményeket azért nem látja előre, mert a tőle elvárható figyelmet vagy körütekintést elmulasztja.

A bűncselekmény fogalmából kiindulva meghatározó szerepe van annak, hogy a törvényi tényállásba ütköző jogellenes cselekmények nem minden esetben vonnak maguk után büntetőjogi felelősséget, gondolva itt az azt kizáró, megszüntető és egyéb körülményekre.⁵⁶³ Már az ókorban is találkozhattunk ilyen korlátozó okokkal, amelyet a kánonjog, majd a középkori jogfejlődés mélyített el igazán és adta meg annak keretrendszerét.⁵⁶⁴ Ilyen szerepe volt az életkornak, azaz bizonyos

557 BELOVICS Ervin 2023.154.

558 TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903. 396–400.

559 BELOVICS Ervin 344.

560 NAGY Ferenc 2001. 286–292.

561 NAGY Ferenc 2001. 68–71.

562 TIMON Ákos 1903. 395.

563 BALOGH Ágnes: A büntethetőségi akadályok rendszere általában. In.: BALOGH Ágnes – TÓTH Mihály (szerk.): *Magyar büntetőjog. Általános rész*. Budapest, Osiris Kiadó, 2015. 121–124.

564 BELOVICS Ervin 2023. 212.

életkort el nem érő elkövetők számára a jog büntetlenségét biztosított.⁵⁶⁵ Hasonlóképpen kizáró ok volt a kóros elmeállapot, amelyet azonban másként definiáltak a századok során. A római jog zavart elméjűséggel, az 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről elmebetegséggel, később 1961-ben az elmebetegség, gyengeelméjűség és tudatzavar fogalom trióval, a korábbi és a hatályos Büntetőtörvénykönyv kóros elmeállapottal jelöli ezen kategóriát, amely csak abban az esetben képezett akadályt a felelősségre vonás szempontjából, amennyiben az a beszámítást kizárta.⁵⁶⁶ A kényszer és a fenyegetés alatt az első magyar Büntetőtörvénykönyv külső körülményt is akadályként értékelte, mint például a természeti katasztrófákból származó tűzvészt, áradást, hóvihart stb., a hatályos szabályozásunk ezzel szemben a kényszer és a fenyegetés alatt egyértelműen emberi magatartást ért.⁵⁶⁷ A bűnösséget kizáró okok halmozában a tévedés, a jogos védelem és a végszükség fogalmát kell megemlíteni. A törvény 1878-tól különbséget tett magában a büntetőtörvényben való tévedés és a ténybeli tévedés között. Ennek magyarázata a jogirodalom szerint az, hogy a törvény nem tudása közömbös a beszámítás szempontjából, míg a szabályok helytelen megítélése inkább a ténybeli tévedés kategóriájába tartozott.⁵⁶⁸ A jogos védelem és a végszükség esetei jogellenességet kizáró okok, lényegük szerint a cselekmény érdekösszeütközésben áll más védett és az adott esetben fontosabb értékekkel és érdekekkel, utóbbiak kiszorítják a cselekménnyel megvalósított érdek védelmét.⁵⁶⁹ Jogos védelem esetén a fontosabb érdek az elkövető, vagy más személy személye, javai, vagy közérdek ellen indított jogtalan támadás elhárítása, végszükség esetén pedig ugyanezen érdekeket közvetlenül és másként el nem hárítható veszély elhárítását jelenti.⁵⁷⁰

A büntetőjog történetének kiindulópontja, hogy az emberi csoportok és azok különböző együttélési formákká szerveződése révén a mindennapi élet koordinálására létrejöttek olyan társadalmi normák, amelyek keretet adtak a közösségek működésének, valamint az e körben felbukkanó konfliktusok rendezésére is megoldást nyújtottak.⁵⁷¹

A magyar büntetőjog Árpád-kort megelőző forrásai meglehetősen szegényesek,⁵⁷² a jogtörténeti vizsgálódások során hiteles kiindulópontot első királyaink

565 BELOVICS Ervin 2023. 218–219.

566 BELOVICS Ervin 2023. 223–228.

567 BELOVICS Ervin 2023. 233–234.

568 BELOVICS Ervin 2023. 235–242.

569 NAGY Ferenc 2001. 183–185.

570 NAGY Ferenc 2001. 189–199.

571 BELOVICS Ervin 2023. 21.

572 BARNÁ Attila: A büntetőjog története. In: HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtör-*

dekrétumaiban találhatunk,⁵⁷³ amelyek bőven tartalmaztak már büntetőjogi elemeket, és elsősorban az uralkodói hatalom, a keresztény vallás tanításainak oltalmát igyekeztek biztosítani. Mindezek mellett már akkor kiemelt szerepet kapott a tulajdon védelme, valamint az élet és testi épség elleni cselekményekkel szembeni fellépés,⁵⁷⁴ de a büntetőjog ekkor még alapvetően a magánjog része volt és a jóvátételre helyezte a hangsúlyt.⁵⁷⁵ A korszakban uralkodó szempont volt a királyi hatalom megerősítése, valamint annak megőrzése érdekében olyan szabályok megalkotása, amit *delictum publicumként*, azaz közbűncselekményként jelöltek meg, alapvetően ide sorolva az ország és a király elárulását, a hűtlenséget, a pártütést, az összeesküvést, de a királyság érdekeit sértő hivatalnokok visszaéléseit, sikkasztásait, figyelemmel az uralkodóra tett hűségesküre és kötelezettségre is.⁵⁷⁶ Az egyház szerepének megszilárdulását a büntetőjogi szabályok, előírások is erősítették a vallást és erkölcsiséget közelebb érintő büntettek megfogalmazásával és egyházi szankciókkal is sújtva azokat, de ebbe a halmazba tartoztak az igazságszolgáltatás rendje elleni cselekmények, így a hamis vád, hamis eskü, hamis tanúzás is, valamint a szemérem elleni büntettek mellett a mérgezés és a magzatelhajtás is.⁵⁷⁷

A *delictum publicum* mellett a *delictum privatum*, a magánbűncselekmények köre is megjelent a korszakban.⁵⁷⁸ A magánbűncselekmények csoportjába tartozott az élet és testi épség ellen elkövetett jogsértések, a vagyon elleni kihágások esetei. Az adott korszakban összességében az állapítható meg, hogy a büntetőjogi szabályokat az átláthatatlanság és a zűrzavar jellemezte,⁵⁷⁹ a jogforrások nagyon röviden írták le az elkövetési magatartásokat, pontos fogalommeghatározások nélkül, kimondottan a büntetésre összpontosítottak.⁵⁸⁰

A büntetőjog fejlődésére is nagy hatással bíró következő nagy korszak a rendi dualizmus intézményrendszerének kiépülési időszaka volt.⁵⁸¹ A rendi társadalomszerkezet mellett a jogi megosztottságot tovább fokozta, hogy egyes népcsoportok felett más-más bírói fórumok ítélkeztek, más jogi normák vonatkoztak a nemesekre, és megint mások a jobbágyokra, a városi polgárookra, amely összességében

ténet, Budapest, Nemzeti Közszerződési Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014. 506.

573 TIMON Ákos 1903. 388.

574 BELOVICS Ervin 2023. 29.

575 TIMON Ákos 1903. 389–394.

576 BARNA Attila 2014. 506–507.

577 TIMON Ákos 1903. 421–429.

578 TIMON Ákos 1903. 402–403.

579 BARNA Attila 2014. 508.

580 BARNA Attila 2014. 506–508.

581 BARNA Attila 2014. 508–510.

tovább erősítette a büntetőjogra akkoriban is jellemző rendezetlenséget.⁵⁸² A rendezetlenségre is visszavezethető módon a kodifikáció szükségessége már a XV. században is felmerült. Ennek elemeként Werbőczy István Tripartitumában, a Hármaskönyvként is ismert szokásjoggyűjteményében a büntetőjogi szabályokat is összefoglalta. A Tripartitumot 1514-ben elfogadta az Országgyűlés, azonban az a királyi kihirdetés elmaradása miatt törvényerőre – Erdélyt leszámítva – nem emelkedhetett.⁵⁸³

A XV-XVII. századi büntetőjogi kategóriákat főszabályként úgy rendszereztek, hogy az ugyanazon büntetéssel fenyegetett jogellenes cselekményeket sorolták egy csoportba, ezáltal is fokozva a zűrzavart a szabályozásban, hiszen előfordult, hogy különböző elkövetési módok kerültek ugyanazon kategóriába.⁵⁸⁴ A középkori állapotok tarthatatlansága a XVIII. századtól kezdődően egyre sürgetőbbé tette a büntetőjogi szabályok rendszerbe foglalását.⁵⁸⁵ Az 1712–1715. évi Országgyűlés tette meg az első lépést a hazai jogi szabályozás önálló büntetőkódexéhez vezető úton. Bencsik Mihály országgyűlési bizottsági munkájában tíz pontban szedte össze azokat a jogterületeket, amelyek rendezésre szorulnak, nevesítve a büntető törvénykönyvre vonatkozó javaslatot, amelyben a büntetéseket a cselekmények oldaláról szabályozta.⁵⁸⁶ Az Országgyűlés mind a tíz pontot tárgyalta, legnagyobb hangsúlyt a büntetőjogi részre fektetve, és bár végül mind a tíz pontot elfogadták, a törvényi becikkelyezés elmaradt.⁵⁸⁷

A kodifikációs törekvések folyamata II. József intézkedései nyomán újabb lendületet nyert, az uralkodó 1787-ben császári rendelettel Magyarországon és Erdélyben is hatályba léptette büntető törvénykönyvét⁵⁸⁸ a *Sanctio Criminalis Josephina*-t, amelynek alkalmazása nem kevés ténybeli akadályba – különösen az addig ismeretlen büntetések alkalmazásának nehézségei mellett a szükséges infrastruktúra hiányaiba, illetve önmagában a rendi ellenállásba is – ütközött.⁵⁸⁹ A jozefinista elképzelések kudarca és visszavonása ismét felszínre hozta a kodifikáció szükségességét, így 1795-ben az 1791-ben felállított országos bizottság

582 BARNA Attila 2014. 508–509.

583 HORVÁTH Attila: A jogforrás fogalma és fajtái. In: HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, Nemzeti Közszerológati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014. 372–374.

584 BARNA Attila 2014. 510.

585 HORNYÁK Szabolcs: A magyar büntetőjog története. In.: BALOGH Ágnes – TÓTH Mihály (szerk.): *Magyar büntetőjog. Általános rész*. Budapest, Osiris Kiadó, 2015. 48.

586 BARNA Attila 2014. 519–521.

587 BARNA Attila 2014. 518–520.

588 HORNYÁK Szabolcs 2015. 48.

589 BARNA Attila 2014. 521–523.

előterjesztette büntetőtörvény javaslatát,⁵⁹⁰ a *Codex de Delictis eorumque Poenis*-t a polgári szabadsághoz és biztonsághoz szükséges büntetési alapelvekkel.⁵⁹¹ A törvényjavaslat a nemesi szabadságjogok korlátozása miatt végül érdemi tárgyalás nélkül került elvetésre a rendek ellenállása okán, azt az 1830. évi Országgyűlésben ismét tanácskozás alá vették, de ekkor sem sikerült érdemi eredményt elérni.⁵⁹²

A reformkori politikai küzdelmek elemeként 1843-ban már a liberális reformellenzék politikai programja szerint, a nyugati kodifikációs eredményeket és tanokat felhasználva készült el a minden tekintetben modern, precíz és cizellált fogalmakat használó kódextervezet, az úgynevezett Deák Ferenc-féle Büntető törvénykönyv javaslat.⁵⁹³ A javaslat elfogadására szintén nem került sor, azonban annak anyagi és eljárásjogi része mintaként szolgált a későbbiekben, továbbá olyan előremutató javaslatokat is tartalmazott, mint a halálbüntetés és a testi, valamint becstelenítő büntetések eltörlése,⁵⁹⁴ a bírák korlátlan enyhítési lehetősége és az esküdtbíráskodás bevezetése.⁵⁹⁵ A kodifikációs kísérletek kudarca mindazonáltal azt eredményezte, hogy míg a XIX. századi Európában sorra megszülettek az országok büntetőjogi kódexei, Magyarországon még mindig a szokásjogi úton alkalmazott Tripartitum, valamint alacsonyabb szintű jogforrások és bírói gyakorlat határozta meg⁵⁹⁶ a büntetőjogot.⁵⁹⁷

Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc leverését követően Magyarországon bevezették az osztrák büntetőtörvényeket, majd 1861-ben visszaállították az 1849 előtti jogállapotot azzal, hogy megszűnt a nemesek és a nem nemesek közötti különbségtétel, valamint kizárt volt a testi büntetések alkalmazása, ugyanakkor a rendezetlen jogi állapot bizonytalanságai a kodifikáció szükségessége melletti érveket felerősítették.⁵⁹⁸ Pauler Tivadar igazságügy miniszter ennek megfelelően 1873-ban előterjesztette a Képviselőházban a Csemegi Károly által előkészített törvényjavaslatot, amely végleges formát öltve 1877-ben került a Képviselőház elé.⁵⁹⁹ Az Országgyűlés a javaslatot elfogadta, és a Csemegi Kódexként ismertté vált a magyar büntető törvénykönyv a büntettekéről és vétségekről szóló 1878. évi

590 HORNYÁK Szabolcs 2015. 48.

591 BARNA Attila 2014. 523–525.

592 HORNYÁK Szabolcs 2015. 48–49.

593 BARNA Attila 2014. 43–44.

594 HORNYÁK Szabolcs 2015. 49.

595 BARNA Attila 2014. 528–530.

596 VUCHETICH Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere. I. Könyv. Elméleti büntetőjog. Vuchetich Mátyás (1767-1824)*. Budapest, Magyar Közlöny- és Lapkiadó Kft., 2010. 50–58., 67–68.

597 HORNYÁK Szabolcs 2015. 50.

598 HORNYÁK Szabolcs 2015. 50.

599 BARNA Attila 2014. 538.

V. törvénycikk hatályba léphetett.⁶⁰⁰ A törvény Általános részének szabályozási területei magukba foglalták a törvény hatályának kérdéskörét, a büntetési nemeket, különbséget tettek a büntettek és a vétségek között, szabályozták a beszámítást kizáró vagy enyhítő okokat, a Különös rész pedig összesen negyvenkét fejezetre osztva tárgyalta a konkrét bűncselekményeket.⁶⁰¹ A törvénycikk Általános része – a törvénybe iktatása körüli negatív kritikák ellenére – 1951-ig hatályban volt, a Különös részt pedig az 1961. évi V. törvény helyezte hatályon kívül.⁶⁰²

A büntetőjog hazai fejlődésének következő nagy állomása az 1978. évi IV. törvény elfogadása volt, amely módosításokkal és kiegészítésekkel egészen 2013. június 30-ig szabályozta a magyar büntetőjogot.⁶⁰³ Az új Büntető Törvénykönyv, a 2012. évi C. törvény létrehozásának indoka között főként az szerepelt, hogy az 1978. évi szabályozást érintő módosítások egyszerűen átláthatatlanná tették a korábbi törvényt, továbbá a rendszerváltozás után hatalomra kerülő kormányzatok gyakran egymásnak ellentmondó büntetőpolitikai irányvonalat képviseltek, így egy szigorúbb, tetterányos büntetőjogi szemlélet előtérbe helyezését vállalta fel a törvényhozás.⁶⁰⁴

1.3. Jókai Mór és büntetőjog egyes általános kérdései

Jókai Mór képviselőházi munkájában a büntetőjoggal lényegében véve nem foglalkozott, e tárgykörben azonban ismételten érdemes felidézni képviselői munkásságának végén a Képviselőház 1889. november 26-i ülésén tartott, a Kiegyezés eredményeit is ismertető beszédének azon elemét, amelyben büszkén vallott a büntetőjogi kodifikáció sikeréről:

*„[...] Létrehoztuk a büntetőjogot s az igazságszolgáltatásban a, bagatelle-ügyek körüli eljárást. [...]”*⁶⁰⁵

A büntetőjog általánosságban Jókai Mór regényeiben közvetetten jelenik meg kis kivételtől eltekintve. Az életmű egyes kötetei azonban a büntetőjog egyes Általános részi kérdéseinek leírását is tartalmazzák. A bűncselekmények és a büntetések

600 HORNYÁK Szabolcs 2015. 50.

601 BELOVICS Ervin 2023. 31–32.

602 HORNYÁK Szabolcs 2015. 50., 52–53.

603 HORNYÁK Szabolcs 2015. 53–55.

604 POLT Péter: Preambulum. In.: POLT Péter (szerk.): *A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény Nagykommentárja*. Budapest, OPTEN Informatikai Kft., 2016. 23–24.

605 *KN-1887-XIV*. 118.

törvényben meghatározottságát, a visszaható hatály tilalmát „*Az új földesúr*” című regény „*IV. Akik egymást meg akarják enni*” című fejezetében találhatjuk meg Ankerschmidt lovag és Garanvölgyi Ádám párbeszédében:

„[...] – Ön tudja azt jól; ön engemet megbántott.

– Az nem lehet, álmodni sem szoktam méltóságodról soha. Senkit sem bántok meg. Mindig a zsebemben van az osztrák büntető törvénykönyv, sohasem teszek semmit, amíg meg nem nézem, hogy nincs-e az valamely paragrafus által tiltva.

– De ön egy levelet, ami házamtól jött önhez, visszautasított olvasatlanul, azzal az izenettel, hogy nem tud németül.

– E vétség ellen nincsen paragrafus a büntető törvénykönyvben, ha csak utólagosan nem fog helyre pótoltatni a Reichsgesetzblatt valamelyik későbbi számában, az eddigiekben tudom, hogy nincs, mert azokat tanulmányoztam. [...]”

A bűncselekmények elkövetői tekintetében a tettesség és a részesség kérdésköre több regényben is megjelenik. E körben a „*Szegény gazdagok*” című regény egy pénzhamisító bünszervezet működése mellett az antihős, Fația Negra önállóan elkövetett bűncselekményeinek sokaságát is feltárja. A regénynek egy különleges epizódja a „*Miről gondolkoznak a gyermekek?*” című fejezet, amelyben a családi elhatározásból fakadó érdekházasság elől a főhősnő, Lapussa Henriette, illetve szerelmese, Vámhidy Szilárd oly módon kíván menekülni, hogy közösen öngyilkosságot kísérelnek meg – ezzel lefektetve alapjait a történet egyik konfliktusának. A közös akarattal, pontos terv szerint precíz előkészületekkel végrehajtott cselekményt Sipos ügyvéd úr, Vámhidy Szilárd gyámatyja és principális ügyvédje foglalja össze azzal, hogy a cselekmény a mai fogalmaink szerinti öngyilkosságban való közreműködés, illetve akár az emberölés minősített esete is lehet:

„[...] A családtagok erőttették ez összeköttetés létrejöttét. [...] Mikor aztán nem volt semmi menekülés, akkor egy rettenetes sötét eszme fejlődött ki közöttetek: magatokat megölni, egyszerre, egy napon, egy akarattal. Több napon keresztül tanakodtatok a kivitel felett. [...] Két napig tanakodtatok rajta, hogy lehetne gyufára szert tenni, aminek a villója leghatályosabb méreg. De hiába, nagy uraknál csak a cselédek kezén forog a gyufa, nem lehetett szerezni; végre talált a lyánka valamit. Ha rézkrajcárokat egy üvegszelencében jó erős sós ecet közé tesznek, az rézoldatot képez, s ez aztán méreg. Ebben állapodtatok meg; a lyánka készített saját magának mérget, s megtanított rá téged, hogyan készíts azt te is... Óh, én jó istenem! Miről gondolkoznak a gyermekek! [...]”

A regény „*Nem neked való az!*” című fejezetében az idézett eseménysort Vámhidy Szilárd felbujtásának tekintik, amely által – megóvandó szerelmét – Henriette végül beleegyezik a házasságba. A döntő mondat az alábbi:

„[...] – Harmadszor pedig azt a könnyelmű fiatalembert, ki részt vett ez öngyilkolási tervzetben, pörbe fogatná; mert a halál nem játékszer, édesem, s méreggel tréfálni tiltva van. Azt bizonyosan elítélnék öt-hat évi sáncfogságra, ami rá nézve is üdvös lecke volna. [...]”

A tettesség, valamint a halál mint büntethetőséget megszüntető ok különleges esetével ismertet meg Jókai Mór „*Az új földesúr*” című regénye „XVII. Különös pöreset” című fejezetében. A fejezetben a büntetőeljárás leírása mellett a központi kérdés maga a tettesség két terhelt esetében, emellett megjelenik a kétséget kizáróan nem bizonyított körülmények kérdésköre is:

„[...] Négyen ültek a kocsiban, s a négy közül Mikucseket találta a lövés; rögtön halva maradt.

A gyilkos, kinek a kocsi felhágóján kellett tenni a lövést, rögtön úgy eltűnt, hogy nyomára nem lehetett akadni; e körülmény miatt a kassai törvényszék a postakocsist és kalauzt fogatta el, mint közvetlenül gyanúval terhelteket.

Erre azután egy sz...i földész jelenté föl magát a törvényszéknél, hogy ne üldözzenek semmi ártatlant: a gyilkos ő volt. Elmondta, hogy bosszúból tevő a gyilkosságot, hogy erre készült; leírta körülményesen, hogyan történt, mint lesett rá a postakocsira sötét éjjel, hogy hágott föl a hintó lépcsőjére, hova hajította el a pisztolyt, hol húzódott meg az árokban. Teljesebb vallomást kívánni sem lehetett. Bizton kimondhatta rá minden bíró a halált.

Azonban ugyanakkor, ugyanazon napon egy másik sz...i földész meg a miskolci törvényszék előtt jelent meg, s ugyanazt a történetet saját magával ugyanazon szavakkal mondá el, azt állítva, hogy ő volt a gyilkos.

Az egyik följelentett neve volt Bárd Péter, a másiké Bárd Pál: testvérek voltak.

De mármost melyik volt hát az igazi gyilkos?

A törvényszék szembesíté mind a kettőt; mind a ketten álltak elébbeni vallomásuk mellett.

Ha kérdés tőlük, miért állítja a másik ok nélkül, hogy ő követte el a bűnt, az volt kölcsönösen a feleletük, hogy a másik testvér saját magát akarja feláldozni, hogy testvérét megmentse.

Az kétségtelen volt, hogy egyik a valóságos gyilkos, de az is kétségtelen volt, hogy a másik meg nem az.

Valakit el kelle ítélni, s valakit fölmenteni; csak azt nem leheté földeríteni, hogy kit. Mikor szembeállt a két testvér, olyan érzékenyen tudta egymást kérni, hogy mondjon le szándékáról, minek vállal magára olyan vétket, amit nem követett el: [...]

– Bátyám, bátyám, te csak azon vagy, hogy magadat előld miattam; de meglásd, hogy semmi sem lesz belőle.

Este írószereket kért Bárd Péter, mint monda, a törvényszék elnökének akar fontos fölfedezést tenni. Adtak neki.

Reggel aztán ott találták az ajtókilincstre felakasztva nyakkendőjénél fogva.

Az asztalon hagyott levélben ez volt írva: „Méltóságos uraim!”

Azt mondják, hogy amely tanúvallomásra halál következik, az olyan erős, mint-ha megesküdtek volna rá: én tehát meghalok és vallomásomat megerősítem; magam voltam a gyilkos, testvérem ártatlan. Bárd Péter.”

A törvényszéknek nem maradt más feladata, mint elfogadni a bevégzett tényt. Aki meghalt, az volt a bűnös, aki meg élt, az az ártatlan.

Ez értelemben adatott ki az ítélet. Igazságos volt-e? Azt egyedül a szíveket látó Úr tudja.

Bárd Pál, mikor meghallotta öccse halálát s saját fölmentését, könnyezve monda, hogy pedig mégsem ő volt a gyilkos.

Hanem ilyen bolondokat beszélni egyszer mindenkorra megtiltatott neki kéthavi büntetés terhe alatt. Ha azt akarja, hogy be ne csukják, hát ismerje el, hogy ártatlan. [...]

A büntetethez vezető kizáró okok között a végszükségről érdemes szót ejteni, azaz nem büntetendő annak a cselekménye, aki saját, illetve más személyét vagy javait közvetlen és másként el nem hárítható veszélyből menti, vagy a közérdek védelme érdekében így jár el, feltéve, hogy a cselekmény nem okoz nagyobb sérelmet, mint amelynek elhárítására törekedett. E körülmény **„A régi jó táblabírák”** regény **„VIII. Crimen majoris”** fejezetében tárul elénk, nevezetesen az éhínség által sújtott lakosság és a magtárakban felhalmozott élelmiszerkészletek konfliktusában:

„[...] Az obligát üdvözlések után előadá az elnök küldetésük célját, hogy a megye határozatából felhatalmazásuk van minden fölösleges élelmi készletet az éhhalállal küzdő néptömegek számára átvenni, azoknak folyó árát készpénzzel kifizetvén. [...]

Krémfy csak az utolsó szavakra felelt, a többbit keresztülbocsátá fűlein.

– Igaz, hogy én tehetném, ha akarnám. De nem akarom. Nyíltan kimondom, hogy nem akarom. Magtáraim teli vannak, de azokból én egy szemet sem adhatok, mert nekem szerződéseim vannak gabonaszállítás iránt, amiket meg kell tartanom. Ezen az én hitelem áll. És a hitel nekem drágább, mint minden a világon. [...]

– Uram, mi a megye képviselői vagyunk – szólt szilárd hangon az alispán –, kiknek jogunk van parancsolni és nem kérni s minden eszközt elővenni, ami ez országos csapás elfordítására jónak látszik. [...]

– Én a törvények által adott jogomnál fogva minden hozott határozat végrehajtásának ünnepélyesen ellenállok.

Azzal kihívó tekintettel nézett végig az urakon.

– És most csak egy eszköz van önök előtt határozatukat végrehajtani.

– Igen – szólt Fenyéry és előrelépett, a csavargótól elvett fejszét kezében tartva. – Ez az eszköz az ön ellenállását figyelembe nem venni és a kaput erővel betörni.

Fenyéry arca szokatlan lánggal égett e pillanatban.

– Uram! – kiálta közbe Krénfy ügyvéde, hosszú kezét felemelve bot gyanánt. – Ön tudja, hogy az gonosz következésű merénylet fog lenni, mely miatt ön egész vagyonát, jövőjét, becsületét elvesztheti: ez crimen majoris potentiae!...

– Tudom – szólt Fenyéry, s még közelebb lépett a kapuhoz. [...]

– Ne töltsük az időt hasztalan beszéddel, uraim – vágott közbe Fenyéry. – Amit tettem, az magántényem, s azért magam vagyok felelős. Én bezúgtam önnek kapuját, hogy felhalmozott élelmiszereihez hozzájussak. Meg van ön elégedve ennyi hatalmaskodással?

– Hogy érti ön ezt? Az ördögbe lehetek én megelégedve a hatalmaskodással?

– Azt akarom tudni, ha átengedi-e már most élelmiszereit?

– Semmi esetre sem, uram. Engemet a pokol nyeljen el, ha engedem.

– Hidegvérrel beszéljünk, uram. Én már betörtem önnek egy ajtaját, be fogom törni a többit is, míg azt meg nem lelem, mely magtáraihoz vezet.

– Akkor ön mint rabló tör házamra.

– Az meglehet.

– És énnekem jogom van önt akkor föbe löni, mint egy betörő zsványt.

– Az rám nézve még legjobb lesz, de önre legrosszabb, mert akkor az az éhes nép utánam rohan és önt agyonveri. Láthatja ön, hogy önt senki sem mentheti meg más, mint én. [...]"

A bűncselekmények elkövetése a fentiek szerint megtörtént, annak jogkövetkezményeinek levonására a „X. Boldog Labirtnok” című fejezetben került sor, ahol lényegében véve végszükségre hivatkozva, annak okait és indokait feltárva az elkövetőt, a főhős Fenyéryt nem büntették meg:

„[...] A felföldön roppant havak estek, amiből gyanítani lehetne minden prófétai ihlet nélkül, hogy rendkívüli árvizek fognak aláomlani, s lesz ismét siralom országszerte.

Volt azon időben az említett megyének egy vasszívú alispánja, aki az előre sejtett

veszélyen törődve, egy szép napon parancsot adott ki a járásokban, hogy kétezer szekér húszezer emberrel jelenjen meg a vitatott félsziget előtt.

Azon a napon ő maga odavezérlé az egész sereget, s anélkül, hogy a birtokosoknak csak jó reggelt is kívánna, helyet méretett az dsandó új medernek a félszigeten keresztül, nekiállított embereket, szekereket, s meghagyta mindenkinek, hogy ha az ég rájuk szakad, se hallgassanak senki szavára, hanem ássák, hordják a földet, míg benne tart.

A meglepett közbirtokosság félreverte a harangokat a rettentő erőszakra, protestált, opponált, teljes tehetsége szerint; fenyegetőzött törvényekkel, visszatörölésekkel; senki sem hallgatott rájuk, s húszezer embert lehetetlen volt birtokukról kihajigálni. [...]

S e vakmerő tény által, melyben ily sérelmesen megbántotta a birtok igaz jogait, megmenté az egész vidéket örök időkre a szokott istencsapásától. [...]

Ott az országos csapás elhárítása volt a merész tett indoka; Fenyéryt is ugyanaz buzdítá.

A megtörtént tett sikere ott is teljesen igazolá a heroikus orvosi műtét helyességét; [...]

s Fenyéry minden egyéb büntetés alól teljesen fölmentetett, visszakapta ügyvédi oklevelét, s neve nemcsak megyéjében, de az egész hazában az ünnepek közé lőn sorozva. [...]"

2. A büntetőjog különös részének egyes elemei Jókai Mór műveiben⁶⁰⁶

2.1. A jogszabályi háttér – most és akkor

„Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

[...] XXVIII. cikk

[...] (4) Senki nem nyilvánítható bűnösnek, és nem sújtható büntetéssel olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog vagy – nemzetközi szerződés, illetve az Európai Unió jogi aktusa által meghatározott körben – más állam joga szerint nem volt büncselekmény.

(5) A (4) bekezdés nem zárja ki valamely személy büntetőeljárás alá vonását és elítélését olyan cselekményért, amely elkövetése idején a nemzetközi jog általánosan elismert szabályai szerint büncselekmény volt. [...]"

Az Alaptörvény fenti cikkeiből fakadó részletes szabályokat különösen a 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről határozza meg.

606 FAZAKAS Zoltán József – BERCSÉNYINÉ PETÉNYI Edina – TOPÁL Zsuzsanna

„Tripartitum – Nemes Magyarország Szokásjogának Hármaskönyve (1514)

[...] ELŐBESZÉD

9. CZIM

*Vajjon az egyházi vagy természeti vagy
isteni joggal ellenkező statutumnak van-e ereje?*

1. § A mi pedig a természeti vagy isteni jogot illeti, habár ezt a statutumok nem foszthatják is meg minden erejétől, de megkülönböztetést tehetnek benne; így például az isteni törvény megkülönböztetés nélkül mondja: ne ölj; az emberi törvény és statutum mégis az emberölést sok esetben megengedi. [...]

1. RÉSZ

XIV. CZIM

A hűtlenség vétkének eseteiről

Az úgynevezett hűtlenség vétkének esetei pedig azok, melyek ha fölmerülnek, a királyi felség bárkinek fekvő jogságait még életében törvényesen és szabadon adományozhatja annak a kinek akarja.

1. § Első eset a felségsértés bűne; ha tudniillik valaki fejedelmünk személyére szentségtelen kezet vet, vagy fegyverrel avagy méreggel élete ellen tör, vagy azok közé a falak közé vagy abba a házba, a hol a fejedelem maga tartózkodik, hatalmasúl beront.

2. § Második eset: ha valaki nyilván az alkotmány, a király és korona közhatalma ellen támad és ellene szegül. E támadást azonban úgy értsd, hogy akkor, ha jogos önvédelemből történik, nem szül hűtlenségi vétket.

3. § Továbbá: a ki hamis okmányt készít, vagy a bíróság előtt ilyent nyilvánosan használ: úgy szintén a ki hamis pecsétet metsz vagy használ.

4. § Továbbá: a kik hamis pénzt vernek, vagy ilyent tudva és nyilván nagy mennyiségben használnak.

5. § Továbbá: a kik atyafiaikat vagy vérrokonaikat a negyedik ízen belől meggyilkolják vagy megsebesítik. Nemkülönben az atya-, feleség- és férjgyilkosok. Azonban csak azt a feleség- és férjgyilkosságot kell értened, melyet valaki a törvényes eljáráson kívül és igazságtalanul követ el.

6. § Tovább: a kik nőrokonaikat ugyancsak a negyedik ízen belül megszeplősíti. Vagy a kik mostoha anyjukon erőszakot tesznek s a kik vért fertőztetnek, nyilvános elmarasztalás vagy levelesítés esetében.

7. § Továbbá: faluknak és majoroknak nyilvános gyujtogatói.

8. § Továbbá: a kik az ország belállapotának felforgatására idegen dülókat vagy zsoldosokat hoznak be.

9. § Továbbá: akik közoltalmat, vagy szabad menedéket biztosító levelet sértenek meg, nyilvános elmarasztalás esetében.

10. § Továbbá: a kik saját uruk várait elárulják. Nem különben, a kik bármely hazafiú várait, kastélyait vagy más erősségeit ostrommal beveszik, elfoglalják vagy alattomban kezükre kerítik, a mennyiben ezért nyilván elmarasztalva vannak.

11. § Továbbá: a kik az ország rendes biráit és ezeknek a bíraskodásban helyetteseit, megölik, elfogják, megverik vagy megsebesítik.

12. § Továbbá: azoknak a perlekedőknek vagyis peres feleknek megölői, akik a királyi felséghez, vagy a nyolczados, vagy pedig a rövid avagy megyei törvényszékre, vagy bármely más törvénykezési helyre, tudniillik perfolytatás végett utaznak, vagy pedig azoknak a kik a király meghívására egybeült közönséges országgyűlésre jönnek-mennek.

13. § Továbbá: a kik a királyi embereket, a káptalan és konvent kiküldötteit, midőn ezek végrehajtásban járnak, megölik, megsebesítik vagy megverik.

14. § Továbbá: a nyilvános eretnekek, a kik tudniillik valamely kárhoztatott vallásfelekezethez csatlakoznak.

15. § Továbbá: a testcsonkítók és szemkivájók, kivéve a bánokat, vajdákat és a véghelyek más tisztviselőit.

16. § Továbbá: az ország végvárainak feladói.

17. § Továbbá: a kik a törököknek és más hitetleneknek, tudniillik az országra agyarkodóknak és ellenségeinek fegyvert vagy élelmet szolgáltatnak.

18. § Továbbá: azoknak háborgatói, letartóztatói, és fosztogatói, a kik kárhoztatott hitvallásukkal felhagyván, állandó ittmaradás végett, e hazába menekülnek. [...]”

„1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről

[...] 1. § Büntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, melyet a törvény annak nyilvánít.

Büntett vagy vétség miatt senki sem büntethető más büntetéssel, mint a melyet arra, elkövetése előtt, a törvény megállapított.[...]”

2.2. A büntetőjog különös része és a magyar büntetőjogtörténet

A középkori büntetőjog tényállásait, szokásait meghaladva a XIX. század közepén merült fel ténylegesen annak a kérdése, hogy valójában mit védenek a büntetőjogban a törvényi tényállások, kialakítva azt a nézetet, hogy amennyiben valaki

elkövet egy bűncselekményt, annak lényege nem abban keresendő, hogy magát a jogszabályt sértette-e meg, hanem azt szükséges vizsgálni, hogy ez az elkövetés a jog által védett érték megsértése, illetve veszélyeztetése volt-e.⁶⁰⁷ A jogtudományi fejlődés eredményeként így védettnek tekinthető az az érdek vagy érték, amely a büntetőjog alapján oltalmazandó, mert az ez ellen irányuló cselekmények súlyosan sértik, illetve veszélyeztetik a társadalmi normák által felállított értékrendszert.⁶⁰⁸ A fenti meghatározás vezet el az úgynevezett védett jogi tárgyak fogalmához, amelyre a törvény tehát védettként tekint.⁶⁰⁹ A törvényhozó e kérdés alapján értékeli az egyes cselekménytípusok veszélyességének jellegét és mértékét, ennek alapján alkotja meg az egyes bűncselekmények törvényi tényállását,⁶¹⁰ absztrahálja és helyezi el azt a Különös rész valamelyik fejezetébe.⁶¹¹

A büntető törvénykönyv azonos fejezetébe az azonos vagy hasonló jogi tárgyakat sértő vagy veszélyeztető bűncselekmények kerülnek.⁶¹² A védett jogi tárgy vizsgálata és elemzése jogalkalmazói szempontból is elsődleges, hiszen a cselekmény minősítésénél, a büntetés kiszabásánál kizárólag a tárgy alapján dönthető el, hogy milyen bűncselekmény miatt vonható felelősségre az elkövető, milyen életviszony megsértésére irányult a szándéka,⁶¹³ következőképpen amennyiben a cselekmény nem hat a jogtárgyra, azt nem veszélyezteti, vagy sérti, úgy a büntetőjogi felelősségre vonásnak sem lesz alapja, hiszen a cselekedet nem tényállásszerű.⁶¹⁴ Maga a védett jogi tárgy ugyan nem képezi részét a törvényi tényállásnak, azon kívül esik, azonban, a büntető kódexek Különös részében szabályozott bűncselekmény azon nyugszik, így az elemzés első lépése a védett jogitárgy azonosítása.⁶¹⁵ A gyakorlati szempontok mellett jogtörténeti nézőpontból is a védett jogi tárgy középpontba helyezésével tárhatók fel a bűncselekmények csoportjai annak ellenére, hogy a korabeli források ezt a rendszert nem alkalmazták, vagy legalábbis nem annak modern értelmében.

607 BELOVICS Ervin: *Büntetőjog I. Általános rész.* Budapest, ORAC Kiadó Kft., 2023. 178.

608 BELOVICS Ervin 2023. 179.

609 BALOGH Ágnes: A bűncselekmény tárgya. In.: BALOGH Ágnes – TÓTH Mihály (szerk.): *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Budapest, Osiris Kiadó, 2015. 97–100.

610 VUCHETICH Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere. I. Könyv. Elméleti büntetőjog. Vuchetich Mátyás (1767-1824).* Budapest, Magyar Közlöny- és Lapkiadó Kft., 2010. 47–48.

611 BLASKÓ Béla: A büntetőjogi felelősség. In.: POIT Péter (szerk.): *A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény Nagykomentárja.* Budapest, OPTEN Informatikai Kft., 2016. 63–64.

612 BALOGH Ágnes 2015. 98–99.

613 BALOGH Ágnes 2015. 99.

614 BALOGH Ágnes: A bűncselekmény fogalma. In.: BALOGH Ágnes – TÓTH Mihály (szerk.): *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Budapest, Osiris Kiadó, 2015. 81–87.

615 BELOVICS Ervin 2023. 179–180.

Az Árpád-kor elején alapvetően két nagy csoportra voltak oszthatók a bűncselekmények, amelyek közül a legsúlyosabbak a közösség elleni büntettek voltak, így az árulás, az ütközetben való megfutamodás, a gyűlésben és a hadi gyülekező idején meg nem jelenés, amelyeket általában halállal büntettek.⁶¹⁶ A magánérdekeket veszélyeztető cselekmények körébe tartozó esetek, így a lopás, rablás, erőszakos testi sérelem okozása többnyire vagyoni javakkal és értékkel történő megváltással, jóvátétellel voltak szankcionáltak, maga az ítélkezés és a végrehajtás is a sértett és az elkövető, helyesebben a sértetti és elkövetői nemzetségek közötti megegyezés útján, a szokásjog által kialakított keretek között történt, minden külső hatalmi beavatkozás nélkül.⁶¹⁷

Az államalapítást követően a korszellemnek megfelelő állami érdekek védelmében a büntetőjog hatalmi kérdéssé vált, és a királyi hatalom egyre inkább törekedett a legfontosabb bűncselekmények esetében a saját büntetőhatalma érvényesítésére, kialakítva a közbűncselekmények és a magánbűncselekmények halmazai mellett az állami igazságszolgáltatás alapjait, ugyanakkor a magánigazságszolgáltatás ekkor még fennmaradt.⁶¹⁸

A rendiség megszilárdulásával a középkori társadalom alapvetően hitte és vallotta az emberek egyenlőtlenségét és jogállási különbözőségét, így a büntető igazságszolgáltatás egyenlőtlensége tovább fokozódott.⁶¹⁹ Ennek megfelelően az elkövetési magatartások minősítése és büntetése a rendi állástól függött⁶²⁰, és továbbra sem állt rendelkezésre pontos fogalomrendszer ebben a tárgykörben, azonban a fontosabb bűncselekménycsoportok ekkor már elkülöníthetővé váltak.

Jelentőségénél fogva emelendő ki az állam elleni bűncselekmények köre,⁶²¹ amelynek védett jogi tárgya az alkotmányos rend, feljelentési kötelezettséggel külön is védve azt.⁶²² A középkori magyar jogban ezt a területet az ország, a király elleni és az államot sértő bűncselekmények ölelték fel, középpontjában a honárulás, a hűtlenség és a felségsértés eseteivel,⁶²³ amelyek egyszerre tartalmazták a klasszikus

616 BARNA Attila: A büntetőjog története. In: HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, Nemzeti Közszerológai Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014. 506.

617 BARNA Attila 2014. 506.

618 BARNA Attila 2014. 506–508.

619 BARNA Attila 2014. 508.

620 TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903. 400–401.

621 VUCHETICH Máttyás 2010. 250–274.

622 HORVÁTH Tibor: Állam elleni bűncselekmények. In.: HORVÁTH Tibor (szerk.): *Magyar büntetőjog Különös rész I.* Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 9–10.

623 TIMON Ákos 1903. 415–417.

politikai bűncselekményeket és egyes magánjogi deliktumokat is,⁶²⁴ de ebbe a körbe tartoztak például a falvak felgyújtói, a vérfertőzők, a rokongyilkosok, de a nyilvános eretnekek is, akik fej- és jószágvesztéssel voltak büntetendők.⁶²⁵ Az újkori büntető törvénykönyvek különös részében ez a kategória általában az első fejezetek között található meg, elvégre ezen a bűncselekményeknek a megtorlása társadalmi berendezkedéstől, történelmi kortól függetlenül kiemelt védelmet élvez, ugyanakkor a hatályos szabályozásban már a XXIV. fejezetben találkozhatunk az állam elleni jogellenes cselekmények szabályozásával.⁶²⁶ A XX. századtól kezdve uralkodó nézetnek tekinthető az a felfogás, miszerint politikai deliktumokként definiálhatjuk azokat a jogellenes cselekményeket, ahol az elkövető valamilyen politikai célzattal sérti meg az állam által védett érdeket.⁶²⁷ Magyarország esetében hűtlenség fogalma ekként nyert szerepet, hagyományosan a vérszerződésre visszavezetve, amely halálbüntetést rendelt arra, aki hűtlen volt a vezér iránt.⁶²⁸ Werbőczy a Tripartitumban a hűtlenség tizennyolc esetét sorolta fel,⁶²⁹ az azonban gyakran keveredett a felségsértés jogintézményével.⁶³⁰ A XVIII-XIX. századi szabályozások már igyekeztek tisztázni a két fenti fogalom közötti különbséget, ennek alapján felségsértést követett el az, aki az állam létét és az alapintézményeit sértő erőszakos cselekményeket hajtott végre, hűtlenséget pedig az, aki az állam biztonságának erőszakos megtámadását, illetve árulást követett el.⁶³¹ A társadalmi, valamint politikai rendszerváltás előkészítése során fontos szerepet kapott az állam elleni bűncselekmények átszabályozása, így a hatályos jogban már elsősorban az alkotmányos rend erőszakos megváltoztatására irányuló jogellenes cselekményekkel szemben lép fel a jogalkotó.⁶³²

A nyilvános bűncselekmények – a közbiztonság és a vagyon elleni bűncselekmények csoportja – középkori központi fogalma a hatalmaskodás volt, amely a nemesi állást és a szabadságot támadta. Ebbe a fogalomba tartozott a nemesek házainak megrohanása, nemesi birtokok és jövedelmeik, tartozékaik elfoglalása,

624 VUCHETICH Máttyás 2010. 250–274.

625 BARNA Attila 2014. 510–511.

626 GÁL István László: Az állam elleni bűncselekmények. In.: POIT Péter (szerk.): *A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény Nagykommentárja*. Budapest, OPTEN Informaticai Kft., 2016. 817–819.

627 BARNA Attila: *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon*. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2015. 13–15.

628 TIMON Ákos 1903. 387.

629 BARNA Attila 2014. 510.

630 VUCHETICH Máttyás 2010. 250.

631 VUCHETICH Máttyás 2010. 250–274.

632 GÁL István László 2016. 820–821.

a nemeseknek igaz ok nélkül való letartóztatása, ezenkívül a nemeseknek megsebesítése, megverése vagy megölése.⁶³³ A hatalmaskodás is fő szabály szerint fej- vagy jószágvesztéssel volt büntetendő, de a korszak magánjogias szemléletének megfelelően lehetőség volt a felek megegyezésére, a későbbi gyakorlat pedig a fejvesztést fejjátsággként vagyoni büntetésként alkalmazta.⁶³⁴

Az élet és a testi épség elleni bűncselekmények cizellált rendszere a középkorban még nem alakult ki, ugyanakkor ebben a kategóriában a legrégebbi és leggyakoribb deliktum az emberölés,⁶³⁵ mint a magán-deliktumok legsúlyosabbja.⁶³⁶ E cselekmények védett jogi tárgya az emberi élet és test – életképességtől független – ténye a szó biológiai és fiziológiai értelmében, annak épsége és egészsége.⁶³⁷ A jogtörténeti források alapján a középkor büntetőjoga leggyakrabban az élet elleni támadás esetén a gonosz szándékú, előre eltervezett, szándékos emberölést említi.⁶³⁸ Ebben a korszakban az emberölést általában halálbüntetéssel szankcionálták, azonban előfordult a tömlöcbe vetés, illetve vagyoni jellegű büntetés is, a vérdíj.⁶³⁹ Az ítélezési gyakorlat alapján megkülönböztethető volt az egyszerű emberölés mellett a minősített,⁶⁴⁰ úgy mint a karddal való emberölés, a rokongyilkosság, a zsidónak keresztény általi megölése, a feleséggyilkosság,⁶⁴¹ rablógyilkosság, a méregkeverés, a szülők és rokonok, köztisztviselők megölése, a magzatelhajtás és az alattomos-álnok elkövetés.⁶⁴² Büntetlen esete volt az emberölésnek a bíróság előtti bajnívás, a magánbüntetésként végrehajtott emberölés, Szent László idején a házasságtörő nő megölése, a közbékevesztettek megölése, a jogos önvédelem, illetve a magánharc körében elkövetett emberölés.⁶⁴³

A XVIII. századi büntetőszabályozás már használta az emberölés differenciáltabb formáit, mint például a szándékos emberölés, vétlen és gondatlan emberölés, valamint már találunk utaló jeleket a jelenlegi jogos védelem kategóriájára is,⁶⁴⁴ amit akkoriban szükséges emberölésként definiáltak. Hasonlóképpen ismerték az

633 BARNA Attila 2014. 511.

634 BARNA Attila 2014. 511.

635 TIMON Ákos 1903. 417–419.

636 VUCHETICH Mátyás 2010. 275.

637 HORVÁTH Tibor: Az élet, a testi épség és az egészség elleni bűncselekmények. In.: HORVÁTH Tibor (szerk.): *Magyar büntetőjog Különös rész I.* Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 67., 115–116.

638 BARNA Attila 2014. 512.

639 TIMON Ákos 1903. 417–419.

640 BARNA Attila 2014. 512.

641 TIMON Ákos 1903. 418–419.

642 BARNA Attila 2014. 512.

643 TIMON Ákos 1903. 419.

644 VUCHETICH Mátyás 2010. 275–311.

emberölés, illetve a testi sértés sajátos esetét, a párbaj különleges intézményét. A párbaj, a párbajképesség – ami egyszerre táplálkozott a magán-igazságszolgáltatás örökségéből és a középkori lovagi eszményből – fokozatosan rendi majd társadalmi kiváltsággá vált,⁶⁴⁵ és bár a magyar jog a XV. század elejétől tett intézkedéseket annak visszaszorítására, majd tiltására – különösen a Habsburg uralkodók idején⁶⁴⁶ – a társadalom és a joggyakorlat a tételes jogforrásokkal szemben az intézményt elfogadta, és az 1945-ig élt Magyarországon.⁶⁴⁷ A párbajban két fél, segédek jelenlétében közös megegyezéssel előírt feltételek mellett, valamely sértésen alapuló kihívást mint becsületbeli ügyet emberölésre alkalmas eszközökkel orvosoltak, vívtak meg.⁶⁴⁸ A párbaj egyfajta önkéntes beleegyezést hordozott magában az esetleges hátrányos testi sérülés, halál következményeit illetően, amelyet a korábbi bírói gyakorlat lényegében különleges büntethetőséget megszüntető okként kezelt, és a Csemegi-kódex később ugyan azt büntetni rendelte,⁶⁴⁹ de a bírói gyakorlat továbbra is rendkívül enyhe büntetéseket szabott ki.⁶⁵⁰ A bírói gyakorlat megoldása tartalmilag hasonlított a jogellenességet kizáró okok mai fogalmához, különösen a sértett beleegyezéséhez, illetve az indokolt, megengedett kockázat eseteihez – alapvetően a sport, illetve egészségügyi beavatkozások kockázatvállalásához.⁶⁵¹

Az erőszakos testi sértésen az emberi egészségben, emberi testen okozott sérülést, károkozást, sebzést, ütést⁶⁵² értették, ha az ölési szándék nem állt fenn.⁶⁵³ Amennyiben a cselekmény nem esett súlyosabb kategóriába, így különösen a hűtlenség, hatalmaskodás, szülők bántalmazása eseteibe, akkor elsősorban vagyoni kártérítés járt a sértettnek, míg maradandó sérülés esetén a vagyoni büntetéseken kívül a testi büntetések kiszabására is sort került.⁶⁵⁴

A vagyont érintő deliktumok közül⁶⁵⁵ egyértelműen a lopás a legrégebbi bűncselekmény, amely napjainkban is a leggyakrabban előforduló jogsértés, védett jogi tárgya a tulajdonjog.⁶⁵⁶ A közbűncselekmények közé sorolt, az ember szerzett

645 SÁGVÁRI György: Clair Vilmos és a párbaj. Elősző. In.: CLAIR Vilmos: *Magyar Párbaj. A párbaj története. Magyar párbajok. Párbajkódex.* Budapest, Osiris Kiadó 2002. 27–37.

646 HORVÁTH Ödön: *A párviadal történeti, jogbölcészeti és tételesjogi szempontból.* Eperjes, Kósch Árpád Könyvnyomdája, 1887. 49–57.

647 SÁGVÁRI György 2002. 29–72.

648 CLAIR Vilmos: *Párbaj Codex.* Budapest, Uj Idők Irodalmi Intézet Rt., 1944. 13.

649 CLAIR Vilmos 1944. 15.

650 SÁGVÁRI György 2002. 38–39.

651 NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része.* Budapest, Korona Kiadó, 2001. 202–207.

652 TIMON Ákos 1903. 419–421.

653 VUCHETICH Máttyás 2010. 311–313.

654 BARNA Attila 2014. 512.

655 TIMON Ákos 1903. 429–433.

656 SÁNTHA Ferenc: A vagyon elleni bűncselekmények. In.: HORVÁTH Tibor – LÉVAY Miklós

vagyoni jogait sértő cselekmények, így a lopás, annak különös esetei⁶⁵⁷ büntetése a bűnös jogállásától, a dolog tárgyától, értékétől és az elkövetés súlyosságától függött, amely a halálbüntetéstől és testcsonkító büntetésektől a számkivetésen át egészen a pénzbüntetésig és a kár pusztá megtérítéséig terjedhetett.⁶⁵⁸ A rablás, útonállás, fosztogatás, zsákmányolás a lopás erőszakkal vagy súlyos és közvetlen fenyegetéssel történő megvalósítása volt.⁶⁵⁹ Vagyoni elleni bűncselekmény is lehetett a hatalmaskodás, elvégre az minden olyan erőszakos tettet jelentett, amely más személye, vagyona, szabadsága ellen került elkövetésre.⁶⁶⁰

2.3. Jókai Mór és büntetőjog egyes különös részi elemei

Annak ellenére, hogy a képviselői munka során Jókai Mór büntetőjoggal nem foglalkozott, érdemes felidézni a Képviselőház 1878. február 8-i ülésén elhangzott beszédét. A vita tárgya bár az Ausztriával való vámtarifa és kereskedelmi szövetség volt, de annak hevében a pártpolitika realitásait, a vita kultúráját romboló vádakát Jókai Mór büntetőjogi példával mutatta be:

„[...] Hiszen a mi eddigelé e törvényjavaslat pártolói ellen felhozott, abban annyi főbenjáró bűn van felsorolva: országkirablás, hazaárulás egész nép koldussá tétele, orgazdaság, halottak meggrablása, ellenséggel czimborálás, hogy ha összeszámítom büntető codexunk szerint: mennyi büntetés járna ki annak, a ki ezeket valósággal elkövette, valami 165 esztendeig kellene börtönben ülnöm és időközben hatszor vagy hétszer lenyakasztatnom magamat,

S aztán pedig nagyon jól tudom, hogy ha egy vádat igen sokszor és ismételve hirdetetgetnek valakiről: az utoljára közhitté lesz.

A közönség szereti elhinni a rosztat, különösen olyan emberekről, a kiket hosszú ideig némi becsülésében részesített; a tisztet adója a legterheesebb minden adónemek között; a jó közönség semminek sem örül olyan nagyon, mintha azt hallja, hogy egy embert, a kit évtizedeken át mint jó hazafit és becsületes embert ismert, ime nem érdemelte azt, mert kisült rá, hogy hazaáruló és tolvaj! Oh milyen jól esik ezt hallani. [...]”⁶⁶¹

(szerk.): *Magyar büntetőjog Különös rész II.* Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002. 333–334.

657 VUCHETICH Mátyás 2010. 325–337.

658 BARNA Attila 2014. 512.

659 VUCHETICH Mátyás 2010. 337–340.

660 TIMON Ákos 1903. 435–436.

661 *KN-1875-XV.* 88.

Konkrétabb ügyben, pontosabban a sajtóvétségek értelmezése tárgyában Jókai Mór a Képviselőház 1880. május 29-én interpellációt nyújtott be az igazságügy-miniszterhez, amelynek érdemes felidézni eszmefuttatását:

„[...] Miután a hazai sajtó több közegeiben azon aggodalom nyert kifejezést, mintha az új büntető-törvénykönyv életbeléptetési törvényjavaslatánál, azon közbeszúrt §., mely a szerző, szerkesztő, kiadó és nyomdász fokozatos felelősségre vonatását az 1848-iki XVIII., a sajtóügyet szabályozó törvenycikknek hagyja fenn, minden egyebekre nézve pedig, így a szedőkre, elárusítókra és nyilvános olvasótermek tulajdonosaira nézve, a büntetőtörvénykönyv intézkedéseit érvényesíti, ez által a fokozatos felelősséget egyesítette volna az együttes és egynemű felelősséggel s még a mellett a nyomtatványok útján elkövetett vétségek megtételére nézve is, az abban részt vett közreműködők személy szerinti birói illetékességét homályban hagyta volna, a szerzőt, szerkesztőt, kiadót, könyvárust a sajtóbíróság elé, a széthordót, elárusítót és betűszedőt pedig a rendes polgári bíróság elé utasítva.

Miután véleményem szerint a büntetőtörvénykönyv a fokozatos felelősségre vonást el nem törölköztette, annál fogva az alantibb fokú terjesztő tényezők csak akkor vonhatók felelősségre, ha a feljebb való tényezők meg nem találhatók és csak akkor, ha a rendes sajtóhatóság az illető nyomtatványokat vétkes tartalmuaknak nyilvánította s a terjesztőkre kiderült a dolus. [...]”⁶⁶²

Jókai Mór büntetőjogi gondolatait ennek megfelelően inkább regényeiben fedezhetjük fel, amelyek közül a történeti időt tekintve az 1879-ben megjelent **„Egy hírhedett kalandor a XVII. századból”** című⁶⁶³ regénye emelhető ki. A műben a főhős kalandos élete bűncselekmények sokaságával terhelt, így az Különös részi felsorolásként is első helyre kívánczik, elvégre a **„Kínvallatás”** című fejezete az elkövető és tetteinek, valamint azok várható jogkövetkezményeinek széles körét tárja elénk, igaz nem a magyar jog által, megjegyezve, hogy egyes cselekedetek napjainkban már nem büntetendők:

662 KN-1878-XIII. 394–395.

663 A regény története Koblenzben játszódik, főhőse Hugó a bíróság előtt elmeséli az életét és a tetteit, amely által egy a világ jelentős részét bejárta és mindenféle kalandokba keveredett személy alakja rajzolódik ki, aki volt indiai király, szerelmes hős, bandita, katona, miközben egyik kalandja hihetlenebb, mint a másik. A vád fő tartalma szerint Hugó a franciák kémje, aki további huszonegy főbenjáró bűnt is elkövetett, amelyek alól ugyan felmentik, de az árulás vádját nem dől meg.

„[...] – Miféle bűnök elkövetésében vallod magad részesnek?

Kínvallatott válasza:

– Voltam haramiabanda és mordályégető társaság tagja.

A soltész nagyobb hitelesség okáért diktálta a jegyzőnek a büntény latin nomenclatióját.

– *Primo aetrocinium!*

– *Elcsábítottam a jóltevőm feleségét bűnös szerelemre.*

– *Secundo adulterium!*

– *Kiraboltam a templomot, aminek az őrzése rám volt bízva.*

– *Tertio furtum. Sacrilegium!*

– *Álnév alatt kiadtam magam nemesembernek.*

– *Quarto larvatus.*

– *Hamis oklevelet készítettem magamnak.*

– *Quinto falsorium!*

– *Megöltem párbajban a jó barátomat.*

– *Sexto homicidium ex duello!*

– *Megcsaltam a kereskedőtársaimat.*

– *Septimo stellionatus.*

– *Elárultam a rám bízott államtitkokat.*

– *Octavo feloniam!*

– *Kereskedtem a más vagyonával.*

– *Nono barattaria!*

– *Áttértem a bálványimádó hitre.*

– *Decimo idololatria!*

– *Második feleséget vettem, míg az első élt.*

– *Undecimo bigamia.*

– *Harmadikat, negyediket, ötödiket, hatodikat is vettem.*

– *Duodecimo trigamia, polygamia!*

– *Királyt öltem.*

– *Decimo tertio regicidium!*

– *Tengeri kalóz voltam.*

– *Decimo quarto pirateria.*

– *Az első feleségemet megöltem.*

– *Decimo quinto uxoricidium!*

– *Boszorkánymesterséget űztem.*

– *Decimo sexto sorcelleria!*

– *Az ördöggel szövetkeztem.*

– *Decimo septimo pactum diabolicum implicitum.*

– *Hamispénz-verő voltam.*
– *Decimo octavo adulterator monetarum.*
– *Új vallást hirdettem.*
– *Decimo nono haeresis! Schisma!*
– *Mérges szerekkel kuruzsoltam.*
– *Vigesimo veneficus!*
– *Elárultam a rám bízott várat.*
– *Vigesimo primo crimen traditorum.*
– *Embert ettem.*
– *Vigesimo secundo antropophagia! Cannibalismus!* – kiálta fel a soltész, a keze alatt levő pandectára ütve tenyerével. [...]

A vádlottnak pedig jó oka volt nevetni. Mert míg ő azt a huszonnétféle bünesetet a törvénybíráknak elhistorizálja, akkorra beveszik a franciák Koblenzet, s őt szépen megszabadítják a börtönből és a kegyetlen kínhalálból. – Ezt nevette előre. [...]

Hogy ki kell őt végezni, annyi bizonyos. De mi módon? Ez a nehéz kérdés.

Mert ha csak annyit vallott volna be, amennyi eredetileg kisült rá, hogy az ellenséggel összecimborált, s áruló volt, akkor világos volna a büntetése: „háttal fordítva föbe lövessék”. De ily komplikált vallomás után a bírakra nézve fölöttébb meg van nehezítve a válogatás.

Mint rablót keréketörés illeti; mint kettős, sőt hatos házasságban élőt ugyanannyi darabra szétkoncoltatás; mint királygyilkost kezeinél, lábainál fogva négy ló közé fogva kell szétszakítani. Úgy, de ez hogy történhessék, ha már előbb hatfelé szétvágatott? Azonkívül is, mint oklevélhamisítónak a jobb kezét elvágatni elengedhetetlen föltétel; mint ördögimádó, máglyán kinszenvedendő tűzhalálra szolgált, de ugyanakkor hogyan lehessen rajta végrehajtani az elevenen mozsárban való összetöretést, ami a feleséggyilkosra van kiszabva? S ha mindezek végre lesznek rajta hajtva, hogyan tétessék elég a törvény rendeletének, mely az emberevés büneért az éhhalállal bűnhődés rettentő suppliciumát szabta meg világosan? [...]

Az élet és testi épség elleni bűncselekmények tárgyalása uralkodó deliktumokként kívánczik első helyre Jókai Mór regényeinek áttekintésekor, amelyekben több helyen is találkozhatunk azokat leíró részekkel. Regényidőt tekintve „**A régi jó táblabírák**” regény elemeként az emberölés is megjelenik, így „*Az ember csapásai*” című fejezetben az alábbiak olvashatók:

„[...] Ő abból a különös szempontból vette fel a dolgot, hogy a bírának egyáltalában nincs igazuk, amidőn Krénfyt ítélik halálra Brenóczy István gróf meggyilkolásáért, mert hiszen nem Krénfy, hanem ő adta a mérget tulajdon kezével a grófnak; tehát egyedül ő gyilkos. [...]

– Mihály! – szólt kevés vártatva a gyilkos. – Fogj el engemet.

– Én, öcsém? Bár magam tudjak a lábamon állni, ha nem fog valaki. Mit beszélsz te nekem?

– Tudod, Mihály, ez az eset nagyon megzavart engem. Ha egy ily nagy urat utolért az igazság keze, hát akkor egy ilyen szegény gazdátlan kutya, mint én, mit bújja az erdőket, mi? Az gyilkolt: megölték; én gyilkoltam: nem az-e a rend, hogy engem is megöljenek? [...]”

Az emberölés „*Az arany ember*” című nagyregény történetének végkimenetele során az „*Athalja*” című fejezetben válik jelentőssé, amikor egy mai fogalmaink szerinti éjjel, aljas indokból, előre kitervelten, védekezésre képtelen személy sérelmére elkövetett emberölés kísérlete olvasható:

„[...] *Athalie ott van a leskelődés rejtekében. [...]*

Van türelme várni. Kiszámítja, mikor jő a szemekre az előálom; akkor van itt az ideje! [...]

Tapogatózó keze megtalálja a vánkost, melyen Timéa fekszik. A vánkos alá nyúl, ott egy hideg tárgy akad kezébe: a kardmarkolat. [...]

Pedig a csapásnak jól kell kimérve lenni... [...]

De a csapás nem volt halálos, Timéa jobb karjával fejét eltakarta álmában, s a kardcsapás keze fejét érte. Az éles vas a szarvasbőr kesztyűn keresztülvágott, és Timéa kezét megsebesíté. E vágásra felriadt az alvó, s térdre emelkedett ágyában. Most egy másik csapás érte a fejét, hanem a vastag hajtekercsek felfogták azt, s a lecsúszó kard csak a homlokát sebzé végig a halántékáig.

Ekkor megkapta Timéa bal kezével a kardvasat.

– Gyilkos! – kiálta, ágyából kiszökve, s amíg az éles kardvas tenyerét metélte össze, addig sebesült jobbujával ellenfele hajába markolt.

Érzé, hogy azok egy nő hajfürtei.

Akkor aztán tudta, hogy ki az. [...]

Ez itt Athalie. A másik szobában Athalie anyja. Bosszú, szerelemföltés, amiért meg akarják ölni. Hasztalan segélyért kiáltani. Itt küzdeni kell.

Timéa nem kiáltott többet, hanem egész erejét összeszedte, hogy sebzett kezével ellenfele fejét a földre lehúzza, s a megmarkolt gyilkos vasat kicsavarja kezéből.

Timéa erős volt, s a gyilkos mindig fél erővel küzd.

Szóttlanul tusakodtak a sötétben, a padló szőnyege tompította dobogásaik zaját. [...]

– Gyilkos! Gyilkos!

Athalie ijedten ereszti el a kardot e rémhangra, s mindkét kezét arra fordítja, hogy Timéa kezéből kiszabadítsa hajzatát: most már ő a megtámadott, most már ő van megrémülve.

Amint Timéa kezéből kiszabadul, félretaszítja őt maga elől, s visszafut a rejtek nyílásához, s csendesen behúzza maga után a szentképes ráját.

Timéa még néhány lépést tántorog előre a kezében maradt karddal, aztán ő is kiejti azt kezéből, s ájultan rogy le a szőnyegre. [...]

De hát hol van a gyilkos?

– Különös ez! – monda a városkapitány. – Itt minden ajtó belülről zárva volt; hol jöhetett be ide valaki, s hol mehetett ki innen?

Semmi áruló nyom. Maga a gyilkoló eszköz, a kettétört kard, Timéának saját őrizte erekléje, mely bársonyokban szokott állni, most ott hever véresen a földön. [...]

A tábori orvos is odalép, az is megtapintja Athalie üterét.

Nyugodtan ver az.

„Mélyen alszik!”

Egy vonás nem mozdul arcán, midőn éréítését vizsgálják. Egy reszketés nem árulja el, hogy tudja, mi történik körülötte.

Mindenkit meg tud csalni bámulatos önuralkodásával. Csak egy embert nem. Azt a férfit, akinek a kedvesét meg akarta ölni.

– De valóban alszik-e? – kérdi az őrnagy.

Tapintsa ön meg a kezét – szól az orvos –, egészen hideg az és nyugodt.

Athalie érzi, hogy most kezét az őrnagy fogja meg.

– De nézze ön, orvos úr – szól az őrnagy –, ha közletről vizsgáljuk, e szép fehér kéznek körmei alatt – friss vér van...

Erre a szóra görcsösen rándulnak össze Athalie ujjai, s az őrnagy úgy érzi, mintha egy sas körmei mélyednének egyszerre a kezébe.

Akkor felkacag a leány, ledobja magáról a takarót; fel van öltözve egészen; kiszáll ágyából, és végignéz démoni daccal, kevélységgel a bámuló férfiakon, diadalmas dühvel tekint az őrnagy szemébe, és aztán szemrehányó haraggal anyjára. [...]

A nagyregény következő, „Az utolsó tördőfés” című fejezetében olvashatjuk végül a megrázó beismerő vallomást:

„[...] - Igen! Úgy van! Én voltam az, aki meg akartalak ölni! S bánom csak azt, hogy mért nem találtalak jobban! Te voltál életemnek átka - te fehér arcú kísértet! Miattad lettem nyomorult, elkárhozott. Meg akartalak ölni! Tártóztam vele a sorsnak. Nem volna nyugtom a másvilágon, ha ezt meg nem kísérlettem volna. Nézd, ott van még elég, hogy akár egész nászseregedet megölhettem volna vele. De énnekem a véred kellett. Nem haltál meg, de én szomjamat kielégítettem, s mármost meghalok én! [...]

Athalie-t a törvényszék halálra ítélte hétszeres mérgezési kísérlet s kiszámított orgyilkos merénylet miatt. A király kegyelme élethosszú fogságra változtatta e büntetést. [...]

A büntetőjogot Jókai Mór „*A lélekidomár*” című regényben a maga teljességében helyezte középpontba főhőse, Lándory Bertalan által, és a történetben az emberölés szálát többször is megtaláljuk többek között „*A világon kívül*” című fejezet soraiban, amely egy bírói tévedést ír le:

„[...] – Ki a csálhatatlan az emberek között? – fakadt ki keserűn Bertalan. – Volt egy eset a többek között, mely egész megnyugvásomat felháborította. Egy rendkívül bátor pandúrhadnagyomat, éjjel a házára törve, kegyetlenül meggyilkolták. A hadnagy fiatal, hajadon leánya tusára kelt a gyilkosokkal, az apját védelmezve, s beleharapott az egyiknek a karjába. Másnap elfogtak egy legényt, aki haragosa volt a hadnagynak. A leány felismerte benne az éjszakai gyilkost. A karján megtalálták a harapás okozta sebet. Minden körülmény ellene tanúskodott. Világosan rá lett bizonyítva a bűntény. Elítélték húszesztendei nehéz fogságra. És most néhány nap előtt előáll az igazi gyilkos, akit a lelkiismerete nem hagyott nyugodni, s bevallja az egész gyilkosságot, minden részleteivel. Az elítélt teljesen ártatlan volt; a harapást egy tivornyában kapta. Hányan lehetnek így? Akik hasztalan kiáltottak az Istenre és a magas egekre! [...]”

Az emberölés, annak nyereségvágyból elkövetett minősített esete, illetve a csalás „*A méregkeverő*” című fejezetben kerül részletes leírásra:

„[...] – Nevem Kalthahn Péter, negyvenöt éves vagyok, felekezet nélküli, nőilen, Trencsén megyei születésű; vétkem orgyilkosság és rablás, gazdámat megmérgeztem, és pénztárát kiraboltam. [...]”

– Én pedig azt mondom önnek, hogy ön nem keverte a mérget Traumhold számára, s az egész szökése a kirabolt pénztárral csak úgy volt intézve, hogy önt a legelső állomáson elfogják, s önnek a gyilkossági és rablási bűnténye csak eltakargatása volt Traumhold öngyilkosságának.

Péternek még az ajkai is elsápadtak e szóra.

– Esküszöm, uram!

– Ne esküdjék! Én minden körülményt ismerek. Traumhold olyan bajba keveredett, melyből világi fogalmak szerint más menekülés nem volt, mint leszámolni az élettel. Becsülete és vagyona, a látszat szerint menthetlenül elveszve. De volt egy nagy összegre szóló életbiztosítása. Ezt meg akarta a leánya számára menteni. Ezért vállalta ön magára a gyilkosság vádját. Ez öntől mesés önfeláldozás volt.

– Nem! Nem! Nem! – kiáltott a rab, s most már szikráztak a szemei, s öklével a mellét verte. – Én voltam a gyilkosa.

– Csak nyugodt vér, Péter – mondá Lándory odalépve a rabhoz, s vállára téve a kezét. – Önnek az egész elvállalt bűne egy nagy hiba volt: egy tévedés. Az a biztosítótársaság, melynél Traumhold halála esetére szerződést kötött, néhány nappal előbb már határozatot hozott, mely szerint a biztosított összeg még öngyilkosság esetében is ki lesz fizetve. Íme, nézze ön ezt a nyomtatványt. Olvassa el az aláhúzott sorokat. [...]

– Hát én ebből mit tudok meg?

– Azt, hogy a biztosított összeget kifizetik Traumhold örökösének még akkor is, ha annak nem gyilkos kéz, hanem saját akarata idézte is elő a halálát. [...]

A mai fogalmaink szerinti kapcsolati erőszak, illetve testi sértés **„Az új földesúr”** című regény **„XI. Az a bizonyos szegény asszony”** című fejezetében jelenik meg, utat nyitva később a boldogtalan, szerencsétlen elcsábított lány, Hermine és atyja, Ankerschmidt lovag közötti megbékélésnek:

„[...] – A csúnya rossz ember aztán afölötti dühében elkezdte a feleségét kínozni, ütötte, verte. [...]

– Igen a korcsmából, ahol a felesége utolsó ékszerét is elkártyázta, akkor az asszonytól azt a gyűrűt kérte, amit az anyjától kapott, s hogy ezt nem adta neki, kitesztotta az ajtón az utcára, s a szegény asszony ott virradt meg a küszöbön fekve. [...]

Az élet és testi épség elleni bűncselekmények sajátos, külön és enyhébben kezelt, úgynevezett privilegizált alakzatát képezte a párbaj, a párviadal, amely főleg a reformkorban játszódó regényeknek volt kulcsmomentuma. Az **„Egy magyar nábob”** című regény **„XII. Saldirt. (Kivan fizetve)”** című fejezetében a párbaj és szabályainak rendkívül részletes leírása Kárpáthy Abellino megaláztatásának eszközeként nyer szerepet:

„[...] – Igen. Ez kihívás párbajra. [...]

Másnap korán reggel egy bérkocsin megjelentek az ifjak. Sándor készen várta már őket, csupán néhány levelet pecsételt még le, miket az éjjel írt, egyiket gazdájához, elmondva, hogy a ház ügyeit minő rendben hagyta; másikat Fannyhoz, kérve, hogy csekély birtokát, mit szorgalma által szerze, legyen szíves tőle végleg hagyományul elfogadni.

E leveleket egy harmadik borítékba zárva átadta a házfelügyelőnek azon kérelemmel, hogy ha tizenkét óráig vissza nem fog térni, bontsa fel a borítékot, s a belül írt helyre küldje el a benne foglaltakat.

Azzal felült a hintóba, hol Rudolf és Miklós vártak reá, távolabb egy másik bérkocsin kísérték őket a seborvos. [...]

A négy tanú a középre ment, s halk beszéddel némi közös pontok felett látszott egyezkedni, mint a kiindulási és a lőtávolság és az első lövés felett. Ez tetszésre bízott. A kiindulási távolság negyvenöt lépés, huszonöt a korlát. [...]

Mindamellettt kötelességükhöz híven megkísérték a tanúk elébb a felek kibékítését [...]

Ezalatt megtöltötték a pisztolyokat, a golyók mindenki szeme láttára bocsáttattak a csövekbe, s a kihívott választott belőlük.

Azzal kiállíták őket a kiindulási pontokra; a sorompók fehér kendőkkel voltak jelezve.

A tanúk oldalt vonultak, egy csoportban az egyik felé, másikban a másiké. Konrád egy vastag jegenye mellé húzódott, mely meglehetősen elfedé széles termetét.

Három taps jelt adott a vívóknak az indulásra.

Sándor néhány percig állva maradt helyén, a pisztolyt leeresztett kezében tartva. Arcán hideg nyugalom ült, bánatnak is nevezhetnők, ha ez egy neme nem volna a gyávaságnak. Abellino lassan féloldalt állva tett apró lépéseket előre, több ízben szeméhez vonva a kiszegzett pisztolyt, mintha rögtön löni akarna. Ez a lehető legnagyobb kínzása az ellenfélnek, mely a kissé remegős szívűt rendesen arra kényszeríti, hogy a nagyobb távolságból elébb lőjön, s akkor, ha nem talált, egészen ellenfelének adta át magát. [...]

Azonban akkor egyszerre megindult helyéből Sándor, s szilárd, meg nem szakasztott léptekkel egész az öt illető sorompóig lépett, ott megállt, felemelé a pisztolyt, és célzott. [...]

Egy lövés eldördült, s rá egy fél másodperc múlva a másik. Az elősiető tanúk Sándort a maga helyén látták állni egyenesen. Abellino háttal volt felé fordulva, s kezét bal fülére tapasztá. A sebészek odafutottak az utóbbihoz.

– Meg van ön sebesülve?

– Semmi, semmi! – inte, az egyik kezét folyvást fülén tartva. – Az ördögös golyó éppen fülem mellett repült el, aligha meg nem siketültem. Egy szót sem hallok abból, amit magam beszélek. Ördögös golyó! Inkább az oldalbordaím közé ment volna. [...]

Nagyothallani! A legprózaibb minden emberi gyöngék között, melyet szánni ritkán, többször gúnyolni szoktak. Inkább az oldalbordák közé ment volna az a golyó. [...]

Rudolf és Miklós akkor a két ellentanúhoz léptek, megkérdezve, hogy meg vannak-e elégedve a nyújtott elégtétellel.

Livius elismeré, hogy minden a maga rendében ment véghez, s a törvényes öt perc már lefolyt. [...]

– Úgy legyenek szívesek, uraim, saldírozni ezt a követelést! – szólott Sándor a tanúkhöz lépve, s eléjük mutatva azon kihívó levelet, melyet azok mesteréhez intéztek.

– Tessék ideírni, hogy „saldirt”! Becsülettel ki van fizetve.

A tanúk jót nevettek az ötleten, s a legelső patzenhäusliban tollat és tintát kerítve, annak rendi szerint aláírták a kihívólevélre a „saldirt”-ot.

Saját tanúi pedig előttemezték. [...]

A Kárpáthy család történetében nem ez volt az egyetlen párbaj, hanem a „**Kárpáthy Zoltán**” című regényben egy pisztolypárbaj végül az egyik főhős, gróf Szentirmay Rudolf halálához vezetett, miközben a rákövetkező kardpárbaj megakadályozta a címadó főhős álnok megöletését a „**XXI. A spadassin**” című fejezetben:

„[...] A spadassin nem futott el Rudolf megölése után; gondolá, még ráér két óráig maradni; elvégezni dolgát Miklóssal és Zoltánnal, s azután veheti nyakába a világot.

Miklóssal kardban egyeztek meg; egy nagy táncterem üres helyisége volt a viadaltér.

Hét órakor együtt voltak a vívók és segédek. Az ajtók bezárattak; a segédek tudósíták a feleket, hogy a szükséges előkészületek rendbe vannak hozva. [...]

Midőn a vívók szembeállítottak, akkor előhozzák a kardokat. Egyiknek sem voltak azok kezében addig. Jó két acélkard, háromujjnyi széles, lappal fedett vas keresztpajzsral, minő a vívókardokon szokott lenni. Bizonyosak lehetnek benne, hogy el nem törik az semmi csapásra. És azt jó tekintetbe venni, midőn két oly vívó áll szemközt, kik nem szoktak karcolásra játszani egymással.

Miklós már ekkor tudta, hogy Rudolf meglövetett. Láthatni egész arcán, hogy most is erre gondol. „Miért nem előzhettem őt meg?” – gondolja magában. [...]

Mind a két vívó állásba teszi magát; a kinyújtott kardok összeérnek, amint köszörült éleikkel végigcsúsznak egymáson, olyan bántó hangot ad ez, hogy az ember szíve borzad bele. [...]

Miklós kezdi meg a harcot.

Egy merev csapással hirtelen leüti ellene fegyverét, s mint a villám csap egyszerre hozzá, neki a fejének.

Ha a spadassin védte volna magát elkésett kardjával e rettentő csapás ellen, kardostul, fejestül úgy hasította volna az ketté, hogy az ítéletnap sem csinált volna belőle egyet. De ehelyett hirtelen hátraugrott, egész testét hanyatt vetette, kardját is visszakarta, s engedte az ádáz csapást maga előtt elsüvölteni; a kard hegye nem járt messzebb teste előtt egy hüvelyknél. [...]

– Ne féljen méltóságod, én követem!

Még gúnyolódni is ráér gyakorlottsági fensőbbisége érzetében.

Miklós haragosan vág hozzá e gúnyra. Dabroni felfogja kardjával a nehéz csapást, s végigeresztve azt kardja élén, a keresztpajzs lapján engedi elveszni annak mérgét, s azzal vissza egy alvágást intéz a báróra, egyikét azon gonosz csapásoknak, miknek sebe gyógyíthatatlan; s amint a báró hirtelen annak védelmére fedetlenül hagyja bal

oldalát, egy oldalcsapással odavág nyakához.

Haj! Az éles kard behatott!

A két segéd iszonyodva takarja el arcát. A báró nyakából egyszerre vastagon ömlik alá a vér, elborítva egész mellét.

A következő pillanatban egy irtóztató ordítást hallani; Miklós a düh vak elszántságával rohant ellenfelére. Egy kardvillanás látszott, egy csattanás hangzott és azután – ott feküdt a földön a spadassin, szótlanul és sápadtan.

A segédek odafutottak feleikhez.

– Nincs semmi baj! – dörgé Miklós, kezével befogva sebt. – Egy kis érvágás az egész. De ez nem fog vívni többet! Amazok elszörnyedtek. Az irtóztató csapás keresztülvágta a kardmarkolat védő pajzsát és keresztül a markolatot a kézzel együtt; a spadassinnak nem maradt, csak a csonka karja.

– Istené legyen a dicsőség! – hörgé Miklós, s nyugodtan segítette meztelen melléről letörölgetni a vért, míg az orvos azt a roppant mély sebet nyakán összevarrta...[...]

A párbajokat illetően különös epizód a testvérpárbaj, amelyik két alkalommal is szerepel „**A fekete vér**” című regényben. Első ízben a „IX. A fényes elégtétel” című fejezetben kerül sor párbajra az antihős, báró Lenke Simon és „féltestvére”, gróf Bárdy Zoltán között, aki azonban a párbajjal valójában „féltestvére” társadalmi megbecsültségét kívánja felemelni:

„[...] Nem megy ám élethalálra, se harcképtelenségig. Már megegyeztünk a gróf szekundánsával. Első vérre megy a párbaj. – Kivéteik a fejevágás, nyak- és hasvágás meg a szúrás. A vívók fejükre vastag nemez kalapot kapnak, nyakuk, altestük befászliztatik, a jobb kezük csuklója selyem kendővel átkötöttek, nem lehet egyebet vágni, mint mellet, kart vagy arcot. [...]

Akkor aztán Simon is összeszedte magát. Előbb megivott egy pohár vizet. Azután ismét hozzáfogott a nagy munkához. Akkorákat vágott Zoltán felé, hogy ha az föl nem fogta a vágást, a kard hegye a padlóban állt meg. Világosan észrevehették a segédek Zoltánnak azt a szándékát, hogy meg akarja vágatni magát Simonnal. „Szegény fiúnak egész életére lesz dicsekedni valója, hogy a legjobb vívót megvághatta.”

Végre csakugyan siker koronázta az igyekezetét. Akkorát vágott Zoltánnak a fedetlenül hagyott karjára, hogy a kardja kettétörtött bele. Természetesen a lapjával vágott. Hanem azért a tört kard szilánkjá mégis szakított akkora repedést a fölhámon, hogy a becsület helyreállítására elégséges vér kiömölhessen rajta. [...]

A segédek kimondták, hogy a párbaj be van fejezve, a föltételek szigorúan megtartottak, a lovagiasság szabályai szerint a becsületnek elég van téve. S azzal ki-ki a maga ügyfelét fölszólítá, hogy mármost nyújtsanak egymásnak békejobbot.

Zoltánnak még kötözték a karját, midőn Simonnak a kezét nyújtá.

– Szervusz, bruder. Derekasán viseltes magadat. Mátul fogva büszke vagyok rád.

Komolyan mondta. Az, hogy a testvére politikai jellemét mindenki elvetőleg ítéli meg, nem fájt a szívének; hanem hogy gyávának is tartották, azt restellte nagyon. Hogy ezt az egy foltot mégis lemosta magáról. A testvérnek a vére kellett hozzá. De hát maradt még ennek elég, úgyis nagyon sok volt. [...]

A párbaj a regény végén végül az antihős lelki összeroppanásának keretként szolgál a „XVI. A hét szem paszuly” című fejezetben, miközben a párbaj természete, szabályai, a becsületbíróságok és a párbajképesség kiemelkedő társadalmi szerepe, a büntetőjogi felelősségi kérdései, illetve a sértetti beleegyezéssel kapcsolatos, a felelősségre vonást akadályozó gyakorlati megoldása tárulnak fel:

„[...] – Ránkontr! Komédiajáték! A közönség elámítására jó. Négy ember összejön az erdőben. Hoznak magukkal doktort is, párosával. A szekundánsok megkísérlik a kibékítést. A felek nem fogadják el. – Akkor előveszik a pisztolyokat. A két legrosszabb mordályt, amit a fegyverkovács senkinek el nem tudott adni. Azokról is letörlik a célzólegyet. Aztán megtöltik jó erősen, hogy felrúgjon az égbe, mikor elsül. Azzal felállítják a két ellenfelet harminclépésnyi távolban, állig begombolják a kabátjaikat, s az inggallérjaikat begyűrlik. Aztán egy, kettő, három. Lőnek! Két nagy lyukat a levegőbe. Azzal hazamennek mind a ketten eldicsekedni a feleségeiknek, hogy ők ma a drága becsületükért az életüket kockára tették. [...]

– No ha ilyen súlyosak a feltételek, akkor bizonyosan megkapta már a rendőrség a feljelentést, hogy jókor közbeléphessen a párbaj megakadályozására. [...]

A becsületbíróság verdiktjét kell közölnünk a felekkel, mely szó szerint így hangzik: „Miután báró Lenke Simon egy, a múlt évben nejét megsértő nyilvános nyilatkozatért elmulasztá lovagias elégtételt venni a sértő félén: annálfogva a becsületbíróság báró Lenke Simont párbajképtelennek nyilvánítja, akinek a kihívott gróf Bárdy Zoltán lovagias elégtételt adni nem tartozik.” [...]

– Báró úr! Bátor vagyok önt hasonló nyilatkozat kiállítására felszólítani.

S azzal eléje tette a gróf által kiszakított lapot.

– Mi ez? – kérde Simon, kinek akkor már káprázott a szeme.

Kalászi úr sűrű hajlongások között adá meg a kívánt magyarázatot.

– Ez egy obligát nyilatkozat, minőt olyan párbajnál szoktak a vívó felek a szekundánsoknak átadni, amelynek halálos kimenetele valószínű. – Igen rövid. – Eny-yiből áll: – „Én meguntam az életemet, önkezemmel vettem annak végét. Isten irtgalmazzon szegény lelkemnek.”

– Mire való ez?

Kalászi úr csupa udvariasság volt. Erről is adott felvilágosítást.

– Ez a párbajsegédek fedezése végett szükséges. Tetszik tudni, az osztrák törvények a párbajozók irányában nagyon szigorúak. – Ezt a cédulát tessék csak szórul szóra lemásolni a gróf úréról. Ezt a cédulát. Mindegy, ha plajbásszal van is írva, úgy is érvényes. Ezt a cédulát annak a zsebébe tesszük, aki halva marad. S aztán itt hagyjuk, míg valaki rátalál. Így a segédek menten maradnak, nem üldözhetőek. [...]

Érdekes epizódot ír le Jókai Mór az „*Egy magyar nábob*” című regény „XIII. A nábob neve napja” című fejezetében, ahol Kárpáthy Abellino koporsót küld nagybátyjának nyilvánvalóan abból a célból, hogy siettesse halálát. E célt megalapozza Kárpáthy János idős kora, életvitele, hirtelen hevülő természete, azaz a terv szerint egy ilyen megrázkódtatás a kívánt eredményt előidézhetne volna. A cselekmény ilyen alapokon nyereségvágyból elkövetett emberölés kísérleteként is értelmezhető, majd az azt követő eseményekben Kárpáthy Abellino cinkosára, Kuttyfalvi Andrássra támadó Kiss Mihály szintén emberölés kísérletét valósíthatta meg:

„[...] Egyszerre széttagult mind a négy kapocs, a láda négy oldala négyfelé esett, s az asztalon állt – egy befedett koporsó...

Az elszörnyedés hangja hallatszott mindenfelé! [...]

Az iszonyat lezárt minden ajkat, csak egy fájdalomkiáltás volt hallható, nehéz, fuldokló, mint a szíven talált vadállaté. A vén Kárpáthy János feljajdulása volt az; az iszonyúan megbántott öreg, amint a koporsót meglátta, amint azon saját nevét olvasá, felugrott székéből, kiterjeszté kezeit, arca valami irtózatossá mosolyra torzult el, s lassankint félelmesen elkéikülni kezdte; rebegő ajkain látszott, hogy akarna még valamit mondani, de az csak egy hosszú, kínos hörgés vala; azzal felemelé az égre kezeit, s egyszerre homlokára csapva velök, nyitott szemekkel esett hanyatt karszékebe. [...]

Kiss, mintegy öntudatlanul szorítá öklébe a nehéz aranyserleget, mely előtte állt, s midőn az elősiető hajdúk elvivék magukkal Kárpáthy Jánost, egyszerre felugrott helyéről, s csattanó szózáttal ordítá Kuttyfalvira:

– *Kend cimborájával együtt egy nyomorult orgyilkos! [...]*

– *De nem megyünk el innen, uram! – ordítá rá Kiss, s mint a veszett vad kereszttülszökve az asztalon, rárohant a szökni készülőre, s megragadá annak mellén az öltönyt. – Nem megyünk mi innen, uram, hanem ha elejtettük a vadat, megöljük a torát! [...]*

Kiss kezében tartá az aranyserleget, melyet az asztalról fölkapott.

Ezalatt szinte az ajtóig érték tusakodva; itt Kuttyfalvi egyszerre dühösen emelé fel öklét, s gyűrűjével egy veszett csapást intézett ellenfele halántékának. Az egyszerre félrekapta fejét, s a másik percben Kuttyfalvi bezúzott homlokkal terült el a küszöbön. [...]

Kutyfalvi Bandit vérben-fagyban szállíták haza cselédei négy óra járásnyira eső lakásába. [...]

Az állam elleni bűncselekmények Jókai Mór több regényében is megjelennek nem csak Magyarország, hanem más államok szempontjából is. Magyarország tekintetében „**A lőcsei fehér asszony**” című regény középpontjában pontosan ez a kérdés, a hazaárulás áll Lőcse városának 1710-es átadásával, illetve egy Habsburg-ház elleni összeesküvés, alkotmányos rend elleni szervezkedés vádjával. A regény bevezető, „*I. Az elmúlhatatlanok (Tájékozás)*” című fejezete mindezt az alábbiak szerint foglalja össze:

„[...] Bevezetett porriratok tanúskodnak a történetről, anélkül, hogy azt földeríténék: megérthetetlen talányokat hagyva fenn, amik fölött a bíró sem mert ítélni.

Azt beszélük, hogy ez a nő elárulta a nemzetét.

Az első és egyetlen nőalak az egész magyar történelemben, aki nemzetáruló volt.

De hiszik, mondják, bizonyítják, hogy az volt.

Azért festik a képét az ajtóra, a falakra, abban a helyzetben, aminőben az árulást elkövette; azért nem engedik elmúlni, csendesen meghalni, mint más kiszenvedett, akinek a rádobott hanttal bocsánatot is ad a világ; azért kényszerítik fényes nappal kísértetképpen megjelenni, példának odaállni; csábtekintetével századokon át rossz hírt hirdetni, ahol a gyermekek egymásnak mutogatják; „Nézd: ez volt a fehér asszony, aki a hazát elárulta.”

...A neve: „Korponayné, Ghéczy Juliánna.”

És ugyanez a Ghéczy Juliánna később mint önfeláldozó vértanúja a nemzeti szabadság ügyének, tűnik le a láthatáron.

Jön, mint egy üstökös, s leszáll, mint egy csillag.

Hol a megoldás az ég-pokol különbségű ellentmondás között egy nő jellemében?

Két lelke volt-e ez asszonynak?

Minő indulatok, minő szenvedélyek vezethették a kezdetől a végezetig? [...]

Hogyan lehet az, hogy egy nő, aki egyszer egy csókért odadob egy országot, másszor megint azért az országért odadobja saját ifjú szép fejét? [...]

A múltnak árnyait csak a költőnek van joga felidézni: mit tettek, mért tették?

A lőcsei fehér asszony majd megfelel arra.. [...]

Az alkotmányos rend elleni szervezkedés külföldi példája a „**Névtelen vár**” című regény, amelynek alapja XVI. Lajos Marie lányának magyarországi rejtőzködése Vavel de Versay Lajos legitimista gróffal. A királpári célok, az összeesküvés, illetve a francia állam lépéseinek alapjai, valamint az árulásért várható pénzügyi jutalom az „*Első rész. Cythere dandárja*” soraiban olvashatók:

„[...] Maradjunk csak a tényeknél. Ön ellen be van bizonyítva, hogy ön egy szövényben részes, mely a jelen állami rend megdöntésére készült, s aminek főfonalai éppen ma és tegnap tépettek szét Enghien herceg, Cadoudal, Pichegru és mások életfonalával együtt. [...]”

– Cambray úr. Beszéljünk okosan. Ön bankár. Legalább annak van a rendőrségnél bejegyezve. Az államnak érdekében van e titkot felfedezni. Ha megmondja ön, hogy hol van az a hely, ahova az ön barátjának ajánlva van elrejtőzni, ön oly magas érdemeket szerez magának azáltal, hogy követelésekkel léphet fel, amik a mesével határosak. Akar ön a kormány pénzműveleteinek ügyvitelével megbízatni? Vagy általános bérlethez jutni, mely csodajövedelemmel van egybekötve? Akarja, hogy a hadseregi szállítás fővállalatát Hoingerlot bankártól elvegyék, s önnek adják által? Akarja ön a hadsereg egyenruhaszállítását megkapni, amin Barchut szabómester már eddig annyit nyert, hogy a hotel Thelussont megvehette hétmillió frankon, csak azért, hogy lerontassa? – Vagy ha rögtön és egyszerre akar kielégíttetni, szóljon: beszélhet milliókban! Az állam nem fillérkedik. Kezében van önnek a szerencséje! [...]”

Magyarországra visszatérve „**A szegénység útja**” című regény „*A nem várt vendég*” című fejezete az 1849. évi vérsztörvényekkel is megerősített állam elleni cselekményeknek állít emléket:

„[...] Eljöttem, hogy számoljuk össze, ki mivel tartozik egymásnak. Önt a kormány a Stájer határszélre küldé, hogy egy fegyverszállítmányt ott fizessen ki és nekem adja által: hogy járt el ön ebben a megbízásban? Mit tett ön? [...]”

– Ön foglyom! És már most majd én mondom el önnek, hogy mi történt az önre bízott fegyverekkel. Ön elárulta azok hollétét, s mikor én csapatommal a helyszínen megjelentem, egyszerre körül lettem fogva lesbe állított szerezsának által. Én keresztülvágtam magamat ellenfeleimen; de lovasaimnak fele ottveszett. És ottveszett a fegyverszállítmány. És emiatt elveszett Eszék vára. Tudja ön már most, hogy mit tett?

– Esküszöm, hogy azt nem tettem.

– Még hamisan is esküszik. Nem használ semmit. Ön el van ítélve. Meghal. Ön mindig keresett engem, hogy felakasztasson, most rámtalált – és most én akasztatom fel önt. Ide a kastélya kapuja fölé, éppen az ősi címerére.

– Ez gyilkosság lesz! Ön nekem nem lehet bírám! Ha vádol, vigyen a kormány elé, ott védeni fogom magamat.

– Bírāja vagyok – felelt Kádár őrnagy, hideg nyugalommal –; egy országgyűlési határozat s egy hadügyminiszteri rendelet erejénél fogva, melyek felhatalmazzák a szabads csapatok vezetőit, hogy az árulókat meglepjék, elítéljék és megsemmisítsék, ahol találják. Ön már el van ítélve.

– Kihallgatatlanul.

– Ez csak kegy önre nézve: hogy nem adatik önnek alkalom még egy haditörvénytől elöl kinnal izzadt hazugságokat elmondani, amikért szeme közé ne vessenek. E megaláztatást el akarom önnek engedni. Árulása elvitázhatlan. Önnek meg kell halni. [...]

Az állam elleni bűncselekmények esetében a feljelentési kötelezettség különösen fontos védelmi elem, amellyel „*Az új földesúr*” című regény „III. A vén katona és családja” fejezetében találkozhatunk:

„[...] – Garanvölgyi valóban azt hívé, hogy én a forradalmi párthoz tartozom, s azért rejtgetett magánál.

– No, ez természetes. Mindenki ragaszkodik azokhoz, akikkel egyetért.

– Óh, de én nem értek vele egyet – iparkodék magát purifikálni a jövevény. – Ezért is hagytam őt el. Az egy igen veszedelmes ember. Mind ő maga, mind számtartója, Kampós, örökös konspirációkon török a fejüket. Engemet is felszólítottak, hogy vegyek benne részt; rám bízták legveszedelmesebb titkaikat, hol vannak fegyvereik elásva, kikkel korrespondálnak külföldön... mikor szándékoznak...

Ankerschmidt lovag hevesen ugrott fel helyéről.

– Uram, ne folytassa tovább. Amit ön beszél, azt nekem nem szabad hallanom. Ezt a témát ne hozza többet elő. Az én házamnál nem szabad denunciációnak hallatni magát! [...]

A feljelentési kötelezettség különös nézőpontját jelenti a hozzátartozó kérdése, elvégre a feljelentés elmulasztása miatt ő nem büntethető. „*A fekete vér*” című regény „IV. A megyefőnök” című fejezetében a regény egyik fordulópontjaként Lebegut Ottokár megyefőnök értesíti az antihős báró Lenke Simont, hogy „féltestvére”, komoly bajba kerülhet.

„[...] A báró úr bátyja, gróf Bárdy Zoltán, valami nagyon kompromittáló levelet írt külföldre, külföldre, kompromittáló levelet. A titkos megbízottja, akire a levelet bízta, átadta azt nekünk. Itt van az akta: a species facti. – Ennek az alapján énnekem gróf Bárdy Zoltánt rögtön el kellene fogatni, elfogatni, haditörvénytől elé állíttatni. – Tízévi sáncfogság, sáncfogság és birtokvesztés lenne jutalma, lenne jutalma. – Én azonban tekintve a rokonságot: a báró úr testvére, testvére, mondok, ne csináljunk belőle lármát, belőle lármát. Mai világban sok a delátor, sok a delátor. Csúnya egy fajzat! Simítsuk el a dolgot, simítsuk el a dolgot. Fogja, barátocskám, ezt az írást. Vegye elő négy szem között az urabátyját. Vigyázzon magára, meg ne üsse a lábát,

üsse a lábát! – Az egész levelet aztán dobja a tűzbe, dobja a tűzbe. Nem kell protokollumba vezetni. – Szeretem a békességet. Igazság helyett kegyelmet, kegyelmet. Ez az én elvem, az elvem. [...]

Én azonban, mint afféle subalternus hivatalnok, nem tehetem azt a saját hajlandóságombul, hogy egy ilyen kezembe akadt ügyiratot – csupa testvéri szeretetből – a rendes útvjáról félretérítsek; hanem ha méltóságod kegyeskedik ide az akta szögletére ráírni ezzel a kék plajbásszal, hogy „supprimatur”. Legalább ha megmutatom a gróf úrnak, majd az is abbahagyja az élcelődést az új hivatalnokokra. [...]

S azzal egész jóhiszeműleg ráírta az ügyirat hátára a maga ismeretes hátradülő írásjegyeivel a hivatalos „supprimatur”-t (Elfojtandó). [...]

A feljelentés a történet ezen pontján elhalni látszik, de Lenke Simon végül önös érdekeiből mind az alapdokumentumot, mind pedig felettese írását később kijátszva gróf Bárdy Zoltánt börtönbe juttatja, és így a hivatali ranglétrán is nagyot lépett előre, mint az a „VII. Estély a kegyelmes úrnál” című fejezet kezdő soraiban kiderül:

„Tíz hónap múlt el azóta, s ez idő alatt nagy változások történtek.

Lenke Simon báróbul „kegyelmes úr” lett. Előkelő születése, atyjának érdemei már előzetesen is ajánlották. (A magyar mágnásokban nemigen lehetett a kormánynak válogatni, mert nem jöttek hivatalt keresni.) Nagy előnyére vált az is, hogy külföldi egyetemeken tanulva, kellő ismereteket szerzett az európai jellegű közigazgatásról, az ócska magyar törvényeket, a feledésnek átadott közjogot pedig egyáltalában nem ismerte. – Nem tudni is érdem! – Ekként immúnis volt mindenféle nemzetiségi velleitásoktul. De legnagyobb érdemül számíttatott be neki az a minden személyes tekinteteket félretevő lojalitás, amellyel a veszedelmes összeesküvést még csírájában elfojtani serénykedett. – A rosszakarói (s kinek nincsenek rosszakarói?) alattomban azt suttogták felőle, hogy az egész örült szerencsáját annak köszönheti, hogy a koronaország kormányzójának nagy befolyású pártfogoltját nőül vette.

Rövid tíz hónap alatt megyefőnöki titokörzéből kerületi főnökké lett: Lipót-rendet kapott, kegyelmes titulust és még valami mást.

Zoltán grófot elítélték tízesztendei várfogságra, el is vitték Josefstadtba. Azon időkben az ítéleteket nem szokták közzétenni. Az elítéltnak felolvasták, de minden indokolás nélkül. Megapellálhatta – intra dominium.

A birtokait is elkobozták: provisorie azonban Lenke Simon báró kezelése alatt hagyták. Ezután szerzendő érdemei határozzák majd meg, hogy ugyanezen javak véglegesen az ő birtokául adományoztassanak-e.

S ilyen érdemeket ő nagy buzgalommal igyekezik szerezni. Fél is tőle minden ember!

S ez fölöttébb szükséges egy kerületi főnökre nézve. Félelem az az enyv, mely az államokat összeragasztja. (Az idealisták ugyan azt állítják, hogy a népek szeretete még erősebb ragaszték, de hát ki kér azoktól tanácsot?) [...]

További bűncselekmények széles körét lelhetjük fel Jókai Mór regényeiben, így a legnépszerűbb regénye „**Az arany ember**” „II. Szent Borbála és utasai” című fejezete rögtön a csempészetre, mai fogalmaink szerinti költségvetési csalásra való hivatkozással kezdődik:

„Történetünk idejében még nem jártak a Dunán gőzhajók. Galactól elkezdve fel a Majna-csatornáig kilencezer ló járta a partokat, a hajók felvontatásával fáradva; a török Dunán a vitorlát is használták, a magyar Dunán nem. Azonkívül a csempészhajók egész raja járt-kelt a két ország közötti víz hátán, csupán izmos karú evezők által hajtatva. A sócsempészetnek volt ott divatja. Az állam eladta másfél forintért a török parton azt a sót, aminek az ára itthon hatodfél forint; a török partról visszahozta azt a csempész, s eladta a magyar parton negyedfél forintért. S így aztán mindenki nyert rajta, az állam is, a csempész is, a vevő is. Ennél barátságosabb viszonyt képzelni sem lehet. Hanem aki legkevesbé volt megelégedve a nyereségével, az az állam volt, mely a saját védelmére a hosszú határparton végig őrházakat állított fel, azokba a közel falvak férfilakosságát állítá be puskával, hogy a határ fölött örködjének. Minden falu adott határőröket, s minden falunak voltak saját csempészei. Minélfogva csak aziránt volt szükséges intézkedni, hogy amely falu ifjai éppen az őrségen vannak, annak a falunak a vénei járjanak ugyanakkor a csempészhajókkal; ami ismét igen szép családi vonás. [...]

A „Teréza” című fejezetben Jókai Mór a lopás törvényi tényállása segítségével hasonlatként tárja elénk a főhős, Tímár Mihály erkölcsi kétségeit, lelki vívódását, amely tulajdonképpen az egész regény alapkérdése:

„[...] Tímárnak sikerült már meglopni az egész világot.

Ellopta Timéától apja millióját, azután ellopta tőle szíve férfiideálját, végre ellopta tőle hitvesi hűségét.

Ellopta Noémitől szíve szerelmét, női gyöngédségét, ellopta őt magát egészen.

Ellopta Teréza bizalmát, az embergyűlölő utolsó hitét az egyetlen igaz emberben, ellopta tőle a senki szigetét, hogy azt megint visszaadja neki, s azzal ellopja háladatosságát.

Ellopta Krisztyán Tódortól az egész óvilágot, száműzve őt ravaszul a másik hemisphaeriumra.

Ellopta Athalie-tól apját, anyját, házát, vőlegényét, égi, földi üdvösségét.

Ellopta Kacsukától a boldoggá létel reményét.

Lopta a tiszteletet, mellyel az egész ismerős világ környezé; a szegény könnyeit, az árva gyermekek kézcsókjait, a királytól az érdemrendet, ez mind lopott jóság volt.

Lopta a csempészekről a titoktartó hűségét, a tolvajokat meglopta!

Meglopta az Istent magát, lelopott tőle az égből egy kis anglyalt.

A lelke sem volt már az övé: azt is elzálogosította már a holdnak, ezt is megcsalta vele: nem adta át, amit ígért. Meglopta a holdat! [...]

Kilopta a világ közepéből magának egy paradicsomot, s e paradicsom tiltott fájáról lelopta a gyümölcsöket, míg az őriző arkangyal hátat fordított; s a rejtett édenben kijátszott mindent, ami emberi törvény: papot, királyt, bírót, hadparancsnokot, adószedőt, rendőrt. Ezek mind meg voltak általa lopva.

És minden sikerült neki. [...]

Jókai Mór **„Szegény gazdagok”** című regényének a cselekményét is áthatják a bűncselekmények, különösen a rablás, de a pénzhamisítás, és az okirathamisítás jelentős elemekként kerül szerepeltetésre. A pénzhamisítás alapjai, annak bünszervezeti formája *„A Lúcsia barlang”* soraiban olvashatók. A váltóhamisítás a *„Babérossy Leánder”* fejezetben tárul elénk, jelentőségét pedig az adja, hogy e körülmény vezet el az antihős bukásához, Henriett általi felismeréséhez:

„[...] – Hát az a váltó 40 ezer forintról szól. [...]

– Tudja ön meg, uram, és legyen szigorú ítélő bírám. [...] Nem sok időre azonban ismét visszajött, s azt monda, hogy az uzsorás nem ad az én aláírásomra semmit, mert még kiskorú vagyok, hanem ha a néném neve is ott állna, akkor adna, mert az már férjnél van. Margari biztatott, hogy azt biz aláírhatom helyette, hiszen negyven forint nem a világ, mi az Henriette-nek. Ha magam is kérném, tízannyit is adna, bizonyosan nem fog engem, akit úgy szeretett, negyven forint miatta világ előtt váltóhamisítónak kikiáltani ... De negyvenezer forint! Negyvenezer! Hisz az borzasztó, az rettenetes gázság. Én csak negyvenet írtam alá. [...]

Önnek jóvá kell tennie hibáját. Most egy időre szűnjünk meg jóbarátoknak lenni; én törvényes bizonyosság vagyok, ön pedig vádlott, ki előttem önkénytes vallomást fog letenni. Tessék leülni velem szemközt, és felelni minden kérdésemre értelmesen és úgy, ahogy valóban megtörtént. [...]

A regény történetvezetésének különleges epizódja az antihős rablásának egyik áldozata traumájának felidézése *„A fekete ékszer”* című fejezetben, mintegy megelőlegezve Henriette későbbi lelki összeroppanását:

„[...] Azok között, kiket így rövid látogatás után megismert, különösen emlékében maradt egy éltés asszonyság, kinek kezei és feje folytonos reszketésben voltak; ki amellet igen vidám beszélgető volt, csak hogy mindig reszketett, s ha valaki véletlenül megszólítá, előbb mindig megijedt tőle. Ez egy unitárius özvegy papné, mint mondák, tehetős asszony, több bánya birtokosa, ki ez ideges reszketőzést több év előtt kapta, egy szomorú alkalommal, amidőn Fatia Negra bandája házára tört, és kirabolta. [...]”

A történet „Az aki a Fatia Negrát felismeri” fejezetben a fent idézett váltó nyer új szerepet. Az áldozattá válás elkerülése érdekében Henriette elrejtí a váltót, mégsem tudja magát a rablást és ezzel a történet fordulatát megakadályozni:

„[...] Ha rablók támadnak meg valahol, szépen egy szóra odaadom nekik, ami kevés pénzt viszek magammal; amit pedig legjobban féltek, a váltót, azt úgy el tudom rejtetni, hogy arra senki rá nem akad. [...]”

– Óh, ott nem fogják megtalálni. Vállfűzőmnek van egy acél lemeze, akörül fogom hajtogatni a váltót, s ismét a lemezzel együtt visszacsúsztatom helyére; ott ugyebár senki sem fogja sejtteni? [...]”

A Fatia Negra kezében nem volt más, csak egy tör. [...]”

– Ez mind semmiség – suttoga a Fatia Negra –, nekünk nem az kell. Az asszony egy negyvenezer forintos váltót kapott férjétől; azt adja ki, és esküdjék meg, hogy három napig senkinek nem fog afelől szólni, míg a váltót pénzzé tehetjük. [...]”

– Asszonyom, ön csak tölteti velünk az időt; legyünk készen hamar; forduljon háttal felénk, s vegye ki vállfűzőjéből az acéllemezt, és adja át. [...]”

A vér forrott a gyöngé nő minden üterében; szemei szokatlan tűzről kezdtek szikrázni, s midőn a fekete álarcos egészen odalépett hozzá, töre hegyét felemelve, mint a földre vert galamb, mely végveszedelmében nem harcra alkotott karmait ellenfelére fölemeli, a nők leggyöngébbike hirtelen odakapott a fekete álarchoz, és leszakította azt a rabló képéről...

... Meglátta arcát, és ráismert. [...]”

A rablás különös, minősített esete, a nemes házára törés, a kor fogalmai szerinti hűtlenség „**A régi jó táblabírák**” regény „VII. Isten csapásai” című fejezetében olvasható:

„[...] Fenyéry arca egy pillanatra elsápadt – azután hirtelen felemelte a fejét, s olyat csapott vele a címeres ajtóra, hogy az recsegetve hajolt meg sarkaiban, s ütközőjéből kipattanva, egyszerre feltáruult...

– Hah! Crimen majoris!... – kiálták egyszerre Krénfy, az ügyvéd és az ispán.

– *Crimen majoris...* – ismétlé a düh vigyorgásával Krénfy, Fenyéry mellé lépve. És a két táblabíró úr is szomorúan hajtogatva fejeiket, suttogák:

– Valóban, ez *crimen majoris*. [...]

– Én tökéletesen tisztában vagyok azzal, amit tennem kell – szólta Fenyéry rendületlen nyugalommal. – Amit elkezdtem, azt bevégezem. Vagyonomat, szabadságomat már kockára tettem; ha kell, életemet is odavethetem. Még most csak hatalmaskodást követtem el az ön kapuján, még most megtorolhatja ön rajtam, ami sérelmet ejték nemesi jogain. Ha még egy lépést akar tovább, én arra is el vagyok határozva. Csak azt kell mondanom, hogy vegyék le a láncot arról a csavargóról s engedjék beszélni, és egy óra múlva – uram – akkor én is, ön is – halva lehetünk. [...]

A bűncselekmények tárgyalásának végén a kor fogalmai szerinti zsarolás két esete idézhető fel. Regényidőt tekintve elsőként a „**Kárpáthy Zoltán**” „XXV. Régi jó barátok” című fejezete, amelyben a bukott ügyvéd, Maszlaczký tesz kísérleteket Kárpáthy Abellino zsarolására, egyben uzsorába fog:

„[...] Végre is Zoltán sokallta meg a dolgot, s felszólíttatá Maszlaczkýt, hogy szabja valami árát annak a lemondásnak, miszerint nem hozza többet összeköttetésbe a Kárpáthy nevet a saját becses nevével, s békét hagy Abellinónak és Köcserepynek és a többi jámbor embereknek.

Maszlaczký először százazrekről beszélt, hanem azután leszállt ötezer forintra. Ez mindenféle sportulákkal és költségekkel együtt megint felment hatezer forintra; ezt azután kifizetteté neki Zoltán Kovács által, átvevén tőle Abellino ottfelelt iratait, s tudtára adatván, hogy mármost aztán úgy elhallgasson ám ezzel a bajával, hogy szavát se hallják, mert ha még egyszer valahol valami úton-módon előhozza ezt a tárgyat, Zoltán nem fog sokallni öt forintot egy korbácsért és kétszázat azért a gyönyörűségért, hogy azzal Maszlaczký úron hatalmaskodást kövessen el a magyar *jus privatum criminale* értelmében.

Ez a drasztikus szer használt. Azóta nem tudnak Maszlaczký úrról mások, mint azok, akiknek pénzt kölcsönözget irtóztató uzsorára. Azoknak pedig úgy kell, minek mennek hozzá. Egykettő megszökik néha a felvett pénzzel, minden pszichológia dacára; a többin visszavásárolja azt az érdemes úr. [...]

„**Az új földesúr**” című regényben a főgonosz, Straff Péter zsarolása végül tragédiához, Ankerschmidt lovag idősebb, az elcsábított és kapcsolati erőszakban élt lányának, Hermine-nek halálához vezet „XII. Mit neveznek archimedesi csavar-nak?” fejezetben:

„Doktor úr! Ez ajánlatára számítottam. Tudom én azt jól, hogy ennek így „kell” következni. Hanem a dolog még nincsen megérve. Én nem vagyok az a bolond, aki a mai verébért odaadja a holnapi tűzököt. Előbb szükséges, hogy ez az egész „affér” a lehető legkellemetlenebbé váljék Ankerschmidtékre nézve; mert bizonyos vagyok afelől, hogy ha ma tízezer forintot ajánlanak, hogy tőlem megszabadulhassanak, majd egy hónap múlva húszszet fognak kínálva kínálni: erről asszekurálom önt. [...]”

– És most vége minden értekezésnek; velem nem lehet többet beszélni. Én házárdjátékos vagyok. Az egész nyert tételt benn hagyom a rulett tábláján: áll a tízezer forint! Dupla vagy semmi! Húszszet akarok kapni, vagy asszonyt házamhoz. És most ne is vitatkozzék velem többet, mert nekem hiába minden biztatás, mint a beteg lónak. *Faites vos jeux, messieurs!* [...]

Erre Straff odalépett doktor Grisákhhoz, s miután ily konfidens lábra álltak, két kezével annak vállára támaszkodva, amint a széken ült, így szólt az orra alá:

– Azt mondom, doktor, hogy ahol húszszet forint volt, ott harmincezer is van. [...]

– Meg van ön örülve?

– Dehogy vagyok; sőt inkább nagyon is eszemen vagyok. Mit gondol ön, doktor? Mikor egy üzlet ily nagyon is „kulánt”, ki fogná azt akkor berekeszteni, ki zárna le a zsilipet, mikor az aranyözön legjobb folyásában van?

– De uram? – kiált doktor Grisák, egészen magánkívül ragadtatva a bosszúságtól –, én nem tudom, minek nevezzem önnek ezen eljárását?

– Minek? – szólt a kalandor cinikus gunyorral. – Hát ennek a neve „archimedesi csavar”; – nincsen vége. Sohase haragudjék, kedves doktor; én ismerem a magam embereit, bizonyosra játszom. Aztán önnek sem lehet rám semmi panasza; ma kétezer forintot kapna tőlem, néhány nap múlva fog kapni hármat. [...]

– Előre tudtam. Gondoskodtam újabb utalványról, mely tízezer forintról szól. Vigye ön neki, s minthogy nagyon valószínűnek találok, hogy amidőn azt fogja ön mondani, hogy íme harmincezer forintra is ráállok, akkor meg negyvenezret fog kérni, tehát elővigyázatból még egy negyedik tízezer forintos utalványt is adok önnek. Elégítse ki teljesen.

Doktor Grisák átlátta, hogy ez a katonaember praktikus és egyúttal szentimentális; „praktiko-szentimentális”. [...]

– Tehát legegőbb is egy okmányt kell szerkeszteniünk, melyben ön elismeri, hogy neje iránt engesztelhetetlen gyűlölettel viseltetik; vele élni nem akar, s az elválásba beleegyezik.

– Tegye ön fel, doktor úgy, ahogy legjobbnak látja, én aláírom. [...]

– Ejh, nem írom alá!

– Mit mond ön? – kiáltának rá egyszerre két oldalról.

– Most már nem írom alá – hatvanezer forinton alul.

Azzal ízekre tépte az okmányt, s elszórta széjjel a szobában. [...]

Furcsa levél! Egészen kék plajbásszal van írva; mintha azt akarná mutatni, hogy a telegráfos oly sietségben van, miszerint nem ér arra sem, hogy a tollát untalan a tintába mártogassa. Hermine reszkető kézzel tárta fel a sürgönyt, s beletekinte. Hamar elolvashatta, csak ennyi volt benne:

„Straff nem enged. Újra követel. Pokoli ember. Nem tudok vele mit csinálni.

Dr. Grisák.” [...]

Hirtelen kikapta kezéből a sürgönyt s elhajítja. Késő volt: a mérég szívig hatott; csak annyi ideje volt még, hogy a székéről alétan lehanyatlót karjaiba foghassa fel. [...]

– Elmehet már ön zabot hegyezni Sziléziába! Nem kell már önnek sem archimedesi csavar, sem negyvenezer forint, sem negyven rézkrajcár. Ma reggel meghalt önnek a felesége. [...]”

IV. RÉSZ: A MAGÁNJOG ÉS AZ ELJÁRÁSJOG EGYES ELEMEI

JÓKAI MÓR MŰVEIBEN

1. A családi jog egyes kérdései különös tekintettel a házasságra⁶⁶⁴

1.1. A jogszabályi háttér – most és akkor

„Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

[...] „L) cikk

(1) Magyarország védi a házasság intézményét mint egy férfi és egy nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony. Az anya nő, az apa férfi. [...]

Az Alaptörvény fenti cikkeiből fakadó részletes szabályokat különösen a 2013. évi V. törvény a Polgári törvénykönyvről, az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról, valamint a 2011. évi CCXI. törvény a családok védelméről rendelkezései határozzák meg.

„Szent László Király Dekrétomainak Első Könyve

10. Fejezet a zsidókról, ha keresztyén asszonyt vesznek társul magokhoz

Ha zsidó keresztyén asszonyt veszen társul magához, vagy valamely keresztyén személyt szolgaságban tart az ő házánál, vegyék el tőle és adják vissza annak szabadságát; a ki pedig eladta volt, attól az árát vegyék el és legyen az a püspökök jövedelme.”

„1790/91. évi XXVI. törvénycikk a vallás ügyéről

Midőn a karok és rendek az örökké tartó egyetértésnek és egyesülésnek köztük való megállapítása végett igazságosnak ismerték el, hogy Magyarország határain belül a vallás ügye egyedül az 1608. és 1647. évi törvények alapjára helyeztessék vissza, és hogy következképen úgy az ágostai, mint a helvét hitvallást követő evangélikus hon-

⁶⁶⁴ FAZAKAS Zoltán József

lakosok örökre visszaállított szabad vallásgyakorlatának alapjául és szegletkövéül az idézett 1608. évi, koronázás előtti I. cikkelybe foglalt és a törvénykönyvbe beiktatott bécsi békének, valamint az 1647:V. törvenycikkbe iktatott linczi békének tartalma fogadtassék el és ujittassék meg; azért Ő szent felsége kegyelmes jóváhagyásával (a papságnak és katolikus világi urak valamely részének ellenmondása nem állván ellen, sőt örökre semmi erővel nem bírván) határoztatik: [...]

11. Mind a két hitvallású evangélikusok összes házassági ügyeiben a biráskodás saját egyházi székeikre hagyassék; Ő szent felsége azonban, királyi tisztehez képest meghallgatván magukat a mindkét hitvallású evangélikusokat, előlegesen alkalmas módról fog gondoskodni nemcsak arra nézve, hogy az egyházi székek a pörlekedő felek mindenoldalu biztossága érdekében kellőképen szerveztessenek, hanem, hogy azok az elvek is, a melyek szerint az egyházi székek a maga idejében a házassági pereket elbírálandják, felügyelet és megrősítés céljából hozzá fölterjesztessenek. Addig is pedig ezen házassági ügyek az utóbbi években érvényes elvek szerint a világi bíróságok által, ugyanis a vármegyékben és saját birói hatósággal ellátott kerületekben azok törvényszékei által, a szabad királyi és a bányavárosokban pedig azoknak tanácsa előtt fognak ítéltetni; érintetlenül hagyatván a királyi és a dolog természetéhez képest a hétszemélyes táblához való fölebbezés; annak határozott kifejezésével azonban, hogy az elválasztási ítéletek csupán csak polgári hatásukra nézve tekintessenek mindenütt érvényeseknek, a püspököket pedig a házassági kötelék ilyen semmisségének elismerésére és a katolikusokra való kiterjesztésére nem kötelezhetik. [...]

15. A vegyes házasságokból, melyek mindenkor a katolikus lelkészek előtt lesznek kötendők, a melyek ellen azonban bármely akadályt akármilyen szín alatt emelni tilos legyen származott és származandó gyermekek, ha az atya katolikus, az ő vallását kövessék; ha pedig az anya katolikus, akkor csak a fiugyermekek követhessék atyjok vallását.

16. Valamint azon házasságokból, melyek már megkötésök idején vegyesek valának, úgy az olyanokból eredő perek is, melyek az egyik félnek az evangélikus vallásra való áttérése következtében váltak vegyesekké, mivel mind a két esetben valóságos szentségről van szó, a katolikusok szentszékei elé tartoznak. [...]”

„1790/91. évi LV. törvénycikk a házassági és váló-perekről

A házassági perek és ügyek az elhunyt felsőcsászári és királyi nyílt-parancsai által a világi bíróságokhoz utasítván, hogy ezen perekről is, a mennyiben a nyílt-parancsok szerint indítottak, befejeztettek és végrehajtásba vétettek, intézkedés tételék, s jelesül azon gyermekekről, a kik a bírói ítélettel kimondott elválás után kötött házasságból születtek, alkalmas uton és módon gondoskodva legyen, s minden előállható kétségnek és zavarnak eleje vétessék, határoztatik: [...]

2. § Annál fogva úgy az elválás előtt született, mint azon gyermekek, melyek a bírói ítélettel kimondott elválás után kötött házasságból származtak, az I. R. 106. tc. értelmében is mind az atyai, mind az anyai öröklésre képeseknek nyilváníttatnak.”

„1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról

Addig, míg a vallásfelekezetek egyenjogúsága törvény útján általánosan szabályoztatnák, az 1848-ik évi XX-ik tc. alapján a keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságát illetőleg rendeltetik:

1. § A törvény által megállapított föltételek és formaságok megtartásával mindenkinek szabadságában áll más hitelfelekezet kebelébe, s illetőleg más vallásra áttérni. [...]

8. § Az áttértnek áttérése utáni minden cselekvényei azon egyház tanai szerint ítélandók meg, melybe áttért, s az általa elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők. [...]

11. § Vegyes házasságok bármelyik fél papja előtt érvényesen köthetők. [...]”

„1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról

I. FEJEZET Eljegyzés

1. § Az eljegyzésből nem származik kereseti jog a házasság megkötésére.

2. § Bármely teljesítés kikötése arra az esetre, ha a jegyesek a házasságot meg nem kötnék, semmis.

3. § Az a jegyes, a ki az eljegyzéstől alapos ok nélkül visszalépett vagy a másik jegyesnek a visszalépésre alapos okot szolgáltatott, a másik jegyesnek és rokonainak a kötendő házasság céljából tett kiadások erejéig kártérítéssel tartozik; és köteles azt, a

mit neki a másik jegyes vagy annak rokona a kötendő házasság okából ajándékozott vagy az eljegyzés jeléül adott, természetben visszaadni, vagy ha ennek helye nem lehet, értékét gazdagodása erejéig megtéríteni; a másik jegyes vagy annak rokona által a kötendő házasság okából részére tett ajándékozási ígéret pedig hatályát veszti.

Az eljegyzéskor cselekvőképességében korlátozt jegyes kártérítéssel csak akkor tartozik, ha az eljegyzésbe törvényes képviselője beleegyezett. [...]

III. FEJEZET

A házasságkötés

[...] 29. § A házasságot polgári tisztviselő előtt kell megkötöni. [...]

38. § A házasságkötéshez a házasulók szabad beleegyezése szükséges. Kényszer, tévedés és megtévesztés (53-55. §) kizárja a szabad beleegyezést.

39. § A házasság akként köttetik meg, hogy a tisztében eljáró polgári tisztviselő előtt együttesen jelenlevő házasulók mindegyike két tanu jelenlétében személyesen kijelenti, hogy egymással házasságot kötnek. E kijelentés sem feltételhez, sem időhöz nem köthető.

A polgári tisztviselő a kijelentés megtörténte után a házasulókat a törvény értelmében házastársaknak nyilvánítja. [...]

V. FEJEZET

A házasság megszűnése

[...] 75. § A házasság csak bírői ítélettel és csak a 76-80. §-okban foglalt okokból bontható fel.

76. § A házasság felbontását kérheti az a házaspár, kinek házastársa házasságtörést vagy természet elleni fajtalanságot követ el, avagy tudva, hogy házassága még fennáll, új házasságot köt.

77. § A házasság felbontását kérheti az a házaspár, kit házastársa szándékosan és jogos ok nélkül elhagyott:

a) ha a házassági életközösséget megbontó házaspár a házastársának elhagyásától számított hat hó elteltével bírői határozattal az életközösség visszaállítására lett kötelezve, és e határozatnak a bíróság megszabott határidő alatt igazolatlanul eleget nem tesz;

b) ha a házassági életközösséget megbontó házaspár, kinek tartózkodási helye legalább egy év óta ismeretlen, az életközösségnek egy év alatt leendő visszaállítására bírői hirdetmény útján felhivatott és e felhívásnak igazolatlanul eleget nem tesz.

78. § A házasság felbontását kérheti az a házaspár, kinek házastársa élete ellen tört, vagy a kit házastársa testi épségét avagy egészségét veszélyeztető módon szándékosan súlyosan bántalmazott.

79. § A házasság felbontását kérheti az a házaspár, kinek házastársát a házasság megkötése után halálra vagy legalább öt évi fegyházra vagy börtönre ítélték.

A házasság felbontásának nincs helye, ha a házaspár a büntetett a házasság megkötése előtt követte el és erről házastársának a házasság megkötésekor tudomása volt.

80. § A házasság az egyik házaspár kérelmére felbontható, ha a másik házaspár:

a) a házastársi kötelezettségeket a 76-78. §-ok esetein kívül szándékos magaviselete által súlyosan megsérti;

b) a házastársak családjához tartozó gyermeket bűncselekmény elkövetésére vagy erkölcstelen életre rábírja vagy rábírni törekszik;

c) erkölcstelen életet megátalkodottan folytat;

d) a házasság megkötése után öt évnél rövidebb tartamu fegyházra vagy börtönre, avagy nyereségvágyból elkövetett vétség miatt fogházra ítéltetett.

Ezen esetekben a házasság csak akkor bontható fel, ha a bíróság a házaspár egyéniségének és életviszonyainak gondos figyelembevételével meggyőződött arról: hogy a felsorolt okok valamelyike következtében a házassági viszony annyira fel van dülva, hogy a felbontást kérőre nézve a további életközösség elviselhetetlenné vált. [...]"

1.2. A családi jog egyes alapkérdései a magyar jogtörténetben különös tekintettel a házasságra

A történeti fejlődés során az egységes magánjog a sajátos életviszonyokat különös módon szabályozó, többé vagy kevésbé önálló és saját alapelveivel rendelkező részterületekre oszlott, kialakítva a magánjog szakjogágait, köztük a személyek jogát és a családjogot.⁶⁶⁵ A család alatt hagyományosan vérségi kötelék alapján a szülőket, gyermekeiket és a legközelebbi hozzátartozók közösségét értjük, amely közösség a társadalom, az állam és az egyház alapeleme.⁶⁶⁶ Az előbbi családfogalom mellett a történeti magánjogunk ismerte annak tágabb fogalmát is, a nemzetséget mint leszármazáson alapuló politikai és gazdasági közösséget, amelynek jelentősége a családi viszonyokon és kötelezettségeken túl elsősorban a birtokjogban, az öröklési korlátokban volt megkerülhetetlen.⁶⁶⁷ Ennek a nemzetségi közösségnek volt központi eleme az ősiség intézménye. Az ősiség alapján a nemes birtoka felett szabadon nem rendelkezhetett sem élők, sem halál esetére, hanem fiú utódok

665 HORVÁTH Attila: A polgári eljárásjog története. In.: HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, Nemzeti Közszerológai Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014. 400–401.

666 HORVÁTH Attila 2014. 425.

667 TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903. 304–307.

hiányában az a nemzetségi oldalági rokonokra szállt mindaddig, amíg maga nemzetség valamely férfi tagja élt, a nemzetség kihalása esetén pedig a birtok a Szent Koronát illette meg.⁶⁶⁸ Az ősiség 1848-ig meghatározta Magyarország politikai és gazdasági rendjét, és bár jogilag egységes birtokfogalmat vezetett be,⁶⁶⁹ azt végletesen meg is kötötte, gyakorlatilag forgalomképtelenné tette az ingatlanvagyon.

A család – függetlenül annak szűkebb vagy tágabb fogalmától – alapeleme az ember, azaz a természetes személy, akinek központi tulajdonsága a római jogi gyökerű jogképesség, azaz az ember azon tulajdonsága, hogy jogok és kötelezettségek alanya lehet, és e tulajdonság napjainkban általános, egyenlő és feltétlen, az élve születéstől a haláláig tart.⁶⁷⁰ A rendi korban a jogképesség ezen jellegzetességekkel még nem rendelkezett, a jogképesség különböző fokozatokban létezett,⁶⁷¹ azt befolyásolta a nem, a rendi állás és vallás, és csak a jogegyenlőség kimondásával, az 1848. évi forradalmi törvényhozás eredményeként került a rendi nemesi jogok kiterjesztésével elismerésre.⁶⁷² Magyarországon az államalapítás és a kereszténység felvétele óta ugyan minden ember rendelkezett jogképességgel, de annak teljességével a fentiek szerint csak a nemes férfiak bírtak,⁶⁷³ a társadalom egyéb rétegeinek tagjai korlátozott jogképességet élvezhettek, amelyből fakadó eltérő alanyi jogait a törvényi és a szokásjogi szabályozás mellett az elkülönült közigazgatási és bírósági szervezet határozott meg.⁶⁷⁴

A cselekvőképesség a jogképességtől eltérő fogalom. A cselekvőképesség az embernek az a képessége, hogy saját nevében, saját akaratelhatározásával érvényes jognyilatkozatokat tehet, azaz jogokat szerezhetsen és kötelezettségeket vállalhat.⁶⁷⁵ A középkori magánjog alapvetően a kérdés a megítélésénél az úgynevezett értelmi cenzust alkalmazta, amely mellett bizonyos korhatárokat is megvont a nem, a rendi állás és a becsületvesztés esetkörei mellett.⁶⁷⁶ Mindezek alapján cselekvőképtelennek tekintették a 12 éven aluli lányt és a 14 éven aluli fiút, serdültek, azaz

668 TIMON Ákos 1903. 572–573.

669 TIMON Ákos 1903. 573–574.

670 SZIKORA Veronika: A jogképesség. In.: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok Nagykomentárja I. kötet*. Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014. 101–104.

671 TIMON Ákos 1903. 311–316.

672 HORVÁTH Attila 2014. 418–421.

673 NÓTÁRI Tamás – FAZEKAS Judit: Bevezetés. In.: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok Nagykomentárja I. kötet*. Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014. 17–18.

674 HORVÁTH Attila 2014. 419–420.

675 SZIKORA Veronika 2014. 130.

676 HORVÁTH Attila 2014. 421.

korlátozottan cselekvőképesnek tekintették a lányokat 16. életévük, a férfiakat pedig 24. életévük betöltéséig, ezt követően a személyek teljes cselekvőképességet élveztek.⁶⁷⁷ Az elmebetegeket ugyanakkor cselekvőképtelennek tartották.⁶⁷⁸

A nők jogképességét és cselekvőképességét illetően rendkívüli részletes szabályozás került kidolgozásra, fontos különjogok biztosításával.⁶⁷⁹ A nők cselekvőképességét korlátozta férjhezmenetelükig az atyai hatalom, ezt követően vagyoni jogi tekintetben bizonyos korlátozások álltak fent, így csak az özvegy nő számított teljesen önjogúnak.⁶⁸⁰ A női jogok sarokpontja a házasság volt, amikortól a nők teljes korúvá váltak, valamint rendi helyzetük férjükéhez igazodott, azaz nem nemes nő nemessé válhatott,⁶⁸¹ azonban a nem nemeshez való férjhezmenetel nem eredményezte a rendi állás elvesztését. A férjzett nőket egyebekben társadalmi álláshoz illő tartás illette meg férjük részéről, továbbá önállóan rendelkezhettek különvagyonukkal, valamint létezett jellegzetes magyar jogintézményként a hitbér is, melyet a férj adott feleségének szokás vagy külön rendelkezés alapján⁶⁸² házastársi kötelességeinek ellentételezéséként.⁶⁸³ A hajadoni jog révén a lányok rangjukhoz méltó tartást, nevelést és kiházasítást követelhettek.⁶⁸⁴ Különleges jogintézményként létezett végül az ősiség természetéből fakadóan az úgynevezett fiúsítás, a *praefectio* is,⁶⁸⁵ azaz király külön intézkedésével a fi ágon magvaszakadt nemes lányát vagy a nemzetség valamely nőrokonát a férfiakkal azonos jogokkal ruházta fel,⁶⁸⁶ lehetővé téve a birtok gyakorlatilag nőági öröklését az ősiség szellemében.

A család mint közösség egy férfi és egy nő közötti házastársi kapcsolaton alapult. A házasság a kereszténység felvétele előtt is létezett a nővétel, illetve nőrablás formájában,⁶⁸⁷ azt követően azonban – a korábbi formák büntetendővé tétele mellett – az intézmény már kánonjogi alapokon nyugodott, és egyházi hatáskörbe került.⁶⁸⁸ Mindezeknek megfelelően a házasság egy férfi és egy nő egész életre szóló, szabad akarattal vállalt szövetségé – katolikus felfogásban szentséggé –

677 HORVÁTH Attila 2014. 421.

678 HORVÁTH Attila 2014. 421.

679 HORVÁTH Attila 2014. 420–421.

680 HORVÁTH Attila 2014. 421.

681 HORVÁTH Attila 2014. 419–420.

682 TIMON Ákos 1903. 324–327.

683 HORVÁTH Attila 2014. 420–421.

684 HORVÁTH Attila 2014. 421.

685 TIMON Ákos 1903. 524, 549–551., 561.

686 HORVÁTH Attila 2014. 420.

687 TIMON Ákos 1903. 316–319.

688 TIMON Ákos 1903. 319–323.

vált, amely természete szerint a házasfelek javára, gyermekek nemzésére⁶⁸⁹ és nevelésére irányult,⁶⁹⁰ emellett különös vagyoni jogkövetkezményeket vont maga után.⁶⁹¹ A házassági vagyoni jog rendkívül bonyolult törvényi és szokásjogi alapokon nyugvó rendszere mellett léteztek a házassági egyezmények és a házassági szerződések is, amelyek a házasság felek érdekeinek megfelelő szabályozást tettek saját akarataukból lehetővé számukra.⁶⁹²

A házasságkötés hagyományosan két részből állt, az eljegyzésből mint házassági ígéretből és a hozzá rendelt szerződéskötésből,⁶⁹³ illetve magából az esküvőből. Az esküvő, mint érvényes házasságkötés feltétele volt a két különmű házasulandó fél valamelyikének illetékes plébánosa előtt, legalább kettő tanú jelenlétében a felek kölcsönösen kijelentett házassági szándéknyilatkozata, amelyet esküvel is megerősítettek.⁶⁹⁴ A tridenti zsinatot követően a házasság érvénytelenségének az eseteit is meghatározták, arra vezetett a vérrokonság, azaz az egyenes ági rokonok, oldalágról negyed ízigleni, később másod ízigleni házassága, a sógorság, a lelki rokonság, azaz a komaság, keresztelés és bérmlás, továbbá a törvényes kor hiánya, az elmebetegség, a becsületvesztés, a szerzetesi, illetve papi állás, a korábbi érvényes házasság léte, valamint az ismert impotencia.⁶⁹⁵ Érvénytelenségre vezetett továbbá a hitves gyilkossága, a kényszer, fenyegetés vagy megtévesztés hatására kötött házasság.⁶⁹⁶ Az érvénytelenségtől függetlenül léteztek a házasság tiltó akadályai – bőjti időszak alatt, vagy a gyászév letelte előtt kötött házasság – amelyek nem érvénytelenítették a házasságot, de büntetést vontak maguk után.⁶⁹⁷

A katolikus kánonjog alapjain a házasság elhálását követően felbonthatatlan volt,⁶⁹⁸ következésképpen a házassági életközösség megszűnése nem eredményezte annak megszűnését, hanem az csak az úgynevezett ágytól és asztaltól való elválást jelentette.⁶⁹⁹

689 WENZEL Gusztáv: *A magyar magánjog rendszere*. Budapest, Athenaeum, 1874. 304.

690 HORVÁTH Attila 2014. 425–426.

691 TIMON Ákos 1903. 324–331.

692 WENZEL Gusztáv 1874. 240–241., 305.

693 WENZEL Gusztáv 1874. 310–314.

694 HORVÁTH Attila 2014. 426.

695 HORVÁTH Attila 2014. 426.

696 HORVÁTH Attila 2014. 426.

697 HORVÁTH Attila 2014. 426.

698 HERCZEG Mihály: *Magyar házassági jog*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1896. 18., 171., 175.

699 HORVÁTH Attila 2014. 426.

A protestantizmus elterjedése és a vallásszabadság elismerése eredményeként egy rendkívül széttöredezett magyar házassági jog alakult ki,⁷⁰⁰ amelynek lényege szerint mindenki a saját felekezeti joga szerint köthetett házasságot.⁷⁰¹ Ennek megfelelően a házasság érvénytelenségi esetei, gátló körülményei, egyéb feltételei felekezeti alapon kerültek szabályozásra, azok esetkörei részben bővültek, részben árnyalásra kerültek.⁷⁰² E körben különös jelentőséggel bírt az, hogy ellentétben a katolikus teológiai gondolkodással a protestánsok a házasságot alapvetően a világi jogrendbe tartozó jogintézménynek tekintették,⁷⁰³ így a protestáns teológiai szemlélet szerint a házasság felbonthatóvá vált a vétkességi elv alapján.⁷⁰⁴ Mindezen körülmények elvetették a magvait a polgári házasság gondolatának,⁷⁰⁵ amely elsőként II. József 1786-ban kiadott, majd halála után visszavont házassági páten-sében öltött jogforrási formát, és a házasságot polgári szerződésnek tekintette.⁷⁰⁶

A protestánsok vallásszabadságon nyugvó külön házassági jogát III. Károly 1731-ben ismerte el,⁷⁰⁷ így a vallási tekintetben is sokszínű társadalom jelentős kérdésévé vált a XVIII-XIX. század fordulóján a vegyes házasságok, illetve önma-gában a házasságok felbontásának tárgyköre.⁷⁰⁸ E kérdéskör végül egy rendkívül hosszas – az 1790/1791. évi Országgyűléstől kezdődő – több mint száz éves törvényhozási és társadalmi vitát követően⁷⁰⁹ került nyugvópontra a polgári házasság bevezetésével az 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról rendelkezései szerint.⁷¹⁰ Ebben az időszakban a házassági jogot változatlanul befolyásolta a rendi állás mellett a felekezeti hovatartozás, illetve az az alkotmányjogi tény, hogy a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség közjogi értelemben külön államnak számítottak. A két állam közjogi különállása alapján jöhetett létre az úgynevezett erdélyi házasság vagy erdélyi válás intézménye, a *per viam instantiae* indított házassági ügyek, amelyeket a jelenkor társadalomtudósai migrációs válásnak neveznek.⁷¹¹ A jelenség kulcsa a sajátos erdélyi államfejlődés és vallásszabadság

700 SZLADITS Károly: *A házasságkötés szabályai*. Budapest, Grill Károly Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedés, 1899. 5–6.

701 NAGY Péter: *Erdélyi református házassági bíráskodás a Házassági Főtörvényszék fennállása idején*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021. 9.

702 WENZEL Gusztáv 1874. 315–328., 331–336.

703 HERCZEG Mihály 1896. 14., 171.

704 NAGY Péter 2021. 55–56.

705 HORVÁTH Attila 2014. 427.

706 HERCZEG Mihály 1896. 19.

707 HERCZEG Mihály 1896. 18.

708 WENZEL Gusztáv 1874. 328–330., 338–346.

709 HERCZEG Mihály 1896. 3–9., 24–28., 31–35.

710 NAGY Péter 2021. 61–81.

711 NAGY Péter 2021. 145.

volt, amely szerint az erdélyi törvényes vallásfelekezetek joga, így házassági joga sem volt egy másik házassági jognak alárendelt, és közöttük érvényesült a kölcsönös viszonyosság, egyenlőség és az állami elismerés.⁷¹² Az erdélyi válások tehát olyan a házasság felbontására irányuló, erdélyi bíróság előtt lefolytatott eljárások voltak, amelyek során a peres felek, vagy egyikük a vallásukat, lakóhelyüket megváltoztatták, vagy új, jelen esetben erdélyi állampolgárságot vettek fel annak érdekében, hogy az ügyükre vonatkozó joghatóság az általuk kedvezőbbnek tartottra változzon meg, amely lehetőséggel döntően katolikusok éltek házasságuk törvényes felbontása érdekében.⁷¹³ A *per viam instantiae* lényege szerint egy nem protestáns vallású házaspár nem protestáns egyházi szentszéken, vagy polgári bíróság előtt perbe kezdett, amely perbeli ítélet ideiglenesen vagy véglegesen ágytól és asztaltól elválasztásra ítélte a feleket, majd ezt követően a felek közül legalább az egyik áttért a református vallásra, és belépett az Erdélyi Református Egyházkerületbe jogot szerezve arra, hogy az erdélyi házassági jog hatálya alatt kérje a házasság végleges felbontását.⁷¹⁴ A fenti cél elérése érdekében a felekezetet váltó magyarországiak, sőt ausztriaiak is ideiglenesen Erdélybe költöztek és az így megváltoztatott joghatóság lehetővé tette a házasság felbontását.⁷¹⁵

A házassági jog ilyen jogtörténeti előzményeket követően a felekezeti egyenjogúság és az egyéni jogegyenlőség alapjain 1894-ben nyert egységes törvényi szabályozást, megteremtve a teljes szabadságot e körben – a vegyes házasságok mellett elismerve az addig Szent László dekrétumai alapján tiltott keresztény-izraelita házasságot – valamint annak felbontásának lehetőségét is.⁷¹⁶

A családi jog új alapokra helyezésére a hagyományos magyar magánjog elvetését követően a szocialista jog szerint került sor, napjainkban pedig a legfontosabb rendelkezéseket a 2013. évi V. törvény a Polgári törvénykönyvről tartalmazza⁷¹⁷ a hatályos Alaptörvény azon tételein, amely szerint a családi kapcsolat alapja a házasság, valamint a szülő-gyermek viszony.⁷¹⁸ A fenti alkotmányos alapokon a hatályos polgári jog sajátos családjogi alapelvek vezérfonalain szabályozza a családjogi jogviszonyokat, kifejezve, érvényre juttatva annak sajátosságait, amelyek elemei egyebekben több nemzetközi egyezményben is szerepet nyernek.⁷¹⁹

712 HERCZEG Mihály 1896. 18–19.

713 NAGY Péter 2021. 146–147.

714 NAGY Péter 2021. 147.

715 NAGY Péter 2021. 148–149.

716 HERCZEG Mihály 1896. 3–35., 170–241.

717 NÓTÁRI Tamás – FAZEKAS Judit 2014. 24., 79.

718 ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013. 51–54.

719 JOBBÁGYI Gábor: Alapelvek. In.: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló*

Ennek megfelelően a családjog egyik célja a házasság és család intézményének védelme, a családi és egyéni érdek összhangjának biztosítása, a gyermek érdekében fokozott védelme, a gyermek saját családjában való nevelkedésének joga és a családból való kiemelésének pontos törvényi felételek szerinti rögzítése. A házastársak egyenjogúságának elvének rögzítése a férfiak és nők egyenjogúságából ered a személyi és vagyoni viszonyokban, biztosítva az egyenlő jogokat és kötelezettségeket. Végzetül alapvető szinten jelenik meg a méltányosság és a gyengébb fél védelmének elve, amely annak a védelmét és támogatását biztosítja, aki helyzeténél, körülményeinél fogva kevésbé képes érdekei képviselésére és érvényesítésére. A házassági jogot illetően napjainkban már nem érvényesülnek, nem érvényesülhetnek a rendi magyar magánjog sajátosságai, azonban a hatályos házassági vagyoni jogi szabályok részletesen rendelkeznek a vagyoni jogi kérdésekről elismerve a házassági szerződés mellett a törvényes vagyoni jogi rendszert, amelyek a fenti alapelveken nyugszanak.⁷²⁰

1.3. Jókai Mór és a családi jog egyes kérdései

A polgári házasság kérdésének előretörésével Jókai Mór a regényeiben már megelőlegezett módon nyilvános véleményt is megfogalmazott a Képviselőház 1884. február 4-i ülésén, rövid összehasonlító jogi elemzést is előadva a kérdésben, rámutatva annak bevezetési nehézségeire egy olyan országban, ahol a házassági jog a vallási sokszínűség okán komoly belpolitikai feszültségek tárgyát jelenti:

„[...] És most a miniszterelnök ur által benyújtott határozati javaslat nyomán átlátom, hogy ki kell terjeszkednünk a további eljárásunkra, nevezetesen az egész házassági ügynek Magyarországon mindenki, minden felekezeti irányában való megoldására. Hogy ez miképpen történjék meg, megvallom őszintén, az eszmék még nem csak a parlamentben, de magokban a pártokban sincsenek egészen tisztázva. De ennek nem mi vagyunk az okai, hanem oka az, hogy maga a polgári házasság törvénye országunkként különböző. Nagyon jól tudják t. képviselőtársaim, hogy a francia polgári házasság, mely 1792-ben hozatott be és azután 1802-ig folytonosan fűrtak-fáragtak rajta és a mely akkor az elválás kérdését pl. oly egyszerűen oldotta meg, hogy nem kellett hozzá egyéb, mint mind a két félnek azon nyilatkozata, hogy nem akarnak

2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok Nagykommentárja I. kötet. Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014. 15–17.

720 JOBBÁGYI Gábor: Alapelvek. In.: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok Nagykommentárja I. kötet*. Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014. 59–106.

tovább együtt élni, hogy ezt a 92-iki törvényt felváltotta 1802-ben a Code Napoléon intézkedése, mely a válást feltételhez kötötte és megnehezítette. 1816-ban a restauratio alkalmával a Code Napoléon ezen intézkedése megszüntetett s az elválás eltöröltetett Franciaországra nézve, megmaradt azonban a rajnai tartományokban. Már most ha a Franciaországban jelenleg dívó polgári házasságot, mely ott szabadelvű és előhaladást tanúsít, expediensként akarnák behozni Magyarországra, az a protestánsokra nézve határozott hátr lépés lenne és ez ellen agítani fogna a püspöktől le az utolsó falusi presbiterig minden ember. Hogy a házasság sacramentum jellegével ruháztassák fel a protestánsokra nézve, ez ugy hiszem, keresztülvihetetlen és a kedélyek felháborítását ezzel senki meg ne kísértse. Hogy ha tovább megyünk és be akarjuk hozni, a mi a rajnai tartományokban, a mi Olaszországban dívó kötelező polgári házasság, t. i, mely az elválást megengedi, itt megint készen kell lennünk rá, hogy ezen alkalommal az összes magyarországi clérussal és az összes conservativ aristokrátiával minden ponton fel kell vennünk a harczot. [...].”⁷²¹

Jókai Mór protestánsként tehát a polgári házasság híve volt, több regényében központi elem, történetvezetésének fordulatait megalapozó körülmény mind a házasság, mind annak személyi és vagyoni jogkövetkezményeinek összessége, továbbá a házasság felbontásának kérdése. A házasság alapjait illetően regényidőt tekintve az 1855-ben megjelent *„A cigánybáró”* című⁷²² kisregény emelendő ki, amelyben a házasság alaki feltételeinek hiányát később maga az uralkodó egyedi kegye pótolta. *„A két ezüstkánál históriája”* című fejezetben Botsinkay Jónás és Szaffi házasságának jogi oldalát, akadályait az eskető plébános foglalta össze:

„[...] – Isten úgy tartson, ahogy egyenesen szólok. El akarlak venni. Feleségem leszel. Utálom az úri frajokat! Téged választalak, borzas cigányleányt, neked adom a kezemet,

721 KN-1881-XIV. 352–353.

722 A kisregény Botsinkay Jónás és Szaffi történetét meséli el. A török megszállókkal jó kapcsolatot ápoló Botsinkay család 1718-ban Temesvár ostromát követően a Török Birodalomba menekül. A Törökországban felnőtt Jónás szülei halálát követően visszatér a Bánságba és átveszi ősei elhanyagolt birtokát. Egy jóslat szerint házasságkötését követően menyasszonya álma révén hatalmas kincshez juthat, így a főhős mihamarabb házasságra kíván lépni. Első kiválasztottja, Loncsár Arzéna hajlandó is feleségül menni hozzá, de a történet fordulataként végül nem őt, hanem a falujában élő, távolléte alatt boszorkányság miatt elítélt és megégetett Cafrinka lányát, Szaffit vezeti oltár elé és vele alapít családot. A jóslat beteljesedik, Mehmed basa, Szaffi apja és Botsinkay Gáspár kincseit megtalálják a fiatal házasok, akik így újjáépítik a birtokot, illetve kísérik az osztrák örökösödési háborúban kimerült udvart is. A királyi udvar kitünteti, bárói rangra emeli Jónást, akinek házasságát is végül külön királyi kegygel érvényesnek ismerik el. Ekkor derül fény Szaffi igazi nevére és fejedelmi származására is. A család tovább virágzik, majd hamarosan grófi címet is nyer.

ezt az üres kezet; de a tied lesz az akkor is, mikor gyémánttal lesz tele. Te vagy az én párom: te illesz énhozzám. Az Isten is egymásnak teremtett bennünket: csúfságra született két futóbolondot, föld terhét, nép szennyét! Szeressük egymást, Szaffi! [...]

A pap ugyan nagyot bámult, mikor ez a furcsa pár megjelent előtte.

– Hát te mit akarsz itt megint? – förmedt rá Jónásra.

– Feleségül akarom venni ezt a tisztas hajadont itt. Azért jöttem, hogy adj bennünket össze.

– No iszen megtalálta hát zsák a foltját, ecetes korsó a dugóját.

– Ahhoz neked semmi közöd. Megfizetek az esketésért. „Hogy adod? mesd el!”

– Ó te pogány hájfej! Majd az csak úgy megy: hogy adod? mesd el! Hol a kereszttelő leveletek? Hát a dispensatio? hát a dimissorialis? [...]

– No hát legyetek egymásé!

A kelepcebe szorult pap, csak hogy meneküljön ettől a félnederestől, összeeskette őt azzal a másik bolonddal egész hozzá való ceremóniával: hanem a házasságkötést nem írta be a matrikulába. Űgysem lesz annak érvényessége; mert nem volt se kereszttelől, se dispensatio, se dimissorialis, se két násznagy a szertartásnál. [...]

A „*Fiat voluntas tua (Legyen meg a te akaratod)*” című fejezetben végül Botsinkay Jónás segítségére az udvari bolond siet és megszerzi a fiatal párra és a családra az uralkodó kegyét:

„[...] – Jaj komám, ez nagy baj neked – mondá a királynő bolondja. – Tudod, hogy itt az udvarnál sokat adnak a jó erkölcsre. A te házasságod vadházasság; mert az egyházi kánonok ellen kötöttet, tanúk nélkül, kihirdetés nélkül. Az ilyent a mi királynőnk szigorúan bünteti. [...]

Az ima végeztével a királynő haraggal kérdé a bohóctól:

– Mit nevetett kend az ima közben?

– De már hogyan nevettem volna, felséges asszonyom, mikor ez a cigánybáró ahelyett, hogy „fiat voluntas tua”, azt imádkozza, hogy „fiet voluptas sua” (meglesz az ő gyönyörűsége).

Jónás elég ostoba képet csinált hozzá, hogy most már mindenki nevéssen rajta. Csak a királynő nem. Ő nem szerette, hogy a szent dolgok felett tréfálózsanak.

– De hát tanulja meg a helyes mondatot! Fiat voluntas tua!

– Megtanulja biz ez, a jámbor; ha fölírod neki kegyesen erre a papirosra.

A bohóc egy összehajtott papírt tett a királynő elé az asztalra, készen tartva az iralt is hozzá.

Miért ne tette volna meg neki azt a királynő; odaírta neki szép férfias gömbölyű betűkkel: „fiat voluntas tua”.

– *De már a nevedet is rajzold alá, hadd idvezüljön tőle az a vad pogány.*

A királynő jókedvében volt: jó hírek jöttek Angliából; ezt is megtette a bolondja kértére.

– *No most erre két heti időhaladékot kérek!* – *mondá a bohóc* –, *azalatt, a fejemet teszem egy fületlen gomb ellen, hogy betanítom annak a vad bárónak ezt a hosszú mondást.*

Az egész udvar nevetett szegény cigánybáró rovására.

Mikor pedig különvehették egymást, akkor a bohóc kitárta azt az összehajtott papirost, s megmagyarázta Jónásnak, hogy mi van annak a belsejébe írva. Az ő folyamodása volt az a királynőhöz, amiben először is az van kérve, hogy a királynő ötlet és Szaffit a tudatlanságból eredt vétség terhe alól kegyesen oldja fel; másodszer, hogy engedje meg neki a törvényes egybekelést gyermekei anyjával, Szaffival, akinek egyéb neve nem ismertetik, és harmadszor, hogy a püspökség tegye deficientiába a botsinkai papot, s rendeljen helyébe más plébánost.

Ezt az instanciát szentesíté a királynő a hátlapra írt nevével és a „fiat voluntas tuá”-val. [...]

– *Akkor tehát vezess az oltárhoz. Megtudod, hogy nem érdemetlenre vesztegettéll ennyi hű szerelmet!*

Botsinkay Jónás most már minden törvényes szertartást megtartott, ahogy parancsolva van. A pécsi püspököt kérte fel az esketésre.

Mikor a püspök azt kérdezte a menyasszonytól, hogy mi a neve, mi a vallása, Szaffi szelíd, csendes hangon felelt meg rá.

– *Igenis, van nevem. Apám volt Szaffi Kuli kán, a tatár Ghiraiak nemzetségéből, Mehemed, temesvári basa leányának férje. Anyám keresztyén volt. (Isten nyugtassa meg!) A szent keresztségben Zsófia nevet kaptam! Itt vannak az írások, amik mind ezt bizonyítják. Sok esztendő előtt, mikor az atyám halálán volt, elmondá anyámnak ezt a titkot, hogy hová vannak elrejtve Mehemed basa kincsei, s elküldött bennünket Magyarországra, hogy legyünk ott, azon a helyen, és várjunk rá; míg egyszer a Botsinkay család ivadéka visszakerül a bujdosásból, s birtokát elfoglalja: akkor közöljük vele azt a titkot. Nem voltunk boszorkányok, nem voltunk bűvésznők; egy titkot őriztünk. Ami azután történt: Isten akarta, hogy így történjék.*

E megoldás után, természetesen, a királynő haragja is lecsillapodott, Szaffi mint fejedelmi vér jelenhetett meg az udvarnál, s szépségével ott is diadalt nyert. [...]

Regényidőt tekintve következőként emelendő ki az „**Egy magyar nábob**” című nagyregény „XIV. Váratlan fordulat” című fejezete, amely pontosan a történet központi elemét képező későbbi családi per alapját képező házasságot, annak megkötésének okait, körülményeit tárja elénk, visszaulva a nemzetségi öröklési

sajátosságok mellett a házasságra vezető akaratnyilvánítás és eljegyzés kérdésére is:

„[...] Nekem, mint mondtam, egy tervem van, melyet önnek meg kell ismerni. Jobb lesz, ha leül mellém, és megérti végig; így, ni. Én azt akarom, hogy Abellino hiába várjon halálom órájára, és ha én meghaltam, ne őrá szálljanak vagyonom, hanem valaki másra. Érti ön?

– Hogyne érteném. Tagadja ki!

– Semmit sem ért ön. A jószág ősi, azt senkire hagyni nem lehet, mert az a törvényes örökösre marad, és eddigelé ő a törvényes örökös. Szép örökség! Megérdemli, hogy róla beszéljünk. Évi jövedelme felmegy másfél millióra. [...]

– Egy mód van, mely Abellino számadásain veres keresztet fog végighúzni, mert én őt a vérig, a szívig akarom sérteni, ahogy bántott ő engemet; és ez nem lesz egyéb, mint hogy én megházasodom... [...]

– Ha énnekem gyermekem talál születni... – folytatá Kárpáthy halk, alányomott hangon, s azzal egyszerre kitörő vidámsággal csapott az asztalra –, hah! Ennél a gondolatnál újra kezdek élni! [...]

– Én nőül kérem öntől gyámleányát.

– Mit?

– Törvényes hitestársamul. Engem hosszú éveken át „jó bolond” címmel ismert a világ, a még hátralevő napokat szeretném arra fordítani, hogy a bolond címet kiköszörüljem nevemből. [...]

Én ismertem egy szegény leányt, kit szülei tavaly gazdag úrhoz adtak nőül, s tegnap a Dunából vonták ki mint öngyilkost, én gyámleányomat boldoggá akarom tenni, de kincsért, gazdagságért el nem adom.

Kárpáthy ülve maradt, s nyájasan fogá meg a kézműves kezét.

– Üljön vissza helyére, derék Boltay mester. Amint ön arcát megláttam, már késsen voltam ezen feleletére. Ön bizonyosan boldog, nyugodalmas sorsot készít előre gyámleánya számára, s az dicséretes öntől. Ön rá akarja hagyni nem megvetendő birtokát, üzletét, tán egy derék, becsületes, munkatudó, józan fiatalembert is szemelt ki számára, kinek karján az élet csendes ösvényén végigvándoroljon; de e sors nincs többé az ön hatalmában. [...]

– Neked kéröd van – mondá ki egyenesen, nehogy a kerülgetéssel valamit sejtessen vele.

A leány felsóhajtott, és nem felelt semmit.

– A kérő derék fiatalember, becsületes, tiszta lelkű ifjú, jómódú, munkás kézműves, és amellet deli, férfias alak, s ami legtöbb, téged régóta igazán, híven, forróan szeret.

– Tudom, Sándor az – szólt közbe a leány. [...]

– Szegény Sándor! – sóhajta a leány.

- *Miért sajnálkozol rajta?*
- *Azért, hogy engem szeret. Miért nem inkább egy nálamnál jobb, hívebb leányt, aki őt boldogítani tudná.*
- *És te nem akarnál hozzája menni?* – *kérdé az öreg elszomorodva.*
- *Ha önnek örömet szerezhettek általa – hozzámegyek.*
- *Nekem? Ne nekem szerezz örömet, hanem magadnak; a fiú oly derék legény, hogy keresve sem találni különbet, nem is valami otromba fickó, amilyen más munkásember szokott lenni; ez külső országokon járt, akárki előtt megállhat... s téged mennyire szeret!*
- *Tudom. Ismerem őt. Becsültem mindig; derék ember. De nem tudom szeretni. Hozzámegyek, hű leszek hozzá holtomig, de boldogtalan lesz ő is, én is.*
- Boltay felsóhajtott, s kis idő múlva alig érthető hangon mondá:*
- *Úgy ne menj hozzá. [...]*
- *Kelj fel, leányom. A szívet erőtetni nem lehet, nem is szabad. Kezedet szerelem nélkül bizonyára ő sem fogadná el. Most szóljunk másról. Egy másik kérőd is van. [...]*
- *Igaz ugyan, hogy kérőd nem fiatal már, de szerelem helyett kényelmet, magas állást ígér.*
- *Ki az?*
- *Neve nem éppen kellemetes hangzású előttünk, mert egy ilyen nevű úr okozta legtöbb keserűségeinket, ő ama templombeli kísértő nagybátyja; Kárpáthy János. [...]*
- *Igen. E gyűrűt hagyá nálam az érdemes úr, hogy azon esetben, ha ajánlatát elutasítanád, ezt neki visszaküldjem.*
- *Adjak kosarat hozzá? – kérdé a dévaj lyánka.*
- *Nem szükség, megérti így is – nevette a mester; még a jó Teréz is nevetett, pedig bizony rég az ideje, hogy azt nem próbálta. [...]*
- Másnap reggel különös meglepetés várt a két öreg gyámra. Fanny megkéré Boltayt, hogy ha Kárpáthy János elküldend gyűrűjeért, azt ne küldje neki vissza. [...]*

A „XV. A vadász a veremben” című fejezetben a házasság megkötésre kerül a szerencsétlen családból származó polgárlány, Mayer Fanny és báró Kárpáthy János között, amely házasság a főúri család történetének is új irányt szab:

„[...] – *Kisasszony, engem az isten úgy segéljen, ahogy életemben nem lesz egyéb gondom, mint hogy kegyednek örömet szerezzenek.*

– *Én pedig, uram, fogadom – szólt Fanny határozott, nyugodt hangon –, hogy életemben nem fogok erősebb kötelességet ismerni, mint az ön nevének becsületére válni. [...]*”

Az **„És mégis mozog a föld”** című regény **„A boldog szerelem”** című fejezete a rendi magánjogi szabályokat is ismertetve tárja fel a házassági hozomány főúri szokását:

„[...] A Decséry főispán családja nagy birtokú; de birtokaik egy része majorátus, legnagyobb része csak fiágot illet: a leány maga szerény násztárgy volna, ha az öreg apa kegye nem biztosítaná afelől, hogy roppant szerzeményéből egymillió készpénzt fog neki hagyományozni, ha kedve szerint megy férjhez; mégpedig százezret azonnal a menyegző napján leszámllal a boldog vőlegény kezébe. [...]”

A hozomány kiadásának kérdése **„Az új földesúr”** című regény **„IX. A két fogoly”** című fejezetének is központi kérdésként jelenik meg, annak peresítési lehetőségének felvázolásával:

„[...] S micsoda pör az?

– Semmi egyéb, mint Straffúr keresete méltóságod ellen, mely által neje hozományát kívánja kiadatni az anyai örökségből. [...]

– Mert hiszen én pör nélkül is kiadom leányom örökségét. Azért nem kell neki húszezret kidobni az ablakon.

– Hogyan? Méltóságod nem tudná, hogy joga van a végrendelet szerint azon esetben, ha leányai valamelyike akarata ellen megy férjhez, őt az örökségből kirekeszteni?

– Ah, uram! Mit gondol ön? Csak nem képzeled, hogy én bármily ürügy alatt leányaim valamelyikének vagyonát bitoroljam?

– De ha a végrendelkező akarata így volt.

– Ah, az csak ijesztgetésnek volt szánva; de ha megtörtént, ki tehet már róla? Én csak nem fogom a leányom birtokát a magam számára lefoglalni? [...]”

Az eljegyzés, a házassági szerződés intézményéről részletesebben szintén **„Az új földesúr”** című regény fejezeteiben olvashatunk, elsőként a **„VI. A szép szellem”** című fejezet annak megkötésének indokait tárja elénk:

„[...] Midőn férjem meghalt, az öreg Garanvölgyi Ádám addig mesterkedett, míg keresztülvitte, hogy engemet Aladár öccsével eljegyezzen. Pedig nagyon sok bajába került, mert Aladár megholt férjemnek közel rokona lévén, a házassági engedély megszerzése sok időt és utánjárást vett igénybe. Az öregúrnak egyenesen az volt a célja ezzel, hogy ha én Aladárhoz megyek nőül, annak magának is saját szerzett birtoka lévén, az özvegyi jogon bírt jószág rész Ádám úrra visszaesik. [...]”

– Hanem én voltam oly előrevigyázó, hogy mielőtt kezemet odaígértem volna, egy móringlevelet, egy kölcsönös szerződést kötöttem Aladárral, melyben minden

vagyonunkat közös birtoknak nyilatkoztatjuk, ami az övé, az az enyim, ami az enyim, az az övé. [...]

– Mármost, ha ő hirtelenében kiszabadul, a birtokviszonyok meg vannak fordulva; akkor ő volt gazdag, én voltam csőd alatt; most én vagyok gazdag, ő most koldus. Szerződésünk pedig kezében van. Az a szerződés pedig saját gondoskodásomból, úgy összevissza van kötözve vinkulumokkal, hogy amelyik fél fel akarja bontani, nagyon nagy eret vág vele magán. Érti ön már most a dolgot? [...]

Doktor Grisák el volt ragadtatva e nő bölcsessége által: hiszen ebben egy doctor juris utriusque veszett el! [...]

– Kedves nagysád, én egészen helyesnek találom aggodalmait; szerencsére törvényeink az itt említett esetre nézve igen üdvös jogorvoslatokat rezerváltak. Legelső teendője nagysádnak következő ediktális idézést köröztetni hírlapok útján, persze hivatalosan: „Garanvölgyi Aladár, kinek tartózkodási helye nem tudatik, ezennel felszólíttatik a házassági szerződések értelmében keletkezett kötelezettségeinek teljesítése végett alólírt helyen megjelenni, mit ha egy év egy nap alatt megtenni elmulasztana, minden az idézett kötvényekből származó kötelezettségek in contumaciam semmiséknek és felbontottaknak nyilatkoztatnak. [...]”

A „X. Különböző fogadtatások” című fejezet a fenti házassági szerződés megszűntetését, felbontását tartalmazza:

„[...] – Igen rövid ideig akarok önnek terhére lenni, uram – szólt Aladár a jogtudorhoz. – Nekem egy szerződésem van özvegy Garanvölgyinével, ki önnek védenice.

– Tudom, ismerem azt a szerződést.

– Annál jobb. Nem kell hosszasan magyaráznom a dolgot. Én nem vagyok jelenleg abban a helyzetben, hogy egy asszonynak, ki nőmmé lesz, fényes állást biztosíthassak. [...]

– Találkoztam vele, s úgy vettem észre, hogy ő sem óhajtja e viszony folytatását. [...]

– Én a világért sem veszem neki rossz néven. Nagyon kevés poéta szorult belém; házassági ügyekben igen toleráns vagyok. Neki teljes joga van szakítani.

– De már most a szerződések?

– Hiszen éppen azért jöttem önhöz, mert ezt egy ideggyöngye nővel nem lehet elvégezni. – Azokat a szerződéseket meg fogjuk semmisíteni.

– S mik önnek a feltételei?

– Az enyéme? – Hát egyszerűen az, hogy adja vissza Garanvölgyiné az én írsomat, s én visszaadom az övét.

– S ön nem akar semmi igényt támasztani azon jogokból, amiket önnek e szerződvény nyújt?

- *Erőszakkal csak nem kényszeríték egy nőt arra, hogy feleségemmé legyen?*
– *De a vagyonra nézve?*
– *Ah! Hogy jószágot kapjak menyasszony nélkül? Nem, uram, az nem az én mesterségem. [...]*
– *Így nagyon röviden áteshetünk az egyezkedésen. A kérdéses szerződvény nálam van. Elhozta kegyed a párját?*
– *Itt van az is.*
– *Szíveskedend ráírni, hogy semmi e szerződésből támadható jogokra igényt nem formál.*
– *Nem írok biz én semmit, hanem az én írásomat, ha megengedi, elégetem itt a kandallóban; kegyetek is tegyenek az enyimmel hasonlóan, s azzal legyen belőle hamu. [...]*”

Különös kérdés volt a korszakban a vegyes házasságok, azon belül pedig az izraeliták és keresztények közötti házasság, amelyet Magyarországon nem lehetett kötni, illetve külföldi házasság esetében azt nem is ismerték el 1895-ig. Jókai Mór ennek a kérdésnek *„A mi lengyelünk”* című,⁷²³ 1903-ban megjelent egyik utolsó regényében, a *„Negyedik szakasz. Az elfordíthatatlan fátum”* című fejezetében állít emléket, amely egyben a regény utolsó tragédiájának alapját is képezi:

- „[...] – *Té zsidó vagy! – monda neki az asszony.*
– *Az vagyok. Té ott voltál tegnap a zsinagógában: ott láttál.*
– *Ezért nem vehetsz nőül?*
– *Ezért. Emberi törvények tiltják, a különböző hitvallás szeretni nem enged, gyűlölni kötelez.*
– *S te nem tudsz ezen segíteni? Térj át az én hitemre.*
– *Nem teszem. A Jehova minden bűnt megbocsát, amit az ember életében elkövetett, csak egyet nem, a hittagadást, azé az örök pokol.*
– *S te félsz a pokoltól?*
– *Nem a pokoltól, de saját magamtól: önnön lelkemtől. Az, ki meg tudja tagadni az Istenét, meg tudja az tagadni a szerelmét is, a hazáját is, s megérdemli, hogy azok is megtagadják őt. Most minden veszély között azt mondom: „Elöttem Rafael, mögöttem Michael, jobb felől Uriel, bal felől Gábiel, fejem fölött Izrael”. – De itt bennem*

723 A regény Lippay Tihamér és menyasszonya, Natália, valamint Lippay harcostársa, a lengyel Negrotin kapitány történetét meséli el az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc egyik utolsó csatájától majdnem egy évtizeden keresztül, kalandok és fordulatok sokaságán át. Lippay halálát követően Natália Negrotinhoz szeretné kötni az életét, de a valláskülönbségből fakadó emberi törvények és a végzet ezt megakadályozza.

*Dániel. A törhetlen igazság. Én hitemet el nem hagyom: még szerelmemért sem...
Natália zokogva veté magát kerevetére. [...]
... Sohasem látták többet egymást élve.
Halva igen. Natália Negrotint. [...]"*

Jókai Mór a polgári házasság kérdését, a jogfejlődés nemzetközi útját a jövőre vetítve „**A jövő század regénye**” című munkája „*Mi az a Sabina?*” című fejezetében ismertette egy különös társkereső intézmény bemutatása – és elítélése – által:

„A Sabina az 1952-ik évben egy hírhedett részvénytársulat, melynek feladata a „házasságszerzés”. [...]

Amily mértékben népesednek a nagy metropolisok, éppen úgy nehezül a férfi és nő közötti tartós viszony kötése. [...]

A legközelebbi években egy ad hoc európai értekezleten meghozatott az egész kontinensre nézve (Anglia nem írta alá), az epigamiai törvény.

Ez annyit tesz, hogy egyik állam lakosai a másik állam alattvalóival összeházasodhatnak azon állam házassági szokásai szerint, s valamennyi európai állam elfogadja és elismeri valamennyinek e szokásokra vonatkozó szabályait; aminek eldöntése a birtokviszonyokra nézve szükséges volt.

Franciaországban és Olaszországban a polgári házasság volt törvényes, az egyházi nem; Spanyolországban csak az egyházi, a polgári nem. Németországban meg volt engedve a polgári házasság, de csak a minden vallásfelekezetből kilépettek számára.

Ausztria s Magyarországon a polgári házasság csak fakultatív minőségben ismertetett el; Romániában végre elfogadtatott a matrimonium conscientiae, mely még a hatóság beavatkozását is kihagyja a két házastárs jogos összeköttetéséből, s mindezekhez valamennyi államnak más meg más törvénye a házasság akadályai, semmissége, feloldása tárgyában, amik mind megannyi csapdák a birtokviszonyokból eredő kérdésekre nézve. De még ezek csak a monogám házasság internacionális bonyodalmai voltak: ámde az európai Törökországban a bi-, tri- és quadrigamia is törvényes állapot; némely államok az amerikai mormonizmus s az európai nazarenizmus követőit is kénytelenek voltak bevett vallásfelekezetnek elfogadni, s végre az egész világrészt megrendítő orosz mozgalom, mely a nihilisták felülkerülését idézte ott elő, ez óriási államba behozá a „római házasságot”; de nem a Brutusok, hanem a Heliogabalusok idejéből valót, mely törvényesíti a „polygamia successivát”; mely magyarul annyit tesz, hogy minden ember annyi feleséget vehet, ahányat eltarthat, csak hogy ne egyszerre, hanem egymás után. Hanem hát törvény lett, törvény volt. [...]

Sabina az ezernyi meg ezernyi szép székely leányokat kiházasítá mind – Oroszországba; a Nihil országába – római házasság szerint.

És fizetett a részvényeseinek száz percent osztalékot.

„– De hisz ez a legborzasztóbb emberkereskedés! Hisz ez valóságos rabszolgavásár!”
– kiáltának föl hírlapok és képviselői körök ez üzlet fölött.

„Az biz igaz, de hát mit lehet ellene tenni? – felelék a kormányférfiak. – Az epigamiai törvény megvan; ki-ki úgy nősülhet, férjesülhet külföldre, ahogy ott a szokás. Aki önkényt megy, vissza nem tartható. A társulat nem hágtá át statutumait, ellene föllépni semmi ürügy.”

Egyszer aztán megsokallta a szegyenpirulást – a király. Felhívatta minisztereit és kijelenté előttük a szándékát, hogy ő királyi hatalomszóval szándékozik betiltani „Mazrur és társai” emberkereskedését.

Ekkor aztán megmondták őfelségének a miniszterek, hogy kik azok a Mazrur „társai”. [...]

Ezeket pedig jó lesz nem sérteni meg – a székely fölösleges leányok szép szemeiért; akiket ha el nem visznek Oroszországba, majd elvisznek Törökországba, Perzsiába, Egyiptomba. [...]

A házasság felbontásának kérdése a polgári házasság bevezetését megelőző történetekben magától értetődően nyer központi jelentőséget, és Jókai Mór minden esetben az erdélyi házasság, az erdélyi válás eszközét adja hőseinek kezébe. E körben a regényidőt tekintve elsőként „**A Damokosok**” című regény „*A szerelem bosszúja*” fejezete utal a protestáns Erdélyben megengedett házasság felbontásának lehetőségére már a XVII. században:

„[...] Tudod, hogy a ti országotokban van olyan törvény, hogy ha egy asszonynak az ura egy esztendeig, egy napig a feleségéhez meg nem tér, az asszony felszabadíttatik, s választhat más urat magának. [...]

A magyar felvilágosodás idején játszódó, 1879-ben megjelent „**Rab Ráby**” című⁷²⁴ regény a „*Mi tevrteent wala az titokteliess felsev zobaabann?*” című fejezetében az erdélyi válás lehetősége szintén egy bekezdésben tárul elénk:

⁷²⁴ A regény főhőse Ráby Mátyás valóban élő személy volt, akinek II. József uralkodása alatti élettörténetét meséli el Jókai Mór. Ráby Mátyás ügyvéd hivatás- és küldetéstudata áldozata, szerelmét és szabadságát is elveszíti II. József felvilágosult politikájának híveként, miközben a vármegyei visszaélések ellen hirdet harcot. A történelmi személy önéletírását Jókai Mór romantikus történetté dolgozta át, megalkotva a XVIII. század végének magyar politikai krónikáját. A történet végén Ráby Mátyásnak sikerül elérnie ártatlansága kimondását, de politikai okokból végül menekülnie kell és a forradalmi Franciaország támogatásával Strasburgban fejezi be hányattatott életét.

„[...] Maga pedig levetette a Villám Pista-féle köntöst, felvette megint az asszonygúnyát, átment Erdélybe, letelepedett a híres zsidói házban, kitért kálvinistának, s rögtön megindította a válópert „szökevény” férje ellen. Igen jó titulusa volt hozzá; „hűtlen elhagyás”, „bebörtönöztetés”. Afelől biztos lehetett, hogy Ráby Mátyás nem fog megjelenni az edictalis citatióra; s akkor in contumaciam elvásztja a consistorium a feleségétől hat hét alatt. Akkor aztán megszabadul Ráby Mátyás az utolsó, a legnehezebb láncától is, senkinek sem lesz Rab Rábyja, még a Fruzsinkának sem. Vissza akarta adni Ráby Mátyást magamagának. Jót akart tenni. [...]”

Az erdélyi válás intézménye jóval részletesebben jelenik meg az **„És mégis mozog a föld”** című regény **„Kortesdolgok és családi bajok”** című fejezetében. A regény hősnője, Decséry Dorothea grófnő – megbánva a regény antihőseivel, Bálvándy báróval kötött házasságát – annak felbontásáról határoz. A fejezet soraiban az erdélyi válás lehetőségének leírása mellett komoly szerepet nyer a felekezetváltás kérdésköre, annak lelki nehézségei és családi következményei:

„[...] Másnap Dorothea így szólt férjéhez:

- Uram, én el akarok innen utazni.
- Bécsbe kíván ön menni szülőihez?
- Nem. Erdélybe óhajtok menni.
- S meddig óhajt ott maradni?
- Hat hétig.

Bálvándy nem is kérdezte nejétől, hogy mit akar csinálni Erdélyben; olyan jól értették egymást.

- Együtt fogunk utazni, ugyebár? – kérdezé hideg udvariassággal.
- Remélem. Legalább oda.
- Vissza külön? Hanem erre nézve egy dolog szükséges, hogy külön jöhessünk vissza.

Mind a kettőnknek protestánsokká kell lennünk.

– S ez öntől nagy áldozat lesz: miután hatalmas püspök nagybátyja haragját vonja magára vele.

– „Azután” majd visszatérek az ortodox hitre megint; ön szinte azt teheti; hogy családját kiengesztelje.

- Az az én magánügyem.
- Ismeri ön bizonyos zsidói háznak a történetét, mely annyiszor változtatja gazdáját?
- Ismerem.
- Tehát kívánja, hogy azt a házat megvegyem?
- Le fog vele kötelezni.

Bálvándy kész volt szép nejét lekötelezni azáltal, hogy miután Európát, Afrikát

beutazta őt kísérve, hogy kezét elnyerje; még egy kis utat megtegyen érte Kolozsvárig, hogy elválhasson tőle.

Olyan rövid idő elég volt, hogy kisseressenek egymásból, hogy egymást meggyűlöljék. [...]

Bálvándynak nyűg volt már ez összeköttetés, s örült rajta, hogy a nő volt az első, ki az erdélyi hat hetet indítványba tette.

Dorothea csak Kolozsvárról írta meg szülőinek, hogy Bálvándytól elvál.

A családi tanácsban nagy lett emiatt a zavar.

Dorothea indokait lehetetlen volt nem helyeselni: nem élhet oly férjjel, ki atyját s az egész Decséry családot oly világraszóló sérelmekkel illeté – de az eszközök, melyek e válást lehetségesítik, minden Decséryt kétségbe ejtettek. A leghívebb katolikus családnak egy tagja kitér hitéből és protestánssá lesz. Minő gyász ez az egész családfára! Pedig más útja az elválásnak nincsen. És aztán ha elvált is férjétől, csak protestáns úrhoz mehet nőül; s így örökre el van veszve a családra nézve.

Decséryék azt hitték, mikor Jenőy Kálmán volt a kegyben, hogy az fog áttérni Dorothea kedvéért, és íme megfordítva történik: tulajdon családjuk tagja lesz apostata. Ez keserűbb döfés volt még a politikai bukásnál is. S el kellett tűrni, nem lehetett segíteni rajta.

Azzal vigasztalták csak magukat, hogy hiszen, ha egyszer elvált Dorothea, visszatérhet ismét az elhagyott oltárhoz, ami ugyan egyértelmű leend az örök zárdaszűzi élettel, mert férjhez nem mehet, mint katolika; s ez örömtelen ifjúság lesz rá nézve; de a család ősi hagyománya csorbitatlanul megmarad; a Decséry családból sohasem volt felségáruló, rebellis, emigráns és protestáns; vagy ilyennek neje.

Milyen nagy volt azután a család felháborodása, midőn a válóper lejártával a consistorium ítéletével együtt Dorothea grófnőnek azon határozott nyilatkozata is megérkezett, hogy ő megmarad annak, amivé kitért. [...]

Dorothea pedig arra gondolt, hogy van Pesten egy beteg költő, ki valahol elhagyatva fekszik kórágán. Annak még talán vissza lehetne adni az életet.

Csakhogy mindez késő volt már.”

Hasonlóképpen jelenik meg az erdélyi válás intézménye „**A szegénység útja**” című regény „**A nem várt vendég**” című fejezetében azzal, hogy az eljárások lefolytatása előtt még a forradalom és a szabadságharc sem jelentett akadályt:

„[...] – Nem szükség önnek az esztől megválni, csak a feleségétől. Úgysem laknak már együtt évek óta. A válás igen könnyű. Ha ön kálvinistává lesz, Erdélyben hat hét alatt elválasztják. Ott ugyan most háború van, de az odamenetel mégsem nehéz. Egy *passe-partout* az osztrák hadvezértől a legegyszerűbb úton elvezeti önt Kolozsvárra: ott

most Urbán tábornok parancsnokol. A consistorium előtt hamar vége van az ügynek. Én hozzáadom önhöz a leányomat. Egymillió a hozománya, s azonkívül nyugodni hagyom önt a jószágaira kölcsönzött másfél millió miatt. [...]

Az a körülmény egyebekben, hogy az erdélyi válás lehetőségével nem csak magyarországi honosok éltek, az **„Egy az Isten”** című regény ad tájékoztatást. A „Második rész XXII.” fejezet miközben az erdélyi válás alapfeltételét is rögzíti:

„[...] A törvény azt rendeli, hogy annak, aki válópert indít, vagy itt kell lakni Erdélyben, vagy pedig itteni birtokosnak kell lennie. [...]

A „Második rész. XXVIII.” fejezet pedig elének tárja a sikeres eljárást, annak eredményét:

„[...] A kis holdsziget városkájában ezalatt gondtalanul készültek a közeledő örömnaphoz. S az gyorsabban közeledett, mint kiszámították; a tizenegy hétből hat el lett engedve. A consistorium Blankát szabályszerűen elváltasztottnak tekinté Cagliari hercegtől, a római egyházjog házassági akadályait a protestáns kánonok el nem ismerik; Blanka abban az órában szabad volt, amelyben az egy Isten vallók községébe átlépett. S ez hat héttel rövidíté meg a várakozást. [...]

A házasság felbontása **„Az új földesúr”** című regényben az antihős, Straff fegyvere annak érdekében, hogy minél nagyobb vagyoni előnyt szerezzen, zsaroljon ki apósából, Ankerschmidt lovagtól. Straff kapzsisága végül tragédiába torkollik felesége halálát okozza, de a „XI. Az a bizonyos szegény asszony” fejezetben még a válás előkészítése érdekében zajlik párbeszéd Ankerschmidt lovag és ügyvédje, doktor Grisák között:

„[...] – Tökéletesen. Azon ember tehát pört akar indítani, hogy eltávozott feleségét hazatérésre kényszerítse.

– A polgári perrendtartás, az osztrák törvénykönyv...

– Nem kérdeztem, mit mondanak? Mit akar ez az ember azzal?

– Világosan beszéljek?

– Nagyon kérem.

– Tehát én megvallom őszintén, hogy én e lépésben semmi egyebet nem látok, mint hogy Straff úr pénzt akar méltóságodtól kicsikarni.

– Nagyon örülök, hogy ön ezen a véleményen van.

– Straff komisz fráter, ezen nincs mit tagadni; nagyságod igen derék ember.

Straff éppen úgy meg van győződve az elsőről, mint a másodikról, s erre alapítja egész számítását. Nagysád kezében semmi olyan bizonyíték nincs, ami a törvény előtt indokul szolgálhasson arra, hogy egy nőt férjétől elválasszanak. Anélkül pedig, tetszik ismerni nagyon morális kormányvezeteinket, nőnek férjétől külön élni nem szabad. Válóperben mind a két félnek engesztelhetlen gyűlölséget kell bevallani a bíróság előtt. Mindaddig, amíg Straff úr azt mondja, hogy ő a feleségét szereti, nem fogunk ellene semmire mehetni.

– Tehát kell, hogy megvegyük tőle azt a szót, hogy „gyűlöli” nejét.

– Valóban – ez így szokás.

– Nagyon jó, mi lesz az ára?

– Azt még előre nem tudhatom, de úgy sejtem, hogy tízezer forintot rá kell szánnunk ez egyezsége.

– Megadatik. Indítsa meg az ügyet doktor úr azonnal; amint a válóper részünkre kedvezően dűl el, ön szolgálati díjául szinte tízezer forintot fog tőlem kapni. És most adjon papírt és tollat, hadd írjak utalványt bécsi bankáromnak, s kötelezvényt önnek. Tessék diktálni, hogyan írjam. [...]”

A „XII. Mit neveznek archimedesi csavarnak?” című fejezetben az ügyvéd a fenti utasításnak megfelelően a válás feltételeiről egyezkedik, és egy ponton a szükséges okmányok előkészítése és megszerkesztése is megtörténik, benne a bontó okok tételes leírásával:

„[...] – Nem tudna ön némely olyan tényeket is felhozni, amik önt a törvény előtt gyűlöletes színbe állítanák, s még jobban indokolnák a nő gyűlöletét?

– Óh, igen szívesen, csak tessék írni. Elismerem először is, hogy őt verni szoktam.

– Mivel, kérem?

– Néha az óra pondusának a zsinórját csavartam kezemre, s az ólommal ütöttem.

– Ah, ez erős.

– Azután. Bezártam reggel, s estig nem adtam neki enni.

– Ez is igen jó.

– Továbbá: elvettem tőle erővel a jegygyűrűjét, s szeme láttára a szobaleánynak az ujjára húztam.

– Ah. No elég lesz már.

– Ha tetszik, akár még erősebbeket is diktálhatok.

– De már ez elég erős. A többit bízza ön rám. Majd lefestem én önt úgy, hogy maga is megborzad tőle.

– Kétlem.

– Egyébiránt elég lesz ez a nyilatkozat; mi ketten előttemezzük Maxenpfutsch

úrral, erre aztán akár felakasszák önt.

Straffúr olyan hidegvérrel diktálta ez infámiákat saját magáról, mintha csak egy harmadik, jelen nem levő embert kellene rágalmazni; még egy szivart is kiszítt mellette.

Legelőbb doktor Grisák írta alá az okmányt mint tanú, azután Maxenpfutsch úrnak adta kezébe a tollat, hogy írja ő is oda a nevét. Az is megtörtént. [...]

Az erdélyi válás és fiúsítás jogintézményének összefüggéseit, lényegét, annak nemzeti vagyonnal is összefüggő kérdéseit Jókai Mór a maga teljességében, egyben zseniális jogász érveléssel az **„Az és mégis mozog a föld”** „A persiettető” című fejezetében Jenőy Kálmán és principálisa, Korcza ügyvéd párbeszédében tárja elénk:

„[...] Ez a Csollán–Sátory-féle válóper. Tudja ön, válópereket zárva szoktunk tartani. Azokban olyan családi titkok foglaltatnak, miket a hallgatás pecsétje őriz. Ilyeneket egy ügyvéd sem ad gyakornokai kezébe. Én oda merem azt önnek adni: ön komoly ember. Ha akarja, elolvashatja, ha nem olvassa el, még jobban teszi. De ha hozzáfog ön az olvasásához, akkor azt a tanácsot adom: ne olvassa azzal a kíváncsisággal, amivel egy fiatal ember egy szép asszony dolgait megtudni hevül, hanem a jogtudós hidegvérével, ki egy kétséges ügyben az igazságot fürkészi; s ha kedve talál önnek támadni, hogy véleményt mondjon benne: nem bánom, kísértse meg akár az alperes, akár a felperes védelmi állását elfoglalni. Írjon benne tetszés szerint védbeszédet. De akkor ismét azt tanácsolom: ne a lobbánékony ifjú fantáziájától engedje magát elragadtatni; hanem vezesse tollát az óvatos ügyvéd paragrafusismerete. Itt szabad rabulistának is lenni. Majd meglátom, a két ügyvéd intenciójából rájön-e a dolog velejére. [...]

– Hiszen ha ön ilyen replikát ad be a védencnője mellett, akkor azt a férjétől menten elválasztják.

Kálmán egyik bámulatból a másikba esett.

– Hát nem az a válóper feladata, hogy a feleket elválasszák?

– Hohohó! De nem ám. Az a feladata alperesi és felperesi ügyvédnek, hogy klien-seiket a törvényszék el ne válassza. [...]

Az ön védencnője egy „praefecta”. Ön tudja, hogy mi az? Egy családnak egyetlen gyermeke; ki, hogy a család neve fennmaradjon, atyja által, királyi kegyelem útján, s az ország beleegyezésével mindazon jogokban részesítettett, amiket törvényeink szerint egy férfi élvez. Jóságainak önálló birtokosa; nevét a férje neve előtt viseli, s gyermekei mind a két nevet örökölik. Sátory Katinka már gyermekkorában tudta azt, hogy ő családjának leendő feje; a törvény előtt férfi; akárki lesz férje, arra nézve és az egész világra nézve, úr! Nem úrnő, de úr! Így nevelték. Atyja közel rokon, jó barát és szomszéd birtokos volt Csollán Berti atyjával. Mind a két úr nagy birtok-

szerző, földéhes, gazdaságban telhetetlen uraság. Egynek-egynek a birtoka rámegegyvenezer holdra. Ez a két úr, hogy roppant birtokaik még nagyobbak legyenek, azt csinálta ki egymás között, hogy gyermekeiket eljegyzette egymással. [...] Mikor az atyja haldoklott, odahívatta magához a leányát, s még egyszer tudatta vele, hogy ha ő meghal is, Bertit kell férjül választania. Megmutatta neki végrendeletét. Az akként volt szerkesztve, hogy Katinka akkor lépjen minden birtokának független rendelkezési jogába, amikor Csollán Berti úrral megesküszik. Csollán Bertalan úrhoz menyasszonyi hozományul roppant mennyiségű ezüstöt, készpénzt, gulyákat, méneseket, kondákat, juhnyájakat visz a fiú-leány. – De még jobban meg volt kötve a csomó. – Az öreg úr tudta azt, hogy van Erdélyben, Zsibón egy kis ház egy hold kerttel; amely kis ház arról nevezetes, hogy minden esztendőben más gazdája van, illetőleg minden esztendőben visszakérül egyszer az eredeti gazdájához. Az új vevő sohasem lakik benne tovább hat hétnél. Ennek a háznak pedig nem az a titka, hogy kísértetek huhognak benne, hanem az, hogy az erdélyi törvények szerint hat hét alatt minden protestáns házasságot elválasztanak; hanem ez idő alatt erdélyi lakosnak vagy birtokosnak kell a váló félnek lenni. Tehát aki komolyan el akar válni, nem kezdi a perét a magyarországi törvényszékek előtt, hanem megveszi a zsibói kis házat, benne ül hat hétig; s mikor elválasztották, a régi gazda visszaveszi tőle egy kis veszteséggel; míg ismét jön egy másik, aki megveszi hat hétre jó nyereséggel. Ezt a zsibói ház történetét Sátoros is jól ismerte, s azért azt a megkötést tette végrendeletében, hogy ha netalán valamikor Katinka és Berti törvényesen elválának, egész szerzemény birtoka szálljon azonnal János testvérére, a huszárörnagra; a praefectának maradván csupán az elhagyományozhatlan ősi birtok, tízezer forintnyi jövedelemmel: Berti pedig tartozzék az egész hozományt visszaadni szinte az örnagynak. – Mármint, frater, kezébe kapta ön a gubancnak a fonalát, ugyebár? A házastársak, azon a napon, amelyen megesküstek, el is váltak. Az okokat már tudhatja ön a per adataiból. Szabad vitázni afelől pro és contra, a kettő közül melyik volt a hibásabb, melyik a bűnös. De közben itt jön a fejünkre a harmadik. A legjobban érdekelt fél. Az örnagy nagybátyja ősi vagyonrészét még gárdista korában elprédálta, s most egész kravátlíja széléig úszik az adósságban. Hitelezői mindenünnen szorongatják. S neki, mint Tantalusnak úszkál a szája előtt a gazdagság, a kincs, a dynastai nagybirtok. Csak a valópernek lenne vége. Úgy de a két prókátor, a férjnek és az asszonynak a prókátora, olyan furfangos két ravasz csont, hogy nem engedi a pört eldöntésre kerülni, amíg az örnagy el nem határozza rá magát, hogy meghaljon. Amíg a praefecta el nincs törvényesen választva, addig az örnagy a praefecta ellen pört nem indíthat a neki testált vagyon végett, s ha meghal az örnagy, a birtokjog róla megint a praefectára száll vissza. Ebben a circulus viti-osusban keringelünk előre-hátra. Mi válni nem sietünk, az örnagy meg halni nem siet. Ezért aztán az örnagy szid bennünket, mint két tolvajt, s fenyeget emberöléssel és

császár haragjával; ami rajtunk mind nem fog. Érti ön mármost a dolgot gyökeresen?

– Érttem.

– *Hogy az őrnagynak is igaza van meg nekünk is?*

– *Nekünk nincs.*

– *Nincs? Hadd halljam még egyszer!*

– *Nekem egészen más felfogásom van erről.*

– *Igazán?*

– *Én most is azt állítom, hogy az én védíratom jobb, mint a főnökömé.*

– *Kutyánszki!*

– *Én ott kezdeném a pert, hogy megvenném azt a zsidói házat.*

– *S elválasztatná a dominát hat hét alatt a dominusától s hat hónap alatt a dominiumától?*

– *Visszaadnám neki boldogságát.*

– *Hahaha!* – nevetett térdeit verve tenyereivel Korcza úr –, *no ez szép prókátornak indult, mondhatom. [...]*”

A fiúsítás fentiektől lényegesen eltérő megoldásának, az ősiség eltörlését követően a nemesi név fennmaradásának biztosításához kapcsolt értelme *„Az új földesúr”* „XIV. A közös baj” című fejezetében olvasható:

„Az életben maradt leány öröklé testvére részét – nemcsak vagyonban, de atyja szeretetében is.

Ankerschmidt a temetés után ott marasztalá doktor Grisákot, ki, ha nem csalódunk, a legőszintébb könnyeket sírta a halott felett; s azon tanácskozott vele, hogy Erzsikét fiúsítsa. Ha nőül megy, akkor is viselje nevét, s utódai az apai név mellett az anyait is. [...]”

2. A gazdasági társaságok joga⁷²⁵

2.1. A jogszabályi háttér – most és akkor

„Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

[...] M) cikk

(1) Magyarország gazdasága az értékkeremtő munkán és a vállalkozás szabadságán alapszik.

[...] XII. cikk

(1) Mindenkinek joga van a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához,

⁷²⁵ FAZAKAS Zoltán József

valamint a vállalkozáshoz. Képességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel mindenki köteles hozzájárulni a közösség gyarapodásához. [...]”

Az Alaptörvény fenti cikkeiből fakadó részletes szabályokat különösen a 2013. évi V. törvény a Polgári törvénykönyvről, a 2006. évi V. törvény a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról, illetve külön ágazati jogszabályok rendelkezései határozzák meg.

„1840. évi XVI. törvénycikk a kereskedőkről

1. FEJEZET

A kereskedés kezdetéről

1. § Törvény előtt rendes kereskedőnek csak az tartatik, ki kereskedési címét (Handlungsfirma) az alább következő szabályok szerint bejegyezteti és kereskedéséről rendes könyveket vezet. [...]”

„1840. évi XVII. törvénycikk a gyárok jogviszonyairól

1. § A ki törvény szerint kereskedést kezdhet, szabadon gyárt is állithat fel, azaz olly intézetet, mellyben ugyanazon ipar-készítmény nem előállításához szükséges minden részletmunkák egy fővezérlet alatt készíttetnek.

2. § Gyárok felállítására azonban képesek azon egyházi személyek is, egyenként mint egyetemben, és azon katonai szolgálatban lévők is, kik ingatlan vagyonnal bírnak, s azon gyárt kívánnak felállítani. Illy személyek azonban kötelesek egy aláírási címvezetőt kinevezni, kire a gyár vezérletét egyes részletében bizzák. [...]”

„1840. évi XVIII. törvénycikk a közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyairól

1. FEJEZET

A közkereseti társaságokról

1. § Közkeresetre összeállott társaságok vagy ollyanok:

a) Mellyeknek tagjai a társasági címben nyilván megneveztetnek, vagy a címhez ragasztott ezen szóban „és társak” (et Comp.) benfoglaltatnak, s ezen társaságnál

minden egyes tag egész vagyonával kötelezve vagyon, a társaságnak külső személyekkel kötött szerződéseire nézve. Az ilyen társaságok szoros értelemben közkereseti társaságoknak neveztetnek.

Ezen közkereseti társaságok azonban olly tagokat is vehetnek fel, mellyek csak bizonyos befizetést veszélyre (Einlage auf Gefahr) tesznek, s azért magoknak a törvényeseknél nagyobb kamatokat köthetnek ki, de a társaság ügyeire egyéb befolyással nem birnak, s a befizetett sommán felül, egyéb vagyonukkal a társaság tartozásaiért nem felelnek, s ezen tagok kültagoknak (commenditairs, stille Gesellschafter) neveztetnek;

b) Ollyanok a társaságok, mellyeknél egyik tag sincsen a czímben külön megnevezve, s az egész társasági tőke bizonyos számú és egyenlő sommáról szóló részvényekre osztatik, a részvényes tagok egyedül a részvényekért fizetett pénzeiket kockáztatják, és egyéb vagyonukkal semmi esetben nem kötelezettek. Ezen társaságok részvénytársaságoknak (Actien-Gesellschaften) neveztetnek. [...]

3. FEJEZET

A részvény-társaságokról

54. § Részvényt szerezni, s részvény-társaságba lépni mindenkinek megszorítás nélkül szabad.

55. § A kik részvény-társaságot akarnak alakítani, a váltó-törvényszékhez írásban beadni kötelesek:

a) Az alakulandó társaság célját s azon adatokat, mellyeken a kitüzött cél elérésének lehetősége alapúl, - világosan elkülönöztvén a bizonyosokat a valószínűektől és bizonytalanoktól;

b) A szükséges tőke mennyiségének közelítő kiszámítását;

c) A részvények számának, befizetési idejének s elosztás módjának előleges feljegyzését, vagyis a részvény-tervet, mellyben annak is ki kell jelelni: valljon az alapítók szándékoznak e az összes részvényeknek valamelly részét, és jelesen mennyit, a közönségnek nyilvános aláírás útján átengedni?

d) Az alakulandó társaság előleges alapszabályait. Ezen oklevelek letétetvén a váltó-törvényszéknél, megtekintésök mindenkinek megengedtetik.

e) Ha az alakítandó részvény-társaság nem tisztán kereskedői társaság, vagy ha az 1836:XXV-ik törvénycikkely rendelete alá tartozó vállalat létrehozását szándékolja, akkor az elébbi pontokban megemlített okleveleket elébb még a helytartó-tanácsnak is be kell mutatni.

56. § Olly részvényeket, mellyek nem bizonyos névre szólnak (au porteur), kiadni nem szabad. [...]

60. § A társasági ülésnél a tag minden egész részvény után egy vokssal bir, tiznél azonban több vokst, bármelly legyen részvényeinek száma, semmi esetre nem nyerhet.

61. § A választmány a gyűlésben szótöbbséggel elfogadott, és a választmány által aláírt társasági alapszabályokat, a kereskedési czímmel együtt váltótörvénytörvényeknél, a Váltótörvénykönyv II. Rész. 3-ik fejezte értelmében, a társaság nevében bejegyezteti. [...]"

„1875. évi XXXVII. törvénycikk kereskedelmi törvény

[...] 61. § Kereskedelmi társaságoknak tekintetnek:

1. a közkereseti társaságok,
2. a betéti társaságok,
3. a részvénytársaságok és
4. a szövetkezetek. [...]

63. § A kereskedelmi társaságok czégjük alatt jogokat szerezhetnek, kötelezettségeket vállalhatnak, ingatlan javakra tulajdont s egyéb jogokat szerezhetnek, felperesi és alperesi minőségben perben állhatnak. [...]

64. § Közkereseti társaság keletkezik, ha két vagy több személy kereskedelmi üzletet közös czég alatt, korlátlan, és egyetemleges kötelezettség mellett folytat. [...]

125. § Betéti társaság keletkezik, ha közös czég alatt folytatott kereskedelmi üzletnél a társak közül egy vagy több (kül) tag csak kikötött vagyonbetételével felelős, míg ellenben egy vagy több (bel) tagot korlátlan és egyetemleges felelősség terhel. [...]

147. § Részvénytársaságnak azon társaság tekintetik, mely előre meghatározott, bizonyos számu és egyenértékű (egész vagy hányad) részvényekből álló alaptőkével alakul, s melynél a részvények tulajdonosai csak részvényeik erejéig felelősek. [...]"

2.2. A gazdasági társaságok joga az egyetemes és a magyar jogtörténetben

A gazdasági élet vérkeringésének alanyi oldalán elsősorban a gazdasági társaságok állnak⁷²⁶ annak ellenére, hogy a gazdasági tevékenységek ellátásának alapvetően nem feltétele a társaságalapítás. A gazdasági társaságokban rejtlő előnyök – különösen a tagoktól elkülönülő személyiség, felelősség, helytállás és vagyon – alapvetően ösztönzik azok létrehozatalát,⁷²⁷ mi több ezen ismérvek a jogalanyiságuk lényegi feltételét képezik.⁷²⁸

726 FERENCZI Fanni - PRUGBERGER Tamás: *A vállalkozás és a vállalkozói tevékenység egyes gazdaságjogi és gazdaságszociológiai problémáiról*. Debrecen, Kapitális Kft., 2016. 9.

727 SZALAI Ákos: *A gazdasági szervezetek jogáról és közgazdaságtanáról*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem- Pázmány Law Working Papers Nr. 2018/17., 18-35.

728 NOCHTA Tibor: A polgári jogi felelősség szabályai az új Polgári Törvénykönyvben. In.:

A gazdasági társaságok jogi személyekként a magánjogi autonómián nyugvó jogügyleti akaratok alapján a megfelelő létesítő okiratok által jönnek létre.⁷²⁹ Ezek az okiratok *sui generis* organizációs megállapodások,⁷³⁰ amelyeknek célja, hogy az abban részt vevő fél vagy felek, azaz a tag vagy tagok üzletszerű közös gazdasági tevékenysége folytatásának személyi és tárgyi feltételeit biztosítsa a megfelelő vagyoni hozzájárulással, ezek alapján a tagoktól elkülönült jogi személyiséggel, névvel, felelősséggel és vagyonnal rendelkező, törvényben meghatározott formájú és nyilvántartásba veendő vállalkozás kerüljön létrehozatalra, amely kötelezettségeiért saját vagyonával felel, működésének nyereségéből a felek részesednek, a működés veszteségét a tagok viselik, amely jogból, illetve kötelezettségből a felet kizárni nem lehet.⁷³¹

A társaságok alapítása a tagok szabad akaratelhatározásából fakad, azonban a társasági jogi szabályozás határvonalai korántsem olyan tágasak, mint a szerződési jogban.⁷³² A formakényszer, a tőkeminimum kérdései, illetve az adott tevékenységre irányadó külön jogszabályok rendelkezései ezeket a lehetőségeket jelentősen szűkítik, illetve adott esetben ki is zárják, valamint a bírói gyakorlat is meghatározó szerepet visel a szabályok értelmezésében további korlátokat állítva fel.⁷³³ Mindezeket összegezve az Alaptörvény M) cikkében foglalt vállalkozási szabadságot⁷³⁴ és a XII. cikkben elismert vállalkozáshoz való jogot,⁷³⁵ az ezekben megtestesített üzleti célokat a 2013. évi V. törvény Polgári törvénykönyvről szabályai, illetve egyéb jogszabályaink hivatottak kiteljesíteni alapvetően piac- és

GRAD- GYENGE Anikó (szerk.): *Egy új korszak hajnalán*. Acta Caroliensia Scientiarum Iuridico-Politicarum VI. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013. 152-153.

729 CSEHI Zoltán: A jogi személyek szabályozása az új Polgári Törvénykönyvben és annak tervezeteiben. In.: GONDOSNÉ DR. PUSZTAHELYI Réka (szerk.): *Miskolci Konferenciák 2012- Jogi személyek az új Polgári Törvénykönyvben*. Miskolc, Novotni Alapítvány, 2013. 68-71.

730 PAPP Tekla: Társasági szerződés. In.: DÚL János – LEHOCZKI Zóra Zsófia – PAPP Tekla – VERESS Emőd: *Társasági jogi lexikon*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó 2019. 266.

731 HARSÁNYI Gyöngyi: A gazdasági társaságok alapítása. In.: MAJOROS Tünde (szerk.): *Gazdasági társaságok a Polgári Törvénykönyvben*. Budapest, Patrocínium Kft., 2016. 60-62.

732 KISFALUDI András: Kogencia vagy diszpozitívítás a társasági jogban. *Gazdaság és Jog*, 2006/8. 3-10.

733 AUER Ádám: A diszpozitívítás jelentősége a társasági jogban. *Magyar Jog*, 2016/7-8. 395-396, 402-404.

734 ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013. 55-56.

735 MISKOLCZI-BODNÁR Péter: A vállalkozás szabadsága és a vállalkozáshoz való jog. In.: BOÓC Ádám – CSEHI Zoltán – HOMICSÓK Árpád Olivér – SZUCHY Róbert (szerk.): *70 Studia in honorem Ferenc Fábián*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019. 329-332.

vállalkozásbarát szabályokkal.⁷³⁶ E szabályozás gyökerei évezredes múltra tekintenek vissza az egyetemes jogtörténetben, és az európai jogfejlődés⁷³⁷ közvetítésével honosodtak meg hazánkban.

A modern társasági jog gyökerei – az egyes ókori előképek mellett⁷³⁸ – a római jogi hagyományokon is alapuló középkori partikuláris különjogokra vezethetők vissza, hiszen már ekkor kialakultak a kereskedelem rendiségétől eltávolodó, középkori széttagoltságot meghaladó jognak elemei.⁷³⁹ A kereskedők mind egy adott államon belül, mind nemzetközi szinten törekedtek olyan joganyag kialakítására és alkalmazására, amely nem csak a biztonságos ügyletkötést, hanem a kiszámítható teljesítést is szolgálta.⁷⁴⁰ E célok eszközeként a kereskedők egymás közötti viszonyaikban egyre inkább eltávolodtak mind a rendiségtől, mind a helyi partikuláris jogok kereteitől és szokásjogi alapon közelítették egymáshoz az üzleti élet igényeinek megfelelő jogügyletek általános szabályanyagát, kialakítva a kereskedők jogát, a *lex mercatoria*-t.⁷⁴¹

A XVIII-XIX. század fordulóján a modern államfejlődés által megfogalmazott egységes jog által kormányzott egységes állam iránti igényből pedig egyenesen következett a partikularizmus és a szokásjog visszaszorítása mellett a legfontosabb jogágak kodifikációja.⁷⁴² Ennek megfelelően a klasszikus büntetőjogi és polgári jogi kodifikáció mellett a kor törvényhozói felismerték a kereskedelmi jog sajátos jellemzőit, azokat külön kezelve kereskedelmi törvénykönyveket alkottak,⁷⁴³ azaz a kereskedelmi jog elszakadt a magánszféra általános polgári jogi joganyagától. A kereskedelmi törvénykönyvek az adott állam szintjén a szokásjogi alapokat alapvetően felszámolták, de nemzetközi szinten, illetve az üzleti életben azok szerepe változatlanul hangsúlyos maradt, illetve napjainkban az új *lex mercatoria* a globális gazdasági térben a ma már az államok által megtestesített partikula-

736 VÉKÁS Lajos: A Ptk. társadalmi modellje. In: VÉKÁS Lajos- GÁRDOS Péter (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomsgazdálkodó Kft., 2013. 18-19.

737 SÁNDOR István: *Tanulmányok a társasági jog területéről*. Budapest, Patrocínium Kft., 2015. 21-22., 31-64.

738 SÁNDOR István 2015. 31-64.

739 VERESS Emőd: A társasági jog kialakulása és fejlődése. In.: VERESS Emőd – FEGYVERESI Zsolt – PÁL Előd: *Román társasági jog*. Budapest - Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2019. 9-28.

740 VERESS Emőd 2019. 28.

741 BURIÁN László: A *lex mercatoria* alkalmazása a nemzetközi kereskedelmi jogvitákban. *Magyar Jog*, 1996/8. 491.

742 VERESS Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció történetéből. Európai kitekintéssel*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2022. 16-23.

743 SÁNDOR István 2015. 27-28.

rizmus, valamint a jogcsaládok közötti különbségek felszámolására törekszik.⁷⁴⁴

A társaságok lényegi elemét képező gazdasági tevékenységek szervezett keretek között való ellátásának és ezáltal a kockázatok mérséklésének gyökerei már az ókori keleti társadalmakban is megjelentek,⁷⁴⁵ a sajátos gazdasági együttműködési formák jogi elismerést nyertek.⁷⁴⁶ A történelmi fejlődés mérföldköveként a Római Birodalom fejlett gazdasági és társadalmi viszonyai között kialakításra került a *societas* intézménye és annak különböző válfajai.⁷⁴⁷ Kezdetben a *societas* tagjai teljes vagyonukkal vettek részt e sajátos vagyonszövetség – mai fogalmaink szerinti üzleti célú – működtetésében.⁷⁴⁸ A jogfejlődés következő lépcsőfokaként már csak az üzleti tevékenység esetére keletkezett vagyonszövetség, érintetlenül hagyva a *societas* tagjainak magánvagyonát.⁷⁴⁹ A *societas* nevében a tagok jártak el,⁷⁵⁰ ekkor külön, önálló jogi személyiségről még nem beszélhettünk.⁷⁵¹ A *societas* mindezek alapján egy személyegyesítő jogintézmény volt,⁷⁵² a tagsági viszony bármely okból való megszűnése, így kilépés, megszüntetés iránti kereset vagy halál esetén maga a *societas* is megszűnt.⁷⁵³ A *societas* bizonyos elemei máig hatóan érvényesülnek,⁷⁵⁴ amelyek közül kiemelendő a társasági jog alapelvei között szereplő *societas leonina* tilalma, azaz a társult tag kockázatviselését és nyereségből való részesedését kizárni nem lehet.⁷⁵⁵

A Római Birodalom bukását követően a társasági jog fejlődése évszázadokra megakadt, és csak a XI. századtól kezdődött meg annak újraalkotása Itáliában.⁷⁵⁶ Első gazdasági társaságként a közkereseti társaság, a *compagnia* jelent meg,⁷⁵⁷ részben a *societas* római mintáját alkalmazva.⁷⁵⁸ A fejlődés következő elemeként alakult ki a *commenda*, a betéti társaság,⁷⁵⁹ amely legjelentősebb újítását a korlátolt

744 MÉHES Tamás: Gondolatok a *lex mercatoria* jogi jellegéről. *Pro Publico Bono*. 2011. 2. különszám. 35.

745 SÁNDOR István 2015. 31–51.

746 VERESS Emőd 2019. 9–13.

747 SÁNDOR István: A társasági jog római jogi gyökerei. *Gazdaság és Jog*. 2000/5. 3–6.

748 SÁNDOR István 2015. 54–55.

749 VERESS Emőd 2019. 13–23.

750 SÁNDOR István 2015. 56.

751 VERESS Emőd 2019. 17.

752 SÁNDOR István 2015. 56–61.

753 VERESS Emőd 2019. 17–18.

754 SÁNDOR István 2015. 22., 59., 63–64.

755 VERESS Emőd 2019. 18

756 VERESS Emőd 2019. 23–28.

757 SÁNDOR István 2015. 22–23.

758 VERESS Emőd 2019. 25.

759 SÁNDOR István 2015. 23–24.

tagi felelősség, pontosabban helytállás intézményének megteremtése jelentette a társaságba pusztán tőkét fektető tag esetében.⁷⁶⁰

A nagy földrajzi felfedezések eredményeképpen az európai kereskedelem súlypontja Nyugat-Európára helyeződött át, és a megindult gyarmatosítás nagy tőkeigényű folyamata életre hívta a részvénytársaságok intézményét.⁷⁶¹ A spanyol, illetve a portugál korona alapvetően az állami alapokon nyugvó gyarmatosítás és ezáltal az állami kockázatvállalás útját járta, míg Anglia, illetve a németalföldi tartományok, azaz Hollandia és részben Franciaország döntő módon a kereskedelmi szempontokat érvényesítette, és az állami kockázatvállalást a lehető legszűkebb körre szorította vissza.⁷⁶² Ez utóbbi modell vezetett a részvénytársaságok kezdetben királyi, állami privilégiumként értelmezett megalakításához⁷⁶³ az újonnan felfedezett területek a nagy tőkeigényű kiaknázásának eszközeként, azaz e társaságok ekkor még a közjog és a magánjog határán álltak, és az állami monopóliumként értelmezett gyarmatosítás magántőkével való végrehajtását szolgálták.⁷⁶⁴ Mindazonáltal általuk teret nyert a tőkeszemlélet, megjelent a korlátozott felelősség, pontosabban helytállás intézménye, azaz a tőkebefektetők a vállalkozás során csak a befektetett vagyoni eszközeiket kockáztatták, magánvagyonuk a tőkekoncentrációt megvalósító társaságtól elkülönült.⁷⁶⁵ A történelmi folyamat eredményeképpen a tagi minőség személyes aspektusai – így a szaktudás, hozzáértés, üzleti tisztesség jellemzői, amelyek a személyegyesítő közkereseti és betéti társaság esetében különös jelentőséggel bírtak – egyre inkább háttérbe szorultak,⁷⁶⁶ a részvényesként való befektetési lehetőség megnyílt a kevésbé vagyonos réteg előtt is, lehetővé vált a befektetések és a kockázatok megosztása több vállalkozás között.⁷⁶⁷ A folyamat részeként megjelentek a tagsági jogokat bizonyító és azokat megtestesítő értékpapírok, a részvények,⁷⁶⁸ továbbá kialakultak a tőzsdék.

A Francia Forradalom időszakáig a társasági jog szabályozása esetlegesnek volt tekinthető, amelyet a szoros állami beavatkozás, a monopóliumok, felségjogok, privilégiumok jellemeztek.⁷⁶⁹ A felvilágosodás eszmerendszeréből fakadó nemzetállami alapállás egységes jogot valló programja azonban hamarosan elvezetett az

760 VERESS Emőd 2019. 26–28.

761 VERESS Emőd 2019. 29.

762 VERESS Emőd 2019. 33–52.

763 SÁNDOR István 2015. 65–66.

764 VERESS Emőd 2019. 41–49.

765 VERESS Emőd 2019. 34–37.

766 VERESS Emőd 2019. 36.

767 VERESS Emőd 2019. 34–35.

768 SÁNDOR István 2015. 27.

769 SÁNDOR István 2015. 65–66.

általános kodifikáció igényéhez a társasági jog esetében is.⁷⁷⁰ Ekkortól az állam engedélyező szerepe helyett az állam ellenőrzési funkciója nyert hangsúlyt, megjelent a törvényes működés bírói felügyelete, a társasági jog magánjogi jogügyleti jellege pedig a kodifikációkkal tovább erősödött. A napóleoni kodifikáció elemeként 1807-ben került elfogadásra a *Code de Commerce*, amely átfogóan szabályozta a társaságtípusokat, majd a kódex hatására, részben annak mintáját követve Európa-szerte megindult a kereskedelmi jog, illetve a társasági jog kodifikációja.⁷⁷¹ A társasági jog fejlődésének utolsó jogtörténeti elemeként a korlátolt felelősségű társaság 1892-ben a német jogban történt megjelenése és világszerte való elterjedése nevesíthető,⁷⁷² megnyitva a tagi korlátolt felelősség, helyesebben helytállás előnyeivel a kis és középvállalati szintű társaságok előtt az utat.

A magyar jog történeti megkésettsége⁷⁷³ okán valódi társasági jogi joggal a XIX. századig nem rendelkezett.⁷⁷⁴ A kereskedelmi tevékenység ekkoriban döntően a városi polgárság egyedi üzleti működésére szorítkozott, a középkori céhes önkormányzati keretek pedig társasági jogi jelleggel nem rendelkeztek.⁷⁷⁵ Mária Terézia, majd II. József uralkodása alatt a felvilágosult abszolutizmus elemeként már megjelent az összbirodalmi szinten értett egységes jog iránti igény, de a magyar rendek rendi alkotmányt őrző alapállása és ellenállása, a mélyen gyökerező szokásjog az udvar kodifikációs elképzeléseit Magyarországon nem vagy csak kevésbé tudta érvényesíteni.⁷⁷⁶ Következésképpen a magyar kereskedelmi jogi tételes jogalkotásra a reformkori országgyűlésekig várni kellett.⁷⁷⁷ A reformkorban – különösen Széchenyi István munkássága nyomán, aki a magánjogi kodifikáció útján kívánta az alkotmányos reformokat és a rendiség felszámolását gazdaságilag és jogilag egyaránt megalapozni⁷⁷⁸ – kezdetben adott tárgyakra vonatkozó egyedi jogalkotásra helyeződött a hangsúly. E folyamat emblemikus példajaként áll az 1836. évi XXVI. törvénycikk egy állandó hidnak Buda és Pest közötti építéséről,

770 VERESS Emőd 2019. 52–54.

771 SÁNDOR István 2015. 27–30.

772 VERESS Emőd 2019. 55–56.

773 MEZEY Barna: Előszó. In.: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2007. 9.

774 HORVÁTH Attila: A magyar kereskedelmi jog története. In.: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2007. 192–199.

775 HORVÁTH Attila 2007. 199.

776 VERESS Emőd 2022. 27–30, 46., 86–88.

777 NÓTÁRI Tamás – FAZEKAS Judit: Bevezetés. In.: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok Nagykommentárja I. kötet*. Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014. 49–50.

778 VÉCSEY Tamás: *Széchenyi és a magyar magánjog*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1895. 9–34.

amely a Lánchíd építésére részvénytársaságot állított fel.⁷⁷⁹

A kereskedelmi jog általános szabályozását illetően az áttörés – több mint hat évtizedes eredménytelen kodifikációs kísérleteket követően – Magyarországon 1840-ben következett be,⁷⁸⁰ amikor az Országgyűlés elfogadta többek között a kereskedőkről szóló 1840. évi XVI. törvénycikket, a gyárok jogviszonyairól szóló 1840. évi XVII. törvénycikket, a közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyairól szóló 1840. évi XVIII. törvénycikket, a kereskedői testületekről és az alkuszokról szóló 1840. évi XIX. törvénycikket és a csődületről szóló 1840. évi XXII. törvénycikket. Az 1848. évi április törvények – amelyek a polgári alapokon nyugvó alkotmányos monarchia alaptörvényeiként felszámolták a rendiséget Magyarországon – szintén nagy hangsúlyt fektettek az új államberendezkedésnek megfelelő gazdasági környezet jogi alapjainak megteremtésére, így az 1848. évi XV. törvénycikk az ősiség eltörléséről már ebben a szellemben rendelte el egy polgári törvénykönyv megalkotását és Országgyűlés elé terjesztését.⁷⁸¹

Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc eseményei a polgári törvénykönyv megalkotását nem tették lehetővé, illetve az állami függetlenség kivívása Ausztriától a közös osztrák-orosz fellépés okán nem sikerült, ugyanakkor az április törvényekkel megkezdett polgári átalakulás folyamatát már nem lehetett visszafordítani. A neoabszolutista kormányzat így fenntartotta az úrbéri viszonyok és az ősiség eltörlését, emellett az egységes birodalomról vallott koncepció alapján a magyar korona országainak területén is bevezette az Osztrák Polgári Törvénykönyvet.⁷⁸² A Kiegyezéshez vezető politikai folyamatok eredményeként az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok ugyan 1861-ben visszaállította a tradicionális magyar magánjog hatályát, ugyanakkor az Osztrák Polgári Törvénykönyv a korábbi Erdélyi Nagyfejedelemség területén – Észak-Erdélyben 1940-ig, Dél-Erdélyben pedig 1943-ig – változatlanul hatályban maradt.⁷⁸³

A Kiegyezést követően a magyar polgári és kereskedelmi jog kodifikációjára vonatkozó igény a gazdasági fejlődés hatására hangsúlyosan jelentkezett, azonban politikai és elvi okokból végül kizárólag a kereskedelmi jog egységes törvénykönyvbe foglalására került sor⁷⁸⁴ az 1875. évi XXXVII. törvénycikk a Kereskedelmi törvény által,⁷⁸⁵ amely mellett az 1872. évi VIII. törvénycikk, az

779 HORVÁTH Attila 2007. 203.

780 APÁTHY István: *Kereskedelmi jog a magyar kereskedelmi törvény alapján tekintettel a nevezetesebb európai törvényekre*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1876. 42–43.

781 VERESS Emőd 2022. 46

782 VERESS Emőd 2022. 89–91.

783 VERESS Emőd 2022. 90–96.

784 VERESS Emőd 2022. 96–98.

785 APÁTHY István 1876. 43–45.

ipartörvény szerepét is kell kiemelni. A német minta alapján Apáthy István vezetésével megalkotott Kereskedelmi törvény⁷⁸⁶ – amelynek egyes szakaszai a mai napig hatályban vannak – a teljesség igényével részletesen szabályozta a kereskedői minőséget, a kereskedelmi ügyleteket, a közkereseti társaság, a betéti társaság, a részvénytársaság és a szövetkezet alapításának, működésének, megszűnésének alapvető szabályait,⁷⁸⁷ továbbá felállításra kerültek kereskedelmi cégjegyzékek is.⁷⁸⁸ A Kereskedelmi törvény keretei között a magyar gazdaság korábban nem tapasztalt fejlődésen ment keresztül, amelynek eredményei – különösen az épített örökségben, de egyes kereskedelmi márkanevekben – még ma is láthatók. A Kereskedelmi törvény alkalmazása és kialakult bírói gyakorlata, valamint tudományos művelése egyértelműen bizonyítja a magyar gazdaság és jog korabeli magas színvonalát, amely nemzetközi összehasonlításban is kimagaslónak tekinthető.⁷⁸⁹

A Kereskedelmi törvénytől függetlenül az Országgyűlés továbbra sem tett le az általános polgári jogi kodifikációról, több törvényjavaslat is elkészült e tárgyban, azonban azok elfogadására végül nem került sor.⁷⁹⁰ E törvényjavaslatok közül az 1928. évi úgynevezett Magánjogi Törvényjavaslat sorsát érdemes kiemelni,⁷⁹¹ amelynek el nem fogadása többek között a trianoni békeszerződésre vezethető vissza, elvégre a korábbi magyar államterületek jelentős részén a magyar jog hatályát az utódállamok fenntartották.⁷⁹² A Magánjogi Törvényjavaslat törvénné válását elsősorban az a politikai megfontolás akadályozta meg, hogy az esetleges területi revízió okán visszatérő országrészekkel fennálló magánjogi jogegység ne kerüljön megbontásra, azaz a területek remélt magánjogi reintegrációja hatékonyabban valósulhasson meg.⁷⁹³ Az általános magánjogi kodifikáció politikai okból való késleltetése ugyanakkor nem jelentette a magyar gazdasági és társasági jogi jogalkotás leállását. Részben a nemzetközi minták hatására a kis- és középvállalkozások hatékonyabb piaci szerepvállalásának előmozdítása érdekében a magyar jogrend-

786 HORVÁTH Attila 2007. 194–195.

787 APÁTHY István 1876. 45–49.

788 NAGY Ferencz: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra. I. Kötet.* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása, 1904. 95–107.

789 VERESS Emőd 2022. 96–109.

790 VERESS Emőd 2022. 98–112.

791 NÓTÁRI Tamás – FAZEKAS Judit 2014. 52–53.

792 VERESS Emőd 2022. 113–137., 161–162.

793 VÉKÁS Lajos: Az átfogó reform indokoltsága és a kódex megalkotása. In: VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal.* Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 2013. 16.

ben is megjelent a korlátolt felelősségű társaság⁷⁹⁴ az 1930. évi V. törvénycikk a korlátolt felelősségű társaságról és a csendes társaságokról rendelkezései szerint.⁷⁹⁵ A korabeli jogtudósok által kialakított, napjainkban is idézett megállapítás szerint a korlátolt felelősségű társaság nem más, mint részvénytársaság részvény nélkül, betéti társaság beltág nélkül, közkereseti társaság korlátlan felelősség nélkül és szövetkezet változó tőke nélkül.⁷⁹⁶

A II. világháborút követően kiépült szovjet típusú államberendezkedés a gazdasági társaságokra vonatkozó joganyag térvesztését eredményezte, a magántulajdon talaján álló kapitalista gazdasági rendszert felváltó tervutasításos rendszer – a magántulajdon nélküli magánjog korszakában⁷⁹⁷ – ideológiai alapon is elvetette a társulási lehetőségeket. Az államszocializmus természetéből fakadóan a szükséges a magánjogi és tulajdonjogi alapok hiányoztak,⁷⁹⁸ a társulási szabadság elve pedig a pénzügyminiszteri hozzájárulás és az ágazati miniszter véleménye okán nem érvényesülhetett, amely alapállás részbeni feladása csak az 1960-as években került sor. Ebben az időszakban elsőként a mezőgazdasági szektorban jelentek meg korlátozott társulási lehetőségek a szövetkezetek és állami gazdaságok eredményességének előmozdítása érdekében lehetővé téve, hogy a termelőszövetkezetek egyes feladataik megvalósítása eszközöként egyszerűbb, jogi személyiség nélküli együttműködést, vagy közös vállalkozást, illetve jogi személyiséggel rendelkező közös vállalkozást alapítsanak.⁷⁹⁹ Az 1970-es évektől újabb társasági jogi intézmények jelentek meg, bővítve a gazdasági szereplők lehetőségeit és mozgásterét, majd az 1980-as években a gazdasági munkaközösségek által már a természetes személyek számára is nyitottá váltak egyes lehetőségek.⁸⁰⁰ Az 1985-től megfigyelhető jelentősebb gazdasági, társadalmi és politikai változások hamarosan elvezettek arra a felismerésre, hogy az ideológiai alapon szervezett gazdaság hosszabb távon fenntarthatatlan, így annak feladása is bekövetkezett az első társasági törvény, az 1988. évi VI. törvény által.⁸⁰¹ A jogszabály már piacgazdasági alapon határozta meg a gazdasági társaságok egyes fajtáit törekedve arra, hogy a törvényi keretek egyaránt alkalmasak legyenek a kis és nagy vállalkozások működési feltételeinek

794 HORVÁTH Attila 2007. 209–210.

795 NÓTÁRI Tamás – FAZEKAS Judit 2014. 51.

796 MAJOROS Tünde: A magyar társasági jog történeti fejlődése. In.: MAJOROS Tünde (szerk.): *Gazdasági társaságok a Polgári Törvénykönyvben*. Budapest, Patrocínium., 2016. 18.

797 VÉKÁS Lajos: Eörsi Gyula: a professzor és a jogtudós. In.: VEREBICS János (szerk.): *Eörsi Gyula emlékkönyv*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2018. 27.

798 VÉKÁS Lajos 2018. 27.

799 MAJOROS Tünde 2016. 18.

800 NÓTÁRI Tamás – FAZEKAS Judit 2014. 51–52.

801 MAJOROS Tünde 2016. 19.

biztosítására, valamint a korábbi gazdálkodó szervezetek modern társaságokká való átalakítására is.

A rendszerváltást követően kialakított új alkotmányos berendezkedést követően az 1988. évi VI. törvény alapján került átalakításra a magyar gazdaság, és noha a piaci környezet változásai annak több módosítását is indokolták, az közel egy évtizedig alkalmas volt az újjáépítendő magyar piacgazdaság törvényi alapjainak biztosítására.⁸⁰² A megszilárdult társasági jogi környezetet a törvényhozó 1997-ben alakította át, ekkor már egyértelműen az európai integráció célját szem előtt tartva törekedett az európai jogharmonizáció elemeinek magyarországi átültetésére.⁸⁰³ A magyar társasági jog fejlődésének következő elemeként már Magyarország Európai Unióhoz történt csatlakozását követően került elfogadásra a 2006. évi IV. törvény a gazdasági társaságokról.⁸⁰⁴

A hatályos jogi környezet végül egy hosszas társadalmi és szakmai vitát követően alakult ki,⁸⁰⁵ amikor jogalkotó külön könyvként a társasági jogot a Polgári törvénykönyvbe illesztette.⁸⁰⁶

2.3. Jókai Mór és a gazdasági társaságok joga

Jókai Mór képviselőházi munkájában több alkalommal is felszólalt gazdasági ügyekben, amely beszédek ugyan nem kapcsolódtak a gazdasági társaságok tételes jogához, de a gazdasági élet vérkeringéséhez szükséges fontosságuk okán e gondolatok vállalatokat, piaci környezetet leíró sorai a formálódó magyar kapitalizmus gondolatiságának különös forrásai. Jókai Mór a Képviselőház 1867. március 7-i ülésén a tőke és a kiszámítható és stabil jog kapcsolatát elemezte, nemzetközi összehasonlító példát is állítva képviselőtársai elé:

„[...] a külföld és különösen a külföld tőkepénzesei, kiknek részint birtokuk van Magyarországon, részint magyarországi birtokokra befektetett tőkéik vannak, nyugtalanítva fogják látni, ha Magyarországon az ily stabilis természetűeknek tekintett hivatalok is bolygattatnak. [...]

802 MAJOROS Tünde 2016. 19.

803 MAJOROS Tünde 2016. 19.

804 MAJOROS Tünde 2016. 20.

805 SÁNDOR István 2015. 183–193.

806 VÉKÁS Lajos: Tíz éves az új Polgári Törvénykönyv. In.: MISKOLCZI-BODNÁR Péter (szerk.): *10 éves a Polgári Törvénykönyv*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2024. 211–215.

A brüsseli kamarák elé terjesztetett egy törvényjavaslat Antwerpen városának képviselőjétől, melyben a Belgiumban divatozó kereskedelmi kamarák megszüntetése s azok hatáskörének a rendes bíróság hatáskörébe való áthelyezése indítványoztatik. Ezen kereskedelmi kamarák ott sokkal nagyobb horderejű dolgokkal foglalkoznak, mert csaknem az egész jurisdictióra, a mit itt a váltótörvényszékekezeinek, vannak fölhatalmazva, s ezek ott választott bíróságokból állanak. És mit határozott erről a brüsseli képviselőház? Az indítványt elvetette és a kereskedelmi kamarák további főtartását megszavazta azon oknál fogva, mivel a bírák ki nem neveztetnek, mivel nem örökösök, mivel választástól függnének, tehát jobbak; a választott bíróságoknak a választás a garantiája.[...]”⁸⁰⁷

A Képviselőház 1869. október 21-i ülésén Jókai Mór a kereskedelem alapját képező bizalommal kapcsolatos nézeteit fejtette ki interpellációjában, annak eszközeként önálló magyar nemzeti bankot szorgalmazva:

„[...] A pénzválság még folyvást tart, és még nagyobbakat ígér maga után vonni. Szenved alatta a legszilárdabb ipar és kereskedelem. Ennek oka nem az, mintha nem volna elég pénz, hanem hogy nincs elég bizalom. Pénz van elég, csak hogy az igen nagy árért engedi magát rávétetni, hogy megjelenjen a forgalomban, mely nagy árt, a hazai magas munkabérrel dolgozó ipar és sokat kockáztató kereskedelem meg nem bírhat. Ezen csak a bizalom helyreállítása segíthet, ezen bizalom helyreállítása szükséges, mert annak helyreállítása még a jelen pénzkrisist is enyhítené és arra, megfordítható hatással bírna. Jól tudom azt, hogy a jelen pénzválságnak egyik főfoka az, hogy a magyarországi pénzpiacok túlvállalkoztak; azt is jól tudom, hogy a magyarországi financiai függetlenítése által a válságok örök időkre elkerülve nem lesznek; sőt a külső válságokhoz még belválságok is fognak csatlakozni. De akkor kezünkben lesz az eszköz, azon válságokat magunk erejével leküzdeni és készünten fogadhatni; míg jelen függő helyzetünkben minden külpiachnak, különösen pedig a bécsi pénzpiacnak hatalmában van, Magyarországon pénzválságokat előidézni, a mikor neki tetszik és az ekként támasztott válságot saját hasznára kizsákmányolni. [...]”⁸⁰⁸

Jókai Mór korábbi beszédei mellett a Képviselőház 1869. november 8-i felszólalása emelendő ki. Ez a beszéd széles látókörű pillanatfelvételt ad a magyar kapitalizmus korabeli fejlődési üteméről, a vele járó válságokról, a vállalatalapításokról, a külföldi tőke segítségével megvalósított infrastrukturális beruházásokról, a beruházás és megtérülés kapcsolatáról, az osztalékról, az értékpapírpiacon, a mai fogalmaink

807 KN-1865-III. 279–280.

808 KN-1869-III. 21–22.

szerinti törvényességi felügyeletről, a spekuláció visszaszorításáról, a vállalatok szociális szerepéről, az állami támogatások kérdéséről, egyben újabb törvények meghozatalát sürgetve többek között az ipar és az értékpapír piac területén. A beszéd sorai között felismerhető Jókai Mór regényeinek több eleme, akár a tőzsde, akár a vasút, akár a braziliai piacig terjedő malomiparra gondolunk a vállalatok társadalmi szerepe mellett:

„[...] Tehát a, baj diagnosisa szerintem abban áll, hogy a pesti pénzpiacz túl van terhelve. De mivel van túlterhelve? nem játékpapirokkal, nem államkötvényekkel, hanem iparvállalatok részvényeivel. Az utóbbi 20 év alatt Magyarország ipara külterjedelmileg végtelen nagyot emelkedett! Nem levén kezemben minden adat, csak a pesti kereskedelmi és iparkamránál bejegyzett adatokra hivatkozom. A múlt hó végéig nem kevesebb, mint száz új vállalat lett befejezve, mely 100 vállalat 327 millió forint névleges értéket képvisel. [...]

Hogy pedig ezen vállalatok közt csak egyetlen egy is volna, a mely nem korszerű, alig merném állítani. Lisztiparunk, mint tudjuk, egész Braziliáig kiterjed és, egészen odáig kivívta maga számára az elsőséget minden más lisztipar fölött. [...]

Továbbá vasúthálózatunk rögtön kiterjesztése nélkülözhetlenné tette vasöntödék, vasgyárak, vaggongyárak és gépgyárak emelkedését, a külkereskedelemmel való érintkezése és élénkülése nélkülözhetlenné tette a gőzhajógyárakat, s mindezen gyárak ismét az építkezési szerek előállítására szükséges telepeket, és így az egyik gyáripar a másikat vont maga után. Es így nemhogy haszontalan és fölösleges gyárak keletkeztek volna nálunk, sőt inkább hiányzik még igen számos ága az iparnak, [...]

Elismerem, hogy némely gyárak megalapításánál az alapítók egészen a börzeüzletig mentek, de ha ezért a t. kormány vádolni akar valakit, csakis saját közegeit vádolhatja; mert hiszen e tekintetben volt felügyeleti joga, melyet némely vállalatok irányában elég szigorral gyakorolt is, a mit most köszönettel is említenek fel az illetők, mert ez mentett meg sok vállalatot a bukástól. De miért nem alkalmazta ezt a kormány oly vállalatoknál is, hol a benyújtott statútumokból világosan látható volt, hogy a reális értéknek a kibocsátott részvények ideális összege, valamint a befektetett üzleti tőke és a várható haszon egymással nagyon roszul viszonylik. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy a minisztérium az ily dolgokban gátlólag lépjen föl, önhatalmilag; de célszerűnek tartottam volna, ha az ipar- és kereskedelmi minisztérium adott volna ki egy célszerű s viszonyainkhoz alkalmazott ipartörvényt, mely meggátolt volna oly visszaéléseket, miszerint gyakran hetekig, sőt hónapokig a legmerészebb börzejátékok üzettek olyan papírokkal, melyek még semmiféle tulajdonos kezében nem voltak. [...]

Azonban az iparos gyáraknak azon sajátságos helyzetük van, hogy azok az első esztendőben, a midőn még az építkezés, a felszerelés, és különösen a piacz megnyeré-

sének nehézségeivel küzdenek, alig adhatnak 2 - 3 percentnél többet osztalék után, sőt némelykor semmit; ámbár lehet, hogy ép azon vállalatok legszilárdabbak, melyek az első évben nem tudnak osztalékot adni; hanem ennek következtése mindig az, hogy a legelső közgyűlés után, melyben a bilanx csekély osztalékot mutat fel, azon papírok árai rögtön lefelé esnek. [...]

A speculatio bukása irányában nincs a világnak szánalma és a kormányoknak segélye; de nálunk iparvállalatok bukásáról van szó, és ez egészen más dolog. Az iparvállalatok bukása társadalmi romlás, és aggodalmas a törvényhozásra és kormányra nézve is. Ez köztünk a különbség. Méltóztassanak meggondolni, hogy 60 létező gyárnak 10,000 munkása van. Ha reájok szakad a pénzkrízis, ki fog ezen munkásoknak felelni azon kérdésre: ki ad nektek holnap enni? [...]

a kormány a rendelkezésére lévő összegekkel vállalatokat, melyek tökéletesen szilárd alapon állanak, fentartani, segélyezni óhajt: azt tegye oly módon, hogy először azon összegek tökéletesen biztosítva legyenek; másodsor, hogy okvetlen a mondott célokra fordíttassanak, és harmadsor, hogy midőn a kormánynak magának szüksége lesz ezen összegekre, visszavonhatók is legyenek. [...]

A kormánynak tehát okvetlen gondoskodnia kell arról, hogy azon időre, midőn kénytelen lesz azon összegeket, a mik más célra vannak kezében letéve, az ipartól ismét visszavonni: nehogy ezen visszavonás által még egy a mostaninál is nagyobb krízist hozzon létre, mondom, kénytelen lesz gondoskodni arról, hogy akkor mi pótolja a kormánysegély helyét? Erre a célra gondoltam én ajánlani a t. háznak: a magyarországi független pénzbank létesítését. [...]”⁸⁰⁹

Jókai Mór a Képviselőház 1875. február 8-i ülésén a fenti beszédétől némileg árnyaltabb álláspontot tett magáévá, miközben a gazdasági teljesítmény felett elégedettségét fejezi ki, megemlíti a vélhetően nem megfelelő ügyvezetés mellett elbukott vállalatokat, miközben a gazdasági törvényszerűségekkel egyezően elismeri, hogy egyedül a törvényhozás útján nem lehet biztosítani a gazdasági fejlődés alapjait:

„[...] Hasonlítsa össze bárki mostani mezőgazdaságunkat a húsz év előttivel, a midőn vetőgép, gőzcséplő dolgozik minden jóra való községben, s gabonánk jó minősége által győzi le a világpiaczon a vele versenyző termékeket. Hasonlítsa össze a mostani vasutakkal keresztül hálózott Magyarországot, a húsz év előtt sárbarekedt területtel. Járja végig azokat az ármentesített téereket, a mik millió meg millió hektárjaival az őstermékenységu földnek szaporították a müveit tér állományát. [...]

809 KN-1869-III. 222-225.

Nézze meg azokat az iparvállalatainkat, a mik tíz perczenttői egész 28-ig hajtanak tiszta, solid utón szerzett jövedelmet. [...]

Ha ezekkel szemben bukott gyáarak, tönkrement iparvállalatok, semmivé lett gőzhajózási társulatok szomorú képét is lehet állítani, azok nagyobbbrészt önmagukban hordják veszedelmüknek okait, s attól, hogy valaki olyan vállalatoknál, a miket először nem tanulmányozott, másodsor elhanyagolt, a pénzét elveszítse, se a törvényhozás, se a kormány nem fogja őt megóvhatni soha. A megbukottakhoz hasonló, de jól vezetett vállalatok igen szépen prosperálnak. A gyáripar felvirágzását sem várom én Magyarországon a törvényhozás egyoldalú intézkedéseitől. [...]

*Azt tehát ne higgye senki, hogy a magyarországi ipar bajain egyedül a magyar törvényhozás útján lehet gyökeresen segíteni. [...]*⁸¹⁰

A gazdasági fejlődés pozitív társadalmi hatásait illetően emelendő ki Jókai Mór 1882. január 29-i képviselőházi beszéde, amelyben a költségvetés ellenzéki kritikáját visszautasítva a nemzeti jövő alapját a magyar iparban és kereskedelembe látta:

„[...] folyton megújuló deficités háztartás valójában nem vigasztaló jelenség. Annak megfoghatóvá és elfogadhatóvá tétele nehéz feladat, megtámadása igen háládatos munka.

*Méltóztassanak sorba járni azokat a nagy magyar városokat, a melyeknek lakosságát az egykori földműves, jobbágyosztály képezi. Ott találni számos egyszerű gazdát, a kik százezer, kétszázezer, háromezrezer forint értékű vagyonnal bírnak, de a kik azért nem játszanak grófot, nem neveltetik fiaikat uraknak, hanem okos, hozzáértő földműveseknek. Itt van az a harmadik osztály, mely a nemzetnek zömét, derekát fogja képezni. Ha t. képviselőtársam egy magyar polgári osztály létezését tagadja, ezzel egyenesen homlokra üti mindazokat, a kik a magyar kereskedelemről és magyar iparról beszélnek, szembe hűny az iparkiallítások előtt, mert hiszen azokat más, mint a magyar polgári osztály, nem teremtette meg. Én tehát Magyarország sorsát oly sötétnek, mint azt az ellenzék rajzolja, szürkéből szürkébe festve, nem látom. Hogy deficitünket elenyésztetni kell, azt igenis én is nagyon óhajtom, megkülönböztetést teszek azonban a között, a mit beruházások, a mit régebbi adósságok törlesztésére fordítunk, mert ezek az utókornak fognak javára válni, tehát a terhet is viselje azon utókor. [...]*⁸¹¹

Végezetül ebben a körben is érdemes felidézni Jókai Mór 1889. november 26-i, a Kiegyezés eredményeit összegző nagy ívű képviselőházi beszédének kapcsolódó sorát, amely szerint:

810 KN-1875-XV. 80–81.

811 KN-1881-II. 153–157.

„[...] A gyáriparnak kedvező törvényeink az új gyáraknak százával gazdagítják az országot s régi gyáraink a külföld gyáraival versenyeznek. [...]”⁸¹²

Jókai Mór korában, pontosabban 1875-ig a magyar társasági jog szabályozása alapvetően kezdetleges volt, a reformkorban Magyarország gazdasági életében a társaságok még nem töltöttek be olyan jelentős szerepet, mint a dualizmus korában, illetve napjainkban. Mindezek ellenére Jókai Mórt a gazdasági kérdések élénken foglalkoztatták, így azok több művében is szerepet nyertek. Regényidőt tekintve elsőként *„Az arany ember”* *„Családi ékszer”* című fejezete tartalmaz utalásokat a főhős, Tímár Mihály vállalatbirodalmára. A fejezet Tímár Mihály távolléte alatt Tímea kellő gondossággal ellátott vállalatvezetői tevékenységét mutatja be, és bár a sorok közül nem derül ki, hogy milyen formában is látta el gazdasági tevékenységét a főhős, de annak sikere, gazdasági természetű szemlélete, szerteágazó jellege egyértelműen kiderül:

„[...] - Itt van, uram, az ön üzletének állása azon idő óta, hogy ön annak vezetését rám bízta. [...]

Megértettem önnek a leveléből, hogy ön egy nagyszerű új vállalatot indított meg: a magyar liszttel való kereskedést külföldre. Úgy láttam, hogy itt önnek nemcsak a vagyona, de kereskedői hitele és becsülete is kockára van téve; sőt e vállalat jó sikerétől egy nevezetes iparág felemelése is függ. Én nem értettem az üzlethez; hanem azt gondoltam, hogy itt minden tudománynál többet ér a hű felügyelés. Ezt tehát nem bízhattam másra. [...]

Tanulmányoztam a kereskedelmi könyveket, beletanultam a számadásokba. Ezeket, úgy hiszem, rendben fogja ön találni. A könyvek és a pénztár állapota pontosan összeegyeznek. [...]

A tiszta jövedelem ez öt hónap alatt ötszázezer forintba megy. Ez összeg nem hever; én azt az ön meghatalmazása szerint beruházásokra fordítottam. [...]

Kiterjedt az a börzeüzletre, a földiparra, a szállítmányüzletre, a gyáriparra, a leszámítolásra, és ezeknek minden fejlődményeiről rendes és pontos számadást tárt a nő férje elé. Consol, rente, metallique papírok árapálya, bérlet, albérlet, felesföld, regále, dézsma és robot, nehéz áru, könnyű áru, usance búza, speditörkölség, calo, manco, tara, hajóteher, tonnasúly, külföldi mértékek és pénznemek rettenetes tömkelegében olyan biztosan járt-kelt, mint aki mindig azt tanulta. Gyakran pereket is kellett folytatnia, terhes szerződéseket kötnie, mik nagy tanulmányozást követeltek. Az mind a legrendesebben történt. [...]

812 KN-1887-XIV. 118.

Amennyiben a történeti kor szerint haladunk előre Jókai Mór műveiben, úgy az első társasági jogi jogszabályok megalkotását követő időben az *„Egy az Isten”* című regényben találhatunk kapcsolódó sorokat, pontosabban a *„Második rész. XLIV. fejezet”* egy teljes fejezetet szentel hősei vállalatalapításának és gazdasági tevékenységének annak ellenére, hogy a későbbiekben a sikeres vállalkozás a történet szerint hatalmi szóval – egy időre – ellehetetlenül:

„[...] Manassé mindenütt ott volt maga. Az egykori konziliáriust, a magas pályakörrű diplomatát senki sem ismerte volna föl a tüzes gyárvezetőben; de még a hajdani festőművészt sem. Nagy szerencséje volt, hogy nehéz vállalatának üzleti részét egy olyan „Társ”-ra bízhatta, akinek először a lelkiismeretességéről biztos volt, másodsor a számításában semmi kifogást nem tehetett. Aki a főkönyv vezetését a legapróbb részletekig értette, s az egész üzlet állásáról mindennap számot tudott adni. Ez is klenodium egy iparvállalatnál. [...]

Ő volt az ellenőrző szelleme a vállalatnak, melyben saját és férje egész vagyona volt befektetve. [...]”

Jókai Mór a gazdasági társaságok jogát, annak közgazdasági alapjait lényegében véve a maga teljességében az 1870-ben megjelent *„Fekete gyémántok”* című⁸¹³ regényében írta meg, amely egyben a gazdaságtörténeti korszak krónikájának is tekinthető. A történet középpontjában a főhős, Berend Iván kis bányavállalata, illetve a mellé települő, nagy tőkekoncentrációt megvalósító részvénytársaság harca áll. A feszültséget, a küzdelem alapjait, a gazdasági helyzet hazai és nemzetközi összefüggéseit, a politika szerepét *„A pénzcsináló”* című fejezet soraiban olvashatjuk:

813 A regény főhőse Berend Iván, aki bányamérnökként nemesi birtokán kis vállalatát építi, fejleszti, miközben tudományos munkásságának is él. Vele szemben áll a bankár Kaulmann Félix, aki a szomszédos, a Bondaváry hercegi birtokon lévő szénmezőt akarja kiaknázni, amelyre részvénytársaságot alapít. Terve sikere érdekében Berend Ivánt Pestre hívja, aki az úri társaság kedvelt alakjává válik és Bondaváry Angela grófnő is érzelmeket táplál iránta, de a főhős a pesti társasági élet és siker helyett végül a völgyet és vállalatát választja. Kaulmann Félix szövetségeseivel, Sámuel apáttal törekszik Berend Iván és vállalata ellehetetlenítésére, illetve a Bondaváry birtok megszerzésére. A két társaság között kialakuló piaci és bér verseny Berend Ivánt munkásai részvételével való vállalatfejlesztésre sarkallja, de Kaulmann politikai kapcsolatai gyakorlatilag ellehetetlenítik. Kilátástalan helyzete romantikus fordulattal oldódik meg. A Kaulmann által elcsábított és terve szerint Bondaváry herceg meggyőzése érdekében számára színésznőként bemutatott munkáslány, Evila volt vőlegénye a részvénytársaság alkalmazottjaként bosszúból felrobbantja a részvénytársaság tárnáit. A részvénytársaság részvényei rohamosan veszítenek értékükből, de Berend Iván találmányával végül eloltják a tüzet. A regény végén Evila és Iván egy párt alkotnak.

„[...] Mai világban minden erő a konglomeráció után törekszik. A politikai világban nem létezhetnek többé az apró államok, kénytelenek nagyobb tömegekké olvadni össze, mert kis államgazdaságot kormányozni nem lehet. Az iparvilágban szintén nem létezhetnek többé az apró iparvállalatok, mert az újabb igények szerint a kisebbnek is olyan nagy a rezsije, mint a nagyobbak. Egy száz lóerejű gőzgéphez éppen csak annyi felügyelet kell, mint egy négy lóerejűhöz, s a kis vállalatnak éppen annyi strazsával van dolga, annyi kontókönyvet kell ellátni, mint egy nagynak; s a leglukratívusabb vállalkozásoknál a kis vállalatokat leszorítja az „üzleti tőke” hiánya miatt az azzal rendelkező nagyobb vállalat.

– Azért viszont a kis vállalatok nem veszélyeztetik olyan nagyon a csendes életben maradást.

– Dehogynem. A te tárnádnak például nem kell egyéb, mint hogy egy szép napon a bécsi kereskedelmi miniszter írja alá egy angol vastermelőnek a folyamodványát a nyersvasbehozatal végett, s másnap kiolthatja katlanait a szomszéd hámor; te meg aztán elmehetsz a szenedet kosárszámra árulni a cigánykovácsoknak. [...]

Mert sok millió pénz hever még, ami csak csinálásra vár. Hol hever? Életrevaló, de élni nem tudó vállalatokban. Egy helyen a föld rejtett kincseiben, miknek kiaknázásához nincsen forgalmi tőke, más helyen halomra gyűlt tőkében, aminek felhasználásához nincs biztos vállalat; új találmányokban; az ipar és kereskedelem számára még meg nem hódított területekben; a közlekedési eszközök kiterjedésében; az emelkedő luxusban, az emberek bolondságaiban s a tudomány vívmányaiban és főleg a pénzféltő kis tőkepénzesek ládáiban. Mindezeket a heverő kincseket felszínre hozni, a stagnáló kapitálisnak gyors forgalmú csatornákat nyitni, a sok apró tőkét egy nagygyá egyesíteni, az iparnak piacot, a piacnak árkeletet szerezni, a hitel által minden tényleges forintot két-három helyen szerepeltetni: ez az, amit mai nap pénzcsinálásnak nevezünk. [...]

A konzorcium egyelőre négymillió tőkével fog megalakulni, s nagyszerű établissement-t rendez be, mely egyfelől a poroszországi szén konkurenciáját megöli, másfelől az angol vasúti síneket és gépvasat leszorítja az osztrák piacról. Te ez établissement-nak főigazgatója maradsz 10.000 forint évi fizetéssel, két percent tantième-et kapsz a tiszta haszonból, s szabadságodban álland a neked vételárban adandó összeg egy részét részvényekben al pari magadnak tartanod, s miután e vállalat biztos húsz percentet fog jövedelmezni, biztosítva vagy róla, hogy a mostani tízezer forint jövedelmed helyett 30 ezer forint évi biztos jövedelmed van, s a tőkéd ötven százalékkal megnövekedik. Dolgod pedig éppen egy hatodrésznyi lesz, mint most. [...]

A fent előadottak megvalósítását „A pénztudomány” című fejezet tölti ki ekkor még elméleti tartalommal, egyben betekintést enged a korai hazai kapitalizmus működésébe, illetve az értékpapírpiac és a nyilvános részvénytársaság alapítás alapjaiba:

„[...] Most még csak a tízmillió beruházási tőke hiányzik. [...]

Lássunk legelőször a tízmillió után. [...]

Az aláíró publikum már reggel elfoglalta a kapukat; könnyökkel tört magának utat, aki bízott az erejében; [...] „Én írok alá tízezret, százezret, milliót! Itt a biztosíték!” [...] „Az aláírás be van zárva!” Óriási túljegyzés. Tízmillió helyett aláíratott nyolcszázhusz millió forint!”

De hát itt van az a sok pénz ezeknél az aláíróknál?

Dehogyan! Az aláírt összeg tizedét biztosítékkul leteszi mindenki másféle érték-papírokban. Pénzt még nem látott a konzorcium. [...]

Igen természetes, hogy amit azok az emberek, akik csak rögtön nyereszkedésre írtak alá, a börzére viszik a részvényeiket, s ott kezdik elárusítani: az emelkedés rögtön megakad, az árszín visszamegy, s lassankint egészen elenyészik. Ha életrevaló a vállalat, ha a részvények szilárd kezekbe jutottak, azután meglehet, hogy ismét felemelkedik.

Hanem ez ellen is talált ki a tudomány valami ellenszert. Az igazgatótanács választ egy szindikátust. A megtörtént redukció után a szindikátus rendelkezik afelett, hogy mikor adja át az aláíróknak a részvényeiket. [...]

Aki azután ebben a játékban elhull, az a szegény jégre táncolni ment apró tőkepénzes, akinek kiénekl a főkjából a keveset kamatozó kis tőkét a nagy bacchanáli zaj az aranyborjú tiszteletére, s aki besompolyog a bizonyos nyereségre, s mikor azután fellobban a kontremin, nagyot húznak a hátára, otthagyja a részvényeit, a differenciáit, mint a rák a lábát, s szalad haza, és hálát ad az Istennek, hogy legalább a csizmáját megmentette. Ez már így megy. [...]

A Jókai Mór által a korábbi fejezetben leírt folyamatot már a regény történetébe illesztve „Az előénekelte tallérok” című fejezet tartalmazza, valósággá, kézzelfoghatóvá a részvénytársaság alapítás folyamatát egy vidéki tőkepénzes, Csanta Ferenc példáján keresztül mutatja be. A folyamat lényege szerint Csanta Ferenc részvényt jegyez, amelyben pénzbeli hozzájárulás szolgáltatására vállal kötelezettséget, amelyet fokozatosan kell teljesítenie az alaptőke rendelkezésre bocsátásra előírt lépcsők szerint. Csanta Ferenc tőkéje mellett személye is fontos, mint híres tőkés további lehetséges befektetőket is a társaság számára megnyerhet. Csanta Ferenc amint a részvények árfolyamának emelkedését észleli megszegi a jegyzett részvények átadására vonatkozó szerződést, megtartja azokat és örömmel teljesíti a befizetéseket – egyébként Kaulmann eredeti szándéka szerint:

„[...] – Kedves urambátyám! (Így szokta az öreget híni Félix.) Nem soká kerülgetem a dolgot; önnek is drága az ideje, nekem is, rátérek, amiért jöttem. Én egy tekintélyes társulat élén egy nagyszerű köszönbánya-üzletet alapítottam a bondavári hercegek

uradalmán, melyre az üzleti tízmillió tőkére 820 millió lett aláírva. [...]

– A pénz legkevesebb. De szükségem van tekintélyes férfiakra, akikből az igazgató bizottmányt összeállítsam, mert az egész vállalat sikere a buzgó, ügyes és műértő igazgató bizottmánytól feltételeztetik. [...]

– Sem előtte, sem utána, sem vele semmi! Mindössze az a feltétel, hogy ezer darab részvényt kell az igazgatósági tagnak aláírni.

– Hhaj, kedves öcsém! Az sok pénz.

– Fizetésről nincs szó, csak aláírásról. [...]

Ha például urambátyám aláír énnekem ezer részvényt a köszénvállalatomra, én pedig ugyanabban a percben aláírok urambátyámnak egy kötelezvényt, melyben obligáлом magamat ezer darab részvényt urambátyámtól al pari átvenni, hát akkor nulla a nullára felmegy, s egyikünk sem vesz vele semmit.

– Hm! De hát mi szüksége van uramöcsémnek erre a tréfára?

– Egész őszinteséggel megmondom. A világ már egyszer olyan, hogy arra néz, mit csinálnak a tekintélyesebb emberek. Ha azok mozdulnak, mozdul valamennyi. Ha urambátyám nevét meglátnak a börzén az ezer darab aláírásával, a sok apróbb kapitalista mind utána tódul. [...]

– Jól van. Aláírom a részvényeket. [...]

Az ágensek, a fezőrök, a szenzálok hozzáfogtak az azsiotázshoz. A bondavári köszén részvényei rohamosan emelkedtek fölfelé. [...]

Szegény becsületes uzsorásnak mit nem kell fáradni, míg kétszázat húsz percent haszonnal megfordít? Mennyit izzadni, mennyit aggódni a kikölcsonzótt pénze miatt! Hány szegény bolondnak le kell addig a bőrét húzni, hány éhenholtak a vánkosit egzekválni, hány prókátorral vérig veszekedni, hány bírónak a markát megkenni, hány üzlettárs által magát lekasztófáruvalózni! míg egy ilyen semmirekellő gaz spekuláns a neve aláírkantásával besepri két hét alatt azt az összeget! Ejh, de csak igazságtalan a sors! [...]

„Hát bolond vagyok én, hogy másnak lopjak!”

Lopni in thesi már magában sem szép; de másnak lopni, hisz az már pláne immoralitás! [...]

– Hát tetszik tudni – szólt Félix ügyleti egykedvűséggel –, ama bizonyos részvények átruházása végett jöttem ide.

– Micsoda részvények? Úgy! A bondavári részvények? Hát sürgetős a dolog?

– Igenis, mert az első részletbefizetést teljesíteni akarom, s azután a részvények kiállításánál két forint az átíratási díj, amit, ha rögtön az én nevemre állíttatnak ki, meggazdálkodhatok, s az is kétezer forint.

– Tehát mind az ezer részvényt hajlandó átvenni uramöcsém?

– Ahogy szerződésileg köteleztem magamat. [...]

– De urambátyám – pattogott a bankár –, ez nem járja! Ez minden börzetörvény ellen van! Ha énnekem valaki a börzén azt mondja: adok önnek ultimóban ezer ilyen meg amolyan részvényt ezen meg ezen áron, nem kell írás; elég, ha én magam bejegyeztem a könyvembe. Ez a börzetörvény.

– Mit tartozik énrám a börzetörvény? Az énnekem nem parancsol. Én oda nem megyek soha. [...]

– Jól van; de akkor le kell fizetni az aláírt összeget!

– Lefizetem. Lefizetem szépen. [...]

A történet végén a tüzeset miatt elértéktelenedett részvények az „*Al pari!*” fejezetben egy tőzsdei műveletsor során válnak a költői igazságszolgáltatás eszközévé, helyre állítva a részvények árfolyamát, két vállalat közötti egyensúlyt, továbbá keresztülhúzva a spekulánsok várakozásait:

„[...] A halálra ítélt papírok, a bondavári gyártelep s a bondavári vasút részvényei egyik kézből a másikba repültek.

Most már a komikumig vitték a tragédiát, s kezdett humor vegyülni a szerencsétlenségbe.

Ez a szó: „Bondavár”, csak arra való volt, hogy derűtséget idézzon elő a börzeemberek között.

Aki az utolsó részvényén túladhatott nagy veszteséggel, nevetett azon, aki megszerezte azt. [...]

Délben egy ügynök érkezik a sorompóhoz, aki elég hangosan adja tudtul, hogy egy úr van itten a rekeszen túl, aki ötszáz darab bondavárit akar venni – *al pari!* [...]

– Uram! Ön egész forradalmat idézett itt elő a megjelenésével. Szabad megtudni önnek a nevét?

– Az én nevem Berend Iván! – szólt az idegen, vállával folyvást az oszlopnak támaszkodva.

– Ah! – mondá Waldemár, kalapját hirtelen leemelve, s gunyoros bókra görbítve meg a derekát. – Van szerencsém híreből ismerni. Ön az a híres pisztolyozó, aki az emberek szájából a szivart kilövellő? Akkor én senki sem vagyok; különben pedig Sondershain Waldemár herceg volnék. De úgy, mint ön, csakugyan nem tudok löni. Annálfogva beszéljünk egymással okosan. Ön *al pari* vásárol bondavári részvényeket. Kelet-indiai nábobot örökölt ön, aki azt a feltételt szabta az örökséghez, hogy bondavári részvényeket vásároljon rajta *al pari?*

– Nem! Azért veszem őket, mert annyit érnek.

– De hisz a bondavári tárna ég!

– Tudom, az enyim mellette van.

– Akkor ön kétszeresen ég meg vele!

– Nem, mert eloltom azt két hét alatt. [...]

Sondershain herceg átlátta, hogy azt a fordulatot, amit Iván előidézett, semmi ellenmanőver egyelőre meg nem akadályozhatja.

Mikor a részvényesek gyűlése a jegyzőkönyvet hitelesíté, félrevonta Ivánt, s azt monda neki:

– Berend úr! Mármost akár sikerül önnek ez a vállalat, akár nem (aminthogy én azt hiszem, hogy nem), az én zsebemből ön egymilliót kirántott vele. Nettó egymilliót. Azonfelül a saját magából is százezeret, nem is számítva még a kockáztatandó kísérlet költségeit. De mindegy. [...] Csak nyugalom kell a börzeharchoz. Ha azonban történetesen két hétnél hamarabb rá találna ön arra jönni, hogy amit magára vállalt, ez lehetetlen, s ezt köztudomásúvá tenné, akkor én azt a kerek milliót egyenesen az ön kezébe tenném.

Iván valódi üzleti nyugalommal felelt rá:

– Sondershain úr! Én nagyon jól tudom, hogy a börzének megvan az a sajátságos szabadalma, hogy itt lehet egymásnak gorombaságokat mondani, minden következmény nélkül. Amik itt mondatnak, ajánltatnak, feltételeztetnek, mind nem kerülnek a közönséges társadalmi szabályok mértéke alá. Itt szabad akárkitől megkérdezni: „Hogy adod a becsületedet?”, s ha az azt mondja „Nem eladó!”, hát „Ha nem adod: nem adod”, itt szabad akárkit megszólítani azzal a felhívással: „Gyerünk, raboljunk ki valakit!”, s a megszólított nem haragszik, ha nem kell az ajánlat, legfeljebb azt feleli: „Nincs rá időm!” Itt, ha leszidnak, leköpnek valakit, ha a kalapot beütik a fejébe, az sem szégyen; az ember elfordul, mintha nem hallott volna semmit, letörli a képét, kiegyenesíti a kalapját, s megint fölteszi a fejére, s egy óra múlva karöltve megy ki ellenesével. Senki sem mondja, hogy veszekedtek; csak egy kis „differencia” volt közöttük, s az nagyon „animírozott” hangulatot fejtett ki. Azért, amit most Sondershain „úr”, a börzefejedelem mondott a Bonda-völgyi köszénkereskedőnek, arra a Bonda-völgyi köszénkalmár mindössze azt mondja, hogy „Nem vehető tekintetbe”. De őrizkedjék Sondershain „herceg” a börze küszöbén kívül ezt az ajánlatot ismételni Berend Iván előtt! [...]

3. A koncesszió és a közbeszerzés⁸¹⁴

3.1. A jogszabályi háttér – most és akkor

„Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

[...] N) cikk

(1) Magyarország a kiegyensúlyozott, átlátható és fenntartható költségvetési gazdálkodás elvét érvényesíti. [...]

37. cikk

(1) A Kormány a központi költségvetést törvényesen és célszerűen, a közpénzek eredményes kezelésével és az átláthatóság biztosításával köteles végrehajtani. [...]

38. cikk

(1) Az állam és a helyi önkormányzatok tulajdona nemzeti vagyon. A nemzeti vagyon kezelésének és védelmének célja a közérdek szolgálata, a közös szükségletek kielégítése és a természeti erőforrások megóvása, valamint a jövő nemzedékek szükségleteinek figyelembevétele. A nemzeti vagyon megőrzésének, védelmének és a nemzeti vagyonnal való felelős gazdálkodásnak a követelményeit sarkalatos törvény határozza meg.

(2) Az állam kizárólagos tulajdonának és kizárólagos gazdasági tevékenységének körét, valamint a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyon elidegenítésének korlátait és feltételeit az (1) bekezdés szerinti célokra tekintettel sarkalatos törvény határozza meg.

(3) Nemzeti vagyont csak törvényben meghatározott célból lehet átruházni, törvényben meghatározott kivételekkel az értékarányosság követelményének figyelembevétele mellett.

(4) Nemzeti vagyon átruházására vagy hasznosítására vonatkozó szerződés csak olyan szervezettel köthető, amelynek tulajdonosi szerkezete, felépítése, valamint az átruházott vagy hasznosításra átengedett nemzeti vagyon kezelésére vonatkozó tevékenysége átlátható.

(5) Az állam és a helyi önkormányzatok tulajdonában álló gazdálkodó szervezetek törvényben meghatározott módon, önállóan és felelősen gazdálkodnak a törvényesség, a célszerűség és az eredményesség követelményei szerint. [...]”

Az Alaptörvény fenti cikkeiből fakadó részletes szabályokat különösen a 2013. évi

814 FAZAKAS Zoltán József – NAGY Zsófia Sára – TOPÁL Zsuzsanna

V. törvény a Polgári törvénykönyvről, az 1991. évi XVI. törvény a koncesszióról, a 2007. évi CVI. törvény az állami vagyonról, a 2011. évi CXCVI. törvény a nemzeti vagyonról, a 2015. évi CXLI. törvény a közbeszerzésekről, illetve külön ágazati jogszabályok rendelkezései határozzák meg.

**„1514. évi III. törvénycikk
a királyi koronára tartozó fekvő jószágok és jövedelmek felsorolása**

Nehogy azonban a királyi fekvő jószágok és jövedelmek meg birtokjogok körül kétség támadhasson, jónak láttuk azokat e helyütt följegyezni. [...]

5. § Azonfelül: Körmöcz, Besztercebánya, Zólyom, a többi bányavárosokkal.

6. § És Nagybánya meg Huszth vára az öt várossal és a sóbányákkal.

7. § Ezenkívül Magyar- és Szlavonországok összes harminczadai és az azokban levő minden sókamara. [...]

9. § Továbbá Erdélyben: a királyi szászok, minden bánya és sókamara, és ezeknek a bányáknak a helyei Kolozsvár várossal. [...]

**„1523. évi XXXIX. törvénycikk
mindenkinek szabad bányákat művelni, és arany s ezüstérczeket ásni**

Hogy arany és ezüst bőven legyen: engedje meg a királyi felség, hogy az arany- és ezüst-, valamint a réz és más érczbányákat mindenki szabadon művelje.

1. § És azok művelésére idegen országokból is hívasson be munkásokat és bányászokat és ezt nyilvános rendeletben tétesse közhirrre.

2. § És aztán méltóztassék úgy azokat, mint a mostaniakat az ő régi szabadságai-
kban megtartani és minden megtámadó ellenében megvédeni.”

**„1836. évi XXV. törvénycikk
az Ország köz-javát és kereskedését gyarapító magányos vállalatokról**

A legközelebbi Ország-Gyűléséig, mellyen a haza köz-javát előmozdító magányos vállalatok eránt a Törvényhozás kimerítőleg okvetlenül fog rendelkezni, ideigleni határozat gyanánt rendeltetik: hogy [...]

4. § Ezen vállalati munkáknak használatából az utasok és szállítók által minden külömbség nélkül fizetendő bérnek mennyisége a vállalkozótól függvén, azt, hogy a bérszedés mikor kezdődjék, és hány esztendőig tartson? a Fő-Kormánysszék a vállalkozókkal kötendő alku által fogja meghatározni, s határozatában a kijelelendő esztendők lefolyásáig legkisebb változtatás sem történhetik. [...]

7. § *A vállalkozók ugyan a vállalat utánni köz-adózástól felmentetnek, - tökéletesen biztosítatnak arról is, hogy vállalatjukra nézve minden önkényes adózástól és taksáltatástól mentek lesznek, - mindazáltal az urbéri kisajátított, és a vállalat helyéül használt javakra aránylag eső adót megfizetni tartoznak; nem különben mind azon mester-emberek, felvigyázók és cselédek is, kiket a Vállalkozók munkálatokra és szolgáltatásokra fordítandanak, ha különben nem nemesek, az adózási fennálló rendszer szabályai szerint adózni köteleztetnek.*

8. § *Az illy vállalatokra való felügyelés az illető Köz-Törvényhatóságokra tartozik; [...] Végre Mind azok, mik a jelen §-ban foglaltaknak kölcsönös viszonyossággal a vállalkozók, úgy a szolgáltatjukban lévő embereik által másoknak okozott károokra, és a kárt-tevők megbüntetésére is egyaránt és olly nyilvános hozzáátétellel terjesztetnek ki, hogy a szolgáltatjukban lévő embereik által okozott károkért, ha azok fizetni képesek nem lennének, fennmaradván az azokon leendő követelések, teljes elégtétellel magok a vállalkozók tartozandanak.”*

„Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (1861)

[...] 15. § *A hatályban ideiglenesen meghagyott átalános osztrák bányatörvény anyagi része, a bányajognak törvény általi végleges megállapításáig, az annakelőtte is fennállott, a közönséges törvénytől eltérő következő intézkedésekkel kiegészítettetik. [...]*

3-dik cikk

A szerződésekről

19. § *Minden bányajog és birtok átruházását, föltételeit és czimeit - különbeni érvénytelenség terhe alatt - írásba foglalni, és a bányabíróságnak bányatelekkönyveztetés végett bemutatni kell. A bányabíróság bejegyzése nélkül bányabirtokot senki nevére, még a házi bányauzleti könyvekbe sem szabad átírni. [...]*

4-dik cikk

A haszonbérletekről

21. § *Bárminemű haszonbérbe-adások bányatársulatok részéről, csak bányatársulati gyűlésen történhetnek: a bizonyságul hivandó bányabíró, vagy előadók, vagy helyettes pedig a kötendő szerződés alkalmával odafigyelmezzen, hogy senki a bányabirtokosok közül, ha kívánná, a bérleti részvény közösségéből ki ne zárattassék, egyszersmind pedig az érczászványtelepzetek pusztításának meggátolása végett, szabályos mívelési rend, melyre felügyelni köteles, alapittassék meg. [...]*”

„1897. évi XX. törvénycikk az állami számvitelről

[...] 38. § Szerződésnek, egyezménynek az állam nevében való megkötése, vagy azokat pótló ajánlatok elfogadása, illetve szerződések vagy egyezmények jogerejével bíró jegyzőkönyvek megállapítása nyilvános verseny útján történik.

Kivételnek:

1. oly szükséglet, kölcsön, szállítás vagy munka, melyre nézve az állam érdeke titoktartást követel;

2. oly tárgyak, melyek köztudomás szerint verseny útján nem biztosíthatók;

3. oly üzletek, gyártmányok, szállítások, melyek csak kísérletül szolgálnak;

4. oly szállítás vagy munka, mely halaszthatatlansága miatt az árlejtéssel egybekötött késedelmet nem tűri;

5. oly szállítás vagy munka, melyre a második árlejtésnél sem tétetett ajánlat, vagy ha tétetett is, az alapos oknál fogva nem tartatik elfogadhatónak;

6. oly tárgyak vagy munka, melyek egyenként 300 frtnál többre nem kerülnek és oly apróbb hivatali és egyéb szükségletek, a melyeknek beszerzése utasításszerű megbízás alapján történik;

7. oly esetek, midőn valamely országos érdekű, nagyobbzerű építmény létesítése vagy valamely műszaki tárgy általában tudományos, technikai vagy művészi ismereteket feltételező vállalat megvalósítása van czélul kitűzve, melynek kivitelét a siker kockáztatása nélkül korlátlan versenyzésre bocsátani nem tanácsos; ily esetekben a kormány jogosítva van a feladat legjobb megoldására pályázatot nyitni s a pályázat bírálati eredményéhez képest a munka tervszerű kivitelét vagy a pályázók egyikére bízni, vagy arra oly értelemben korlátolt versenyt nyitni, hogy csakis oly vállalkozók ajánlatai vétessenek tekintetbe, kik más hasonló alkalommal személyes képességüket már bebizonyították;

8. végül a bel- és külföldi dohányvásárlás és a jövedéki tárgyaknak hasznosítása, melynek módozatait külön rendeletek szabályozzák. [...]”

„1907. évi III. törvénycikk a hazai ipar fejlesztéséről

[...] 13. § Az állam, törvényhatóságok, községek, az ezek által fentartott vagy segélyezett intézetek és intézmények, valamint a közforgalomra berendezett hazai közlekedési vállalatok ipari szükségletei és munkálatai rendszerint a magyar korona országainak ipara révén fedezendő. [...]

15. § A szállításoknál vagy munkáknál tapasztalt beigazolt visszaélés esetén a

szállító vagy vállalkozó az illető minister által, a kereskedelemügyi minister hozzájárulásával végleg vagy meghatározott időre kizárható és ismétlés esetén kizárandó.

Minden kizárásról a kereskedelemügyi minister a kizárás kimondásával egyidejűleg a kizárás okának megjelölésével értesítendő, a ki a kizárt szállítókról és vállalkozókról nyilvántartást vezet, s ezt az összes miniszterekkel átiratilag közli. [...]”

3.2. A koncesszió és a közbeszerzés a magyar jogtörténetben

A polgári jog szabályai a magánautonómia alapjain a személyek vagyoni és személyi viszonyai, céljai kiteljesedésének szabályozott körülmények közötti elérését szolgálják,⁸¹⁵ amelyeknek eszközei klasszikusan a szerződések. A szerződési jog alapjait képező szerződési szabadság elve, annak határai és korlátai, mindezek tartalma széles körű szakmai konszenzuson alapul. A szerződéses szabadság első főeleme maga az akaratelhatározás a szerződéskötésre, a második főelem a partnerválasztás szabadsága, harmadik főelemként a szerződéses tartalom meghatározásának szabadsága jelenik meg.⁸¹⁶ A szerződéses szabadság határai megjelennek mind a szerződési jogban, mind külön jogszabályokban, többek között a szerződéskötési kötelezettséget, a kötelezően választandó felet előíró normákban, valamint a tartalmat kötelezően meghatározó jogszabályok, jogintézmények összességében.⁸¹⁷

A szerződés nem más, mint – a jogszabályi keretek között – a felek kölcsönös és egybehangzó jognyilatkozata, amelyből kötelezettség keletkezik a szolgáltatás teljesítésére és jogosultság a szolgáltatás követelésére,⁸¹⁸ amelyet a jog elismer és végső soron állami kényszerrel ki is kényszerít.⁸¹⁹ A szerződések középpontjában mindezeknek megfelelően a szerződéses akarat kifejezése áll, amelynek alapvető módja az ajánlatra és annak elfogadására irányuló akaratnyilvánítás,⁸²⁰ a versenyeztetési eljárás,⁸²¹ illetve az általános szerződési feltételekkel történő szerződéskötés.⁸²²

815 VÉKÁS Lajos: A Ptk. társadalmi modellje. In: VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 2013. 18-19.

816 VÉKÁS Lajos: *A szerződési jog általános rész*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2016. 37-39.

817 VÉKÁS Lajos 2016. 41-47.

818 PAPP Tekla: *Atipikus szerződések*. Budapest, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., 2019. 17.

819 VÉKÁS Lajos 2016. 20.

820 VIRÁG Csaba: A szerződés általános szabályai. In: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok Nagykommentárja III. kötet*. Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014. 141-172.

821 BODZÁSI Balázs: Szerződéskötés versenyeztetési eljárás során. In: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok Nagykommentárja III. kötet*. Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014. 183-192.

822 HAJNAL Zsolt: Szerződéskötés általános szerződési feltételekkel. In: OSZTOVITS András

A hagyományos szerződéskötési módzatok mellett napjainkban az elektronikus úton való szerződéskötések egyre nagyobb jelentőségre tesznek szer.⁸²³

A szerződéskötések, mint az ügyleti akaratok kielégítése eszközének egyik jellemző módja és lehetősége a felek versenyeztetése annak érdekében, hogy a lehető legkedvezőbb szerződési feltételek kerüljenek kialakításra.⁸²⁴ Ezt az eszközt a magánszféra és a közszféra egyaránt alkalmazza azzal,⁸²⁵ hogy a nemzeti és állami vagyon tekintetében a versenyeztetés – a történelmi fejlődés eredményeként – gyakorlatilag főszabállyá vált,⁸²⁶ és alapvetően két formában – a koncessziós eljárás és a közbeszerzési eljárás intézményeiben – jelenik meg. A koncesszió lényege a közvagyon elemeinek hasznosításában azonosítható,⁸²⁷ míg a közbeszerzés funkciója a meghatározott, elsősorban közvagyonnal gazdálkodó jogalanyok gazdasági igényeit szolgáló szerződéses szolgáltatások biztosításában ragadható meg.⁸²⁸

A közvagyonnal gazdálkodók esetében a versenyeztetési eljárás főszabályának indokait a fenti jogintézményekhez kapcsolódó külön jogszabályok preambulumai pontosan nevesítik. Mindezeknek megfelelően a koncesszió, illetve a közbeszerzés jogintézményei azt a célt szolgálják, hogy a közvagyonnal gazdálkodók a nevesített indokokban rejlő elvárásokat érvényesítsék, és a lehető legkedvezőbb feltételek mellett kössenek gazdasági igényeiknek megfelelő szerződéseket. Következésképpen e jogintézmények lényege abban foglalható össze, hogy az adott vagyonelem tekintetében a pályázat kiírója a pályázat céljának, az azon való részvétel feltételeinek, kötelező elemeinek, továbbá az elbírálási szempontok és határidők rögzítése mellett felhívja a gazdasági szereplőket, hogy a feltételeknek megfelelő pályázataikat benyújtsák, amelyek elbírálását követően a kiíró számára legkedvezőbb ajánlattevővel, azaz a pályázat nyertesével köthetnek szerződést.⁸²⁹ A közbeszerzés és koncesszió jogintézményeinek jogpolitikai céljait és elvárásait az

(szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok Nagykommentárja III. kötet*. Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014. 192–202.

823 OSZTOVITS András: Az elektronikus úton történő szerződéskötés különös szabályai. In: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok Nagykommentárja III. kötet*. Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014. 202–205.

824 BARTA Judit: Versenyeztetési eljárás. In: MAJOROS Tünde (szerk.): *Kereskedelmi szerződések alapvető szabályai*. Budapest, Patrocínium Kft., 2015. 28.

825 BODZÁSI Balázs 2014. 184.

826 BARTA Judit 2015. 28–29.

827 MISKOLCZI-BODNÁR Péter: Koncesszió. In: MAJOROS Tünde (szerk.): *Kereskedelmi szerződések alapvető szabályai*. Budapest, Patrocínium Kft., 2015. 133.

828 FARKAS Csaba – KASZA Péter Ferenc: A közbeszerzés hazai szabályozásának fejlődése. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tomus LXVII. Fasc. 6.*, 2005. 3.

829 BARTA Judit 2015. 29.

eljárások nyilvánossága biztosítja, zárt eljárásra csak különleges indokok alapján és feltételek teljesülése esetén kerülhet sor.⁸³⁰ Annak érdekében, hogy a pályázat megfelelően szolgálja a kiíró érdekeit – ennek elemeként pedig olyan szereplők induljanak, akik ténylegesen is képesek a gazdasági célt teljesíteni – jellemző különböző anyagi biztosítékok, illetve alkalmassági feltételek alkalmazása.⁸³¹ Polgári jogi értelemben a pályázat kiírója felhívást bocsát ki ajánlattételre, meghatározza annak feltételeit, ezáltal a pályázaton elinduló alanyok oldalán áll be az ajánlati kötöttség, majd az ajánlatok elbírálását követően a legkedvezőbb ajánlatot benyújtó személlyel szemben a kiíró oldalán áll fent szerződéskötési kötelezettség.⁸³² Az eljárások tisztasága felett egyes hatóságok, illetve a bíróságok őrködnek, biztosítva a jogszabályok céljainak, indokainak, alapelveinek érvényesülését.

Az állammal kötött szerződések gyökerei már az ókori társadalmakban is megtalálhatók voltak. A római jog a *ius publicum* keretein belül a királyság korától szabályozta a közfeladatok ellátására vonatkozó szerződéseket és annak egyik eszközeként ismerte a nyilvánosság biztosítása mellett az árlicit intézményét.⁸³³ A középkori jogfejlődésre alapvetően az uralkodó személyéhez kötött közvagyon hasznosításának az egyedi lehetőségei hatottak. E lehetőségekben bár szerepet nyert az ésszerűség elve, de azt több esetben felülírták egyéb szempontok mindaddig, amíg a központosított állam előretörésével megjelentek a modern gazdaságpolitika új elvei, eszközei, így a tervezés, a költséghatékonyság, majd azok eredményeként a versenyeztetés – elsősorban az árlejtés útján.⁸³⁴ Az igazi mérföldkő a folyamatban a Francia Forradalom idején elfogadott Emberi és polgári jogok nyilatkozata volt, amelynek XIII-XV. cikkeiből egyenesen vezethetők le a közpénzfelhasználás törvényekhez kötöttsége és nyilvánossága, ezzel modern és jogállami alapokra helyeződött az állami vagyongazdálkodás, figyelemmel a piacgazdaság, a magántulajdon és a hatalommegosztás elveire.⁸³⁵

A magyar jogtörténetben a fenti jogintézmények közül elsőként a koncesszió gyökerei jelentek meg egyes uralkodói felségjogok, az úgynevezett *regálék* eseti adományozása, külön engedély szerinti ellátása eseteiben,⁸³⁶ amelyeket egyebekben

830 BARTA Judit 2015. 29.

831 BARTA Judit 2015. 29., 31.

832 BARTA Judit 2015. 29–30.

833 DUDÁS Gábor János: *A közbeszerzések nyilvánossága. Doktori értekezés.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2017. 13–14.

834 DUDÁS Gábor János 2017. 14.

835 DUDÁS Gábor János 2017. 16–18.

836 TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére.* Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903. 7., 244–259.

kiváltságok adományozásával is segített a királyi udvar.⁸³⁷ A középkorban ez a lehetőség elsősorban a bányászat, a sómonopólium területein virágzott, de tárgya lehetett a vámszedés, vásártartás, árulerakás, bizonyos esetekben még az adóztatás is, amely jogok adományozása és védelme mellett a jogsértések és a visszaélések szankcionálása is szabályozott volt.⁸³⁸ Tárgyát illetően a bányajog emelendő ki, amelynek fejlődésében egyértelműen azonosítható a koncessziós jog intézményeinek napjainkban is érvényesülő elgondolásainak több eleme. Fentieknél megfelelően a bányászat területén az állam saját gazdasági tevékenységének ellátása volt a királyi bányaművelés, amely mellett létezett a koncessziós jog alapjaként a privilegizált testületek útján ellátott bányászat, amely bányavárosok megalapításához és kiváltságos helyzetéhez vezetett, továbbá megjelent a bányászati jog átengedése is, elsősorban a földbirtokosoknak.⁸³⁹ A bányászat területén a középkori kiváltságokon nyugvó szabályozás új alapokra helyezésére I. Miksa király idejében került sor, aki egyértelművé tette a bányászattal kinyerhető javak koronát illető jogait.⁸⁴⁰ A korona jogai mellett a középkori kiváltságok – és különösen azok közjogi kivetülései a rendi alkotmányosság idején – továbbra is érvényesültek, mi több, maguk e városok a Szent Korona javaiként kerültek nevesítésre.⁸⁴¹ A bányajog középkori, töredezett, kiváltságokon nyugvó szabályozásának fokozatos felváltására a XVIII. század végig kellett várni és a folyamat a feudalizmus eltörlésével teljesedett ki. Ekkor helyezték modern alapokra a bányajogot az egyedi magyar jogalkotás mellett az osztrák általános bányatörvény hatályának kiterjesztésével, ahol a magánjogi és közjogi egyensúlyra való törekvés mellett az engedélyeztetési eljárás középpontba helyezése is rögzítésre került.⁸⁴²

A XIX. században a bányászat mellett a másik jelentős infrastrukturális kérdés – egyben kormányzati politikai eszköz – a vasútfejlesztés volt, amelyben egyértelműen teret nyert az állami szerepvállalás okán a magánjog klasszikus szempontjait áttörő, külön jogszabályok útján kialakított közjogi fölény, elsősorban az engedélyeztetési jogintézményével.⁸⁴³ Az ekkori szabályozásban a mai fogalmaink szerinti koncesszió elemeit fedezhetjük fel, az egyértelműen az állam

837 PAPP Tekla: A koncesszió magyar története. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tomus LXIII. Fasc. 16.*, 2003. 4.

838 TIMON Ákos 1903. 7., 233–259.

839 WENZEL Gusztáv: *A magyar és erdélyi bányajog rendszere*. Buda, Magyar Királyi Egyetemi Nyomdából, 1866. 28–29.

840 PAPP Tekla 2003. 17.

841 TIMON Ákos 1903. 608–618., 749–757.

842 WENZEL Gusztáv 1866. 52–63., 148., 173., 176., 184–185.

843 EULENBERG Salamon – BÁN Zsigmond: *A magyar vasúti jog*. Budapest, Singer és Wolfner Könyvkereskedése, 1886. 5–14., 48–65.

által kialakított monopóliumok elismerését foglalta magában e területen.⁸⁴⁴

A történelmi jogfejlődés eredményeként a koncesszió napjainkban ismert tiszta formájában csak a XIX-XX. század fordulóján jelent meg és a jogintézményben alapvetően a közigazgatási jog szempontjai érvényesültek azzal, hogy ekkor még nem vált el élesen egymástól az állami vagyon hasznosítása az egyes tevékenységek külön engedélyeztetésének kérdésétől.⁸⁴⁵ A jogszabályi környezet tehát mindkét területet felölelte, amelyek felett közigazgatási bírói kontroll érvényesült.⁸⁴⁶ A jogszabályi bizonytalanságok ellenére a gazdasági logika akkor és azt megelőzően is érvényesült, nevezetesen a lehető legkedvezőbb feltételek melletti beruházások, illetve bevételt eredményező tevékenységek kikötéseinek kialakítása bírói kontroll mellett. A közigazgatási jog ezáltal részletes szabályozással tárgyalta az utak, vasutak, hajózás, vízi utak, távírdák, távbeszélés, postai közszolgáltatások, azaz a klasszikus koncessziós tevékenységek esetében azok építését, használatát, hasznosítását, valamint a kapcsolódó engedélyek tárgyköreit.⁸⁴⁷ A jogszabályi környezet ezeken az alapokon nyugodott, fejlődött egészen a II. világháborút követő időszakig.

A magántulajdont tagadó, pontosabban csak szűk körben elismerő államszocializmus⁸⁴⁸ idején a koncessziós jog fejlődése megállt, az csak a rendszerváltást követően teljeshetett ki, amikor a nagy tőkeigényű állami beruházásokat az állam – a személyi és tárgyi, illetve pénzügyi feltételek hiányában – a magántőke bevonásával valósította meg.⁸⁴⁹ A kizárólagos állami jogköröket és egyben feladatokat az állam így monopóliumként a magánszféra bevonásával az 1991. évi XVI. törvény a koncesszióról alapján szervezte meg.⁸⁵⁰ A törvény középpontjában álló koncessziós szerződés olyan visszterhes, határozott idejű szerződés, amellyel az állam, illetőleg az önkormányzat a pályázat útján kiválasztott személy által alapított magyar székhelyű koncessziós társaság részére átengedi a kizárólagos tulajdontárgyai működtetésének – birtoklásának, használatának, hasznai sze-

844 NAGY Ferencz: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra. II. Kötet.* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-t. kiadása, 1904. 313.

845 PAPP Tekla 2003. 5.

846 PAPP Tekla 2003. 5.

847 KMETY Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve.* Budapest, Politzer Zsigmond Könyvkereskedő Kiadása, 1897, 587–621.

848 VÉKÁS Lajos: Eörsi Gyula: a professzor és a jogtudós. In.: VEREBICS János (szerk.): *Eörsi Gyula emlékkönyv.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2018. 27.

849 MISKOLCZI-BODNÁR Péter 2015. 133.

850 VÁRHOMOKI-MOLNÁR Márta: *A közigazgatás szerződesei és a koncessziók Európában.* Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft. 2021. 331–333.

désének – illetve kizárólag az állam vagy az önkormányzat részére fenntartott tevékenységek végzésének a jogát oly módon, hogy a koncessziós társaság számára időben és területileg korlátozott monopolhelyzetet, kizárólagosságot biztosít, vagy biztosíthat.⁸⁵¹ A koncessziós szerződés további feltételeit, lényegi tartalmi elemeit az adott vagyonelemre, illetve tevékenységre vonatkozó ágazati jogszabály határozza meg.⁸⁵²

A közbeszerzés jogintézménye nagyban rokonítható a koncesszióval, azonban annak gazdasági logikája részben fordított, az nem a vagyonelemek hasznosításának, a fenntartott jogok és tevékenységek végzésének átadásának középpontba helyezésére irányul, hanem a közvagyonnal gazdálkodók gazdasági igényeinek kielégítésére. A közbeszerzés olyan szigorú és eltérést nem engedő versenyeztetési eljárás, amely törvényben meghatározott alanyoknak egy meghatározott összeget meghaladó értékű, sajátos – árubeszerzési, beruházási, vagy egyéb szolgáltatási – célú szerződéseinek megkötése során alkalmazandó.⁸⁵³ A közpénzek felett rendelkezők szerződéskötéseiket ennek megfelelően kötelesek a közbeszerzési eljárás szigorú szabályait betartva megvalósítani annak érdekében, hogy a szerződés létrehozásának folyamata, tartalmának megállapítása, a szerződő fél személyének kiválasztása – fő szabály szerint nyilvánosan – megfelelő garanciákkal történjen, ezzel biztosítva a közpénzek felhasználásának átláthatóságát, hatékonyságát és ellenőrizhetőségét, a verseny tisztaságát, a mikro-, kis- és középvállalkozások eljárásban való részvételét, valamint a fenntartható fejlődés, az állam szociális célkitűzései és a jogszerű foglalkoztatás elősegítése céljainak elérését.⁸⁵⁴ A törvény több részletszabállyal különböző eljárásokat szabályoz, amelyek logikája és rendező elvei végső soron a történelmi fejlődés útján kialakult tapasztalatokra épülnek, ezzel a tiszta magánjogi természetű versenyeztetést a – koncesszióval egyezően – közjogi elemekkel nemcsak gazdagítják,⁸⁵⁵ hanem azok elemeinek uralkodóvá válásával atipikus szerződéssé is teszik.⁸⁵⁶

851 MISKOLCZI-BODNÁR Péter 2015. 133.

852 VÁRHOMOKI-MOLNÁR Márta 2021. 334–337., 342–355.

853 BARTA Judit: Közbeszerzés. In: MAJOROS Tünde (szerk.): *Kereskedelmi szerződések alapvető szabályai*. Budapest, Patrocínium Kft., 2015. 32.

854 HERCZEG Ágnes: A közbeszerzési jog kialakulásának története. In.: GELLÉN Klára (szerk.): *Honori et virtuti: Ünnepi tanulmányok Bobvos Pál 65. születésnapjára*. Szeged, Iurisperitus Kiadó, 2017. 132.

855 ARATÓ Balázs: A klasszikus polgári jogi szerződéses jogviszony és a közbeszerzési szerződéses jogviszony összehasonlítása. In.: BOÓC Ádám – CSEHI Zoltán – HOMICSKÓ Árpád Olivér – SZUCHY Róbert (szerk.): *70 Studia in honorem Ferenc Fábián*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019. 31–32.

856 PAPP Tekla 2019. 37–38.

A közbeszerzések, mint magánjogi alapokon nyugvó állami szerződéskötések gyökerei szintén fellelhetők a középkori jogintézményekben, amelyek kiteljesedésére – igaz, még nem általános és konkrét jogforrási minőségben – Magyarországon is a polgári korig kellett várni.⁸⁵⁷ A konkrét jogforrások hiánya azonban nem jelentette azt, hogy a kor fogalmai szerinti közbeszerzések ne lettek volna szabályozott keretek között lebonyolítva, ellenkezőleg. A XIX. században a közbeszerzések gazdasági logikáját ismerték és külön jogforrások hiányában is alkalmazták az „árlejtés” eszközével. Az árlejtés *„az árverés azon neme, midőn bizonyos munkát, vállalatot, szolgálatot, szóval kötelezettséget annak engednek által, aki azt a kikiáltott díjon alul legolcsóbban teljesíteni ígérkezik.”*⁸⁵⁸ Az árlejtés gyakorlatilag a mai fogalmaink szerinti versenyeztetési eljárás alapelemeit tartalmazó olyan eljárás volt, amelyben megjelentek a megfelelő biztosítékok, illetve az ajánlattevők szűrésének eszközei is.⁸⁵⁹ A XIX. században a kor fogalmai szerinti közbeszerzéseken a közszállításokat értették, amelyek tehát klasszikus magánjogi alapokon nyugodtak, és csak az 1897. évi XX. törvénycikk az állami számvitelről írta elő kötelezően a versenyeztetést.⁸⁶⁰ A törvény nélkülözte a pontos eljárási szabályokat, a kiforrott fogalomalkotást, ugyanakkor hitet tett a nyilvánosság és ezáltal a verseny tisztasága mellett, miközben meghatározta azon kivételi köröket, amelyek mellett a verseny mellőzhetővé vált.⁸⁶¹ Hasonló elvi alapokon nyugodott az 1907. évi III. törvénycikk a hazai ipar fejlesztéséről, amely már jóval részletesebb szabályozást

857 FARKAS Csaba – KASZA Péter Ferenc 2005. 3.

858 CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára. Első kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdásznál, 1862. 337.

859 „Árverési hirdetés (1036 számhoz 1832). (1) A' nagymélt. magyar kir. Helytartótanács 1832ik május 15iki, 13231 szám alatti határozatában méltóztatott a' Duna jobb partján a' pesti katona kórház (Lagerspital) és Budán a' nádorispáni kert közt egy erős és tartós hajó vonási út készítését kegyelmesen megrendelni. Ezen felsőbbhelyi parancsolathoz képest a' magy. kir. építető főkormány részéről ezennel közhírré tétetik, hogy az említett építésre 's nevezetesen az újonnan meghatározott hajóvonási út hosszában készítendő kövezetre nézve a' legközelebbi június 41kén, Budán, a k. építető hivatal épületében reggeli 9 órakor nyilvános árlejtés (árleverés) fog tartatni, mellynél fogva ezen egyik tisztünk felügyérése alatt végrehajtandó munka az ahhoz kiválható közállítással együtt a' kevesbet kérőnek engedtetik. E' szerint a nevezett munkára vállalkozók, a' jelölt helyen 's időben leendő megjelenésre azon figyelemzetéssel szólhatnak fel, hogy az árlejtésben résztvenni akaró előre száz tíz azaz 110 pengő ft. bánatpénzt, a legkevesbet kívánó pedig az árlejtésután 10 fto a megállapított árnak minden százától jót állás fejében letenni tartozzék. A' közelebbi feltételeket ezen kir. hivatal épületében, néhány nappal előbb is hivatalos órákban, valamint épen az árlejtéselőtt is bővebben megtudhatni. Budán május 23ikán 1832.” – In: *Jelenkor*, 1832/34. 1832. május 30. 83.

860 HERCZEG Ágnes 2017. 132–133.

861 FARKAS Csaba – KASZA Péter Ferenc 2005. 3–5.

tartalmazott, igaz, ekkor sem kódex jelleggel. A törvényben megkülönböztetésre kerültek az állami intézmények és a helyi szintű szerzések, valamint lehetővé vált egyes vállalkozóknak vagy szállítóknak az eljárásból való kizárása is szankciós jelleggel.⁸⁶² A jogszabály – ahogyan nevéből is következett – elsősorban azt célozta, hogy a hazai ipar egyrészt célzott kedvezményekkel és támogatásokkal fejlődjön, másrészt pedig a hazai vállalatok piaci előnyre tegyenek szert az állam, a törvényhatóság, a község, valamint az általuk fenntartott jogalanyok szerzéseivel, elvégre számukra kötelezővé tette, hogy a szükségleteiket a magyar korona országainak ipara útján elégítsék ki, megfelelő gyorsaságú kifizetések mellett.⁸⁶³

A dualizmus korát követően a II. világháború végéig hasonló tárgykörben és elvi alapokon több további jogszabály is megalkotásra került,⁸⁶⁴ majd az államszocializmus idejében a versenyeztetés mint eszköz gyakorlatilag eltűnt a magyar jogrendből egészen az 1987. évi 19. törvényerejű rendelet a versenytárgyalásról megalkotásáig.⁸⁶⁵

A piacgazdaságra való visszatérést követően végül megalkotásra kerültek a tárgykört ekkor már kódex jelleggel szabályozó közbeszerzési törvények.⁸⁶⁶

3.3. Jókai Mór a koncesszióról és a közbeszerzésről

Jókai Mór a koncesszió és a közbeszerzés tárgyában inkább regényeiben nyilvánult meg, képviselőházi felszólalásai között a kérdéskör csak közvetetten jelenik meg, nem véletlenül. Konkrét jogszabályok hiányában elsősorban a szerződések tárgya, különösen a vasút kérdése az, amely élénken foglalkoztatta. Jókai Mór a Képviselőház 1872. február 12-i ülésén tett felszólalásában ennek szellemében ítélte el a Kiegyezést megelőző kor azon udvari politikáját, amely a vasúti fejlesztéseket közjogi nyomásgyakorlásra használta fel, miközben számonkérte az általános pénzügypolitikát, kellő humorral igazolva, hogy a béke nem indokolja a magas kamatszinteket:

„[...] Amely országban 9%-es a kamatláb: ott nem prosperálhat sem industria, sem kereskedelem, még a népnevelés sem; mert nincsen sem oly gazdag industriális vállalat, sem oly iparüzlet, sem oly kereskedelem: mely még 9%-ten felül is valami reális hasznot volna képes becsületes utón hajtani. És ezen 9%-es kamatláb fönnáll

862 HERCZEG Ágnes 2017. 133.

863 FARKAS Csaba – KASZA Péter Ferenc 2005. 5–6.

864 FARKAS Csaba – KASZA Péter Ferenc 2005. 6–10.

865 HERCZEG Ágnes 2017. 133–134.

866 HERCZEG Ágnes 2017. 133–139.

nálunk, talán azért, mert háború van? vagy valami finandialis calamitas uralkodik Európában? vagy talán Napóleon prostatája nyugtalankodik ismét? Nem. Békesség van mind az öt világgrészben [...]

Ne csináljunk se magunknak, se másoknak illusiókat. Bizony amit Pest nyer: azt Bécs elveszti. E helyzetet felismerték azon kormányférfiak, kik Magyarország fölött korlátlanul uralkodtak. Tanúsították is ezt, midőn vasutainkat félrevezették, midőn közlekedési eszközeinknek, mikor azok centruma Pest. volt: igazgatóságát mégis Bécsben tartották. Tanúsították azon erőszakolt intézkedésekkel, melyekkel Bécs városát a tengerrel összekötni törekedtek; míg Fiumét viszont elhanyagolták, mivel Magyarország vasúti közlekedését vagy egyáltalában nem akarták előmozdítani, vagy helytelen irányban akarták. Mindezek az 1867-ki kiegyezés létrehozói által orvosoltatni ígértettek.

A kormánypártnak t. tagjai épen ez alapon ülnek jelenleg székeiken, hogy választóiknak azt mondák: „igaz ugyan, hogy közjogi állásunkból concessiókat kell tennünk: de viszont az ország anyagi helyzete javul’ [...]

*Én most ehhez csatolom azon véleményemet, hogy Magyarországon még az arithmeticianak is más szabályai vannak, mint más országban. Az egész világon azon szabály áll a számtanban, hogy a mely állam gazdagabb: annak kötelessége és feladata finandiaiit annál hamarabb rendezni. Nálunk megfordítva áll a dolog. Itt a szegényebb államnak kell előbb rendezni finandiaiit; [...]*⁸⁶⁷

Tárgykörénél, közlekedéspolitikai, vízügyi, királyi regálékát felszámoló ténybeli, valamint infrastrukturális beruházásokat összegző jelentőségénél fogva idézendő ebben az esetben is Jókai Mór Képviselőház előtt 1889. november 26-án előadott beszéde:

„[...] Fiuménk a jelen kormány alatt világkikötővé emelkedett. [...]

Vasutaink hálózatát kiegészítettük s az egész vasúti politica rendszerét újjáalkottak. [...]

Megváltottuk az urbériség utolsó maradványait, a szőlődézmát s a regálét s azoknak birtokosait kárpóoltok s az utóbbival kapcsolatban behoztuk az ital mérési adót, melyet az ellenzék nemzetgazdászai is leginkább sürgettek. [...]

*A vízi jog s a folyamok rendszeres szabályozása által az ország termelési képességét fokoztuk. [...]*⁸⁶⁸

867 KN-1869-XXI. 156–157.

868 KN-1887-XIV. 118.

Jókai Mór a Képviselőház 1892. március 16-i ülésén ismételten a kereskedelem és a közlekedés szoros kapcsolatára utalva szólalt fel, felidézve a neoabszolutizmus korának osztrák politikáját, üdvözölve a magyarországi infrastrukturális beruházásokat, és vasút által „vassá vált állameszmét” hirdetett:

„[...] Én ellenzéke voltam annak a kormánynak akkor, midőn az osztrák közlekedési politika annyira ellensége volt Magyarországnak, annyira háttérbe szorította Magyarország kereskedelmi érdekét úgy vasutjaival, mint a hajózás terén a »Lloyd«-dal; midőn az osztrák vasutak valóságos idegenesítő propagandát képeztek Magyarországon. [...] most pedig, midőn talán csak el fogja ismerni, hogy a közlekedés terén tökéletesen önálló és független a magyar politika, midőn a magyar vasúti hálózatban valóságos vassá vált magyar állaraeszmét látunk megörökítve, midőn kereskedelmünk biztosítva van mind tengeri hajózásunk, mind vasutaink által: [...]”⁸⁶⁹

Jókai Mór korában a koncesszió és a közbeszerzés intézményei még nem a mai formájukban határozták meg a gazdasági életet, de azok előképei már rendelkezésre álltak. Regényidőt tekintve ilyen jogintézmények előképeit olvashatjuk „**A Damokosok**” című regény „*A dráku popi*” című fejezetében:

„[...] Másnap délre bevergődének szerencsésen Brassóba. Boldizsár bá azonban nem hajtattott a belvárosba, ahol igen díszes vendégfogadók valónak; hanem kinn maradt Bolgárszegen. Ez egyik külvárosa Brassónak, amit akkor csupa görögök laktak. A legelélmesebb és leghasznosabb népfaj, ami csak Magyarországra bevándorolt. Itt bolgároknak nevezték akkoriban őket; de valóságra macedón görögök voltak. Az ő kezükben volt az egész kereskedelem, Magyarország és a keleti népek között. Kincsek özönlöttek a kezeiken át Magyarországra. Szerették is őket a királyok és fejedelmek, s erős kiváltságokkal kerítették őket körül. Ezek közé tartozott, hogy a görögök saját bírót választottak magok közül, aki kereskedelmi ügyekben ítéletet hozott. [...]”

Vannak én nekem egynehány lovas leányaim, akik megszokták a havasi utakat járni (amiken egykor a jó Thököly betört a német seregekre). De ne gondoljatok ám valami rosszat felőlem. Csak azt korrigálom ki, amit a szász urak beletettek a törvényeinkbe, hogy nekünk görögöknek nem szabad kénese meg salétromot szállítani ki az országból; hanem csak önekik. Hát az az én kénese meg salétromszállító utam, az ő kegyes engedelmeük nélkül. [...]”

⁸⁶⁹ KN-1892-I. 183.

A koncesszió történeti előképeként számító bányászat tekintetében regényidőt tekintve elsőként „**A cigánybáró**” című kisregény emelendő ki, amely a földesúri bányászat és telepítések összefüggéseit tárja elénk „*A Szaffi kincsei*” című fejezetben:

„[...] Mikor a nagy Szavojai Jenő herceg a temesvári kapituláció feltételeit aláírta, [...] a „cigány nemzet”-nek megengedi, hogy idebenn maradhat az országban. Később szabadalmat kapnak a bányamívelésre és a kohászatra. [...]

Ezt a nemzetet szerette különösen Botsinkay Jónás. [...] Most azután összeszedett a Temesvárról szétszűllött cigányhadból egy falura való népet, s azokból egy új telepet alakított valahol a hegyszakadékok között, ahol rengeteg erdei voltak. Ott azok vasbányát nyitottak, kohókat építettek, s folytatták a maguk mesterségét, [...]

Jó földesuruk volt, s védelmezte őket az „urak” ellen. [...]

A nemesfémek kitermelése és kincstári beszolgáltatása megfelelő díj ellenében a klasszikus koncesszióra utal, amely a „**Szegény gazdagok**” című regény „*A Lúcsia barlang*” című fejezetében tárul elénk azzal, hogy ebben az esetben inkább a büntetőjogi tényállási elemek jelentősek a történet szempontjából:

„Volt ezelőtt nem sok idővel Erdélyben egy nagyon elterjedt hamispénzverő társulat, [...]

Ezek az emberek aranyakat vertek. Igazi, teljes értékű aranypénzeket, valódi hasonhárom karátos aranyból, több idegen érc hozzávegyítése nélkül: úgyhogy azokat a körmöciektől vagy gyulaféheváriaktól megkülönböztetni nem lehetett. [...] Igaz, hogy ebből a közönségnek kára nem támadt, de annál nagyobb volt a kincstárnak. [...]

E bányákból nyert arany felmegy jelenleg évenként tizenkét mázsára. A magányvállalkozók tartoznak a kilúgzott aranyat az abrudbányai vagy gyulaféhevári pénzváltóknál átadni; ott kapnak értük pengő arany- és ezüst pénzt. [...]

A kincstár egy font poraranyért fizet a bányásznak négyszáznegyvennégy forintot, ugyanaz pedig kivert pénz képében ér hétszázhusz forintot, minden ázsio nélkül.

Tehát a bányászok azt gondolták ki, hogy ők majd ezt a pénzt maguk verik ki, s úgy bocsátják forgalomba. Így készítettek saját természetű aranyukból igazi hamis pénzt, és volt rajta hasznuk évenként, jó időben, rossz időben 150-200 ezer pengő forint. [...]

A bányászat és a személyi kiváltságok történelmi összefüggéseit az „**Egy az Isten**” című nagyregény „*Második rész. VII. fejezet*” soraiban a főhős, Adorján Manassé Áron nevű bátyja monológiából ismerhetjük meg:

„[...] Hát a két bátyád után tudakozódtál; hogyan jutottak azok fogságra? Hát hogy az elején kezdjem. Tudod, mikor megszületett a szabadság, hát ez még akkor gyöngye gyerecske volt, aki azt akarja, hogy szoptassák. Hát én tehetek róla, hogy ez olyan csecsemő, akinek nem tej kell, hanem vér? Biz a torockói fiatalság is beállt mind egy szálíg honvédnek. Ott szolgálnak a jámborok a 11., 32. és 73. zászlóaljokban. Hallom, mit mondasz te erre, „Hogy hát mi szükség volt a bányászoknak katonákká lenni? Semmi okos nemzet nem viszi el a bányászait a csataterre. Eleget harcolnak már azok hazájukért a föld alatt egész életükön keresztül. Elég, ha ők készítik a vasat, még forgassák is? Miért kapták II. Endrétől, IV. Bélától szabadalmaikat, hadi szolgálat alól fölmentésüket? Miért írták alá 1702-ben a város vénei a reverzálist, hogy soha közülök és maradékaik közül senki fegyvert nem fog, és a maradékaiknak is meghagyják, hogy fegyverhez ne nyúljanak, amit meg is tartottak híven mind ez esztendeig. [...]”

A bányászati kiváltások elvesztését, és így a családi társaság hatalmi szóval való ellehetetlenítését a „*Második rész. XLIV. fejezet*” epizódja tárja elénk:

„[...] – Az, hogy az illető folyamodók akkor, amidőn 48-ban önként felvették a fegyvert, maguk lemondtak arról a kedvezményről, hogy mint bányászok a katonai szolgálat alól fölmentessenek.

Tökéletes volt az indoklás! Ha tetszett nekik egyszer a puska, tessék nekik másodszor is. [...]”

A „**Fekete gyémántok**” című regény központi eleme a bányászat, valamint a bányászati tevékenységre alapított vállalatok sorsa, amelynek kulcseleme a mai fogalmaink szerinti versenyképesség érdekében a megépítendő vasút volt. A Kiegyezésig a vasúti beruházások nemcsak gazdasági, hanem birodalmi állampolitikai szempontból is különös jelentőséggel bírtak, a vasúti engedélyek így a legmagasabb politikai szinten dőltek el. Mindez szemléletesen olvasható a regény „*A halinatisztelet*” című fejezetében, amikor a koncesszió elnyerése érdekében népes küldöttség érkezik a birodalmi fővárosba meggyőzni az alábbi politikai alapállást valló udvari köröket:

„[...] Ez a harmadik felvonás volt a bondavári vasút! Nehéz feladat! Az állambölcsek haragban vannak Magyarországgal, s haragjukban semmi vasutat sem akarnak neki engedélyezni; még az országutait sem kavicsoltatják, hadd legyen sivataggá, hadd legyen belőle egy darab Ázsia! [...]”

Az udvari körök végül megadják az engedélyt és „*A Bonda-völgyi vasút corollariumai*” fejezetben annak gazdasági hatásait is olvashatjuk, a verseny, az erőfölénnyel való visszaélés, illetve a veszteségek pótlására hivatott pótbefizetés elemeit is felfedezve:

„*A Bonda-völgyi vasút tehát épül. [...]*

Ez országos vasút által az egyleti tárna terményei a világpiacra juthatnak, s most már nemcsak az ő csekélységével, de a porosz köszénnel s az angol vassal fognak versenyezni. [...]

S amennyi előnyére van a vasút az egyleti tárnának, épp annyi hátrányára van az ő telepének. Mert a vasútvonalat nem azon a völgyön vitték végig, amelyben az ő tárnája feküdt, s ami legolcsóbb és legtermészetesebb vonal lett volna, hanem inkább hegyet törtek, alagutat fúrtak, hogy őt kikerüljék, s az egyleti tárna előtt vihessék el az utat, s ennél fogva Ivánnak fél napi kerülőt kell tennie, hogy a tárnájából a vasútig jusson, mert a részvényes társulat a bondavári uradalom határán át versenytársának az indóházig egyenes utat nem nyit, és így, mire az állomásra szállította terményét, már öt-hat százalékkal többen van az neki, mint a részvényes tárnának. [...]

A túlsó társaság olcsóságával minden vevőt elfog.

Azt a mesterséget ugyan Iván is tudta, hogy akinek heverő pénze van, az mondhatja azt, mikor legjobban vesz is, hogy nyer. Ezt úgy hívják műnyelven, hogy: „a saját zsebébe hazudni.”

(Pedig rendesen a „más zsebe” bánja azt meg!)

Neki pedig van heverő tőkéje, mert jó gazda volt. Félretett pénze megy pár százezer forintra, s azzal, ha folyvást veszteni fog is, tíz évig kiállhatja a versenyt magával azzal a nagy óriással. [...]

A közbeszerzések tárgyát illetően annak logikája, célja, elvei a jogalkotás hiányai ellenére ebben a korban a koncessziónál jóval kiforrottabb formában álltak rendelkezésre és mindezt Jókai Mór három regényében is kellő alaposággal dolgozta fel, bemutatva az eljárásrend mellett a visszaélések korabeli gyakorlatát is. A regényidők sorrendjét megtartva elsőként „*Az arany ember*” története emelendő ki, amelyből világosan látszik, hogy a főhőst, Timár Mihályt nemcsak a véletlen indította el irigylésre méltó pályáján, hanem egy hadi beszerzések lebonyolításáért felelős tiszttel, Kacsuka Imrével fennálló kapcsolata által egy mai fogalmaink szerinti sikeres közbeszerzés, a kor szóhasználatára szerinti árlejtés. Kacsuka Imre főhadnagy a mai fogalmaink szerinti ajánlatkérő, a hadsereg képviselőjében járt el és e minőségében köteles lett volna biztosítani a verseny tisztaságát, átláthatóságát és nyilvánosságát, amely azonban nem valósult meg. A folyamat, az abban rejlő visszaélési lehetőségek teljes egészében „*A jó tanács*” című fejezet soraiban olvashatók:

„[...] A jövő héten kezdődik a szokott évi hadsereg-összpontosítás itt Komárom alatt. Valami húszezer ember tart hadműveleteket három hétig. A kenyérszállításra árlejtő csőd van kihirdetve. Nagy összegek fizettetnek, s okos ember szépen takaríthat meg rajtuk valamit. Minden írásbeli ajánlat az én kezemen megy keresztül, s előre meg tudom mondani, hogy ki kapja meg a vállalatot; mert az, nem attól függ, ami írva van, hanem attól, ami nincs írva. Eddigél Brazovicsnak az ajánlata a legkevesebb. Ő ígérkezik a kenyérszállítást elvállalni száznegyvenezer forintért, s az „illető” személyzetnek ígér húszezer forintot. [...]

Adj be te most egy offertet, amelyben vállald el a kenyérszállítást százharmincezer forintért, s ígérj az „illetőknek” harmincezer forint nyereményosztalékot.

- Azt én több oknál fogva nem tehetem. Először nincs bánatpénzem, amit ajánlatomhoz mellékeljek, sem tőkéim, amin annyi gabonát, lisztet vásároljak, sem kedvem a vesztegetéshez, sem eléggé rossz számító nem vagyok, hogy százharmincezer forintból a felvállalt szállítást és a harmincezer forintnyi barátságos osztalékot is fedezni hihessem. [...]

- Jaj, Miska, milyen rossz kereskedő leszel belőled! [...] Protekció a földolog, s ez neked lesz. Arról jótállok én. Jó pajtások voltunk iskolás diák korunktól fogva. Bíz rád magadat. Hogyne volna bánatpénzed? Mellékelj a nyugtádat a Brazovicsnál letett tízezer forintodról. Az biztosítékkul elfogadtatik. Azután megmondom, hogy mit csinálj. Nyargalj vissza Almásra, s árverezz magad az elsüllyedt hajó gabonájára. Az a százezer forint értékű búza bizonyosan rajtad marad tízezer forintban. Akkor van tízezer mérő búzádd. Brazovicsot kifizeted azzal a saját letartóztatott tízezer forintoddal, s ezzel perpatvar nélkül quitteltél vele. Akkor dupla vámot ígérsz az almási, neszmeilyi, füzitői, izsai molnároknak, hogy a búzádat siessenek megőrizni rögtön. Azalatt kemencéket állíttatsz fel, amikben a lisztet azonnal prófuntnak sütik. Három hét alatt elfogyott az egész, ha itt-ott egy-egy csomó selejtesebb lesz a többi között, azt elsimítani a jó barátok dolga. S három hét múlva hetvenezer forint tiszta nyereséged marad legalább a vállalaton. [...]

Az ember lassan kiábrándul, s hozzászokik a helyzetéhez. Talán hallottad már azt az adomát, közszájon forog, hogy mikor a múlt évben öfensége Ferdinánd trónörökös meglátogatott bennünket, azt monda a várkormányzónak: „Én azt hittem, hogy ez a vár feketel!” - „Miért kellene ennek a várnak feketének lennie, fenség?” - „Azért, mert a fortificatio költségvetésében évenként tízezer forint van föltéve - tintára. Én azt hittem, hogy tintával meszelik a várfalakat!” - Nevetett mindenki. Ez a vége a dolognak. Ha ki nem sül, hallgatnak róla; ha kisül, nevetnek rajta. - Hát miért ne nevetnék én is? - Neved te is! - Vagy jobb szereted szidni a világot a szatócsbolt ajtajából s taplót árulni két krajcár nyereségért naponként? Én már megjöttem az ábrándok világából. Eredj, pajtás, Almásra, s vedd meg az elsüllyedt búzáat. Holnap este tíz óráig ráérsz beadni a vállalat iránti ajánlatodat. [...]

A regény későbbi, „Az aranybánya” című fejezete pedig más szemszögből, a vesztes ajánlattevő Brazovics Atanáz nézőpontjából tárja eléink a fenti eseménysorozatot, egyben a korabeli jogorvoslati rendbe nyújt betekintést, amelyben végül a főhős nevét tisztázták, egyben egyfajta koncesszióként egy állami földhaszonbérletet is elnyert, nemesi címmel együtt:

„[...] Abban az időben, talán most már nem, az volt az államgazdászati főelv, hogy „stehlen und stehlen lassen”. Lopni és lopni hagyni. [...]

Ott volt a három udvari kancellária - azután az allgemeine Hofkammer für Finanz- und Handelsangelegenheiten, azután az oberste Justizstelle, azután a Hofkriegsrath, azután a Censur- und Polizeihofstelle, azután a geheime Haus-, Hof- und Staatskanzlei, végül a Generalrechnungsdirectorium. [...]

Timár titka az allgemeine Hofkammer für Finanzennek lett beárulva. Ez mindig versengésben volt a Hofkriegsrath vezetőivel. Most csatányos alkalom kínálkozott felderíteni a titkos borzalmakat, amik e testület keblében elkövetettek, s elragadni tőle az egész katonaelelmezési reszortot. Pártolta a támadást a három udvari kancellária is, a Hofkriegsrathot csak a Polizeihofstelle védelmezte, végre eldönté ellene az ügyet a Staatskanzlei, s rögtön ki lett küldve egy commissio, melynek utasításul adatott, senkit nem kímélni, az egész Verpflegscommissiót felfüggeszteni, kommandánst, tábornagyot maga elé idézni, liferánst elfogatni, kriminál-inquirálni és mindent kideríteni. Hiszen a följelentésben olyan világosan adatolva volt minden körülmény. [...]

Minden vizsgálatból az derült ki, hogy Timár az egész ázott hajóterhet szétosztotta a molnároknak, a földészeknek, gyárosoknak, hizlalóknak; hogy egy kanálnyi abból a katonák számára készült kenyérbe nem keveredett. Elővették magukat a katonákat, azok is mind azt vallották, hogy soha jobb kenyeret nem kaptak, mint amivel Timár tartotta őket két hétig. Egyetlenegy vádoló, egy terhelő tanú nem állt elő ellene, annál kevésbé lehetett azután a katonai hatóságokat megvesztegetéssel gyanúsítani. Hisz ők annak adták a vállalatot, ki legolcsóbb áron legjobbat adott. [...] Timárt pedig nagy bocsánatkéréssel ereszték szabadon, s kimondták rá, hogy hiszen ez arany ember! [...]

- Ügy? - Ön azért jött hozzám ugyebár, hogy az ön ellen elrendelt befogatás és vizsgálat miatt elégtételt kérjen?

- Távol van tőlem, kegyelmes uram - felelt Timár. - A kormány kötelességét teljesítette, amidőn egy alaposnak látszó feladás miatt egész szigorával lépett fel nemcsak énellenem, hanem nálamnál nagyobb urak ellen is. [...]

- Ah! tehát ön nem szándékozik elégtételt keresni feladója ellenében?

- Sőt károsnak tartanám azt, mert ezáltal elriasztatnék más igaz ember is, ki valódi visszaéléseket jelent föl. Az én becsületem helyre van állítva; a bosszúállás nem természetem. [...]

- Van a koronának egy uradalma az illír határörvidéken, Levetincen. [...]

- Azon a tájon szoktam járni mint gabonabevásárló biztos, s így jutottam a helyzet ismeretéhez. Az uradalom áll harmincezer holdból, melyet holdankint negyven krajcár haszonbérért Silbermann bécsi bankár bérelt ki a kormánytól. A szerződés kötése a Hofkammer jogaihoz tartozik, a befolyó haszonbérrel pedig a Hofkriegsrath rendelkezik. Ez húszezer forint. Silbermann az uradalmat három részre osztva albérlőknek adta ki, akik holdankint egy forintot fizettek neki. [...]

- Az én legalázatosabb ajánlatom tehát ez - folytatá Timár, elővonva zsebéből egy összehajtott iratot. - Én kibérelem tíz évre a levetinci uradalmat azért az árért, amit az albérlők fizettek a főbérlőnek, tehát egy forintért holdanként. [...]

„Hm! - gondola magában - ez arany ember! Ez többet tud, mint amennyit az ostoba képe elárul. Ez sejti azt, hogy a Hofkammer ki akarja venni a Hofkriegsrath kezéből a katonaelelmezés reszortját, s a komáromi vizsgálat erre volt célozva. Hogy az csúful megbukott, a Hofkriegsrath s annak a kardcsörtető úri pártfogói kerültek felül, s most meg azok akarják a Hofkammer kezéből kiásni a katonai határörvidéki haszonbérletek kezelését. Az is bona vacca! S erre ismét igen jó ürügy a levetinci uradalom bukott haszonbérlője által okozott hiány. És most ez az ember, aki a Hofkammer által üldöztetett, aztán megmenekült, nem a Hofkammer ellenségéhez szegődik, hanem éppen ahhoz fordul, hogy kisegítse azt a zavarból, s megerősítse a helyzetét. Arany ember! Ezt meg kell becsülni!” [...]

S ökegyelmessége az ajtóig eléje jött, és ott fogadta.

Íróasztalához vezeté. Ott volt kiterítve a szerződés, készen, minden aláírással, hivatalbélyeggel, nagy pecséttel ellátva.

- Olvassa el ön, hogy tetszeni fog-e önnek?

Az első, ami meglepé Timárt, az volt, hogy nem tíz évre, de húszra volt téve a szerződés ideje.

- Tetszik önnek ez az időtartam?

Hogyne tetszett volna?

A másik, ami meglepte Timárt, a saját neve volt, mely ekként hangzott: „Nemes Levetinczy Timár Mihály”.

- Tetszik önnek ez a predikátum?

„Nemes Levetinczy Timár Mihály.” Ez bizony elég szépen hangzik.

- Az armális majd utána fog önnek küldetni! - szólt kegyragyogású arccal a magas úr. [...]

A közbeszerzésekkel kapcsolatos kérdések, visszaélések lehetőségei, természete, a beruházások nagyságából fakadó tökenyeresség jellemzői, a legalacsonyabb ajánlati ár biztosításának korabeli módszertana, továbbá azok világpolitikát is befolyásoló

hatásai – a visszaéléseket elkövetők tisztességtelenségének leírásával együtt – a legteljesebb formában az „**Egy az Isten**” című regény „*Második rész. XLVII.*” fejezetében került az olvasó szeme elé, keretet adva a történet antihősének bukásához:

„E sok unalmas huzavona után lássunk egy kis rablótörténetet – változatosság okáért. [...]

A mi rablóink nem közönséges „szegénylegények”, kik lóháton, fokossal kezükben elindulnak a pusztán, megállítania vásárra utazókat – ezek „gazdaglegények” (milyen új szó!), akik csak királyoktól és közkatonáktól rabolnak. A királyoktól milliókat, a közkatonáktól filléreket: ami megint milliókra megy.

Valamirevaló rabló, aki nem szentimentális, és nem féli az ördögöt, a gyilkosságtól sem retten vissza. Csakhogy ezek nem egyesével ölik meg az embereket, hanem tízezerével. [...]

Mert minden szerződéshez három ember kell: egy, aki megkötí, egy másik, aki meg nem tartja, s egy harmadik, akinek ellenőrizni kellene a szerződés megtartását, de azt nem teszi. [...]

Ők hárman együtt megcsalnak egy negyediket; egy nőt, aki bátyjakoronát visel; közönségesen „monarchiának” híják.

– No, gyere, kis bolondom, kis sánta ördögöm. Mondd el, rendben vagy-e már az olaszaiddal?

– Ma kapták meg a szerződésüket negyvenezer darab vágómarhára.

– Hisz akkor minden katonára két mázsa marhahús jut.

– Sohase látnak azok abból egy falatot sem!

– Hát mi történik velük?

– Olyan szépen van az elrendelve, hogy utoljára az állam fog kárpótlást fizetni a vállalkozónak azért, hogy „ne” szállítsák a vágómarhát a hadseregnek.

– Kárpótlást a nem szállításért?

– Legalább kétmilliót. Ez még nem elég; hanem a szerződés szerint a negyvenezer ökörnek a bőrét meg már tartozik az állam visszaadni a szállítóknak, s minthogy ökröt nem kap, bőrt sem húzhat le róla, azért is kárpótlást fizet. [...]

– Itt van – szól egyet elővéve, melyen Cagliari herceg saját jegyzetei voltak. – Négymillió-háromszázezer mérő gabonára kell szerződést kötni. S azt ennek a névnek kell megkapni, amit ideírva látsz. Az ár tizenötmillió forintra megy.

– Kevés massehatta néz ki belőle; a gabona ára erősen fölment.

– Ne búsulj te azon. Annak a derék embernek, aki ezt a szerződést megkapja, majd lesz rá gondja, hogy egy kis „feljavítást” engedjen magának. Ha egynegyvened rész földet, szemetet, konkolymagot kever a rozs közé, ki veszi azt észre? S ez negydfél százezer forint.

– *S negyedfél százezer forint ára földet és szemetet kell megenni a katonának azért, hogy Cagliari papa mindennap pezsgőben fürödhessék?*

– *Hát mi az! Két forint ára jut belőle egy katonára. Annyi földet bizony megehetik, aki a hazáját szereti. [...]*

– *Van-e még valami komissziója az öregnek?*

– *Mégpedig igen fontos. Sikerült keresztülvinni, hogy az olaszországi hadsereg a nyári hadjárathoz vászonköntös helyett calicót kapjon. Ebből kell öt és fél millió rőf. Jól megjegyezd a nevet, ami ide van írva. Ennek kell azt megkapni. Olvasd el a föltételeket.*

– *Nagyon lenyomott árak – jegyezd meg Vajdár. – Nem látom, hogy a rendes munkadíjon fölül mit nyerhet rajta a vállalkozó, hogy még másokat is részesítsen benne?*

– *Hát én felvilágosítlak felőle. A calicónak harminc hüvelyk szélesnek kell lenni. Harminckét szálnak kell lenni egy hüvelykben. A gyáros azonban csak harminc szálat fog hozzá venni, s a mángorlás által kinyújtja a szövetet harminc hüvelykre. Ugyan melyik katonának fog eszébe jutni, hogy a kabátja szövetében a nyüst szálat górcső alatt megszámlálja; s aztán mit is vesz azzal a hiányzó két fonállal? Legalább jobban járja a szellő a kabátját. S ez a két hiányzó fonál tesz minden millió rőfnél százezer forintot. [...]*

– *De hisz azt lehetetlen, hogy észre ne vegye valaki! [...]*

– *Jer bolondom. Avass be abba a titokba, amit még az egész rablókalandból nem értek; ami a te kezeden fordul meg. [...] Mondd el nekem, hogyan tudjátok azt kivinni, hogy mikor e nagy szerződésekre nyílt verseny van hirdetve, s arra sokan jelentkeznek, akik lepecsételt levelekben nyújtják be ajánlataikat; a leveleket egész bizottság előtt nyitják föl, a versenyzők jelenlétében. Ami írva van, az meg van írva. És mégis a mi „bizonyosunk” ajánlata marad mindig a legjobbnak.*

– *Azt is elmondom neked. (Most már nem a „márkinőnek”, hanem „neked”.) A hivatalszobában, ahol ez a műtét végbemegy, van egy szekrény, mely egy ablakfülkét takar el, ami a szomszéd szobába nyílik. E szekrény hátlapja a túlsó szobából felnyitható. Ide vannak letéve a versenyzők ajánlatai. Azokat onnan egyenként szedik elő, felbontják, felolvassák, s aztán a szekrénybe ismét visszateszik, a szekrényajtót becsukják. Akkor az ajánlattevővel „kellő ideig” értekeznek a benyújtott minták, a biztosíték és egyéb mellékes kérdések fölött. Annyi ideig, amennyi elég valakinek, aki a túlsó szobában résen áll, a szekrény hátsó ajtaján át a fölbontott szerződést kivenni, belőle az adatokat kijegyezni. A „pártfogolt” ajánlkozó marad utolsónak. Ennek az ajánlattevő levelében a számok helye üresen van hagyva. Mikor már valamennyi megelőző ajánlat föl van bontva s helyére visszatéve, akkor aztán az eddigiek megrostálásával annyi időnek kell eltelni, amennyi elég arra, hogy az a valaki e túlsó szobában utolsó ajánlatlevelében az üres számhelyeket kitöltse, egypár krajcárral alacsonyabb összeggel a legolcsóbb ajánlkozóénál, s a levelet újra lepecsételve, s hogy legalább a tinta megszáradhasson és a spanyolviaszk meghülhessen rajta. [...]*”

A fenti közbeszerzések tartalmi elégtelensége végül a birodalom háborús vereségéhez és megrendüléséhez vezetett, amelynek következményeit le kellett vonni. Mindezeket a „Második rész. L. fejezet”, valamint maga Jókai Mór regényéhez készült „Jegyzetek” sorai tartalmazzák, amelyek korabeli hivatkozásokkal támasztják alá a fejezet alábbi bekezdéseit:

„[...] A hadsereg, mely vitézül harcolt, vérzett – még éhezett is, s a katona minden ellenség között azt szokta gyűlölni legjobban, aki megkoplaltatta. A balsiker orosz-lánrésze a tábori szállítmányosoké volt. [...]

S a rablók oly elbizakodottak voltak, hogy még a befejezett hadjárat után is folytatták a fosztogatást.

Utoljára egy előkelő tábornok, ki maga is részt vett az egész hadjárat viszontagságaiban, erre a végzetes nyilatkozatra fakadt:

„Aki ezeket a szerződéseket létrehozta, megérdemli az akasztófát!”

S ettől a szótól egyszerre összeomlott az egész kártyavár.

A legfelsőbb parancsszó kimondá, hogy a bűnt ki kell deríteni, tekintet nélkül a személyekre. [...]

Napvilágra kerültek egymás után a furfangos csalások, amik milliókban raboltak meg egy államot, és fillérekben a közkatonát, ami megint milliókra megy. A kenyérbe kevert föld, az ellopott két szál fonál – előjött kísérteni a sírból, s halottakat hitt maga után! [...]

Két főbűnös úgy eltűnt a per elején, hogy soha többet hírüket sem lehetett hallani. Azt állítják, hogy elsüllyedt velük a magas tengeren a hajó, mely őket Amerikába szállítá, s hogy rejtett pokolgép süllyeszté el a hajót.

A tábornok, kinek szobájában a szerződések köttettek, a szép, mosolygó Antinous-alak, mikor megérte azt, hogy ragyogó egyenruhájának karján a porkoláb öt ujjának nyoma ott maradt, nem várta be a szégyent; az iszonyúbb a halálnál. Amint a börtönajtót bezárták mögötte, egy arany melltűvel keresztülszúrta a szívét, s hogy nem jött elég gyorsan a halál, a dolmánya vitézkötésével fojtotta meg magát.

A tanúk, kik bizonyásgtételre felhívattak, ijesztő levelekkel riasztattak vissza, s nem mertek beszélni.

Egy igen magas állású tanú, egy fő-fő államférfi, kormánytag, mikor meg kellett volna jelennie a törvényszék előtt, irattárát elégette, aztán felvágta ütőereit, és kikérdezhetlen embert csinált magából.

Maga a fővádlott, a bankigazgató, a nemzetgazdász börtönéből a kriptaaajtón keresztül szabadult ki; hová? [...]

Mindenki azt mondá, hogy még feljebb kell hatolni! Ezek csak eszközök voltak; a vezénylet palotákban lakik.

Ekkor a vizsgáló törvényszék elnöke súlyosan megbetegedett. A közvélemény megdöbbentő dolgokat beszélt e betegségről.

Egy másik bíró vette a kezébe a vizsgálatot. Az hirtelen megbetegedett, és meghalt. Aztán egy harmadik bíró fogott hozzá. Az rövid időn megbetegedett, és meghalt. [...]

A versenytársak nélküli hadi beszerzések egyebekben érintőlegesen megjelennek „*A szegénység útja*” című regény „*A nem várt vendég*” című fejezetében. A fejezetben leírt epizód lényegét a magyar fegyverszállítmányok titkának udvar előtti feltárása képezte, amely által a jövőbeni közbeszerzések sikere garantált:

„[...] A másik cél pedig az volt, hogy e felfedezés által viszonszolgáltatul megnyerte a hadügyminisztériumtól az összes hadseregek számára való bakancsszállítást (konkurencia nélkül), – s ebből is csak lóg ki egymillió. [...]”

A „*Fekete gyémántok*” a „*Bonda-völgyi vasút corollariumai*” című fejezetében is olvashatunk végül egy korabeli közbeszerzésről, amikor a vasútépítés során a regény főhőse, Berend Iván is ajánlattevőként jelentkezett, sikertelenül:

„[...] Mikor a Bonda-völgyi vasút számára szolgáltatandó sínekre csőd lett kihirdetve, Iván gondolta magában: „No, most teszek egy tréfát. A részvénytársulat, tudtom és számításom szerint hat száztólival olcsóbbért adja a közönségnek a vasat, mint amibe saját magának kerül. Most én adok be a vasúti vállalkozóknak egy ajánlatot, melyben tíz százalékkal olcsóbbért vállalom el a sínek szállítását, mint amibe nekem kerül. Vesztek rajta ötvenezer forintot, de elveszem a szomszédnak a kedvét vele az oktalan árleveréstől.” [...]

Ilyen a tudós ember, aki még azt képzei, hogy azért van a pecsét a levélen, hogy azt, ami benne van, titokban tartsa, s még arról álmodozik, hogy mikor a sok beküldött ajánlattevő levelet felbontják, hát akkor mindjárt, amelyik legelőnyösebb ajánlatot tett, annak átadják a vállalkozást.

Dehogyan úgy van!

Azt előre elhatározzák, hogy ki kapja meg a vállalatot.

Mikor azután felbontják az ajánlatokat, s kiderül, hogy a pártfogoltnál még olcsóbb áron is vállalkozott valaki, akkor azt mondták a pártfogoltnak: „Itt a toll, itt a papír, írd gyorsan más levelet, s tégy még fél perccel olcsóbb ajánlatot!”

Ez köztudomású dolog, csak az olyan emberek nem tudják, mint Iván, akik mindig petrefaktumokat meg csillagokat vizsgálnak.

A vasúthoz való sínek szállítását a részvényes társulat kapta meg még egynegyed rész száztólival olcsóbb árak mellett az Iván által ajánlottaknál. [...]

4. Az igazságszolgáltatás kérdései és az ügyvédi hivatás⁸⁷⁰

4.1. A jogszabályi háttér – most és akkor

„Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

[...] 25. cikk

(1) A bíróságok igazságszolgáltatási tevékenységet látnak el. A legfőbb bírósági szerv a Kúria.

(2) A bíróság dönt büntetőügyben, magánjogi jogvitában, a közigazgatási határozatok törvényességéről, az önkormányzati rendelet más jogszabályba ütközéséről és megsemmisítéséről, a helyi önkormányzat törvényen alapuló jogalkotási kötelezettsége elmulasztásának megállapításáról és törvényben meghatározott egyéb ügyben. [...]

28. cikk

A bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. A jogszabályok céljának megállapítása során elsősorban a jogszabály preambulumát, illetve a jogszabály megalkotására vagy módosítására irányuló javaslat indokolását kell figyelembe venni. Az Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak. [...]

Az Alaptörvény fenti cikkeiből fakadó részletes szabályokat különösen a 2011. évi CLXI. törvény a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról, a 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról, a 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásáról, 2011. évi CLXIII. törvény az ügyészségről, illetve a 2017. évi LXXVIII. törvény az ügyvédi tevékenységről rendelkezései határozzák meg.

„1486. évi LXIX. törvénycikk egy ügyvéd legfőbb tizennégy személy ügyeit védelmezza

Továbbá, mivel szokása az ügyvédeknek, hogy nyereségvágyból mentül több személynek az ügyeit elvállalják és azok védelmében meglehetősen hanyagul járnak el, és ha megbízóikat egyszer-mászor birságban marasztalják, ebből semmit sem csinálnak. [...]

⁸⁷⁰ FAZAKAS Zoltán József

2. § Ennélfogva rendeltük, hogy ennekutána egy ügyvéd se merje tizennégy személynél többnek az ügyeit elvállalni és vinni. [...]

„1567. évi XXVII. törvénycikk az ügyvédek esküt tegyenek

Minthogy pedig az ügyvédek a peres feleket különböző fogásokkal szokták ide s tova hurczolni és néha az ellenféllel is titkon összejátsszanak:

1. § Mindenféle csalások elhárítása végett, az országlakók jónak látták, hogy az ügyvédek, úgy a vármegyei törvényszékeken, mint a rendes bírák előtt a hiában való és üres kifogásokkal (a melyek a dologra semmiképen sem tartoznak; hanem csupán az idő haladék kedvéért vették bizonyos rossz szokásból gyakorlatba) fölhagyjanak és esküt tegyenek, a melyet patvarsági eskünek neveznek.

2. § Arra tudniillik, hogy: tudva és patvarkodásból semmiféle igazságtalan peres ügyet el nem vállalnak és azokat, Magyarország törvényei ellenére nem védelmezik és az ellenféllel semmi módon össze nem játszanak; a miképen ez az egyházi bíróságok előtt meg más tartományokban is szokásban van.

3. § A patvarkodási esküt, Ő felsége ügyésze vagy királyi ügyeinek igazgatója is letegye; csak hogy ne legyen kétértelmű és azzal ellenkező, a melyet már Ő felségének tett; és esküdjék arra, hogy tudva semmiféle igazságtalan peres ügyet el nem vállal, sem nem folytat, sem pedig azt a melyet folytat, tiltott és törvénytelen halogatásokkal, konokul hosszúra nem nyújtja.

4. § Ha pedig valakiről megtudják, hogy ajándékoktól csábítva; ellenkezőleg cselekedett és az ellenféllel összejátsszott; ezt a hitszegés büntetésében való törvényes elmarasztalás mellett, Ő felsége szigoruan megbüntesse.

5. § Az idegen ügyvédekről is állítják, a kik az egyházi és világi bíróságok előtt az egyszerű embereknek a peres ügyeiket viszik, hogy a maguk hasznára és nyereségére, mit sem félvén attól a büntetéstől, a mely az országban a hitszegőket éri, igen sokszor összejátsszanak; ennek okáért, a kiknek közülük javadalmuk van, azokat rendes bíráik, a javadalmuknak tetteles elvesztésével büntessék; de akár van javadalmuk, akár nincsen, mindkét esetben őket mint csalókat és hamis esküvőket örökös fogásra vessék.”

„1723. évi XXXVIII. törvénycikk az ügyvédekről

Hogy pedig az ügyvédek bőséges szóváltásaival a perek nagy tömegekké ne nőjjenek, s e miatt a költségek ne szaporodjanak s az ügyek késedelmet ne szenvedjenek; megállapították:

1. § *Hogy a még fel nem esketett összes ügyvédek nem máskép, hanem csak a szokott eskü letétele alatt, minél rövidebben s a hajdan megtartott mód szerint, sok kitérés s haszontalan okoskodások nélkül, mérséklettel vitatkozzanak.*

2. § *S inkább a törvényekhez s törvényből meritett okokhoz, mint a szavakhoz ragaszkodjanak.*

3. § *S az üres kifogásoktól tartózkodjanak.*

4. § *Ellenkező esetben bármelyik bírónak feladatában áll akár az ilyen terjengő szóváltásokat, akár a mostantól jövőre használandó hármon tulmenő kifogásokat mellőzni.*

5. § *A mely ügyvédek a per hányada, s a keresetbeli rész iránt a perlekedőkkel nem egyezkedhetnek.*

6. § *Dijukat, melyeket a bírák a peres eljárásban alkalmilag szoktak megszabni, ezentul is (kellő tekintettel az ügyvédek tapasztaltságára, ügyességére s tett és teendő munkájukra) a bírák fogják lelkiismeretesen meghatározni.”*

„1790/91. évi XII. törvénycikk a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról

[...] Hogy a bíróságoknak törvénnyel megállapított vagy megállapítandó szervezete királyi hatalommal nem fog megváltoztatni; sem a törvényes ítéletek végrehajtása parancsokkal gátoltatni, sem hogy azt mások gátolják, megengedtetni nem fog; sem pedig a bíróságok törvényes ítéletei megmásíttatni, vagy akár a királynak, avagy valamely politikai kormánysszékeknek felülvizsgálata alá vonatni nem fognak; hanem a valláskülönbség nélkül választandó bírák az országnak érvényben álló, vagy ezután hozandó törvényei és bevett szokásai szerint tartanak törvényszékeket; a végrehajtó hatalmat pedig nem másként, mint a törvények értelmében gyakorolandja a királyi felség.”

„1790/91. évi XLII. törvénycikk a kivallatásról

A kinzó vallatások annál fogva, mivel az igazság kikutatására alkalmas és megfelelő eszközt nem nyújtanak, hanem inkább büntetés számba mennek, addig, míg a büntető eljárásra nézve országgyűlésileg más intézkedés nem tétetik, egyszerűen tiltva lesznek.”

**„1790/91. évi XLIII. törvénycikk
hogyan a polgároknak s nem-nemeseknek a fölebbezés megengedtetessék**

A teljes méltányosságban és igazságban gyökerezőnek ismertetik, hogy azon kedvezmények, melyek bünnvádi pörökökben a fölebbezés használatából a nemeseket megilletik, a nemesi kiváltsággal nem bíró polgárokkal és más, bármely közrendű emberekkel is közösek tétessenek. [...]

**„1868. évi LIV. törvénycikk
a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában**

[...] 7. § Birói eljárásnak a polgári jogügyekben a törvénykezési rendtartás szabályai szerint, és a mennyiben a törvény kivételt nem tesz, csak az illető felek kérelmére van helye. [...]

64. § Felperes tartozik keresetében a jogalapot és tényeket, melyekből követelését származtatja, időrend szerint teljesen és világosan előadni, egyszersmind minden megkivántató bizonyítékát mellékelni; végül a kereset tárgyát a fő- és mellékkötelezettség vagy a követelt összeg és járuléka szabatos kivételével határozottan és röviden kifejezni. [...]

89. § Az ügyvéd tartozik a meghatalmazványt eredetiben vagy hiteles másolatában az első perirathoz mellékelni, illetőleg első megjelenése alkalmával felmutatni s egyszersmind nevét minden beadványra sajátkezűleg ráírni.

Ha a képviselő az előbbi §-ban érintett meghatalmazvány nélkül lép fel, úgy tekintetik, mintha a fél meg sem jelent volna.

90. § Vagyontalan perlekedők részére a bíróság rendel képviselőt. A vagyontalanság hatósági bizonyítvánnyal igazolandó. [...]

152. § Minden ténybeli állítás bebizonyítandó, melyre az egyik vagy másik fél, jogát vagy kifogását alapítja; különben az, ha tagadná az ellenfél, a per eldöntésénél valónak nem tartathatik. [...]

155. § A közvetlen bizonyítás módjai: a beismerés, okirat, tanuvallomás, birói szemle és eskü, de ilyenek hiányában valamely állítás vagy tagadás valósága teljesen bebizonyított tényekből vont okszerű következtetés által közvetve is bebizonyítható. [...]

245. § Peres ügyekben a bíró a per folytán kifejtett tények és előadott bizonyítékok alapján a törvények szerint hoz határozatot, habár a törvényekre nem hivatkoztak is a felek.

246. § Az eljárás befejezése után a per érdeme ítélet, minden más kérdés pedig végzés által döntenek el. [...]

**„1869. évi IV. törvénycikk
a birói hatalom gyakorlásáról**

1. § Az igazságszolgáltatás a közigazgatástól elkülönítettik.

Sem a közigazgatási, sem a birói hatóságok egymás hatáskörébe nem avatkozhatnak.

2. § A birói hatalom Ő Felsége a király nevében gyakoroltatik.

3. § Az ítélő birákat, az igazságügyminister ellenjegyzése mellett, a király nevezi ki. [...]

15. § A törvényesen kinevezett bíró, a törvényben meghatározott eseteken és módon kívül hivatalából el nem mozdítható. [...]

19. § A bíró a törvények, a törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek s a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítélni.

A rendesen kihirdetett törvények érvényét kétségbe nem veheti, de a rendeletek törvényessége felett egyes jogesetekben a bíró ítélt.

20. § Senkit illetékes bírójától elvonni nem szabad.

21. § A törvényben meghatározott bíróságokat megszüntetni, vagy azokon kívül más bíróságot bármi szín és cím alatt felállítani, s a bíróságoknak a törvényben megállapított illetőségén vagy kerületén, ugyszintén a bírák számán a törvényhozás útján kívül változtatni nem szabad.

22. § A bíró az igazságszolgáltatást senkitől meg nem tagadhatja, ki illetősége körében hozzá folyamodik; s a hivatalával járó teendőket vissza nem utasíthatja.

23. § A bírák és bíróságok hivatalos megkeresésének eleget tenni, s általában az igazságszolgáltatás tárgyában kölcsönösen segédkezet nyújtani minden bíró köteles. [...]

**„1874. évi XXXIV. törvénycikk
az ügyvédi rendtartás tárgyában**

I. FEJEZET

Szervezet

1. § Az ország bíróságainál és hatóságainál mint ügyvéd csak az működhetik, ki bármelyik ügyvédi kamara által az ügyvédek lajstromába felvétellett.

2. § Az ügyvédek lajstromába csak azon magyar honpolgár veendő fel, ki:

1. törvényszerű ügyvédi oklevéllel bír (4. §);

2. az ügyvédi kamara kerületében állandóan lakik. [...]

6. § [...]

Az ügyvédi oklevelet a képesítettnek ítélt részére a vizsgáló bizottság állítja ki, miután előtte a következő ügyvédi esküt letette:

„Esküszöm (fogadom) a mindentudó és mindenható Istenre, hogy felséges királyunkhoz, Magyarországhoz és ennek alkotmányához mindenkor hű maradok, ügyvédi teendőimet a törvények és törvényerejű rendeletek szerint híven, pontosan és lelkiismeretesen teljesítendem. Isten engem úgy segítjen.” [...]

47. § Az ügyvéd köteles közbenjárását vagy a képviselést megtagadni oly ügyben, mely meggyőződése, vagy a fél kijelentett szándéka szerint mások jogainak kijátszását célozza; továbbá nem szabad az ügyvédnek ugyanegy időben s ugyanazon, vagy azzal lényeges összefüggésben álló ügyben mindkét felet képviselni, valamint oly ügyben, melyben az egyik felet képviselte, később a másiknak tanácsot adni, vagy ügyvédi szolgálatot teljesíteni. [...]

49. § Az ügyvéd az elvállalt ügyekben köteles híven eljárni, és a képviselt fél érdekében a törvényes intézkedéseket szorgalommal és pontossággal megtenni, és minden ügyre nézve rendes jegyzéket vezetni, melybe az ügyvéd által tett intézkedések és kiadások, a nyert előlegek és az ellenfél fizetései bejegyzendők oly módon, hogy az ügy állása abból mindenkor kivehető legyen. A megbízótól nyert utasítások külön írásba foglalandók.

Továbbá köteles az ügyvéd a fél által a képviselet céljából vele közölt, avagy ezen hivatása folytán egyéb uton tudomására eső tényeket, a melyeknek másokkal való közlése ügyfelének ártalmára lehetne, titokban tartani. Ily tények felől tanuskodni nem köteles, sőt ügyfelének beleegyezése nélkül tanuskodásra nem is bocsátható. [...]

65. § Ha az ügyvéd hivatása szerinti kötelességét azon bűnös célzatzól szegi meg, hogy ez által magának vagy másnak illetéktelen hasznot szerezzen vagy valakinek jogtalanul kárt okozzon: hivatali büntetett követ el, és az illetékes büntető-bíróság által a törvényes büntetésen felül, az ítéletben az ügyvédkedéstől elmozdítás is kimondandó.

A büntető-bíróság ezen elmozdítást az ítéletben akkor is köteles kimondani: ha az ügyvéd haszonlesésből elkövetett vagy egyéb becsületlen büntetettben bűnösnek ítéltetik. [...]

68. § Fegyelmi vétséget követ el azon ügyvéd:

a) ki hivatása szerinti kötelességeit vagy a jelen törvény rendeleteit vétken, de nem azon bűnös célzatzól szegi meg, hogy ezáltal magának vagy másnak illetéktelen hasznot szerezzen, vagy valakinek jogtalan kárt okozzon;

b) ki magaviselete által az ügyvédi kar becsületét és tekintélyét sérti, és ezáltal tiszteletre és bizalomra méltatlanná válik.

69. § Fegyelmi vétségnek tekintendő különösen:

a) ha világosan igazságtalan ügyekben konokul perlekedőknek eszközeül magát felajánlja, feleket ilyen perek vitelére felszólít, vagy a felek részére nyilván haszontalan és alaptalan beadványokat szerkeszt;

b) ha díjazott közbenjárók által vagy egyéb botrányos módon feleket keres;

c) ha a reája bízott ügyekben nevezetes hanyagságot és késedelmezést tanúsít. [...]

**„1896. évi XXXIII. törvénycikk
a bünvádi perrendtartásról**

I. FEJEZET

Általános rendelkezések

1. § Bünvádi ügyben bírói eljárás csak a törvény értelmében, vád alapján és csak az ellen indítható, a kit büntett, vétség vagy kihágás nyomatékos gyanuja terhel.

Bűncselekmény miatt nem alkalmazható más büntetés, mint a melyet bírói hatalommal törvényesen felruházott hatóság törvényesen eljárva kimondott.

2. § A vádat rendszerint a kir. ügyészség képviseli. [...]”

4.2. Az igazságszolgáltatás szervezetrendszere és az ügyvédi hivatás összefüggései a magyar jogtörténet tükrében

A jogok és kötelezettségek törvénykönyvekben, illetve szokásjogban meghatározottak szerinti alkalmazása, érvényesülése és érvényesítése a törvénykezés, azaz a bírászkodás, az igazságszolgáltatás feladata.⁸⁷¹ Ennek a feladatnak a letéteményese kezdetben⁸⁷² – e kötelezettséget 1526-ig személyesen is ellátva – maga a király volt, mint az ország legfőbb bírója,⁸⁷³ aki ítélkezési tevékenységét már I. (Szent) István korától másokkal megosztva gyakorolta.⁸⁷⁴ Ebben a feladatmegosztásban gyökerezik a magyar állam későbbi rendkívül bonyolult és töredezett bírói szervezetrendszere, amely a központi⁸⁷⁵ és területi bíróságok fórumait jelentette.⁸⁷⁶

A király mint legfőbb bíró különös fórumokon ítélkezett udvarában, ahol esetenként az országos főméltóságok helyettesítették.⁸⁷⁷ A vármegyék, illetve a kiváltságos területek és közösségek az igazságszolgáltatás helyi,⁸⁷⁸ de változatlanul

871 TÓTH Zoltán József: A törvénykezés szervei a 11. századtól 1848-ig. In.: HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014. 137.

872 TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903. 155–156.

873 TIMON Ákos 1903. 161–165.

874 STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 1998. 16–17.

875 TIMON Ákos 1903. 165–177.

876 TÓTH Zoltán József 2014. 137–148.

877 TIMON Ákos 1903. 165–177.

878 TIMON Ákos 1903. 198–207., 213–227.

az uralkodó nevében törvénykező rendszerének elemei voltak,⁸⁷⁹ és a király, majd az ő képviselőjében a nádor általi közgyűlési formában működtek.⁸⁸⁰ A nádor megbízásából a főispánok is tartottak bírói közgyűléseket saját vármegyéjükben, amelyek mellett az ország nagybírúinak ítélőmesterei⁸⁸¹ vándorbíráskodással ítélkeztek 1723-ig, amikortól a kerületi táblák felállításra kerültek.⁸⁸² A rendi államszervezet kiteljesedésével – hűen követve annak területi és személyi széttagoltságát – tehát 1848-ig több pilléren nyugodott az igazságszolgáltatás.

Fentieknél megfelelően létezett a király személyes bírói hatóságán nyugvó közvetlen bíróságok szervezete,⁸⁸³ a vármegyei, a városi és földesúri bíróságok, valamint az egyházi bíróságok, illetve a kiváltságos népek és területek bíróságai.⁸⁸⁴ A bíróságok döntéseivel szemben léteztek jogorvoslatot ellátó fórumok is, valamint kialakult az ország nagybírúinak személyi köre,⁸⁸⁵ akik közé a nádor – az időszakosan kinevezett helytartó⁸⁸⁶ – a király rendes bírói jelenlétét képviselő országbíró és a titkos kancelláriából kifejlődött személynök tartozott.⁸⁸⁷

A mohácsi vést követő országszakadás időszakában a bíráskodásban a nádor szerepe vált hangsúlyossá, aki alatt területi szinten kialakultak a királyi táblák, illetve központilag a Hétszemélyes Tábla fóruma.⁸⁸⁸ Az 1723. évi igazságügyi reform értelmében a királyi udvartól elválasztották az állandóan jelleggel működő bíróságot, Pest székhelyű a királyi kúriát.⁸⁸⁹ A rendi széttöredezettség és az igazságszolgáltatási rendszer nehézkes működésének hatásaként pedig – jogorvoslati fórum nélkül, az ítélet hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróságnak való bejelentési kötelezettségével – létrejöttek a választottbíróságok is.⁸⁹⁰

Az igazságszolgáltatás területi szintjein a vármegyei önkormányzatiság egyik alapelemeként állt a vármegyei törvényszék,⁸⁹¹ a *sedes iudiciaria*, azaz a *sedria*. A vármegyei törvényszékek kialakulása a XIII. századra tehető,⁸⁹² amikor a vármegyei nemesség az ispánnal és négy választott bíróval – a szolgabírákkal – majd

879 TÓTH Zoltán József 2014. 137–138.

880 TIMON Ákos 1903. 169., 194–195.

881 TIMON Ákos 1903. 647–648.

882 TÓTH Zoltán József 2014. 140–142.

883 STIPTA István 1998. 26–34.

884 TIMON Ákos 1903. 437–444.

885 TÓTH Zoltán József 2014. 138–140.

886 STIPTA István 1998. 58–59.

887 TIMON Ákos 1903. 629–638., 641–646.

888 STIPTA István 1998. 61–62.

889 STIPTA István 1998. 67–69.

890 STIPTA István 1998. 62.

891 STIPTA István 1998. 37–38., 74–77.

892 TIMON Ákos 1903. 439., 663–665., 672.

esküdtekkal, táblabírákkal a vármegyei önkormányzatiság alapján ítélkezett.⁸⁹³ Ezen ítélkezési tevékenység – mint a vármegyei tisztségek összessége – nem csak jog, hanem kötelesség is volt a nemesség részéről.⁸⁹⁴ A *sedria* alapvetően az állam elleni bűncselekmények, a családon belüli élet és testi épség elleni bűncselekmények kivételével a legtöbb bűncselekmény és magánjogi jogvita esetében eljár.⁸⁹⁵

Az igazságszolgáltatási rendszer külön elemeit jelentették a kiváltságos területek és közösségek sajátos bírói szervezetrendszerei. Ennek megfelelően létezett a szentszéki bíráskodás,⁸⁹⁶ azaz a kánonjog alapján ítélkező egyházi bíróságok rendszere.⁸⁹⁷ A szentszékek döntően az egyháziak büntetőügyei és birtokügyei mellett a világiak istentiszteletet, hitet sértő cselekményeit, házassági ügyeit, uzsora eseteit, egyes végrendeleti ügyeit, a hamis esküt, a hitszegés eseteit bírálták el saját jogorvoslati fórumrendszerrel.⁸⁹⁸ Egyházi bíróságok közé tartoztak a protestáns felekezetek, illetve a görög-keleti egyház saját bírói szervezetrendszerei,⁸⁹⁹ elsősorban a házassági jog területén.⁹⁰⁰

A királyi kiváltságokon nyugvó közösségek bíróságai között a városok igazságszolgáltatási autonómiaja⁹⁰¹ bírt jelentőséggel.⁹⁰² Kiváltságlevélről függően ugyan, de alapvetően az adott várost vezető városbíró vagy főbíró az esküdtekkal, tanácsosokkal, vagy maga a tanács, a magisztrátus látta el az igazságszolgáltatási feladatokat mind polgári, mind büntető ügyekben a város polgársága felett, adott esetben a halálbüntetés kiszabásának és végrehajtásának jogával is.⁹⁰³ A városok jogorvoslati fórumai⁹⁰⁴ kizárólag magánjogi ügyekben álltak rendelkezésre. Az úgynevezett tárnoki városok a tárnokmesterhez, majd onnan a személynöki székhez, míg a többi szabad királyi városok és a bányavárosok a személynöki székhez fordulhattak.⁹⁰⁵

A többi kiváltságos népcsoport, illetve terület – így különösen a kunok, a jászok, a besenyők, a szepesi szászok, az erdélyi szászok, a székelyek, a hajdúk

893 TIMON Ákos 1903. 439., 681–683.

894 TÓTH Zoltán József 2014. 143.

895 TÓTH Zoltán József 2014. 143.

896 STIPTA István 1998. 17., 47–49.

897 TIMON Ákos 1903. 440–442.

898 TÓTH Zoltán József 2014. 144.

899 STIPTA István 1998. 26–34.

900 TÓTH Zoltán József 2014. 144.

901 STIPTA István 1998. 39–44.

902 TIMON Ákos 1903. 685–690.

903 TÓTH Zoltán József 2014. 144.

904 STIPTA István 1998. 42–44., 70–73.

905 TIMON Ákos 1903. 650–653.

valamint a zsidók – bíróságai sajátos szervezetrendszert alkottak,⁹⁰⁶ valamely országos nagybírához, vagy a vármegyéhez telepített jogorvoslati joggal.⁹⁰⁷ A fentiek mellett kialakult a katonai bíróságok,⁹⁰⁸ valamint a bányabíróságok külön szervezetrendszere is.⁹⁰⁹

A jobbágyság felett az úriszék ítélkezett,⁹¹⁰ kezdetben maga a földesúr vagy familiárisa elnökletével⁹¹¹ nemes és nem nemes bírákkal együtt a szolgabíró jelenlétében. A XVI. századtól az úriszék elnöke valamely vármegyei tisztségviselő volt, ekkortól nem nemes ülnökök már nem voltak az úriszék tagjai, amelynek jogorvoslati fóruma az alispáni szék volt.⁹¹²

Az 1848. évi áprilisi törvényekkel új alapokra helyezett Magyar Királyság a Kiegyezést követően került abba a helyzetbe, hogy az ítélkezést a hatalmi ágak megosztásának elve alapján újjászervezze.⁹¹³ Az 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában egyértelműsítette, hogy a jövőben sem az Országgyűlés, sem pedig a vármegyék, illetve az egyházi és kiváltságos területek bíróságai – kis kivételtől eltekintve – nem látnak el igazságszolgáltatási feladatokat, hanem kizárólag a törvényben nevesített bíróságok, illetve választott-bíróságok. Mindezeknek megfelelően az Országgyűlés több lépcsőben tisztázta a bíróságok szervezetét és működését, felszámolva a középkori töredezett bírósági szervezetrendszert. Legfelsőbb fórumként így került felállításra a Curia, több vármegyére kiterjedően az ítélőtáblák, alsóbb szinten a vármegyei törvényszékek, illetve a járásbíróságok.⁹¹⁴ Az 1869. évi IV. törvénycikk a bírói hatalom gyakorlásáról kimondta a bíráskodás elválasztását a közigazgatástól, meghatározta a bírói minőség feltételeit és a bírói függetlenség alaptételeit és biztosítékait, illetve hamarosan felállították az ügyészségeket is.⁹¹⁵ A rendes bírósági szervezetrendszer mellett, a kor alkotmányos, gazdasági és társadalmi körülményeire tekintettel több lépcsőben, több indok alapján kialakításra kerültek a különbíróóságok,⁹¹⁶

906 STIPTA István 1998. 49–56., 77–79.

907 TÓTH Zoltán József 2014. 145–147.

908 TÓTH Zoltán József 2014. 148.

909 STIPTA István 1998. 83–85.

910 TIMON Ákos 1903. 439–440.

911 STIPTA István 1998. 45–46.

912 TÓTH Zoltán József 2014. 146.

913 STIPTA István 1998. 121.

914 STIPTA István 1998. 126–132.

915 MÁTHÉ Gábor: Judicátiva. In.: HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, Nemzeti Közszerződési Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014. 257–258.

916 STIPTA István 1998. 153–159.

valamint megteremtésre került az esküdtbíráskodás⁹¹⁷ és a közigazgatási bíráskodás szervezetrendszere is.⁹¹⁸ A rendes bíróságok dualizmus kori hagyományai napjaink bírósági szervezetrendszerében élnek tovább.

A jog érvényesítése – ahogyan napjainkban, úgy a történeti korban is – mindig sarkalatos kérdés volt,⁹¹⁹ amely a bíróságok előtt személyesen, illetve hagyományosan megbízott, meghatalmazott képviselő, ügyvéd útján történhetett. Az ügyvédi tevékenység hangsúlyos eleme az igazságszolgáltatásnak, ezért a rájuk vonatkozó szabályozás végigkísérte a magyar jogtörténet fejlődését. Az ügyvédek szerepvállalásának gyökerei a királyi meghatalmazottakban, illetve a szószólokban lehetők fel,⁹²⁰ akik kezdetben a király képviseletében, majd a felek helyett meghatalmazottként látták el a peres felek támogatását, majd képviseletét.⁹²¹ A mai fogalmaink szerinti ügyvédek a XIII. századtól jelennek meg a magyar jogéletben.⁹²² A társadalmi viszonyok természetéből fakadóan a képviselő és a képviselt közötti érdekellentétekből eredő sajátos kockázatok, illetve a mai fogalmaink szerinti műhibák mérséklése igen korán indokolta külön tételes szabályok megalkotását is. Az ügyvédekre vonatkozó törvényi szabályozás egyik első elemeként ezért már 1486-ban rögzítették, hogy egy ügyvéd legfeljebb tizennégy személy ügyeit láthatta el, majd a Tripartitum, a magyar szokásjog legnagyobb hatású, törvényként tisztelt és alkalmazott gyűjteménye egyenesen bírói kötelezettséggé tette azon fél védelmezését, akinek érdekérvényesítése ügyvédi hiba miatt veszélybe kerülne. A szokásjoggyűjtemény egyes negatívan értékelendő ügyvédi magatartásokat is nevesített a magától értetődő összeférhetetlenségi szabályokon túl, ilyennek tekintve a hanyagságot, tudatlanságot, rosszindulatot, külön kiemelve a mai fogalmaink szerinti perbeli mulasztás, vagy okiratszerkesztés műhibáit is. Az 1567-től már esküt követeltek az ügyvédi hivatás gyakorlásához, amelyet 1723-ban megerősítettek, illetve jogszabályaink kifejezetten tiltották a mai fogalmaink szerinti perelhúzást, igazságtalan ügyek felvállalását, az ellenféllel való összejátszást, amelyre különösen súlyos jogkövetkezményt, a hitszegést rendelték alkalmazni.

A Kiegyezést követően megalkotott 1874. évi XXXIV. törvénycikk az ügyvédi rendtartás tárgyában már összefoglalóan, átfogóan foglalkozott a hivatásrend valamennyi kérdésével, megteremtve az ügyvédi önkormányzatiság alapjait, részletesen

917 STIPTA István 1998. 133–138.

918 MÁTHÉ Gábor 2014. 259–260.

919 KRÁLIK Lajos: *A Magyar ügyvédség. Az ügyvédség múltjából. Első Kötet.* Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1906. 16–17.

920 KRÁLIK Lajos 1906. 118–132.

921 TIMON Ákos 1903. 447–448.

922 KRÁLIK Lajos 1906. 181–185.

előírva az ügyvéddé válás feltételeit, kimerítően szabályozva a fegyelmi, a polgári és büntetőjogi felelősség kérdéseit. A hivatásrendi szabályozás ekkor megteremtett alaptételei tovább éltek, így a napjainkban hatályos 2017. évi LXXVIII. törvény az ügyvédi tevékenységről egyszerre táplálkozik a dualizmus kor eredményeiből, az azt megelőző korok hagyományaiból, miközben a XXI. század kívánalmainak és kihívásainak megfelelően törekszik a hivatásrend szabályainak új alapokra helyezésére.

A szervezeti és személyi kérdések fenti történeti vázlatát követően röviden szükséges felvázolni az eljárásjogok történetét. A középkori peres eljárásokban még nem különült el élesen egymástól a büntető és magánjogi bíraskodás,⁹²³ azonban a per lényegi keretei már a középkorban kialakultak. A per értelme szerint a perek fő személyei a bíróság előtt valamilyen jogkérdésről folytatott vitájukat szabályozott keretek között intézhetik.⁹²⁴ E bíróságok kezdetben az úgynevezett vádelvű, azaz akkuzatórius, majd a XIII. századtól fokozatosan az írásbeli, nyomozóelvű, azaz inkvizitórius eljárásrendben jártak el, amely eljárásrendek elemeiből kialakult vegyes eljárás vált később uralkodóvá.⁹²⁵ Fentieknek megfelelően kezdetben az eljárás a szóbeli, nyilvános és a tárgyalási elvet valló alapokon nyugodott, és a szigorú formai kereteket⁹²⁶ csak fokozatosan váltotta fel az anyagi igazság érvényre juttatásának célja.⁹²⁷ Az eljárások panasztétellel indultak, amelyben a felperes védelmet, illetve az alperes megidézését kérte pecséttel, parancslevéllel.⁹²⁸ A bizonyítás kezdetben alaki jellegű volt, eskü és istenítélet formáin nyugodott, a tanú bizonyítás és az okiratok bizonyítási eszközként való alkalmazása csak később terjedtek el.⁹²⁹ Szintén a későbbi korokban teljesedtek ki a bírói szemlék, szakértők bizonyítási eszközei, miközben megmaradt rituális elemként az eskü, bizonyos esetekben pedig a bajvívás intézménye, és a kínvallatás is.⁹³⁰

Már a kora középkortól kialakult, hogy egyes kivételes esetekben a bíróság előtt a felek nem voltak kötelesek személyesen megjelenni, hanem helyettük ügyvéd, azaz prókátor – *procurator, advocatus* – járt el a bíróság előtt bemutatott, hiteles

923 HORVÁTH Attila: A polgári eljárásjog története. In.: HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, Nemzeti Közszerológati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014. 577.

924 BARNA Attila: A büntetőeljárásjog története. In.: HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, Nemzeti Közszerológati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014. 565.

925 TÓTH Zoltán József 2014. 137.

926 KRÁLIK Lajos 1906. 113.

927 TIMON Ákos 1903. 445.

928 TIMON Ákos 1903. 448–449.

929 TIMON Ákos 1903. 450–463.

930 BARNA Attila 2014. 566–567.

helyen kiállított ügyvédvalló levél alapján, miközben természetesen éltek a mai fogalmaink szerinti törvényes képviselő egyéb formái is, így eljárhatott az apa, a férj, a testvér, a királyi jogügyek igazgatója.⁹³¹ A rendi széttagozottság okán az eljáró fórumok széles köre bírt hatáskörrel, és lassan az írásbeli pervitel vált a magánjogi ügyekben uralkodóvá.⁹³² Az írásbeliség okán az ügyvédi szerepvállalás hangsúlyos volt, amelyet a több fokozatú jogorvoslati rendszer⁹³³ külön is indokolt.

A jogorvoslati jog gyökerei Kálmán király óta a panasz intézményéből formálódott, majd a városi jogok által terjedt el a fellebbezés, a perújítás, továbbá az alaptalan perlekedést büntetni rendelő patvarkodás intézménye.⁹³⁴ A jogorvoslatok sokasága a bírósági rendszer rendezetlensége – pontosabban tagozottsága – mellett az eljárások jelentős elhúzódtatását okozta.⁹³⁵ A rendi állástól független fellebbezési jog tételes joggá válására is – a törvény előtti egyenlőséghez vezető út egyik elemeként – 1791-ig kellett várni.⁹³⁶

A magyar perjog új alapokra helyezésére – összhangban a magyar állam megújításával – a dualizmus korában került sor. Első lépésként a polgári perjog reformjára került sor jogegyenlőség alapján a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868. évi LIV. törvénycikk rendelkezései szerint, amely kódexet végül a dualizmus végén az 1911. évi I. törvénycikk a Polgári perrendtartásról váltott fel.⁹³⁷ A kiegyezési korban az írásbeli előkészítés változatlanul uralta a polgári eljárásjogot, de a jogfejlődés eredményeként modern perjogi alapelvek is megjelentek, illetve érvényesültek. Ennek megfelelően érvényesült a perjogban a szóbeliség, a közvetlenség, a szabad bizonyítás, a rendelkezés, a nyilvánosság, a perbeli cselekvés szabadsága és a tárgyalási elv, amelyeket kiegészített a bíró pervezetési kötelezettsége, a jogorvoslat általános alapelve.⁹³⁸ A jelenleg hatályos polgári eljárásjogunk ezen örökséget és hagyományokat tudatosan vállalja fel.⁹³⁹ A büntető eljárások tekintetében a modern eljárásjogi kódex 1896-ban került megalkotásra az 1896. évi XXXIII. törvénycikk a büntető perrendtartásról alakjában, amely szintén a kor fogalmai szerinti modern büntetőeljárást eredményezett.⁹⁴⁰

931 BARNÁ Attila 2014. 565.

932 HORVÁTH Attila 2014. 577.

933 HORVÁTH Attila 2014. 577–579.

934 TIMON Ákos 1903. 464–469.

935 BARNÁ Attila 2014. 567–568.

936 STIPTA István 1998. 103–104.

937 HORVÁTH Attila 2014. 579–579.

938 HORVÁTH Attila 2014. 579–580.

939 WOPERA ZSUZSA: Preambulum. In.: WOPERA ZSUZSA (szerk.): *A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magyarázata*. Budapest, Wolters Kluwer Kft. 2017. 16.

940 BARNÁ Attila 2014. 568–575.

4.3. Jókai Mór az igazságszolgáltatásról és az ügyvédi hivatásról

Jókai Mór az eljárásjogot, illetve a jogászai hivatásrendeket illetően általánosságban kevés alkalommal tette képviselőházi felszólalásai tárgyává, inkább egyedi ügyekben, interpellációkban intézett kérdést a kormányzathoz. Alapvető elvi fontosságú azonban a Képviselőház 1869. május 29-i ülésén elhangzott beszéde, amelyben a készülő bírósági reformmal kapcsolatban óva intett a kormányzat túlzó befolyásától, külön kiemelve annak veszélyeit, a parlamenti váltógazdaság okán kompromisszumra és stabilitásra törekedve gyakorlatilag a hatalmi ágak elválasztása mellett érvelt:

„Mi nem isten irgalmából akarunk lenni ország, hanem magunk erejéből.

Ha az, a mire építjük az alapot, homok, akkor az, mit ráépítünk, csak rom fog lenni. [...]

Ha, uraim, ezen aggodalmat át nem értik, nagyon tartok tőle, hogy azon országgyűlés, mely a reformok országgyűlésének Ígérkezett lenni, csak a destructio országgyűlése lehet. [...]

Hiszen köztudomású dolog, hogy tervben van az első fokú bíróságoknak a kormány általi kineveztetése. [...]

Méltóztassék a t. kormánynak és a mostani t. többségnek gondolni arra, hogy a kormányok nem halhatlanok. hogy jöhet a mostani hazafias, és – ne rösteljük bevalani oppositio létünkre – szabadelvű kormány után egy olyan, a mely mind ennek ellentéte, [...]

Gondolja meg a t. képviselőház többsége, hogy azon intézmények, miket ő most reform czime alatt egy hazafias kormány számára készít, juthatnak más kézbe és gondoljon akkor arra, hogy ha egyszer egy reactionarius, egy nemzetellenes kormány kerekedik felül, azokkal a megbénítandó megyékkel, ezekkel az elmozdítható alsó rendű bírói és hivatali karokkal a kormány teljhatalommal a választások fölött [...] egy oly országgyűlést alkothat össze egy rossz indulatú kormány, hogy sirva néznek utána utódaink.”⁹⁴¹

Jókai Mór a Képviselőház 1871. május 31-i ülésén az igazság, a per és a törvény kapcsolatát illetően – kisajátítási ügyekkel kapcsolatban – érdekes gondolatokat osztott meg, amely szerint, ha mindkét félnek igaza van, úgy a törvény szükségképpen nem lehet megfelelő, ugyanakkor a törvénynek alárendelt hatóságok és bíróságok tehetetlenek, így a jogalkotónak kell lépnie az igazságosság és a megfelelő törvények megalkotása érdekében:

⁹⁴¹ KN-1869-I. 268–269.

„Ezen eset szintén egyike azoknak, midőn úgy az alperesnek, mint a felperesnek igaza van, a mely esetben aztán okvetlenül a törvényben kell valami hibának lenni, [...]

Hogy ily esetben a tulajdonosoknak okvetlenül valami igazuknak kell lenni, azt előre fölteszem; de viszont a közmunka-tanácsnak is igazának kell lenni, midőn azt mondja, hogy nekem a törvény azt rendeli, hogy előleges becslés útján intézzem el a kisajátítást, a kinek ez nem tetszik, folyamodjék az esküdtszékhez.

Erre nézve azonban, mint minden dubiosus kérdésre nézve, kell valami közvetítő utat találni, akár a törvényhozásnak, akár a kormánynak ; [...] az utasításba az is bele tétessék, miszerint a minisztérium gondoskodjék arról, hogy a magán vagyon ne károsíttassék.”⁹⁴²

Eljárásjog történeti érdekességgként áll Jókai Mór 1873. március 10-i képviselő-házi interpellációja, amelyben az Osztrák-Magyar Monarchián belüli, illetve a nemzetközi térben a mai fogalmaink szerinti igazságügyi együttműködés nehézségeire, a viszonyosság elvére, valamint gyakorlatilag a korabeli⁹⁴³ *forum shopping* jelenségére⁹⁴⁴ hívta fel a figyelmet:

„[...] Az eset következő. Egy körmöczi pénzügyi hivatalnok adósává lett egy körmöczi polgárnak, s ez által bepereltetett az illető hatóság előtt, s el is marasztaltatott világos adósságában. Hanem ezalatt áttétette magát Lembergbe. Akkor a körmöczi hatóság ítéletét elküldötték a lemergi hatósághoz, hogy hajtsa végre. Az a válasz érkezett vissza, hogy a lemergi hatóság a magyar hatósági ítéletet nem hajthatja végre, nem is fogja végrehajtani, mert az 1798-iki október 25-iki császári pátens szerint az osztrák hivatalnokok fizetése lefoglalhatatlan. E dologban folyamodott az akkori igazságügy-ministerhez az illető hatóság, és a válasz, melyet még az akkori igazságügyministeri államtitkár aláírásával megküldtek a hatóságnak, úgy hangzik, hogy biz ez nincs másképp, s az osztrák hatóságnak joga van az ottani usus és pátens szerint végezni afölött, hogy egy magyarországi hatóság ítélete végrehajtandó-e vagy sem. [...]

Van-e tudomása a t. igazságügyminister urnak arról, hogy az osztrák hatóságok a magyar bíróság elmarasztaló ítéletét nem hajtják végre [...] Miután pedig a magyar

942 KN-1869-XVI. 397–398.

943 SZÁSZY István: Magyar nemzetközi magánjog. In.: SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar Magánjog. Első Kötet. Általános rész. Személyi jog.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941. 389–393.

944 Az úgynevezett „*forum shopping*” arra ösztönzi a feleket, hogy kedvezőbb jogi helyzet elérése érdekében a vagyonukat vagy a bírósági eljárást egyik államból egy másikba helyezték át, amely jellemzően visszaélészerű joggyakorlás. – SURI Noémi: A kedvezőbb jogi helyzet keresési lehetőségének visszaszorítása az új alapokra helyezett európai fizetésektelenségi eljárásban. *Gazdaság és Jog.* 2016/10. 20–21.

polgári perrendtartás 8. czime II. fejezet 398. és 399. §§. szerint a magyar tisztviselők és hivatalnokok egész fizetése (300 forint levonásával) adósság miatt lefoglalható, és így az osztrák hitelezők a magyar hivatalnokok ellenében mindenkor, a magyar hitelezők pedig az osztrák hivatalnokok ellenében sohasem nyernek kielégítést: szándékozik-e a t. minister ur e balhelyzetten, és mi módon segíteni, s az igazságos reciprocitást érvényre juttatni? [...]

Sajnálom, hogy nem lehetek tökéletesen megelégedve a t. minister úrnak adott válaszával, de különösen nem a jogelvek tekintetében, amelyeket méltóztatott alapul fölvenni. Hogy egyik állam törvényhozásának a másikéra ne legyen befolyása, ez így papiroson jól hangzik, de gyakorlatban nem úgy van.

Igaz, hogyha magyarországi hatóság Ítélete hajtatik végre Austriában: akkor ezáltal sújtva van az osztrák adós; de ha az osztrák hatósági ítélete hajtatik végre: azáltal sújtva van a magyarországi hitelező; és én szerintem a jogelv, a jog természete magával hozza, hogy a birtokviszonyokat rendező törvények mindig a jogos birtokos, és nem a bitorló számára legyenek hozva; tehát a hitelező védelmére és nem az adós védelmére hozatnak a törvények, és ha ily törvények egymással összeütközésbe jönnek két oly állam közt, mely egy koronás fejedelem alatt van: azt elintézni mindenesetre van ok és mód a két állam kölcsönös megegyezése mellett. [...]

Boszniában végre nem hajtott Ítélet folytában, hogy valóban Boszniában nem hajtják végre a magyar ítéleteket, mert ott másforma törvények vannak. Aztán kérdezősködtem: hasonló esetben, vajon a Dunafejedelemségben végrehajthatik-e a magyarországi bíróság ítélete. – Ott sem hajtatik végre. Sőt a sűrű igazságügy ministereink közül egyik utoljára azt az esetet is kiejtette előttem, hogy ide s tova Bajorországban sem fogják végrehajtani. Mi köröskörül oly szomszéd államoktól vagyunk körülvéve, melyekben a magyarországi marasztaló ítéletek nem hajtának végre; azonban magyar adós ellenében mi nekünk, a mi biráinknak, kötelessége minden külföldi állam ítéletet végrehajtani.

T. ház! Nem oly nehéz ennek megoldása. „Parva sapientia regitur mundus.” A bécsi kormány ennél sokkal nehezebb kérdést tudott igen egyszerűen, Columbus tojás módjára, megoldani. A váltótörvények mindenesetre sokkal nehezebb, sokkal bonyolultabb, sokkal sűrűbben előforduló összeütközésekre adnak alkalmat az egyes államok közt, minő pl. Austria-Magyarország s a dunafejedelemségi tartományok, és mit követnek e tekintetben az osztrák kormányférfiak? Egyszerű cartell utján megegyeztek a Dunafejedelemség és Szerbia kormányával, hogy miután az osztrák császár czimeit közt befoglaltatik az is, hogy Szerbia nagyfejedeleme, Moldva- és Oláhország nagyvajdája: annál fogva a bukaresti és belgrádi váltó Bécsben ne tekintessék külföldi, hanem belföldi váltónak, és ily törvény szerint ítéltessék meg. A magyar kormány erre a gondolatra, erre a furfangra nem jött rá soha. Pedig utána lehetne szintén csinálni.

*Én nem bánom, akármiféle úton-módon állítja helyre a minister ur a reciprocitást ezen esetben; de mindenesetre nagyon szeretném, ha valóban utat és módot találna, hogy ne legyünk örökösen kitéve azon alternatívának, hogy egyszer minket üssön az osztrák, majd pedig mink üttessünk az osztrák által.”*⁹⁴⁵

Jókai Mór a Képviselőház 1889. november 26-i ülésén tartott, a Kiegyezés eredményeit ismertető beszédének azon elemét e körben is érdemes felidézni, amelyben büszkén vallott az igazságügyi reformokról:

*„[...] Létrehoztuk a büntetőjogot s az igazságszolgáltatásban a, bagatelle-ügyek körüli eljárást. [...]”*⁹⁴⁶

Végezetül említendő meg a Képviselőház 1890. május 5-i ülése, ahol Jókai Mór a királyi táblák és főügyészségek szervezéséről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása során – Kassa város érdekében eljárva – hitet tett a korábbi két ítélőtábla helyett több ítélőtábla szervezése mellett rámutatva arra, hogy az ítélőtáblák központjait nem csak földrajzi, hanem közlekedési és kulturális szempontok alapján célszerű kiválasztani:

„[...] hanem szó van a judicatura, az igazságszolgáltatás reformjáról és a hol hibái vannak, azok sanálásáról.

*Az igen tisztelt igazságügyminister ur szombati beszédében oly világosan adta elő e törvényjavaslat célját, hogy még azok is, a kik nem akarták, kénytelenek voltak azt megérteni. E törvényjavaslat legfőbb célja első bíróságainknak, melyek még nagyon sok kívánni valót hagynak hátra, regenerálása, reformálása és erre fog szolgálni az eddig két központban – Budapesten és Marosvásárhelyt – levő királyi táblák szétosztása. Semmi sem természetesebb, minthogy ezen cél keresztülvitelénél bizonyos territóriumoknak központját kell keresni. Geographiai tekintetben felső Magyarország központja Kassa, ezt mindenki elismeri, hacsak a térképre néz. Közlekedés tekintetében szintén egyik gócpontnak lehet mondani; kereskedelmi és culturalis tekintetben pedig szintén annyit tesz Kassa, a mennyit Magyarországnak igen kevés városa. [...]”*⁹⁴⁷

Jókai Mór regényeiben az igazságszolgáltatás több esetben központi szerepet tölt be, szereplői és hősei közül többen jogászok, ügyvédi vagy éppen bírói jellemrajzai pedig napjainkban is e hivatásrendekkel szemben támasztott elvárásokat jelenítik

945 KN-1872-VI. 6–7.

946 KN-1887-XIV. 118.

947 KN-1887-XVIII. 58.

meg. Regényidőt tekintve e körben a magyar a széttöredezett magyar joggal kapcsolatos álláspontját, a jogérvényesítés nehézségeit, egyben az ügyvédi hivatás alapjait – szembe állítva a modern kódexeken nyugvó jogrendszerekkel – legtömörebben *„A régi jó táblabírák”* regénye *„Isten csapásai”* című fejezetében foglalta össze:

„[...] Könnyű most ügyvédnek lenni. Mai világban csak jó emlékezőtehetség kell hozzá, a paragrafusok bő ismerete, megfelelő stylus curialis, jó két talp, mely nem fárad el a járás-kelésben; a többi mellékes dolog.

Hajdan művészet, virtuozitás volt az ügyvédség, a pör hasonlított egy gyönyörű lovagjátékhoz, egy szellemi tornához, hol ügyesség, merészség, tárgy- és helyismeret nagy előnyöket adtak; mikor már lováról le volt verve a hős, még akkor is felülkerülhetett, s megesett, hogy az alperes egzekválta a felperest, ha ügyvéde bátor és nevének megfelelő dalia volt. Az igazi ügyvéd kezében jó eszköz volt minden világi tényező, a tisztújítástól kezdve fel az országgyűlésig; a kitérések, kifogások, mellékutak gyakorlatában alkalma volt remekelni; egyszóval, minthogy már benne vagyok a klasszikus hasonlításokban, a hajdani ügyvéd oly viszonyt képez a mostanihoz, mint a négy szilaj paripát kormányzó kocsis nyaktörős utakon a lokomotívon ülő tendervezetőhöz, kinek egyéb gondja nincsen, mint hogy ki ne menjen a kerékvágásból. [...]

Nem is igen bátorkodott már minden gyenge szívű ember e per bolygatásához fogni, mert annyi volt már abban az egymással ellenkező ítélet, parancsolat, határozat, hogy aki tisztába akart volna vele jönni, semmi hatalom sem mentheté meg, hogy az őt érzékét oda ne veszítse. [...]

Jókai Mór regényeit illetően érdemes felidézni a hagyományos magyar jog alapját képező Tripartitumot is, amelyet, illetve az abban foglalt nemeseket megillető eljárásjogi kiváltásokat *„A névtelen vár”* című regény *„Nyolcadik rész. A magyar inszurrekció”* című részében külön is megemlíti:

„[...] A nemesembert nem foghatják el bírói ítélet nélkül. A nemesember udvarára nem szabad semmiféle potentátnak belépni az ő beleegyezése nélkül. A nemesember számára van hozva az egész hármass törvénykönyv, az ő ügyeit intézi el a szolgabíró, a törvényszék, a királyi tábla és a hétszemélyes; a parasztét az urbarium és az úriszékek. A nemesember birtoka ösiség, az unokák visszaperelhetik. A nemesembert testi büntetés meg nem alázza, s ha főbenjáró bünt követett el, nem a bitófa áll rajta bosszút, hanem a pallos, s aki őt megüti, felsőbb hatalmaskodás bűnébe esik. [...]

A per, a polgári per *„Kárpáthy Zoltán”* című regény központi eleme, amelyben a főhős ellen nagybátyja, Kárpáthy Abellino indít eljárást, lényegében véve

származási pert. A per a kor rendkívül bonyolult igazságszolgáltatási rendszerében zajlott, jelentősen el is húzódott. Az eljárás során a felek ügyvédei hosszas peranyagokat készítettek írásban, és a regény történetvezetésében a korabeli eljárásjog valamennyi sajátossága megjelent, így a tények előadása, a bizonyítékok értékelése és mérlegelése, az ügyvédek szerepe, maga az ügyvédi hivatás részterületei, az ügyvéd-ügyfél viszony vonásai, a felek közötti érdekkonfliktus, az ítélet sürgetése és a pertaktikai megfontolások, illetve maga az írásbeliség. A fenti körülményeket a maga teljességében a „*III. Kedves barátom uram*” című fejezet tartalmazza a felperes, báró Kárpáthy Abellino és ügyvédje, Maszlaczký Gábor közötti párbeszédben:

„[...] – *Hogy áll a pörünk, uram? [...]*

– *Valóban, ezt komolyan mondtam; ott állunk, ahol ezelőtt tizenhárom esztendővel. Újból kell kezdenünk.*

– *Én nem kezdek semmit! – kiálta türelmetlenül Abellino. – Én nem várok tovább! Én ítéletet akarok látni. Nem bánom, düljön jobbra vagy balra a pör; én ítélet alá akarom bocsátani.*

– *De nem akarom én! – süvölte Maszlaczký úr, túlkiabálva tűzbe jött kliensét; a pör éppen úgy az én érdekem, mint nagyságodé. Ha én elvesztem a pert, költséget, fáradságomat senki sem téríti meg, mert nagyságod apanagiuma magának is kevés; azért hagyjon engemet a nagyságos úr a magam útján menni, s ne elegyedjék olyan dologba, amihez nem ért. [...]*

Ha én nem tudok tanácsot adni, akkor az egész országban senki sem tud. Az egész idea éntőlem jött; azt tudhatja nagyságod, hogy ahány ügyvédet felszólított, hozzá sem mert fogni egy is. Egyedül én mertem belevágni; hát ki tud énnekem még tanácsot adni? [...]

Ezzel zárt szekrényét kinyitva, annak egyik fiókjából egy összekötött pörnyalábot húzott elő, melynek borítékjára nagy betűkkel volt felírva:

„*Kárpáthy contra Kárpáthy.*” [...]

– *Látja, kedves nagyságod, mily zárva tartom ezen pört, ember szeme ezt nem látja soha, kivéve a bírakat és az ügyfelek prókátorait; még maga az alpörös személy, Kárpáthy Zoltán sem tud felőle, gyámnoká ügyködven helyette. Minden betűt magok az illető felek írnak bele, s valahányszor előveszik az ítélőszékeken, még a jurátusokat is kiküldik a teremből. Ebből láthatja nagyságod, mily fontos és rendkívüli per a Kárpáthy contra Kárpáthy. [...]*

– *Miután saját vagyonát elverte kedves nagyságod, igen természetes óhajtással fordult nagybátyja, s nagyságos Kárpáthy János úr felé, kinek félmilliót jövedelmező birtoka szintén nagyságodra volt szállandó. Ezt nagyságod már gyermekkorában tudta, mert*

midőn édesatyja meghalt, János úr már akkor is túl volt az ötven éven, s oly életmód mellett, amelyet ő viselt, lehetetlen volt attól tartani, hogy családot hagyjon maga után. Azonban az évek haladtak, s a gazdag nagybátyja mégsem akart meghalni, mi kedves nagyságodra nézve a körülmények nyomasztósága mellett majdan tűrhetlenné kezdett válni, s kedves nagyságod nem vala rest a késedelmes halál siettetésére mindent elkövetni, amit alkalmasnak talált.

Abellino indulatosan közbe akart vágni.

– Csak ne szakítson félbe – rikácsola Maszlaczky úr –, ez úgy van, ahogy mondom, ezt a törvényszék előtt sem lehet eltagadni; koporsót küldött nagyságod nagybátyja neve napjára, mire azt szinte halálosan megütötte a guta. No, jól van; tréfa volt, azt mondja nagyságod. Hanem ami azután következett, az többé nem lett tréfa. Az öregúr efölötti bosszújában megházasodott, elvett egy nagyon rossz hírű családból való leányt. No, itt tessék megfogni a történetek csomóját, mert ezen fordul meg minden. Nemde azért vette el a leányt, hogy nagyságod bosszújára örököst hagyjon maga után. Ez világos. És éppen ezért vett egy oly kétértelmű családból való leányt, hogy ez a föltétel annál valószínűbb legyen. Ő maga ekkor már hetvenesztendős volt. És íme, amittől félni lehetett, az kedves nagyságod vesztére megtörtént; a nő anya lett, [...]

Nagyságod kegyetlenül meg volt csalva; a dolus malum világos; ez több mint csalárdság, ez stellionatus! Valakit törvényes örökétől ily nyilvánvaló módon megfosztani. [...]

Kedves nagyságod meg volt csalva, semmivé téve; futott ügyvédekhez, törvénytudókhoz. Senki sem nyújtott biztatást. Ne tessék hinni, hogy azért, mintha nem tudtak volna; hanem mivel nagyon kockáztatott vállalatnak tekinték oly ügyet megkezdeni, hol az alpörös egy oly nagy befolyású, oly – érdemei szerint-e vagy nem, az más kérdés – köztisztvisletben álló férfi, mint az ifjú Kárpáthy örökös gyámatyja, gróf Szentirmay úr, kinek emellett még felszámíthatlan gazdagsági források is állanak rendelkezésére, míg a felperesi ügyvéd – megbocsát kedves nagyságod e kitételért – a pör bevégeztéig még a költségeket is maga kénytelen fedezni, amint cselekszem én már tizenkét esztendő óta. [...]

Nekem szenvedélyem a szép per. És ez szép per fog lenni. Még csak ezután lesz az. Amilyen egy században fordul elő egy. Uram, egy szépen kiszámított, keresztülvitt ügy gyönyörűbb a legnagyobbyszerű ütközetnél. Itt egy nyugodt kombináció, ott egy fortélyos csavarulat, majd egy döntő oklevél közbehajított Brennus-kardja, a pszichológiai hálózat, mely az ellenfelet megköti, a figyelem félrevonása a veszélyes helyekről s élénk ostromlása a talált gyöngéknek; az igazság meggyőző kiderítése ott, hol egy írott betű nincs, melyből kiindulni lehessen – ezek az igazi ügyvéd élményei; aki ezekhez nem ért, aki csak azt tudja, azt látja, ami előtte van, aki nem képes magát beleélni a pörébe, s csak a tripartitumból puskázik, az maradjon a falujában tyúkprókátornak... [...]

Megverték, de le nem győztek bennünket. Visszavetettek, de el nem űztek. Az első kiindulási pont gyenge volt, másikat kell keresnünk. Első vázlatunk az volt bebizonyítani, miszerint Kárpáthy Zoltán nem lehet Kárpáthy János fia. Itt két dolog volt kiderítendő: az egyik néhai Kárpáthy Jánost illeti, a másik meghalt nejét. Az első pontra számtalan bizonyítványunk van, és azok kielégítőek. Az az előnyünk van, hogy a fővádottak meghaltak, és nem védhetik magokat többé. Megeskettük Kárpáthy János orvosait, egykori cimboráit, a parasztleányokat, kiket udvaránál tartott. E részben több bizonyítványunk van az elégnél. [...]

A néhai Kárpáthy Jánost érdeklő ponton kívül még egy másik is volt, amit fel kelle deríteniünk, Kárpáthy Jánosné néhai Mayer Fanny föltételezett hűtlensége. És ez volt a fő pont, ez volt az Achilles-sark. A megholt úrnőre senki sem bírt semmi gyanút okozó tény felhozni. A világ szemei előtt feddhetetlen életet élt. Mi iparkodtunk gyanúinknak családjá hírnevében alapot keresni; felhoztunk égre kiáltó dolgokat, mik a Mayerék házánál történtek, nénjei életmódját, piaci hírré vált botrányokat; mindezeket megcáfoló ellenfelünk azon egyszerű ténnyel, miszerint Mayer Fanny gyermekevei óta idegen háznál neveltetett, rokonai romlott körétől távol, szigorú, erényes emberek között. Csupán egy szalmaszálunk volt még, amihez ragaszkodnunk lehet: azon eset, ami egykor méltóságod és Mayer Fanny között történt. [...]

Ha bebizonyíthattuk azt, hogy Mayer Fanny egykor elfogadta nagyságod ajánlatát, mely őt nemigen törvényes állással kínálta meg, akkor megsemmisítő annak erkölcsi értékét. És az öreg Mayerné már kész is volt rá, hogy ez alkudozások folyama iránt tanúskodjék. Csodálkozni méltóztatik. Óh, ez az asszonyág, aki képes volt eladni leányát, eladja az unokáját is, kivált miután ez mit sem akar róla tudni. Az ígért jutalomért letette volna az esküt, melyre szükségünk volt. [...]

Egész számításom dugába dőlt egy igen egyszerű körülmény miatt: a tekintetes királyi tábla megtagadta Mayernétől az esküt; juramentum contra pudicitiam! [...]

Most következik majd a specifikus támadás, az eddigi csak megszállás, csak hadkészület volt; most következik a réslövés, az ostrom. [...]

– Én egyenesen Szentirmay grófot vádolom házasságtöréssel. [...]

Kutatásaim célhoz vezettek. [...]

Rövid idő múlva egy társaságban férfiak tréfás célzatokat mondanak Kárpáthy né felől, amidőn Szentirmay gróf közbelépett, s mindenkit párbajjal fenyegetett, aki e nő felől tiszteletlenül szól; a haldokló nő halálos ágyán azt kívánta, hogy gyermeke Szentirmay gyámsága alá adassék; mit a halál révén levő férje meg is erősített; a gróf éltes nőrokona, Marion kisasszony többször említé kötekedve, hogy az ifjú Kárpáthy Zoltán arca mennyire hasonlít Rudolf gróféhoz; azontúl a gróf gyöngéd, valóban atyai szeretetének nyilatkozványai mind megannyi tanúbizonyságok, melyek őt kompromittálják. [...]

– Folyvást nem értem, amit ön beszél.

– Azt elhiszem – szólott az ügyvéd nyugodt büszkeséggel. – Az nem is oly egyszerű. Ha értené a törvénykezők folyamatát, belátná a bizonyítékok súlyát kedves nagyságod, akkor meg tudná különböztetni azt, miszerint az általam felhozott vádterv által annyit elérhetünk ugyan, hogy ha nyilvánosság elé kerül a pör, ami végítélet folytán megtörténik, akár ellenünk, akár mellettünk szóljon az, ezáltal gróf Szentirmay a világ szemei előtt meg van bélyegezve, családjá előtt gyanúba hozva, közte és az ifjú Kárpáthy között kiegyenlíthetlen szakadás előidézve.

– Én éppen ezt akarom elérni.

– Én pedig éppen ezt akarom kikerülni. Kedves nagyságod úgy cselekednék, mint egy regényíró, ki halomra öl, akiket nem szeret, én pedig úgy cselekszem, mint filozóf és fiskális, ki élni hagyja ellenfeleit, de tartozásaikat kérlelhetlenül egzekválja. [...]

– Csak nem gondol ön erre komolyan?

– Sőt igen helyesnek találom azt, mert köztünk mondvá, én legkevésbé sem hiszem azt, hogy Szentirmay gróf legkisebb tilos viszonyban is állt volna Zoltán anyjával, [...]

mert győzelmünk alapja ez. Az ifjú mindekkorig semmit sem tud az öt fenyegető perről. Természetes. Ebben oly botrányos helyzetek, oly sikamlós kitételek fordulnak elő, hogy azoknak sejtelve elől is zárni kell minden ifjúi szívet. Míg teljes korúvá nem leend, addig a növelési rendszer ellen elkövetett bűn volna e pert vele megismertetni.

– Tehát reményli ön, hogy perünk még odáig elhúzódik.

– Előbb a kérdés meritumára azt felelem, hogy „nem”; azután pedig az ebben foglaltatott szarkazmusra bátor vagyok viszonzni, miszerint húzódjék bármeddig ez a per, azért rám nézve nem leend az „bona vacca” (jó fejőstehén), miután a perköltségeket is saját erszényemből előlegezem. De nem fog sokáig húzódni. [...]

Midőn eljövend az idő, hogy az ifjú Kárpáthy azon korba lép, melyben az ifjúúi érzelmek teljes forrásukban vannak, amidőn a fiatal szív oly hirtelen kész gyors, heves elhatározásokra, akkor gondunk leend rá e per iránti kíváncsiságát felgerjeszteni, alkalmat szolgáltatunk neki, hogy e pert végtül végig elolvashassa. [...]

Ha e romlatlan kedélyű, nemes szívű ifjú végigolvasandja azon borzasztó iratokat, mikből ha egyet szélnek bocsátanak, be van fertőzve atyjának, anyjának emléke, fel-dúlva gyámatyja családjának boldogsága, széttépve erőszakosan minden kötelék közte és annak gyermekei között; mit fog akkor ez ifjú cselekedni? [...] Nem inkább tűzbe hajítandja-e a pert, nem várva be a kétségbeejtő végítéletet, s beleegyezik föltételeink-be, amiket mi fogunk eléje szabni, csak hogy megmentse holt szülői tiszta hírnevét, gyámja boldogságát és azt az ifjúkori ábrándot, mely ép lelkek előtt annyira becses, s lemond inkább kincseiről, csak hogy azt mondhassa: „Mindez nem volt igaz, el van feledve, el van törölve örökké. Senki sem tudja, való volt-e, nem-e”. [...]

– S valószínűnek tartja ön ezt? [...]

– *Csalhatatlanul. A filozófia nem csal. Amely ügyvéd a pszichológiához nem ért, az menjen kukoricát kapálni. [...]*”

Az ügyvéd terve a regényben sikerrel jár, ezzel a történet új irányba fordul, amelynek epizódjaiban az ügyvédek szerepe továbbra is kiemelt jelentőséggel bír. A regényben így jelenik meg pozitív szereplőként Kárpáthy Zoltán oldalán Kovács ügyvéd Maszlaczkyyval szemben a „XIX. A titok” című fejezetben, miközben az írásbeli előkészítő iratok teljessége és feltárásra kerül:

„[...] – *Óh, kedves Zoltán! Ne nézzen azokba az átkos iratokba. [...]*

– *Mi van ebben az írásban?*

– *Isten ne engedje, hogy ön e kérdésre valaha választ kapjon! Én mondom önnek hitemre, becsületemre, hogy ha valaha fog ön akadni emberre, aki azt tanácsolandja önnek, hogy ez iratokból csak egy sort elolvasson, az önnek halálos, gyilkos ellensége. [...]*

Zoltán felbontotta a pört. [...]

A legelső irat volt a keresetlevél Kárpáthy Zoltán ellen.

A kelet (dátum) mutatta, hogy akkor Zoltán még csak egyéves volt, midőn a keresetlevél ellene megíratott. [...]

Következtek a bizonyítékok. Óh, mi utálatos dolgok voltak azokban. Az ifjú arca égett, és teste reszkedett minden ízeiben, mentül tovább olvasá e kárhozatos, kigondolhatatlan eszméket. [...]

Következének a védíratok.

A komoly, nemes védelem minden sorában meg lehete ismerni annak íróját, mintha maga előtt látná őt, ahogy él, ahogy beszél; emberfölötti nyugalommal arcán, villogó haraggal szemeiben.

Óh, milyen jólesett ezen sorokat olvasnia! [...]

Ő maga is észrevette azt, hogy e védlevél nem pusztá törvénykezési okirat, mely a holt betűkre hivatkozik; egy élő szózat az, mely megmozdítja az emberi szíveket, hogy azt mondja rá a bíró: „Az nem jött tanúkkal, okiratokkal, furfanggal, fortéllyal, mégis ennek van igaza”.

Úgy is történt.

A legelső ítélet fonalát metszé a pernek, a hivatkozott tanú Mayerné, kit Zoltán e percig névről említettetni sem hallott, s csak a rettenetes perből tudta meg, hogy az neki nagyanyja, e gyalázatos emberkalmár, a leánya tisztasága ellen elvállalt eskütől bíróilag elmozdítottatott.

Tehát mégis van igazság a földön. [...]

Tovább egy betűt sem olvasott a perből. Nem akarta tudni, hogyan vádolják Rudolfot, hogyan védi ő magát. Előtte tisztán állt, mint egy szent.

Nem érdekelte többé a per folyamata; jobbra dül-e, balra dül-e? Ki nyerhet, ki veszhet benne?

Csak arra gondolt, hogy ha ily botrányt kivetnek a világba, legyen az igaz vagy hazugság, milyen örök mélység támad öközötté és az egész Szentirmay család között, milyen begyógyíthatatlan sebeket fog az ütni azon jó, áldott emberek szívéen, kiknek azért kell lakolniuk, mivel őt szerették. [...]

A periratok ismeretében a „XV. Egy férfiszó” című fejezetben a felperesi oldal által várt alperesi magatartás következik be:

„[...] – Most csak egy gondolatom van, hogy bármi árt szabjanak ellenfeleim a kárhóztos pör megsemmisítésének, én nem alkuszom velök, belégyezem. Az, hogy azoktól, akiket szívemből gyűlölök, akiknek azt a fájdalmas éjszakát, amit átéreztem, meg nem bocsáthatom soha, miután jogos birtokomról lemondtam, alamizsnát elfogadni nem fogok, mint bizonyos áll előttem. Hogy azután mi történik velem, az a jó isten dolga. [...]

– Ön teljes diadalt szerez ellenségeinek. [...]

– Nekem mindegy, akármit fog cselekedni, én átengedem a vitatott birtokot akárkinek; mindegy rám nézve, ki fog beleülni. Nekem nem kell belőle semmi. Csak egy követelése van. A kárpátfalvi kastélyban van egy befalazott folyosó, a helység mellett van egy bekerített tér; az a folyosó anyám szobáihoz vezet, ez a kerek tér az ő sírját rejt. E kettőhöz ne legyen joga senkinek... [...]

A „XVI. Alku egy veszendő lélekre” című fejezet a mai fogalmaink szerinti egyezségi tárgyalást, az abban szerepet játszó ügyvédi közreműködést, illetve ügyvédi érdekkonfliktust és felelősséget, etikátlan magatartást is elénk tárja azt követően, hogy Kárpáthy Zoltán a periratok ismeretében a fentiek szerint a jogvita lezárására utasítja ügyvédjét:

„[...] – Védencem nevében bátor vagyok nagyságodnak egyezkedési ajánlatot tenni. A Kárpáthy család birtoka két egyenlő uradalomból áll, egyik a kárpátfalvi, másik a madarasi. Jelenleg mindkettő igen jó karban áll, s célszerű kezelés mellett kétháromszázezer forint évi jövedelmet ad. Védencem rokoni osztályt ajánl nagyságodnak. Bármelyiket tetszik választani az uradalmaik közül, azt engedi által, a kérdéses per megszüntetését tűzvéen ki feltételül. [...]

– Semmi alku! Vagy mindent, vagy semmit, kedves kolléga úr. Egy Kárpáthy Abelino ily ajánlatot nem enged magának tenni, midőn pere végeztéhez közelít. Miért nem tették önök az ajánlatot, midőn a per kezdődött, és miért teszik most, midőn ítélet alá készül? Mert látják, hogy el fognak mindent veszteni. [...]

– Uram. Ön az elébb engemet egy becses dologra tanított, hogy az ügyvédnek logikájának kell lenni. Van szerencsém viszont egy másik tanulsággal szolgálhatni. Az ügyvédnek hűségének kell lenni védence iránt. Én nem állítom, hogy ez önnek nincs, hanem annyit bizonyosan tudok, miszerint ön védencétől cessziót csikart ki egy harmadik ember részére a Kárpáthy-uradalmak felől, s neki csak holmi koldusalamizsnát biztosított a másnak elszerzett roppant jövedelemből. És most, midőn én az önök által ígért huszonnégyezer helyett kétszázezeret ígérek ön nagyságának, ön közbelép, hogy ezt meggátolja, mert jól tudja, hogy ha mi kiegyezünk, az adott cesszió minden alapját elveszti, olyan körülmények mellett levén az kibocsátva, melyek be nem következtek, s akkor ön ama harmadik számára vesztette el ez ügyet, melyből védencét magát ki akarta játszani. Ez, uram, olyan tény, amiért önnek védence, ha kedve tartja, önnek holta napjáig tartó hallgatást (szilencium) szerezhet, amiért ön elvesztheti ügyvédi oklevelét. Én bátor vagyok nagyságos Kárpáthy Béla urat egyszerűen felhívni, vajon többnek tartja-e az általunk ajánlott kétszázezer forintnyi jogos és becsületes évi jövedelmet a saját ügyvédje által rátukmált huszonnégyezer forintnyi gúnyos alamizsnánál? [...]”

A soron következő „XVII. A lemondás” című fejezet az egyezés lezárását, a per megszüntetését tárja elénk azzal, hogy az egyezés nem a főhős ajánlata, hanem a felperesi ügyvéd „III. Kedves barátom uram” című fejezetében felvázolt taktikai lépéssorozatának eredményével jött létre:

[...] Az ügyvéd megjelenése fölleveníté mind a kettőt, Zoltán eléje ment, míg az a kezében tartott iratcsomót már messziről nyújtá feléje:

– Itt van... [...]

– Minden irat közötté van? – kérde Zoltán, midőn a pert remegő kezeibe vette.

– Magam győződtem meg róla; az eredetiek adattak át. A per megszüntnek nyilatkoztatott, a felperes visszavonta keresetét, s Köcserepy befolyásának sikerült magát e pert a levéltárból kitöröltetni.

Zoltán dobogó szívvel fogá a csomagot, s úgy, ahogy összekötve volt, belehajítá a kandalló tüzebe. [...]”

Maszlaczky ügyvéd végül a „XXV. Régi jó barátok” című fejezetben nyeri el büntetését, megfosztják ügyvédi minőségétől, hiszen ügyfelei érdekei ellen végzett tevékenységet, továbbá a mai fogalmaink szerinti zugirászat, azaz jogosulatlan ügyvédi tevékenységre irányuló kísérletei is elbuktak, társadalmilag megsemmisült:

„[...] A tény körülbelül annyi, hogy kedves Maszlaczký úr egy kézre játszott a felperessel mint alperesi ügyvéd, s miután meg hagyta magát vesztegetni a felperes által, hogy a pert kliense számára elvesztse, akkor ismét a felperest is rászedte; az nem restellt lármát ütni ellene, és saját magát is bajba keverni, hogy őrajta bosszút álljon. Ebből azután igen csúnya láрма lett, [...]

De mégis ottveszté, ami rá nézve drágább volt jó hírnél és névnél: ügyvédi oklevelét.

Szilenciumot kapott örök időkre. Többé soha semmiféle pert nem szabad folytatnia.

Azt hitte ugyan, hogy ezen a bajon könnyen segíthet. Akad fiatal okleveles ügyvédre, aki nevét odaadja neki, hogy annak jelszava alatt ügyködjék. Nem talált senkit. Nem volt olyan szerencsétlen ember a két fővárosban, aki eladta volna magát, hogy háta legyen egy olyan embernek, akit mindenfelől ütnek. [...]

Ismerősei, ha az utcán találkoztak vele, kikerülték; régi, messziről mosolygó ábrázatok úgy néztek reá, úgy kapták félre a szemeiket róla, mintha sohasem látták volna; hajdani pártfogóit ha meg akarta látogatni, egyet sem talált otthon. [...]”

A Kárpáthy család pere mellett az **„És mégis mozog a föld”** című regény is tartalmaz a szereplők sorsát mélyen érintő pereket, eljárásokat, amelyekben a főhős principálisa, Korcza úr, vagy barátja, Biróczy járnak el ügyvédként. Mindkét alak megrajzolásakor egy pozitív ügyvédkép tárul a szemünk elé azzal, hogy az ügyvédi joggyakorlat egyes mindennapi fogásai, érdekei, illetve a kliensek ügyvédekkel szembeni hozzáállásának az eredményei is színesen tárulnak elénk. Mindezek közül emelkedik ki a korabeli, latin nyelvű joggyakorlatot is bemutató *„Amit a patvaristák tanulnak”* című fejezet:

„[...] Az irodában oly prózai szorgalommal másolja az okiratokat, mint egy gép. Teszi magát, mintha azok a pörök őt nagyon érdekelnék. Eljár Korcza úrral, ki nagy uradalomnak jogigazgatója, az urbarialis törvényszékekre, s oly szorgalommal vezeti azoknak jegyzőkönyveit, mintha őt érdekelnék legjobban azok az aprólékos nagy bajai az egymást közt veszekedő két parasztnak, amiknek a vége rendesen az, hogy egy se kap semmit. [...]

Diákul beszélnek. [...]

Azon a nyelven, amelyben nevelkedett; amelyen gondolkodik, amelyen éjjel álmában beszél, amelyen az Úristent megszólítja és viszont megérti; amely a királynak és a nemesembernek a nyelve; amely megkülönbözteti az urat a paraszttól, a férfit az asszonytól; amely a „Corpus Juris” és a privilégiumok nyelve; a holtak és az örökké élők nyelve: a világnyelv, mely előtt minden nemzet meghajol, s a „senki” nyelve, mely senkit meg nem aláz. [...]”

A „*Boldog szerelem*” című fejezetben tanúi lehetünk annak, amikor Korcza ügyvéd a megbízói utasítást – amelynek értelmében özvegy Jenőyné unokáját, Jenőy Kálmánt óhajtja anyagilag ellehetetleníteni – megtagadja, az állandó megbízását felmondja, iratait kiadja azzal, hogy a főhős érdekeinek védelme érdekében barátja, Biróczy elvállalja a képviselést:

„[...] – Azért nem, mert én nem fogok a nagyasszonynak abban a hóbertjában segítségére lenni, hogy az egyik gyermekét, a jót, a lángeszűt, kitagadja, azt, aki nekem csak egy évig volt fiam, s mégis úgy szerettem, mint a magamét, s ennek a másíknak meg majorátust csináljon. Száradjon el a kezem, ha én ebben a munkában a nagyasszonynak egy körömvakarintással is segítségére leszek. [...]

– Elviszem öntől minden peremet – azonnal!

Erre a fenyegetésre nem is szólt semmit Korcza úr, csak kinyitotta a szekrényét, kinyalábolt belőle egy csomó összekötött aktát, s anélkül, hogy azt mondaná, hogy „tessék”: [...]

– Maga? Kálmán testi-lelki jó barátja? S elvállalja az ő exhaeredatiójának ügyvitelét? – Azután vállalt vont. – Különben igaza van. Ha ön el nem vállalja, elvállalja más. Van Pesten háromszáz prókátor. Ha az ember úgy veszi fel a dolgot... Jó barát ide, jó barát oda! [...]

– De ne tessék pedig úgy venni fel a dolgot. Éppen azért, mert jó barátja vagyok Kálmánnak, vállaltam el ez ügyet. A hivatalos okiratba sikerült egy záradékot becsúsztatnom, mely éppen beletalált a nagyasszony esze járásába, s egészen megnyerte a kedvét; s ez a záradék így szól: „Ha pedig Kálmán unokám felhagyna azon baráti viszonyal, mellyel most az itt levő színésztársaság iránt viseltetik, ha elválnék Bánnyaváry uramtól, és azt magától elhagyná, akkor Benjámin fiam tartozzék a neki átadott majorátus jövedelmének felét Kálmánnak átengedni.” [...].”

Az ügyvédi közreműködés megtagadása megjelenik egyebekben a „**Szegény gazdagok**” című regény „Az egyezkedés” című fejezetében is:

„[...] Sipos úr letett minden összeköttetésről a Lapussa-családdal ama fatális örökösödési per óta, melynek védvei és ellenvédvei együl egyig abban álltak, hogy a pörös felek mennyi rosszat mondhassanak el egymás személye felől. Az ilyesmi pedig nem volt Sipos úr ízlésére.

Föltette magában, hogy semmiféle tanáccsal sem fog szolgálni többé sem az egyik, sem a másik félnek, kik a kíméletlenséget oly tökélyre vitték mindkét oldalról, hogy saját ügyvédek kezdték restellni a dolgot. [...]

Az ügyvédi tevékenység további elemei közül emelendő ki az 1868-ban megjelent „**Szerelem bolondjai**” című⁹⁴⁸ regény, amelynek „*Villám a derült égből*” című fejezetének kis epizódja, amely talán napjainkban is igaz, jogi realista megállapítást tesz:

„[...] – Kedves öcsém, ön még igen fiatal ügyvéd, s azt hiszi, hogy minden meg van nyerve, mikor már a kedvező ítélet a kezében van. Tapasztalt ügyvédek azonban jól tudják, hogy csak akkor kezdődik még az igazi per, mikor már a végrehajtás napja is ki van tűzve, s nekem gyakorlott ügyvédem van. Aztán magam is értek valamihez. [...]”

Érdekes jogi érvelés, valójában ügyvédi mesterfogás található továbbá az „**Egy az Isten**” című regény „*Második rész. XLVI*” fejezetében, amely a főhősnő öröklési perben került előterjesztésre, figyelemmel a magyar állam akkori vallási széttagoltságára is:

„[...] – Hiszen igaz, igaz; hanem hát arra való az ügyvéd, hogy mindennek megtalálja a kapcsát, amibe bele lehet akaszkodni. A püspök nagybátya végrendelete így szólt: „Ha örököseim valamelyike a római katolikus hitről bármely más keresztyén felekezetbe térne át, birtokjogát veszítse el.”

– És én kitértem a római katolikus egyházból.

– Hiszen a vojvodinai bírák is így fogták azt fel. Persze primitív emberek! Meg is voltak bizonyosan kenve a grófok által. De a felső bíróság tanult emberekből áll. Azok az én védelmemnek adtak igazat. Én bebizonyítottam nekik, hogy a végrendelet záradéka nem alkalmazható az ön esetére, mert az így szól: „ha kitér a katolikus hitből valamely más keresztyén felekezetbe, akkor veszítse el a birtokjogát.” Úgy, de a grófnő nem egy keresztyén felekezetbe tért ki, hanem egy pogányba, egy istentagadóra; s így azt kitérésnek sem lehet nevezni, csak ateizmusnak; erről pedig nem szólt a végrendelet. S a törvényszék az én érvelésemet hagyta helybe. [...]”

Az eljárásjog formai oldalát illetően a keresetindítás, az ahhoz elengedhetetlen illeték, valamint az ügyvédi munka kapcsolódási pontjai, a hivatalos közlöny és pontos jogszabályismeret az „**Új földesúr**” című regény „*I. Régi ember új idő*” fejezetében tárul elénk:

948 A történet középpontjában egy klub áll, amelynek tagjai évente díjat adnak annak, aki a legnagyobb örültséget követi el a szerelem nevében és még pórul is jár. Ennek elemeként ismerjük meg Harter Nándort, aki válása után lett bolondja volt nejének és akiért aztán minden örültségre kész lett, vagyonokat költött rá, segítette az új férjet és aztán még egy titkos viszonyt is fenntartottak. A történetvezetésben szerepet nyer még Elemér és Ilonka szerelme, de a regény egyben a kései neoabszolutizmus krónikája és kritikája is.

„[...] No még egyszer aztán kijött, hogy ezentúl porlekedni csak oly módon lesz szabad, ha az ember előbb olyan papirost vesz, ami már jogosítva van a bíró előtti megjelenésre; s egyúttal megtanul különbséget tenni kisebb és nagyobb bélyegilletmények között.

– No – hát legyen meg ez is. Tehát ezentúl nem fogok porlekedni.

És azzal összezsinegelé pöriratait, betette a szekrénybe, felmondott a prókátorának. Aki ellen neki van követelése, hadd szaladjon vele, akinek pedig öllene van, az hadd jöjjön – ő nem felel többet senkivel.

És aki jártas az etnográfiában, az tudni fogja, hogy mikor a magyar ember lemond arról, hogy dohányozzék, hogy bort igyék, hogy ismerőseivel összejöjjön, hogy vadászni járjon, hogy az utcára kimenjen, az mind elég nagy eset, de mikor arra szánja magát, hogy nem porlekedik többet: az már az „ultima Thule”! [...]

– Járátja uraságod a Reichsgesetzblattot?

– Járátja biz a kakukk.

– Ah, tehát nem? Kár nagyon. – És itt kebelébe dugva kesztyűs ujjait a doktor úr, nagy folyékonyással megnevezé a Reichsgesetzblatt azon számát, melyben ennyi és ennyi számú paragrafus alatt azon rendelet foglaltatik, mely a „rég” jogcímen alapuló igényeket megszünteti, s egyúttal határidőt tűz ki, amelynek lefolytáig minden ember, akinek valamely tetteleg birtokában nem levő fekvő vagyona van, eziránt a bitorlót meginteni, megperelni, törvénybe idéztetni, egy régi magyar szóval „meguszultatni”, el ne mulassza, mert azontúl „beati possidentes”; aki a birtokban találtatik, az vétetik tulajdonosnak, s minthogy Garanvölgyi úr a Reichsgesetzblattot nem járatta, s minthogy bélyegpapírra írni nem akart, tehát testvére özvegyénél levő birtoka annak tulajdonává lett, következőleg az ezt el is adhatta; aminthogy meg is tette, s már azon bizony semmi kutyabőr sem segít. [...]

– Uram. Ön nagy ember. Önnek igaza van. Kapitulálok, s elismerem önt doktornak. Magam vagyok a hibás, amiért a Reichsgesetzblattot nem járattam. Rögtön küldök a postára, s megrendelem, s azontúl ez lesz az, amit „versate diu”, „versate noctuque”, nehogy egyszer tudatlanságom miatt még magamat is eladjon valaki, akinek juszt ad hozzá a paragrafus. [...]

A „IX A két fogoly” című fejezetben szintén az ügyvédi munka hétköznapijaiba nyerhetünk betekintést, egyben az összeférhetetlenségi szabályra is találunk utalást. A fejezet egyebekben az ügyvéd, doktor Grisák további ügyeskedései alól is lerántja a leplet, de tárgyánál fogva csak a jelzett körülmények sorai idézendők:

„[...] A segédek azóta kifáradtak a szaladgálásban; mert most a fő ügyvédi praxis szaladgálásból áll; a principális maga csak audienciákat szokott adni, mire nézve lapidár betűkkel van felírva ajtajára: itthon található reggeli 11-től 1-ig. [...]

– Hova gondol ön, uram? – szólt méltóságteljes tekintettel doktor Grisák. – Én Ankerschmidt ügyvédje vagyok, s az hűtlenség volna tőlem, ha klienseim ellenségétől fogadnék el megbízást. Ah uram, ily mocskot nem tűr el az én becsületem. [...]”

Végezetül az 1886-ban megjelent, kevésbé ismert „*Akik kétszer halnak meg*” című⁹⁴⁹ regény „*Rablázadás*” című fejezete hívható fel tárgyánál fogva, amelyben a mai fogalmaink szerinti kirendelt védő intézményét lelhetjük fel a kiegyezést megelőző korban:

„[...] – Ez mind mellékes ügy. A fődolog, ami hozzád hozott (pedig felfogadtam, hogyha ez lesz az Ararát hegye, s körös-körül az özönvíz, mégsem teszem be hozzád a lábamat többet, hanem hát „*publica praecedunt*”, a közügy elébbvaló), eljöttem hozzád, mert megtudtam, hogy a Kolokát védő ügyészeül te fogsz hivatalból kineveztetni. Itt vagyok informálni.

– Meg lehetsz felőle győződve, hogy mindent meg fogok tenni lelkiismeretesen, amit esetleges védencem javára a kötelesség elém ró.

– No, csak ne pedánskodj! Hagyd el, kérlek. Tudom én, hogy mi az a prókátor-lelkiismeret. Nem is szabad a prókátornak lelkiismeretének lenni! Az egyszeri oláh úgy tudakozódott az ügyvéd után: „Hol lakik az az úr, aki pénzért hazudik?”. Az egyszeri fiskális azt mondta a védelmezett zsványynak: „Te csak mondj el nekem mindent igazán, ahogy volt; amit hozzá kell hazudni, majd megteszem én.”

– Ej, de meg vagy töltve prókátorok elleni adomákkal.

– Akár holnap reggelig folytassam. Hát nem azt kívánom én nálad elérni, hogy a kliensedet nagyon szép színbe öltöztess, hanem csak azt, hogy ne engedd valami politikai vétségbe belekeverni. Hadd süljön rá ki minden, amit zsványésszel tett; lólopás, útonállás, rablógylókosság, börtönből kitörés. Elég érdem tizenöt esztendei nehéz fogságra. Csak azt ne tedd, hogy valamiképp egy politikai hős nimbuszát ragyogtasd a süvege körül.

– Értem. [...]”

949 A mű 1848/49-ben, illetve a kései neoabszolutizmus korában játszódik a Felvidéken és alapvetően két arisztokrata, az Opatovszky és a Tarnaváry család történetén, és egymás elleni harcán keresztül ismerjük meg a korszakokat, annak feszültségeit.

ZÁRÓ GONDOLATOK⁹⁵⁰

A kötet elején Jókai Mór „*De kár megvénülni*” című regénye „*Előljáró beszéd*” fejezetének soraival indult a közös gondolkodás és jogtörténeti utazás, amelynek során a kalauz történetei által mutatta meg, hogy:

„[...] a kisujjában van nemcsak a köz- és váltójog, de minden kereskedelmi törvény; a külföldi kódexek, a biztosítási szabályok, a tengerészeti jog, az angol, francia, német törvénykezési praxis, minden furfangjaival, teketóriáival, amikben egy közönséges fiskális ügy elvész, mint mikor a vadászkutya hínár közé kerül. [...] Hiszen majd meglátod. Egy esztendő alatt annyit tanulsz nála, amennyit négy év alatt nem tanultál az univerzításon. [...]”

A kutatás eredményét összefoglaló fejezetben igazolva láthatjuk a fenti tételt, hiszen a magyar jogtörténet egyes állomásait, jogterületeit érintő úton Jókai Mór ékes bizonyítékait tárta elénk képviselőként és íróként egyaránt. Mindazonáltal Jókai Mór egész életművére vetítve egyértelműen ide kívánczik a magyar polgári jog egyik legnagyobb alakjának, Jókai Mór kortársának – Grosschmid Béninek – e körben vallott megállapítása, amely szerint:

„[...] a jog s különösen a magánjog nehéz dolog. S főleg az alsó bíróságoktól tulajdonképpen nem is lehet azt követelni, hogy ők a magánjogban egészen járatosak legyenek. Mert hiszen az teljes lehetetlenség. Hiszen már csak arra is évek kellenek, hosszú évek s azokon át való tapasztalat, hogy a magánjogi törvényeknek s egyéb jogszabályoknak úgyszólván csak a külső összefüggésében valaki tájékozva legyen. [...]”⁹⁵¹

A grosschmid-i lehetetlenség azonban inkább ösztönző, semmint akadályozó tényező a jogtudományban, a jogtörténetben elmerülni kívánók előtt, hiszen az azokban való elmélkedés, búvárkodás további felfedezni való kincsek és értékek megszerzésének jutalmával kecsegtet. Mindezek alapján – a jövőre nyitott kutatások lehetőségét fenntartva a teljesség igénye nélkül – érdemes Jókai Mór további jogintézményeket, jogtörténeti jelentőségű korokat illető gondolatairól is

950 FAZAKAS Zoltán József

951 GROSSCHMID Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan*. Budapest, Athenaeum Irod. és Nyomdai R. T., 1905. 534.

röviden megemlékezni, idézni, részben visszautalva a már vizsgált részek, művek tartalmi elemeire.

Közjogtörténeti jelentőségénél fogva így idézhető a neoabszolutizmus korának kritikája, amelyet Jókai Mór már első képviselőházi beszédében, 1861. május 24-én foglalta össze és az osztrák összbírodalommal szembeni a dualizmus ajánlatát fogalmazta meg a jogegyenlőség alapján álló alkotmányossággal:

„[...] Ez a szó „osztrák összállam” chimaera. [...]

Dualismus idején érte a birodalom mindig története fénypontjait; tökéletes uniformitás alatt érte megaláztatásait.

*Továbbá, hogy a magyar nemzet semmiféle osztály, nemzetiség, vagy vallásfelekezetre nézve kizáró, vagy bezáró jogokat el nem ismer, hogy alkotmánya jótekonyságában mindenkit egyformán részesít, [...]*⁹⁵²

A neoabszolutizmus egyszerű kritikáját Jókai Mór a „**Fekete gyémántok**” című regénye „*A halinatisztelet*” című fejezetében az alábbiak szerint írta le:

„[...] Az állambölcsek haragban vannak Magyarországgal, s haragjukban semmi vasutat sem akarnak neki engedélyezni; még az országutait sem kavicsoltatják, hadd legyen sivataggá, hadd legyen belőle egy darab Ázsia!

És nincsen-e elég okuk a haragra? Az ő kedvenc állameszméjük megtörik ennek a kemény fajnak a nyakasságán.

Aki csak posztóban jár Magyarországon, mind ellenük demonstrál. Az összes tisztviselői kar, az ország középosztálya, az intelligencia inkább egyhangúlag letette tisztjét, semhogy a bécsi állambölcsh kiméráját létesíteni segítse. Jól van! Fogadtak helyette másik csoportot; vendég akad terített asztalhoz mindig. Az sem ért semmit. A fogadott hivatalnokcsoport besöpörte a fizetést, gratulált, beneventált, felesküdt, zsebét megtömté, de az állameszméért nem tett semmit. [...]”

A neoabszolutizmus korának teljes leírását, történelmi ítéletét Jókai Mór „**A mi lengyelünk**” című regényében, annak „*Harmadik szakasz. Misera cum sale*” című fejezetében érzékletesebben és részletesebben tárja fel. A kritikában megfogalmazottak azonban tárgyuknál jóval messzebbre mutatnak, hiszen a Jókai Mór által leírt intézkedések akár összehasonlító jogi szempontú vizsgálattal teljes mértékben párhuzamba állíthatók az I. világháborút követő türelmetlen nemzetállami alapállással, vagy akár a későbbi totális államok gyakorlatával is:

952 KN-1861-I. 235–239.

„[...] A szép, nagy magyar királyság, melyet Árpád vérhullatással szerzett, melyet István, a szent király, megalapított; öt kerületre széthasogatva. Azok közül egyet úgy híttak, hogy „Vojvodina”. Az már nem volt Magyarország. Erdély is visszaszállt nagyfejedelemséggé. Muraköz, Zala Horvátországgá lett.

A magyar alkotmányt széttaposták. A hajdani nemesi konstitúciót éppen úgy, mint a 48-ban megalkotott népképviselőt. Se diéta, se parlament, se megyegyűlés. A nemzet neve: „Hallgass!”

A megyéket elnevezték „Bezirk”-eknek, amik együtt „Kreis”-ot képeztek. A Kreis kormányzója volt a Kreishauptmann, a megye főnöke a Bezirksamt, alsó hivatalnokai Kommissäre. Minden hivatalnoki állást idegenekkel töltöttek be, kiket az osztrák örökös tartományokból importáltak, leginkább Csehországból alacsony műveltségű emberekkel. Kintornások, trombitások, köszörűsök foglalták el a szolgabírói székeket, akiknek fogalmuk sem volt törvényről, igazságszolgáltatásról, közigazgatásról. Karikatúrája volt ez az adminisztrációnak. Hanem az adókivetéshez és -behajtáshoz, ahhoz értettek. [...]

És egyúttal megkezdtek az általános elnemzetietlenítést. Német nyelven kellett a hatóságokkal tárgyalni. Idegen törvények halmazát hozták be, s azok szerint ítélkeztek. Az iskolákban németül kellett a tantárgyakat előadni, a népiskolákban Schulrathok ügyeltek fel, hogy a gyerekek németül tanuljanak. Két felvidéki kerületben a tot nyelv hozatott be a közigazgatás, a törvénytevés közegéül.

A boltcímerek cégfeliratait át kellett változtatni németre. A postán csak németül címzett levelek fogadtattak el. A fővárosi utcák német elnevezéseket kaptak. De még a vidéki városok neveit is németre fordították, s az adoma szerint lett Kardszagból Schwertgeruch, Püspökladányból Bischofstrube.

A magyar ügyvédek megfosztották diplomáiktól, s eltiltották az önálló ügyvédi gyakorlattól, kényszeríték osztrák irodafőnökök alatt segédképpen szolgálni.

A zsidókkal fizettettek kétféle forint bírságot, büntetésül a magyar szabadságharcban részvételükért.

Behozták a stemplit; minden okiratot bélyeggel kellett ellátni, hogy érvényes legyen, s aki nem helyesen találta ki az illetéket, annak fejére zúdult a Befund.

Felállították a trafikot; az államé lett a dohány. Szűzdohányt színi csak titokban szabad: természetien csak magas protekció mellett, kormány engedélyével, finánc felügyeletével lehet. „Jaj már tenéked, nagypipájú, kevés dohányú magyar nemzetnek!” A borodat, pálinkádat is accisa terheli.

A magyar viseletet is megrendszabályozták. Kiíratik, milyen széles szalagot szabad a kalap mellett viselni, mennyire szabad annak a karimán túl fityegni, veres pántlikának nem szabad lenni, tollat nem szabad mellette viselni. Magyar nemzeti színnek nem lehet a viseleten egyesülni: zöld kalap, veres mellény, fehér lobogós ing egyenes út a börtönbe.

Aztán jönnek a földkóstolók. A magyar földműves egy új szóval ismerkedik meg: „kataszter” (úgy hasonlít a katasztrófához). Tapasztalt férfiak sorba járják a szántó-földeket, szájukba veszik a csipetnyi hantot, megrágnak, ízlelik: ekként becsülik fel, hogy hányadik klasszisba rubrikázható az adóköteles föld az adókimérésnél.

Utazni, látogatóba menni csak passzussal lehet, személyleírás mellett, s megérkezéskor jelentkezni kell a rendőrfőnöknél, aki tartózkodási engedélyt osztogat.

Aki muzsikáltatni akar magának lakodalom vagy névnap alkalmával, engedélyt kell rá kérnie a rendőrbiztostól, aki meghatározza az órát, ameddig a dáridónak kinyúlni szabad. A cigánynak ellenben be kell terjesztetni az egész programot, hogy mit fog muzsikálni, nehogy holmi Rákóczi-induló vagy Klapka-mars keveredjen közé.

A postai levelezést ellenőrzi a cabinet noir.

Nyerget, vadászfegyvert tartani csak különös protekció mellett szabad, gutgesinnt alattvalóknak.

Az állam figyelme kiterjed a kulturális intézményekre is. A Magyar Tudományos Akadémia működése felfüggesztetik, gyűléseket, felolvasásokat nem tarthat, új tagokat nem választhat. Pályadíjakat nem tűzhet ki, könyveket, folyóiratokat nem nyomathat, tagjainak szokott fizetésüket nem adhatja ki. A Kisfaludy Társaság ugyanezen figyelemben részesül. A Nemzeti Színház csak igazgatójának érélyes fellépése menté meg, hogy a hatalmas főkormányzó el nem kobozta a német színtársulat számára. De az összes tagoknak a fizetése leszállíttatik négyötöd részre. A szabadságharcban szerepelt primadonna és első hős a színpadról száműzetnek.

A Nemzeti Múzeum bezárattott a közönség látogatása elől. Hisz ott még Rákóczi-féle emlékek is láthatók. Szó volt róla, hogy a múzeum egész régiségtárát fölviszik Bécsbe. Úgyis ott vannak már az Attila-kincsek.

Aztán jön a cenzor ollójával, vörös plajbászával. Ez a megfordított teremtmő. Az alkotás megakadályozója. Önkényének alája van vetve a színpad és a sajtó. A cenzor kényszeríti az írókat, hogy új felvonást csináljon a franciából fordított drámába.

A társaság hemzseg az árulkodóktól. Minden elejtett szót besúgnak. A kipécézett hazafit mint az árnyék kíséri a denunciació. Mindenütt összeesküvést szimatolnak. Minden cseléd fizetett kém.

Az idegenből hozott hivatalnoksereg még nem olyan gyűlöletes, mint akik a magyar fajból álltak a kormány szolgálatába. Ezekről irtózik minden ember, s megtagadja, hogy velük ismerős és rokon.

A haza elbukásával kárba vész egy egész nemzeti vagyon, amelyet a magyar kormány által kibocsátott bankjegyek tömege képvisel. Nyolcvanmillió forint (aminek arany és ezüst fedezetalapja is volt) porrá, hamuvá lett. Ennyivel lett szegényebb a nemzet. Mindenki nyögött a veszteség súlya alatt. Más boldog országot is hanyatt döntött volna ekkora pénzügyi romlás. Az ércpénz eltűnt egészen a forgalomból. A

váltópénzt úgy hitták, hogy „kutyanylv” (nagyon hasonlított hozzá), s a pénzt úgy váltották fel, hogy az egyforintos osztrák bankót ollóval négyfelé vágták. Firtliből állt az ország valutagazdasága. Akinek ezüst húszasa volt, az azt óraláncon hordta, s az ezüsthatosokat karperecnek viselték – a jómódúak.

Ipar, kereskedelem mind meg volt bénulva: nem volt divat. Mentül kopottabb volt az öltöny, annál jobban illett a közhangulathoz. A színésznők otthon varrták a jelmezeiket. Sőt, a vállalkozás is lábra kapott, hogy az úri családokban a hölgyek cipészettel foglalkozzanak. Egy vidéki nagyvárosban facipőgyárt állítottak fel. Ez a szegénység legláthatóbb jelvénye. Facipő Magyarországon! Hát már a csizmadianemzet is elmúlik?

Kivetették az országra az adót; addig csak a jobbágy fizette azt (keveset), most a nemesi birtok is belekerült. A hivatalos lapban olvasható volt egy árverési hirdetés egy nagy terjedelmű földbirtokra, melynél a kikiáltási ár éppen annyit tett ki, mint amennyi a terhére rótt egyévi adóhátralék.

Nem volt már „úr” Magyarországon.

S a pénzbeli adónál még terhesebb volt a „véradó”.

Minden épkézláb ember hadkötelesnek lett nyilvánítva.

Az egész volt honvédséget besorozták az osztrák ezredekbe. Azoknak masírozni kellett kültartományokba. Huszárt, bakancsot nem hagytak a hazája területén. Annak a dolga volt olaszt, lengyelt, csehet őrizni. Idebenn a zsandár tartott rendet. Az kergette a futó szegénylegényt a pusztán. A betyár lett a népballadák hősalakja.

Egyszer aztán egy osztrák kormányférfinak az a bölcs gondolatja támadt, hogy behozta a megváltási rendszert. Akinek volt összekaparható ezer forintja, ezért a díjért megszabadíthatta a fiatal családtagját a katonai szolgálat alól. Milliókat gereblyélt össze e gazdasági üzlet az állam kazlaiba. S ugyanannyi ezreket zárt ki a hadseregből, színét javát, értelmi osztályát a magyar nemzetnek. Az őrmester, a káplár, a fráter volt a hadcsapat vezére, tanácsadója.

Magyarország címere eltűnt a napvilág elől, a középületeken kétféjű sasokat szegeztek föléje. Kapu, sorompó kettős színe hirdette, hogy birodalom támadt az ország helyén.

Gyász volt minden háznál. Egyiknek halottja volt, másiknak élve eltemettetje. Nagynevű, köztisztelettől környezett férfakkal voltak tele a vársáncok odúi, akik ott tanulták el egymástól a fafaragás mesteriségét. Egy általános divat volt a hölgyvilágnál: karcsuklóikon olyan fábul faragott karpereceket viselni lánc formában, aminőket a börtönök hírneves lakói faragtak.

A külvilág, minden szabad ország el volt zárva. Külföldről hazautazóknak nagy furfang mellett sikerült egy-egy levelet, ruhabélésbe elvarrva, becsempészni, melyet valamely illusztris bujdosó írt itthon maradt kedveseinek. Jaj volt a levélhozónak, ha a szimatolók rajtakapták!

Megszűnt minden társas élet. Kongtak a kaszinók, s akik fennhangon beszéltek egymással, elébb a hátuk mögé néztek, nem hallgatózik-e rájuk egy harmadik?

Rossz emberek lettünk, gyűlöltük egymást, gyanakodtunk egymásra: elég volt valakinek jókedvet mutatni, hogy veszett hírét költsök.

A költészet halálálalmát aludta. Beféjezte a megaláztatást egy emlékszobor a budai várhegyen: arkangyal gázolja a lába alá a halott sárkányt. A sárkány te voltál, magyar nemzet.

Ilyen volt az ország képe. [...]

Ha tudnátok, mint mi tudjuk, hogy honnan és hová emelkedtünk! – A pokloktól a mennyországig! [...]”

Jókai Mór a történeti alkotmánnyal, a közjogi kérdésekkel nem csak elméleti szinten foglalkozott, hanem képviselőházi munkájában többek között a Kiegyezésből fakadó egyéb kihívásokkal,⁹⁵³ teljesség igénye nélkül egyebekben a fegyverkezéssel,⁹⁵⁴ a borhamisítással,⁹⁵⁵ a szőlőműveléssel,⁹⁵⁶ a gazdák filoxéra járványt követő állami támogatásával,⁹⁵⁷ a főváros – Budapest – egyesítésével,⁹⁵⁸ az állam pénzügyi viszonyaival,⁹⁵⁹ illetve kultúra támogatásával kapcsolatos gondolatait is megosztotta, valamint szorgalmazott kormányzati, jogalkotási lépéseket.⁹⁶⁰

Jókai Mór regényei és képviselőházi munkája egyik közvetlenebb kapcsolatként különös jelentőségénél fogva felhívható a fentiekén túl a vallásszabadság kérdése is, amely mellett több képviselőházi felszólalásában tett hitet, ismerve a korabeli Magyarország vallási sokszínűségét, és e körben az 1870. február 18-i beszédében az állam szerepvállalását alapvetően a nevelésügyben látta indokoltnak:

„[...] Birok elég erővel leküzdeni magamban a protestánst, ki hitének dogmáit legjobbaknak hiszi, sőt birok elég erővel leküzdeni magamban a philosophot, ki ítéletet tart még saját confessiójának dogmái fölött is; s egyedül a jogot tartom szemem előtt. E jog az, hogy minden embernek az államtól teljesen független szabadsága van azon hit szerint üdvözülni, a melyhez ragaszkodni jónak látja és bárminő dogmának híve lenni, mely az állam szervezetével nem ellenkezik. [...]

953 KN-1869-I. 265–269.

954 KN-1878-VIII. 276–281.

955 KN-1878-VIII. 330–332.

956 KN-1887-XXI. 185–186.

957 KN-1892-XXXI. 117–120.

958 KN-1869-XXII. 309.

959 KN-1865-VI. 60–63.

960 KN-1892-XXI. 84–85.

A mibe beleszólója van az országnak, a nevelésügy, arra nézve tartsa meg a törvényhozás s a kormány a felügyeletet [...] mert a [...] lelkiismeret dolga, s abban nem bíró sem a kormány, sem az ország, sem a király, annak egyedüli bírója az Isten, s ítélelhozatal embert nem illet abban.”⁹⁶¹

Jókai Mór regényei és képviselőházi munkája közötti kapcsolatként egyebek mellett az a különös interpelláció is felhívható, amelyet 1867. november 13-án terjesztett elő a konstantinápolyi magyar kolóniával kapcsolatban. Az interpellációt elolvasva nem nehéz az összefüggést meglegelni „**A jövő század regénye**” című mű egyik komoly alapkonfliktusával, a „*Mi az a Sabina?*” című fejezettel:

„[...] Évek óta üzetik Magyarország határán egy szegycnteljes kereskedés, melylyel Magyarország csaknem concurrentiát támaszt Circasiának: értem a fiatal leányokkal való kereskedést.

*T. képviselőház! Itt nem azon szerencsétlen némberekről van szó, a kik csábító szavak által elcsábítva, elvesztik azt, a mi visszahozhatlan, hanem szó van 10-12 éves leánygyermekokról, kiket hajókra csalogatnak, megköööznek, a hajó fenekére elzárnak, hazájuktól távol Konstantinápolyig elhurczolnak, ott, 4 egész 20 aranyig, mint rabszolgákat eladnak, kik aztán a második emelet ablakából az utcára leugorván, életök veszélyeztetésével menekülnek, menekülnek az osztrák nunciatura házához, az osztrák követ ügynöke Vecsera úr által rabszolgatartóiknakujra visszaadatnak, és midőn az erkölcsös török nép közbenjárultával onnan ismét kivéitetnek és becsületes magyar konstantinápolyi lakosok és lakosnők által pártfogásba vétetnek, és azoknak házaiba elvitetnek, az osztrák ügynök által azon biztatásban részesülnek, hogy ha Konstantinápolyt elhagyni és hazájokba visszatérni akarnak, nekik védelmet nem adhat, és azon sorsban részesülnek, hogy újra rabszolgatartóik által, vissza fognak hurczoltatni. [...]”*⁹⁶²

A regények és képviselői munka példajaként állhat közjogi területen továbbá a katasztrófavédelem kérdése is. Az árvíz pusztítását Jókai Mór részletesen leírta „**Az új földesúr**” című regény „XIV. A közös baj” című fejezetében, de 1872-ben társaival törvényjavaslat előkészítését szorgalmazta e tárgykörben.⁹⁶³

Alkotmányjogi jelentőségénél fogva vizsgálható az államforma kérdése is, hiszen Jókai Mórt élénken foglalkoztatta köztársasági államforma és az általános

961 KN-1869-VI. 11–13.

962 KN-1865-V. 207.

963 1392. szám. Határozati javaslat az árvíz sújtott alvidék felsegélésére egy törvényjavaslatnak a pénzügyminister által azonnali benyújtása iránt. – In.: KI-1869-XV. 160.

szavazati jog kérdése. Mindezeket szintén kifejtette „*A jövő század regénye*” több fejezetében a XX. századi politikai kérdéseket elemezve, de a kérdéskör aktuális kihívásai tekintetében Jókai Mór 1872. április 4-i képviselőházi felszólalása említésre érdemes annak ellenére, hogy az általa vallott álláspontot napjaink alkotmányos berendezkedése meghaladta:

*„Én részemről kinyilatkoztatom, hogy az általános szavazatjogot nem fogadhatom el. [...] Én tagadom azt, hogy van általánosszavazat a világon. [...] Tagadom azt, hogy ez természeti jogon alapulna. A természetjog senkit sem zár ki a szavazatból. De a tervezett és másutt is gyakorlatban levő szavazati jog először is kizárja az emberiség egyik felét a nőket, azután kizárja a férfinem másik felét a húsz éven alul levőket. A természetjogban ennek semmiféle nyoma nincsen. ítélő tehetséggel a nők épen úgy birnak, mint a férfiak, s a 18 éves jogvégzett férfi bizonyosan bir’ annyi ítélő tehetséggel, mint a 20 éves kanász, és ennek megkívánják adni a szavazatjogot, annak nem. [...]”*⁹⁶⁴

Érdekes területe Jókai Mór munkásságának a nemzetközi jog. Ausztria-Magyarország nagyhatalmi helyzetét, feladatát, e minőségéből fakadó fokozott felelősségét Jókai Mór több képviselőházi felszólalásában elemezte, különösen Bosznia-Hercegovina, a szomszédos államok, az orosz expanziós politika, a fegyverkezés tárgyköreit vizsgálva. Ebbe a sorba illik egy, a Kiegyezés kezdeti szakaszában – a Képviselőház 1867. december 18-i ülésén elmondott beszéde, amely az Osztrák-Magyar Monarchia társállamainak nemzetközi jogi sajátos helyzetét helyezte középpontba, rávilágítva arra, hogy külső nézőpontból a Kiegyezés ellenére a nemzetközi közösség a Monarchiában ekkor még mindig Ausztriát látta:

„[...] egy hajó, a mint a tengerre kifut, idegen földre jut. Tehát neutrális térre. Eddig azt hittem, a tenger víz és azon a tengeren egyetlen térre. Eddig azt tanultam a nemzetközi jogból, hogy annak a hajónak földelzete annak az országnak territóriumához tartozik, melynek lobogója azt védelmezi. Az igen tisztelt kereskedelmi miniszter úr a felől világosított fel, hogy az a darabja a magyar territóriumnak, mely a hajó földelzete alakjában van, csak addig térreuma Magyarországnak, a mig Magyarország határán belül van, de a mint kimegy a tengerre, azonnal osztrák. Egy amerikai hajó földelzete annak az amerikai szabad statusnak térreuma még akkor is, ha ausztriai kikötőbe belemegy. Tényeket tudok felmutatni, melyekkel bebizonyíthatom. Megvallom, mindig attól féltem, hogy a külföldön úgy

⁹⁶⁴ KN-1869-XXIV. 75.

fogják magyarázni mostani szövetkezésünket, mint azt az igen tisztelt miniszter úr magyarázta; hanem hogy a miniszteri rózsás karszékekről jön legelőször e magyarázat, az engem megdöbbsentett: mert így valósággal bebizonyul az „extra Hungáriám non est vita reánk nézve, és mi magyarok csak addig vagyunk, míg Magyarországon vagyunk, azon kívül pedig osztrákok vagyunk. [...]”⁹⁶⁵

Jókai Mór regényeiben a közjogi kérdések mellett a klasszikus magánjoggal is foglalkozott. A magánjogi intézmények teljes feltárásának grosschmid-i idézett lehetetlenségét nem vitatva azonban néhány jogintézményt érdemes e körben kiemelni.

A magyar szerződési jog területén így említendő többek között az adásvétel, amely az **„És mégis mozog a föld”** „Lenn a földön” című fejezetében többletjelentéssel is bír, ráébreszti a főhős Jenőy Kálmánt arra, hogy ő nem mágnás, és valójában így Decséry Dorothea grófnő kezéért folytatott versenyben báró Bálvándyval szemben nem győzhet:

- „[...] – Ez a ház, amint olvasom, eladó. Mi az ára?
 – Húszezer forint! Egy vak garas se megy le belőle! [...]
 – Tartsa az úr a kalapját, itt a húszezer forintja. [...]
 – Ez az úr majd hitelesíteni fogja a szerződést – mondá Bálvándy Kálmánra mutatva. – Ő a királyi tábla felesküdt jegyzője. Tessék bejönni velem. [...]
 – No már most tessék az úrnak kimenni ebből a házból. [...]
 – Nem mindjárt? – monda folyvást gömbölyű orcával.
 – Kérdésben a felelet.
 – De csak holnapig itt maradhatok talán?
 – Nem énnálam egy óráig is.
 – Hát már hova mennék ilyenkor vásár idején?
 – Bánom is én, akárhova.
 – Nem kapok én most szállást Debrecenben.
 – Hát ne maradjon Debrecenben.
 – Ennyi mobiliát a hátamra nem vehetvén!
 – Én pedig azt az utcára kirakatván. [...]
 – Enyém a ház. Ez a cókók kimegy az utcára. [...]

Kálmán olyasmit érzett, mint mikor a fiatal költő Shakespeare-t olvassa: aztán látja saját magát elenyészni mellette.

⁹⁶⁵ KN-1865-VI. 216.

Látta, hogy Bálvándyt el nem éri. Még ha rendelkeznék is azzal a vagyonnal, mely ilyen ötletekre képessé tesz: soha nem jönne arra a gondolatra, hogy egyórai ragyogásért ily könnyen kidobjon nagy összegeket. Pedig az ilyen ötlet hódít. Megláthatta a Decséry család arcán annak a ragyogásnak a visszfényét. Tetszik az ilyen könnyűvérű merész pazarlás. [...]

A szerződési jog területén – hasonlóan napjaink viszonyaihoz – megjelenik az ingatlanok befektetési célú megszerzése az ösiség eltörlését követően, amelynek leírása „**Az új földesúr**” című regény „III. A vén katona és családja” című fejezetében található:

„[...] Az akkori pénzviszonyok meggondolása, amik a mostaniaknál semmivel sem voltak jobbak, oda vezette a hadastyánt, hogy legjobb lesz a pénzt valami elpusztulhatlan birtokba fektetni. Magyarország akkor új Amerika volt, ahol Ritter von Ehrenfels nyomán talán ingyen is lehetett földhöz jutni, de kész fizetésért bizonyosan igen szép jószágokat lehet megszerezni. – Az országban egyszerre hetvenmillió bankjegy vált hamuvá vagy ereklvévé; sok ember el volt adósodva, igen sok megrigázva (dérangée); kevés konkurens, sok eladó. Kétségtelenül igen jutányosan lehetett akkor igen szép birtokrészekhez jutni. [...]

A szerződések működési zavarai szintén megjelennek Jókai Mór munkáiban. A teljesítést gátló *vis maior*, a szerződésszegés, a szerződéses biztosítékok, azok tisztességtelenségének kérdése egyszerre és egyidejűleg tárul fel a „**A régi jó táblabírák**” „I. Halál és nemtő” című fejezetében:

„[...] – Hát a nagyságos úr szerződést kötött ezzel az emberrel bizonyos mennyiségű sajtok előállításához, mert ő szállítja a sok sajtot a pesti kereskedőknek. [...]

De hogy újra rá ne szedjék az uramat, olyan kötést csináltam a fickóval, írásban, pecsét alatt, hogy ha Szentgyörgy-napra valamennyi sajt ott nem lesz Brenócon, akkor ő azonfelül, hogy elveszti, amit eddig szállított, kap vinkulum fejében jó huszonöt botot. [...]

– Hiszen elkészítettem volna én, amit magamra vállaltam – felelt felsóhajtva és kalaplevéve –, ha az Isten úgy meg nem látogatott volna, hogy a múlt ősszel a nagy esőszakadás elrontotta a hidat, mely a vágásba visz; azt a haszonbérlnőnek kellett volna helyreállíttatni, de nem cselekedte; a marháinknak nem lehetett a jó legelőre járni, máig sincs meg a híd, sással, falevéllal teleltettük a teheneinket, emiatt azután marhadög jött rájuk, nekem nyolc tehenemből csak ez az egy maradt. Ebben a nagy éhségben ennek a tejével tápláltam házam népét s még két szomszédomat, meg egy beteg asszonyt, s most már ennek is vége van. [...]

– Ne térdepeljetek itt! – kiálta az alispán keménynek tetsző hangon, [...] Az a szerződés, amit az öreggel kötöttek, érvénytelen, mert testét, lelkét senkinek sem szabad lekötelezni. Én vagyok a megye főnöke, ez az ifjú úr itt a megye ügyésze, ő fogja ügyeteket védelmezni. Úgy nézzetek reá, hogy ez olyan okos ember, hogy ha ő akarja, az öreg Popák nem kap botot, a haszonbérlo nem kap sajtot, hanem még ő téríti meg az öreg elveszett teheneit. Most hajtsátok vissza a tehenet; az ügy majd a törvényszék elé kerül. [...]

– Én nem vitatkozom, én ítélek! – monda szigorúan, s inte a hajdúknak. – Végezzetek vele. Mi pedig gyerünk tovább, mert este lesz. [...]

A részvénytársaságok jogát Jókai Mór több regényében is megismertette fentiek szerint, ugyanakkor a részvények mint értékpapírok mellett a kor másik jellemző értékpapírja, a váltó is komoly szerepet töltött be az egyes történetekben. A váltó valójában egy törvény által megszabott formában kiállított, meghatározott időre szóló fizetési kötelezvény, amely pénz helyettesítő fizetési eszközként funkcionál, két formájában.⁹⁶⁶ A saját váltó esetében annak kiállítója kötelező fizetési ígéretet tesz arra, hogy a feltüntetett összeget a megjelölt helyen és időben megfizeti, míg az idegen váltó olyan értékpapír, amelyben a kibocsátó egy másik személyt szólít fel a feltüntetett kedvezményezett részére a megjelölt időpontban a váltón feltüntetett összeg megfizetésére. A váltó a XIX. században reneszánszát élte, elterjedt fizetési eszköz volt gyors és hatékony jogi érvényesítési lehetőségekkel, miközben az művészetet inspiráló jogintézményként tűnt fel a szépirodalomban,⁹⁶⁷ így Jókai Mór történeteiben is. Ennek példaként állhat többek között regényidőt tekintve elsőként egy kezdetleges váltó „**A Damokosok**” című regény „*A dráku popi*” című fejezetében:

„[...] Én nem adok ám a kezetekbe pénzt; egy oszporát sem. Nem kell az embernek az útra pénzt vinni magával; mert mikor előveszi az erszényét, hogy fizessen: meglátják, s agyonütik érte. Hanem majd adok én nektek egy pecsétes levelet, jóféle pergamenre írva, ezzel aztán elmehettek Bukarestbe, Galacba, Bahcsiszáraiba, majd felírom a neveiket, kikhez? Annak ott megmutatjátok ezt a levelet, s megmondjátok neki, hogy mennyi pénzt fizessen helyettetek ennek meg amannak. Az felírja erre a levélre, amit kifizetett, ti meg írást adtok neki róla. Mikor visszakerültök, ezzel a levéllel beszámoltok nekem, s akkor megtudjuk, hogy melyikünk tartozik a másinak? Így az egész úton senki egy tallért sem lát a tenyeretekben; mégis mindig lesz

966 VERESS Emőd: A váltó mint értékpapír - a magyar költészetben. *Közjegyzők Közlönye*. 2023/3. 5–7.

967 VERESS Emőd 2023. 8–14., 23.

pénzetek. Ezt a levelet pedig hiába rabolná el töletek akárki, mert ez csak Damokos Tamásné asszonyomnak a nevére szól; akit aztán a keze írásáról ismernek meg az én embereim minden városban. Ha akarjátok, Bagdadig elküldelek benneteket ilyen szép szerével. [...]

A XIX. század korát illetően az *„És mégis mozog a föld”* című regény *„Boldog szerelem”* című fejezete mutatja be a váltó természetét, végrehajtását, az ösiség miatt ellehetetlenült pénzpiac szerepét:

„[...] Ő ugyan nem fél, mert az aranyai úgy el vannak dugva, bevarrva valahová, hogy azokra senki rá nem talál, a többi pénze pedig váltókban van. [...]

Az az ember a rácson belül megnézte az aláírásokat, s azt mondta, hogy minden rendben van: aranyban tetszik a pénz vagy bankjegyekben? [...]

A bankár pénztárnoka aztán udvariasan felkérte, hogy szíveskedjék a váltóra ráírni a giróját, mikor a pénzt átveszi. Akkor az volt a szokás: nem tudom, most is az-e. [...]

Balvándy hasztalan tartott neki egész előadást a váltók természetéről, a „giro” nem ment Béni fejébe. Ő inkább meghal éhen, de alá nem írja a nevét semmi váltónak.

– Hát add ide, majd aláírom én az enyémet – monda Balvándy –, s arra aztán kiveheted a pénzt a bankártól, miután a pesti bankár saját rendeletére állította ki a váltót. [...]

– No hát add ide, kifizetem én a váltód értékét! – monda a báró, aztán majd bekasszálom magam. – Mennyiről szól? – Ötezer frank. Itt az ötezer frankod.

Azzal nem messze ment, csak a chatouille-jáig; azt kellett felnyitnia. Belemarkolt, kivett öt darab ezres bankjegyet, s odaveté az asztalra. Ez a pénz; hol a váltó?

Béni bácsi reszketve gombolá be a mesés nagyságú összeget, s szörnyen bámult, mikor a báró becsengette a vendéglői szolgát, ráírta az ő váltójára a saját nevét, átadta az idegen cselédnek, elküldte vele a bankárhoz, s tíz perc múlva az idegen szolga már itt is volt azzal a pénzzel, éppen olyan bankjegyekben, s átadta azt a bárónak anélkül, hogy elvesztett volna belőle valamit. [...]

– Kedves barátom – monda Balvándy –, hirtelen fel kell vennem egy kis összeget, magam vagyok a váltón az elfogadó, s hiányzik róla egy giróm. Tehát ha azt a szívességet meg akarnád tenni.

Hogyne akarta volna Béni bácsi? De örült neki nagyon, hogy Balvándyval egy papírra írhatja a nevét. [...]

Egy reggel aztán, mikor éppen a teájához törögette fel a lágy tojásokat Béni bácsi, beállít hozzá egy soha nem látott úr, s azt kérdi tőle, hogy van kedve azért, hogy ezt a hosszú cédulát megmutatja neki, most rögtön hetvenötezer frankot kifizetni. [...]

– Hja kedves moszió, ez csak „giro”, ezt úgy hívják, hogy „giro”, én itten csak „giro” vagyok. A pénzzel Bálvándy báró tartozik, a gazdag Bálvándy, a gazdag Decséry comtesse férje! Tudja?

A kellemetlen moszió biztosítja Béni urat, hogy tudja ő ezt jól, de miután az acceptans nem fizetett határidőre, tehát a „girón” van a sor; annak kell fizetni hetvenötezer frankot. Ha pedig nem fizet, akkor méltóztassék ezt a másik két urat, aki az ajtóban áll, követni a bérkocsiig és onnan tovább: mert a személyfogság ellene is éppen úgy megadatott, mint az acceptans ellen. [...]

– Ah, tehát ön az, aki engemet elzáratott? – kérde Bálvándy, egyik lábát a másikkra vetve s fogait piszkálva; amiért megint viszont Biróczy az egyik lábát egy szék támláján keresztül tette, s úgy diskuráltak egymással.

– Igenis, én vagyok az ön váltótulajdonosának a megbízottja. [...]

Hitelintézetek, takarékpénztárak akkor nem voltak az országban. A bécsi bank magyarországi földbirtokra nem hitelezett, nem is tehette, hiányos telekkönyvezés miatt; hisz fel sem voltak mérve a nagy jószágkomplexumok. Magánhitelező pedig ijedten csapta be a ládáját, mikor azt a szót hallotta, hogy a kölcsönveendő pénz egy, az adósok börtönében ülő főúr kiszabadítására kerestetik. Ez átkozott rossz investíció. Azzal a biztatással nehéz valakitől pénzt kiénekelni, hogy majd az ő pénzével egy második hitelező fog kielégíttetni; sohasem tudhatja, hogy akad-e majd egy harmadik hitelező, akinek a pénzével meg majd ötet fogják kielégíteni. Az idei termények pedig már rég el voltak adva, semmi kilátás, hogy három-négy hónapnál hamarabb a 75 ezer frankot előteremthessék. [...]

A váltójog tárgyát illetően annak jellegzetességei, a jogérvényesítés, a végrehajtás és magának a jogérvényesítésnek a költségei „Az új földesúr” című regény „XII. Mit neveznek archimedesi csavarnak?” fejezetében is együttesen jelennek meg:

„[...] Doktor Grisák amint az előszobába belépett, már akkor mindjárt az első tekintetre kitalálta, hogy hányadán van itt a dolog; tudniillik a bútorokon kivétel nélkül mind bizonyos hivatalos pecsétek voltak alkalmazva, ami annak a jele, hogy itt hitelezők jártak. [...]

– Hát a tisztelt barátommal előadásokat tartunk egymásnak a váltótörvényből, s ő nem akarja megérteni, hogy ámbár ő foglaltatta le legkorábban a bútorokat, de ha egy másik utóbb jött hitelező bebizonyította azt, hogy ezek a nőm bútorai voltak, s a váltóján a nőm neve is ott áll, hát az viteti el. Ez már csak természetes. [...]

– Óh, hagyja el! Ön tudhatja jól, hogy ha az ember a doctor jurisnak csak köszön is az utcán, már az pénzbe kerül. Ha valaki krida alá jut, csak annyit mondjon: „perem volt”, igazolva lesz. [...]

A magánjog területén – ismét fejet hajtva Jókai Mór lebilincselő szerzői teljesítménye előtt – a szerzői jog történetét érdemes felidézni Jókai Mór – úgy is, mint érintett – 1884. február 23-i képviselőházi beszéde által, amelyben a szerzői jog alapvető aspektusait, magyarországi összefüggéseit világította meg:

„[...] Bátor vagyok a t. házat arra a körülményre figyelmeztetni, hogy egészen más helyzete van a magyarországi Írónak a magyar közönséggel szemközt, mint a német és francia íróknak az ottani közönséggel szemben. A francia író munkája egy év alatt elér öt, ötven sőt száz kiadást, a magyar íróknak pedig, még a legjobban keresett íróknak is egy kiadása elfogytaig eltelik tíz év, de a leggyorsabb haladás mellett is öt év. Ha tehát annak 30 évet szabunk, ez annyi mint 3 kiadás. A kiadó, a ki a munkát teszem fel, nem kiadás számra veszi meg, hanem korlátlanul mint e törvény mondja, mint a hogy pl. Petőfi munkáit megvette Emich: az első ár kiszámításánál azt veszik számításba, hogy körülbelül hány kiadást rendezhet a munkából. Az író, a mikor a munkáját elkészítette és eladta, akkor van leginkább rászorulva a segítségre s ha a kiadó, vagy pedig az irodalmi társulat, mely nem számít ugyan gyermekekre, unokákra, de fenn akar maradni, ha ezek mondom ily szerződés megkötése alkalmával tudják, hogy a védelem rövid időre van kiszabva, akkor a honorárium megszabásánál szűk markúk lesznek az író iránt. [...]

És mi magyar írók mind oly helyzetben vagyunk, hogy a míg élünk, nem akarnak észrevenni, ha pedig meghaltunk, akkor kezdődik a kiadó aratása. Ha ezt az aratást megszorítjuk, korlátozzuk, annak az lesz a következése, hogy életünkben reánk nézve van magasabbra akasztva a kenyér-kosár. Azért ne méltóztassanak ugyanazon szempontból megítélni a magyar író helyzetét, mint a francziáét, a ki egy év alatt kivette azt, a mi az egész örökkévalóságra való volt, hanem méltóztassék tekinteni a németországi író helyzetét, a mely már nem oly kedvező. [...] Kérem, méltóztassék a t. ház ezt a kevés differentiát elfogadva, a 30 évi védelmi időt 50-re emelni.”⁹⁶⁸

A szerzői jogvédelem kultúratámogató szerepét és jelentőségét Jókai Mór a Képviselőház 1884. február 28-i ülésén emelte ki:

„[...] Mennyivel inkább meg kell védelmeznie a törvénynek azon munkákat, a melyek a kiadónak sokkal nagyobb költségébe kerülnek, [...] mert ha fel vannak szabadítva a képes lapok arra, hogy lopjanak mindenkitől, a mi nekik tetszik, akkor a magyar hazai művészek nem fognak foglalkoztatni. Pedig szükséges, hogy fejlesztessek ki éppen az által a kényszer által, a melyet e törvény gyakorolni fog a kiadókra, a magyar

968 KN-1881-XV. 199.

*képzőművészet; szükséges, hogy dolgoztassanak magyar művészekkel és hogy adjanak a lapok eredeti képeket. [...]*⁹⁶⁹

Végezetül érdemes megemlíteni a kodifikálatlan magyar magánjog és a polgári kódexek egy különös aspektusát is. Az Osztrák Polgári Törvénykönyv mellett, amely az erdélyi területeken tehát Jókai Mór életében hatályában fennmaradt, a Magyar Szent Korona egy másik országában, Horvátországban rövid ideig a francia *Code Napoléon* került bevezetésre,⁹⁷⁰ amely tény Jókai Mór a Képviselőház 1882. február 22-i ülésén külön meg is említett:

*„[...] Ezt a dolgot egyszer már megértük 1809-ben fel lett állítva – Napóleonnak győzelme s a bécsi békekötés folytán – az Illyr királyság. A Dalmát határszél el lett véve, úgy Triest s Fiume is, a nélkül, hogy megkérdeztek volna minket, hogy Mária Terézia királynő Magyarországnak adta-e azt vagy nem. El lett véve Horvátország czivil része is és ezekből lett alkotva az új királyság, mely a Code Napoléont is megkapta és minden boldogsága megvolt. [...]*⁹⁷¹

A kutatás és a jelen kötet eredményeit összegezve rögzíthető, hogy Jókai Mór munkássága nemcsak a jog és a szépirodalom kölcsönhatását mutatja meg, hanem a jogász hivatások gyakorlása során az értelmiségi *ethosz* és műveltség eszközeivel elősegíti azok *lege artis* szintű művelését, miközben maguknak a műveknek új megközelítésen alapuló személyes feldolgozásával ad örömet. A Jókai Mór műveiben fellelt és azonosítható jogi hagyományok és törvényhozási örökség ugyanis semmiképpen sem egy letűnt kor poros emlékei, hanem a társadalom és az ember természetéből is fakadóan egyes napjainkban is időszerű kérdések múltbeli megfogalmazásai mellett adott esetben azok megoldásait, de mindenképpen megértését elősegítő reflexiói.

969 KN-1881-XV. 226.

970 ZLINSZKY János: A nemzetközi magánjog kezdetei Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny.* 1981/11. 946.

971 KN-1881-III. 206.

